fondată în 1895
bpt
serie nouă

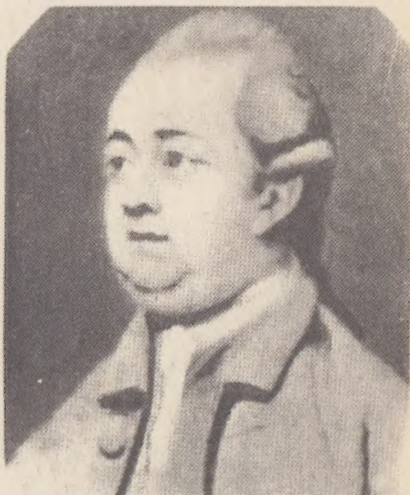
edward gibbon

istoria declinului și a prăbușirii imperiului roman

cultură generală

edward gibbon

vol. I — III, lei 15

editura minerva

«*Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman* este o lucrare excepţională de erudiţie engleză şi unul dintre marile monumente ale literaturii din Anglia veacului al XVIII-lea. Această dublă realizare a avut o adîncă influenţă asupra întregii tradiţii a istoriografiei britanice.»

C.V. Wedgewood, *Edward Gibbon*

«Luată în ansamblul ei *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman* poate fi considerată drept cartea supremă a secolului al XVIII-lea.»

WILL AND ARIEL DURAND,
Rousseau and Revolution (Rousseau şi revoluţia)

Ilustrația copertei: *Carafoli Marina*

edward gibbon

istoria declinului și a prăbușirii imperiului roman

ANTOLOGIE, TRADUCERE ŞI PREFAŢĂ DE
DAN HURMUZESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1976
EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

Controlul științific al întregii lucrări:
EMANUELA POPESCU

Gibbon's Decline and Fall of the Roman Empire
In six volumes — Volume one
Dent: London
Everyman's Library
Dutton: New York
J. M. Dent and Sons LTD
Aldine House. Bedford Street. London
First included in Everyman's Library 1910
Last reprinted 1966.

PREFAȚĂ

Urmînd după două veacuri de frămîntări religioase, de războaie interne și externe, care devastaseră și secătuiseră Apusul, secolul al XVIII-lea, denumit pe drept „secolul luminilor", este martorul unei înfloriri a culturii, al unei explozii de gîndire descătușată cum Europa nu mai cunoscuse de la Renaștere.

O serie de oameni de știință: Newton, Lavoisier, Buffon, d'Alembert, Laplace, ca să cităm doar cîțiva dintre cei mai iluștri, au răsturnat vechile noțiuni, deschizînd vaste orizonturi minții. Cunoștințele trebuiau analizate, clasate, comentate, comparate cu cele vechi, și astfel luară avînt noile idei filozofice, adesea în mare contrazicere cu ideile religioase curente Dar cum Biserica era încă baza organizației sociale și, în multe privințe, politice, între ea și „filozofi" se născură nenumărate conflicte, care însă, cel-puțin în Franța, se soluționau, în genere, prin victoria spiritelor progresiste. Pentru a sistematiza noile cunoștințe și a le pune la dispoziția celor neinițiați, un grup de spirite luminate hotărîră să editeze o *Enciclopedie* sau un *Dicționar rațional al științelor, artelor și meseriilor*, în 32 de volume, la care au colaborat nume celebre ca d'Alembert, Diderot, Voltaire, Montesquieu, Rousseau și alții. Cu tot prețul ridicat, lucrarea a trebuit să fie tipărită și retipărită în decurs de cîțiva ani, întreg grupul din jurul ei fiind cunoscut în istorie sub denumirea de „Enciclopediști": liber gînditori, spirite nonconformiste, înaintate, care au semănat germenii ideilor ce aveau să ducă la Revoluția Franceză.

De la clasicii istorici ai antichității, de la Tucidide și Titus Livius, trecuse mai bine de un mileniu și jumătate, timp în care nu mai apar decît simpli cronicari, care se mulțumesc doar să înregistreze seria evenimentelor în secvența lor. Abia acum, în secolul al XVIII-lea, Occidentul își apleacă privirile asupra evenimentelor trecutului, spre a le studia într-un spirit nou, căutînd să desprindă sensul și motivația lor. „O epocă luminată cere istoricului o nuanță de filozofie și de spirit critic."[1]

Pe această nouă direcție de orientare în spirit critic a studiului istoriei se înscriu Giambattista Vico cu a sa *Principi di una scienza nuova d'intorno alla commune natura delle nazioni (Principiile unei noi științe cu privire la natura comună a națiunilor*, 1725), Montesquieu *(Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence — Considerații asupra cauzei măririi romanilor și a decăderii lor*, 1734), Voltaire *(Le Siècle de Louis XIV — Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, 1751), David Hume *(History of England — Istoria Angliei*, 1754—1761), iar Edward Gibbon încoronează secolul[2] cu monumentala sa lucrare *History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman)*, al cărui prim volum apare în anul 1776, iar al șaselea în 1788, cu un an înainte de căderea Bastiliei.

Gibbon nu este deci un cronicar și nici unul dintre acei compilatori de cronici, pe care școala americană contemporană îi numește „istorici de foarfece și lipici", adică istorici ce pun cap la cap textele referitoare la subiectul studiat, fără să-l analizeze și fără să-l interpreteze în spirit critic.[3] Cu totul alta este concepția modernă a istoricului. Profesorul Collingwood, de la Universitatea Oxford, figură

---

[1] Edward Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Everyman's Library, Dent, London, vol. VI, p. 337.

[2] Robin G. Collingwood, *The Idea of History (Ideea de istorie)*, Oxford Univ. Press, Galaxy, ed. 1956.

[3] „Luată în ansamblul ei *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman* poate fi considerată drept cartea supremă a secolului al XVIII-lea." (William and Ariel Durant, *Rousseau and Revolution*, c. XXXII, p. 808.)

marcantă a școlii științifice contemporane, precizează: „Istoria este o știință, dar o știință de un tip special. Ea își propune să studieze evenimentele inaccesibile observației noastre, argumentînd cauzele lor și relațiile dintre ele în baza analizei izvoarelor istorice."[1]

Aceasta este și metoda folosită de Gibbon, după cum reiese din analiza amănunțită a „surselor" sale; el apare deci ca un precursor al noii metode istorice și primul istoric științific. „Este una din gloriile secolului al XVIII-lea că a produs, într-o singură generație, cîțiva dintre cei mai mari istorici: Voltaire, Hume și Gibbon, spirite filozofice, care caută să reinterpreteze istoria în termeni neteologici și în cea mai largă perspectivă a cunoștințelor acumulate de epoca lor."[2]

De altfel, după cum a remarcat Allan Nevins, „fiecare generație trebuie să-și scrie din nou istoria, pentru că fiecare generație dorește să deducă din trecut înțelesuri care să o ajute să facă ordine în haosul contemporaneității".[3] Remarcă pe care istoricul progresist american Frederick Jackson Turner o precizează: „Fiecare epocă încearcă să-și formeze propria ei concepție despre trecut. Fiecare epocă scrie din nou istoria trecutului cu referințe la condițiile care precumpănesc în timpul ei."[4]

La Gibbon noul nu constă în a descrie un simplu fapt, o situație, o domnie sau chiar o epocă; el urmărește evoluția unei structuri politice timp de aproape un mileniu și jumătate, în contextul întregii lumi cunoscute și acest studiu îl aduce pînă în pragul contemporaneității. De aceea Thomas Carlyle vede în *Istoria declinului și a pră-*

---

[1] R. G. Collingwood, *ibid.*, p. 32.

[2] William and Ariel Durant, *The Age of Voltaire (Epoca lui Voltaire)* în *The Story of Civilisation, (Istoria civilizației), IX*, Simon Schuster, N. Y., 1965, c. IV, p. 156.

[3] Allan Nevins, *The Gateway to History (Poarta istoriei)*, Heath and Co., Boston, 1962.

[4] Citat de Richard Hofstadter, *The Progressive Historians. (Istoricii progresiști)*, Alfred A. Knopf, 1968, New York, c. III, p. 84.

bușirii Imperiului Roman „puntea care leagă lumea antică de cea modernă"[1].

Înzestrat cu o inteligență vie și o judecată pătrunzătoare, posedînd o erudiție și o putere de muncă excepțională, hotărît să-și consacre toate posibilitățile elaborării unei opere majore, Gibbon a stat multă vreme în cumpănă asupra subiectului de ales. A fost un timp cînd îl tenta o istorie a Confederației Helvetice[2] (a doua sa patrie, pe care începe să o cunoască și pe care o admiră pentru dragostea ei de libertate), sau o istorie a zbuciumatei Republici Florentine, tot atît de refractară oricărei tiranii; dar, în onestitatea sa de istoric, el se teme că necunoașterea limbilor germană și italiană îl va împiedica să cerceteze cu destulă competență sursele necesare și renunță la aceste teme. În timpul, și îndată după perioada sa de activitate militară, îl bate gîndul să-și dedice eforturile reconstituirii figurii unui erou sau unei expediții războinice, întrucît, după cum arată și opera sa de mai tîrziu, aceste personaje aprige și neînfricate, care își croiesc drum printre dușmani și printre evenimentele mai pașnice ale istoriei, l-au fascinat întotdeauna. Expediția lui Carol al VIII-lea în Italia, Richard I și cruciada sa, *Sir* Walter Raleigh îl atrag rînd pe rînd.

Dar autorii antichității, eroii lumii antice, cunoscuți lui din cărți, purpura și gloria romană îl mînă pe o cale neabătută spre Roma, fosta stăpînă a lumii vechi; acolo, între vestigiile Forumului are revelația operei căreia i se va consacra. Ruinele înseși îl inspiră și îi oferă subiectul lucrării: care sînt cauzele și cum a decurs prăbușirea Imperiului Roman?

Istoricul ține să reconstituie și să explice procesul prin care s-a ajuns la acest eveniment dramatic. El nu-și propune o istorie a roma-

---

[1] D. M. Law, *Introduction to the abridgement of the „History of the Decline and Fall". (Introducere la ediția prescurtată a „Istoriei declinului și a prăbușirii Imperiului Roman")*.

[2] C. V. Wedgewood arată chiar că Gibbon a compus o lungă introducere la o istorie a Elveției și că a citit-o în fața unei societăți literare. Din fericire, ascultătorii săi au condamnat-o în mod unanim. „Senzația momentană, scrie Gibbon, a fost penibilă; dar critica lor necruțătoare a fost ratificată de judecata mea la rece."

nilor şi a împăraţilor lor, deşi a studiat în egală măsură naşterea şi înflorirea Romei, ea fiind imboldul care l-a mînat pînă în Cetatea Eternă; ţelul său este să redea destrămarea şi căderea uneia dintre cele mai formidabile construcţii politice cunoscute de istorie şi prăbuşirea unei culturi şi a unei civilizaţii unice.

Nu ridicarea, gloria, înflorirea îl interesează. Scopul său nu este să relateze evenimentele, ci să descopere cauzele, să explice fenomenul. El citeşte cu atenţie documentele, cîntăreşte, analizează întîmplările, personajele şi situaţiile ce s-au succedat în decursul acelui lung răstimp de treisprezece veacuri, de la maxima înflorire a Imperiului, pe care o socoteşte a fi fost în timpul Antoninilor, pînă la dispariţia sa de pe harta lumii.

Gibbon este un sceptic şi uneori, prin considerentele sale asupra naturii omeneşti, lasă impresia unui cinic; dar fondul gîndirii lui este plin de optimism, de încredere în progres, în evoluţia spre mai bine a omenirii, în victoria binelui şi pedepsirea răului. „Fiecare epocă a omenirii a sporit şi încă mai sporeşte adevărata bogăţie, fericirea, cunoştinţele, ba poate şi virtuţile speciei omeneşti“, spune el. Ideea de bază a lucrării sale este că formidabilul monument al Imperiului Roman a intrat în declin şi a decăzut atunci cînd au dispărut virtuţile vechilor cetăţeni ai Romei: dragostea de libertate, năzuinţa spre glorie, devotamentul pentru binele public, curajul, sobrietatea, modestia, disciplina. El a rămas toată viaţa discipolul lui Cicero şi al lui Plutarh şi un admirator al concepţiei lor civice.

Belşugul, bogăţia dobîndită nu prin muncă sîrguitoare, ci prin exploatarea şi despuierea altor popoare, corupe încetul cu încetul moravurile. Cetăţenii romani devin o categorie privilegiată şi spiritul egalitar dispare. În schimb, apare luxul, necunoscut în vechea Romă, desfrîul, goana după plăceri, spectacolele, circul, gladiatorii. Imperiul ia locul Republicii; vechiul spirit democratic al Romei este înlocuit treptat cu autoritarismul şi autocraţia Orientului, care aduce cu sine fastul, activităţile secrete, eunucii, clicile şi intrigile de palat. Nu mai există exprimare normală a voinţei cetăţeneşti, drepturile politice sînt uzurpate, romanii pierd interesul pentru treburile publice şi atunci apare o nouă categorie socială, care îşi asumă puterea, pe care

de fapt o și are, în fața golului politic intern. Armata, singura forță coerentă și organizată, devine stăpînul real al statului; legiunile proclamă și detronează împărații, nimicind ultimele vestigii ale vechilor instituții republicane. Imperiul este imens, cuprinde toată lumea considerată pe atunci civilizată. Agricultura și artizanatul înfloresc, orașele ating proporții nemaicunoscute, sînt împodobite cu monumente și lucrări publice; în ciuda acestor aspecte îmbucurătoare, „putregaiul începe să cuprindă întreaga structură". Un vierme roade inima fructului superb. Pe nesimțite, statul se desparte de cetățeni, nu mai este părintele lor, legat afectiv de ei, ci o mașină, un aparat, care uneori îi apără și îi ajută, dar mult mai des îi apasă, îi exploatează și mai presus de toate nu mai este al lor, e străin, chiar ostil; Imperiul și-a pierdut sufletul, a rămas o structură goală, și loviturile repetate ale „barbarilor" nu mai întîlnesc un bloc solid, ci niște fațade, decoruri pe care aceștia le dărîmă ușor, odată ce-și dau seama de inconsistența lor. Dar, în analiza pe care Gibbon o face procesului de dispariție a Imperiului Roman, apare și ideea că înseși dimensiunile sale i-au adus prăbușirea. „...Declinul Romei era efectul inevitabil al unei mărimi exagerate."[1] De fapt, găsim aci una din cauzele profunde ale lentei descompuneri a puterii romane: dispariția spiritului democratic al republicii. Încorporarea a noi și noi provincii în spațiul roman, înmulțirea extraordinară a numărului cetățenilor și răspîndirea lor pe o suprafață imensă fac să nu mai existe legătura permanentă între popor și cei ce-l conduc, esența spiritului democratic; iar forma politică a imperiului, care înlocuiește republica, anihilează pînă și aparența acestei democrații. Senatul roman, stîlpul vechii mentalități republicane, își pierduse toată influența, devenind o simplă fantomă, care nu face decît să înregistreze hotărîrile împăratului — chiar atunci cînd acesta este doar un uzurpator — dacă îl susțin spadele legiunilor. Rar mai asistăm la un act de curaj și demnitate; de cele mai multe ori, în final, această acțiune îndrăzneață nu duce la izbîndă, ci este înăbușită în sînge. De altfel tot mai puțini senatori sînt de origine romană; cei mai mulți sînt niște îmbogățiți

[1] Edward Gibbon, *op. cit.*, vol. VI, p. 346.

care şi-au cumpărat locul pentru a beneficia de avantajele titlului de senator şi nu pentru a se devota binelui public. Şi astfel Roma piere încetul cu încetul, pe măsură ce-şi pierde caracterul propriu, tot mai diluat în noianul popoarelor străine cucerite dar neasimilate decît superficial, fără a le insufla acel spirit civic republican pe care ea şi-a întemeiat faima.

Importanţa acordată de Gibbon detaliilor, faptelor istorice, dedesubtului unor evenimente, descrierii unor personaje ce nu şi-ar mai avea locul într-o istorie modernă, preocupată de cauzele generale şi profunde ale evoluţiei economice şi sociale, dau lucrării sale un aspect anecdotic şi adesea un farmec întîlnit la vechii cronicari. Căci „anecdotica îşi are rostul ei într-un studiu istoric; dîndu-ne prilejul de a întrezări cîte o fracţiune din viaţa trecută, graţie unui personaj şi unei comportări, ea ne transpune în atmosfera epocii şi ne permite să considerăm evenimentele în cadrul lor viu şi nu abstract, cum, din nefericire, prea adesea sînt privite fenomenele sociale şi istorice"[1].

Rareori confirmă o operă istorică mai plastic afirmaţia lui Trevelyan: „Lumea presupune că noi istoricii sîntem absorbiţi de studiul cronicilor prăfuite ale celor morţi... dar pentru noi, pe măsură ce citim, personajele capătă formă, culoare, gesturi, pasiuni şi gîndire."[2] Într-adevăr, Gibbon şi-a îndrăgit personajele, s-a identificat cu ele; alături de figurile din paginile istoriei sale şi sub farmecul lor a trăit o nouă viaţă. În protagoniştii dramei Imperiului Roman el şi-a întruchipat idealurile sau revolta, cu ei a suferit, a sperat şi a triumfat şi de aceea, cînd şi-a terminat „istoria", s-a stins în el acea viaţă pe care orice creator o trăieşte în opera sa. Cu ea s-a sfîrşit nu numai munca sa ştiinţifică şi literară, dar şi acea fluturare de poezie şi ideal, care singură, în lipsa unei mari pasiuni, dă un sens vieţii. Tot Trevelyan conchide: „Adevărul este criteriul studiului istoriei, dar impulsul este poetic."[3]

---

[1] Carl L. Becker, *Detachment and the Writting of History (Detaşarea şi scrierea istoriei)*, Cornell University Press, Ithaca, 1958.

[2] G. M. Trevelyan, *Illustrated English Social History (Istoria socială a Angliei, în imagini)*, Penguin Books, p. 13.

[3] Trevelyan, *op. cit.*, p. 14.

Primele și cele mai violente critici aduse *Declinului și prăbușirii Imperiului Roman* au fost formulate de cercurile clericale, sau de acei intelectuali, care, prin educație și temperament, nu puteau concepe o gîndire lipsită de spiritualitatea creștină. În ciuda efervescenței de idei ce agita secolul luminilor, majoritatea lumii occidentale era adînc devotată dogmaticii creștine și protestele s-au dezlănțuit îndată după apariția primului volum. Era greu pentru acea categorie de oameni hrăniți cu litera *Evangheliei* și cu scrierile „părinților bisericii“ să accepte păreri ca: „diferitele practici religioase care precumpăneau în lumea romană erau considerate la fel de adevărate de către popor, la fel de false de către filozof și tot atît de utile de către magistrați. Și astfel toleranța a creat o armonie religioasă.“[1] Mai puțin încă putea fi acceptată concluzia sa asupra căderii Imperiului: „Am descris triumful barbariei și al religiei“, concluzie ce nu face decît să reia ideea lui Voltaire, primul care susține că „noua religie săpase temeliile statului roman“. Capitolul al XV-lea din volumul I, în care Gibbon atribuie rapida răspîndire a creștinismului unor cauze obiective și nu intervenției mistice a divinității a provocat un strigăt de indignare al cărui ecou subzistă și astăzi în comentariile unor critici cum sînt J. B. Bury și Christopher Dawson, doi dintre analiștii operei sale. Aceeași indignare a trezit-o capitolul al XVI-lea din volumul II, în care Gibbon arată, contrar părerii generale răspîndite de cercurile bisericești, că martiriile primilor creștini și persecuțiile dezlănțuite împotriva lor de împărații păgîni au făcut mult mai puține victime decît prigoana la care s-au dedat împărații creștini împotriva sectelor schismatice creștine, ca să nu vorbim de sîngeroasele războaie religioase, ce au bîntuit în tot timpul evului mediu și pînă în epoca modernă.

A doua serie de critici, desigur mai justificate din punct de vedere istoric, îl acuză pe Gibbon că nu ar fi fost în stare să vadă în lumea bizantină o nouă formă de cultură, avînd caracterul ei specific, realizările și valorile ei. Pentru el, această lume nu era decît stafia unei maiestăți apuse, „un spectru dominînd o lume de

---

[1] William and Ariel Durant, *op. cit.*, c. XIV, p. 486.

umbre"[1]. „El nu a reușit să scoată în evidență faptul de imensă importanță că, pînă în secolul al XII-lea, Imperiul Bizantin a fost bastionul Europei împotriva Răsăritului; și nici n-a apreciat importanța lui în păstrarea moștenirii civilizației grecești."[2]

Explicația e foarte simplă: Gibbon nu a avut posibilitatea de a-și forma o părere justă asupra rolului Bizanțului, cum nu a avut nimeni din epoca sa, deoarece la acea dată bizantinologia nu exista ca ramură a istoriei.

Primul cercetător care a apreciat istoria bizantină, recunoscîndu-i o calitate distinctă, a fost elevul lui Melanchton, Hieronymus Wolf (1516—1580)[3], urmat de alți cercetători de cronici, mai ales în Franța (Du Cange, 1610—1688); dar în veacul al XVIII-lea, „studiile bizantine au cunoscut un regres nefericit. Prezentarea riguroasă a teoriei sale de către Gibbon a avut un puternic efect asupra cercetătorilor, descurajînd entuziasmul lor pentru studiile bizantine timp de aproape un secol."[4] Marii bizantinologi ca V. G. Vasiljevskij (1838—1899), Karl Kumbacher (1856—1909), J. B. Bury (1861—1927), Nicolae Iorga (1871—1940) au apărut cu un veac mai tîrziu.

Luminatul secol al enciclopediștilor, mîndru de „rațiunea" sa, de concepția sa filozofică și de scepticismul său religios, disprețuia istoria perioadei medievale. Disprețuia mai ales mentalitatea conservatoare și religioasă a Imperiului Bizantin, în a cărui istorie vedea „o colecție fără valoare de predici și miracole" (Voltaire), „un țesut de rebeliuni, insurecții și trădări" (Montesquieu), sau, în cel mai bun caz, „un epilog tragic al gloriei romane".

E firesc ca Charles Lebeau în *Histoire du Bas Empire (Istoria Imperiului tîrziu* — Paris, 1756—1788) și Edward Gibbon în *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman* (1776—1788) să descrie istoria bizantină ca o perioadă de declin a Imperiului Roman ce se întinde pe un întreg mileniu. Dar cum ar fi putut să privească

[1] Chistopher Dawson, *Introducere la Istoria Declinului și a Prăbușirii Imperiului Roman*, J. M. Dent & Sons, London, p. IX.
[2] J. B. Bury, *Encyclopaedia Britannica*, X, 331, d.
[3] George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1969, *Introduction*, p. 2.
[4] *Op. cit.*, p. 3.

altfel lucrurile un pasionat admirator al virtuţilor civice romane şi al împăraţilor Marcus Aurelius şi Traian, cînd abia astăzi „dispreţul delăsarea şi greşita înţelegere cu care a fost tratat Imperiul bizantin devin, din fericire, o atitudine depăşită"[1].

Gibbon era stăpînit şi obsedat de spiritul maiestuos al Romei antice[2] şi de aceea nu putea fi obiectiv cînd se ocupa de factorii dezagregării acestuia. Concepînd Roma ca un ideal în istoria omenirii, al culturii antice, transmise nouă de „Cetatea Eternă", el nu putea resimţi nici o atracţie pentru aceşti epigoni ai unei glorii mărețe, pentru acest nou capitol al civilizaţiei omenirii, de altfel imperfect cunoscută în timpul său şi care, multă vreme, a fost nesocotită şi prea puţin studiată, lumea desfătîndu-se numai cu partea scandaloasă, relatată de cronicari pătimaşi, cu o pană părtinitoare.

Tocmai acest fapt explică părerea unei a treia serii de critici, care consideră că Gibbon nu posedă gradul de obiectivitate necesară analizei istorice. Christopher Dawson afirmă: „El simţea ca un roman; gîndea ca un roman; scria ca un roman."[3] Dar dacă această identificare cu subiectul său îi răpea din obiectivitatea necesară oricărui cercetător ştiinţific, ea îi dădea posibilitatea de a privi lucrurile din interiorul lor şi de a înţelege mai bine unele sentimente şi unele practici ale publicului roman, specifice lui şi diferind de acelea din epoca noastră. Dar lumea romană cu care se identificase Gibbon este aceea a Romei antice, a virtuţilor civice, a spiritului republican; iată de ce spiritul bizantin ce-şi însuşeşte pe nesimţite o mentalitate orientală îi rămîne străin. Bizanţul, trăsătură de unire între Asia şi Europa, marchează o reînflorire a limbii şi culturii greceşti, dar aceasta este foarte diferită de aceea din epoca elenismului. Mult mai puternică este influenţa moravurilor şi ideilor venite din Asia şi e firesc ca cineva care gîndeşte ca un cetăţean al Romei antice să fie impermeabil faţă de această nouă cultură, aşa cum ea n-a fost înţeleasă nici de filozofii şi enciclopediştii secolului al XVIII-lea.

---

[1] John W. Baker, *Manuel II Paleologus (Manuel al II-lea Paleologul)* Rutgers University Press, 1969, p. 37.
[2] C. Dawson, *op. cit.*, p. XI.
[3] *Ibid.*

Gibbon scrie despre fenomenul istoric strict roman; dezagregării acestuia şi-a dedicat el cea mai mare parte a muncii sale — patru volume din opera sa — iar mileniului care urmează i-a atribuit ultimele două volume, în chip de epilog al dramei ce se desfăşoară în precedentele trei veacuri.

Inima Imperiului Roman, în ciuda unor trecătoare eclipse, era Roma, limba — latina, iar moravurile şi stilul de viaţă, deşi deformate, continuau să fie cele moştenite de la făuritorii puterii romane. Chiar dacă vechile virtuţi nu se mai bucurau de o răspîndire generală, ele rămîneau, totuşi, modelul şi scopul existenţei unui cetăţean, erau exemplul dat copiilor, făceau parte din firea oamenilor. Eroul, idealul fiecărui tînăr roman era Mucius Scaevola sau Scipio Africanul, iar mai tîrziu, Iulius Caesar, sau Marcus Aurelius Antoninus; o minte clară, o cinste şi o dragoste de patrie neabătută, dar totodată un braţ puternic şi o inimă vitează. Pe ei îi proslăveau poeţii şi cronicarii; cu ei căutau să-i asemuiască, fie chiar numai pentru a-i linguşi, pe noii stăpîni sau slujbaşi ai lumii romane.

Iar atunci cînd ponderea Imperiului se deplasează spre răsărit, cînd limba elină începe să fie folosită în viaţa publică, mai întîi în egală măsură cu latina şi apoi devine limbă predominantă, în pofida încercării nesăbuite a lui Iulian, zis „Apostatul“, nu vechile zeităţi sau filozofii ale Eladei precumpănesc, ci noua ideologie adusă de discipolii lui Cristos. Doctrina creştină cîştigă de partea ei toate instituţiile şi activităţile noului imperiu, le pătrunde şi, ca un val irezistibil, înlătură piedicile ce-i stau în cale. Noul model omenesc devine acum sfîntul, martirul, ascetul care renunţă la bunurile şi scopurile lumeşti. Gîndul şi toată rîvna sa sînt îndreptate spre lumea de apoi; cea în care trăim nu este decît „o vale a plîngerii“, prin care trecem repede şi fără a-i consacra prea mult din gîndul şi activitatea noastră. Eroismul, bărbăţia sînt virtuţi minore faţă de smerenie, cucernicie, castitate şi abstinenţă. Să întinzi obrazul celălalt cînd primeşti o palmă, să nu te împotriveşti violenţei nu sînt precepte la care poate adera un împărat încleştat într-o luptă pe viaţă şi pe moarte cu revărsările „barbare“ din miazănoapte şi răsărit. În lipsa dîrzeniei şi bărbăţiei, se recurge la negocieri abile, la corupere şi cumpărare de

conştiinţe, sînt provocate rivalităţi în politica externă, iar în interior se pun la cale intrigi de culise, adesea de iatac, mutilări, asasinate şi surghiunuri. Biserica devine treptat atotputernică. Ea nu numai că inspiră modul de gîndire şi felul de viaţă, dar influenţează direct politica; rămînem uluiţi de dezlănţuirea pasiunilor religioase şi de fanatismul sectar care uneori, în timpul asediului final, a renunţat la unica şansă de ajutor şi salvare din cauza unor amănunte de rit bisericesc, ce astăzi par lipsite de importanţă.

Apar noi factori, inexistenţi nu numai în vechea Republică, dar chiar în cadrul Imperiului Roman. Femeia devine din ce în ce mai influentă; Eudoxia, Pulcheria, Theodora, cu titlul de împărătese sau numai în calitate de tutore ale împăratului prea tînăr, guvernează imperiul un timp mai îndelungat decît cei mai mulţi împăraţi. Influenţa orientală are ca urmare apariţia eunucilor, acele fiinţe schilodite la trup şi deformate la minte, detestate de Gibbon, meştere în intrigi subtile şi în picurarea otrăvii. Şi aci, în afară de cazul excepţional al lui Narses, nu putem, fireşte, să ne aşteptăm la calităţi războinice şi bărbăteşti; întreaga politică a Imperiului se resimte din pricina acestor conducători, dispuşi întotdeauna să cedeze forţei, căutînd să folosească mereu arma corupţiei şi a perfidiei.

În sfîrşit, fapt nicidecum lipsit de importanţă, rolul şi structura armatei se schimbă complet. În locul armatei de cetăţeni romani, chemaţi să apere Republica sau să-i consolideze hotarele, Imperiul ajunge să folosească o armată de mercenari, cinici şi hrăpăreţi, lipsiţi de orice ideal în afară de acela al satisfacerii propriilor pofte brutale. În perioada de descompunere a vechii democraţii romane, trupele de mercenari sînt singura forţă organizată şi coerentă şi una din cauzele importante ale declinului Imperiului, prin destrămarea internă pe care o aduc; în ce priveşte însă apărarea statului împotriva duşmanului extern, ei se dovedesc viteji şi incoruptibili. Cînd Maximinus, gigantul uzurpator trac, devenit împărat roman, este direct ameninţat de revolta Romei, condusă de Senatul ei, el nu merge să înăbuşe răscoala, ci pleacă mai întîi să respingă ameninţarea unei invazii „barbare", riscînd să ajungă prea tîrziu în Italia şi să-şi piardă sceptrul şi viaţa.

În noul imperiu situația este complet diferită. Ostașii legiunilor romane sînt din ce în ce mai greu de recrutat. Astfel, cînd Stilicho se străduiește să organizeze o expediție pentru a recuceri provincia Africa, revoltată, în rîndurile a șapte legiuni, printre care faimoasele Ioviana, Herculiana și Augustana, abia poate aduna cinci mii de ostași și aceștia în bună parte străini.[1]

Chiar printre comandanți rareori găsim vreun cetățean roman, ca să nu vorbim de gărzile imperiale, alcătuite de cele mai multe ori din sciți, scandinavi sau armeni. Dar aceste oști nu reprezintă decît o minoritate între apărătorii Imperiului. Rolul principal îl au neamurile „barbare", auxiliarii, comandați de șefii sau chiar de regii lor; de bunăvoința acestora depinde soarta Imperiului, viața și averea cetățenilor.

Totodată, aparatul de stat s-a complicat imens; enorme sînt cheltuielile generate de noul mod de a conduce politica, subsidiile acordate „barbarilor" pentru a-i împăca, fără a mai vorbi de risipa și jaful de la curtea imperială, încît nefericiții romani, dar mai ales provincialii sînt împilați în mod sălbatic și astfel ajung să prefere stăpînirea aspră a „barbarilor", exploatării nemiloase a funcționarilor imperiali.

Întreaga structură este putredă; ceea ce o mai menține încă este doar marele prestigiu de care continuă să se bucure numele roman și abilitatea politică a conducerii. Șefii romani trag toate foloasele de pe urma poziției geografice a statului și a rivalităților dintre neamurile „barbare"; ei folosesc în cel mai înalt grad influența doctrinei creștine, răspîndite în rîndul acestor neamuri, datorită curajului misionarilor ei.

Pe de altă parte, veniți din stepe, mlaștini și păduri și trăind încă în epoca de fier, „barbarii", vînători și păstori, dau de o civilizație care, deși în declin, îi fascinează prin bogăția, luxul și rafinamentul ei, dar și printr-un mod de producție necunoscut lor pînă atunci. Atracția este atît de puternică, încît regii acestor neamuri rîvnesc la titlul de general roman, la palatele și veșmintele romane, ba cu timpul, pe măsură ce ambiția lor crește, la stăpînirea Imperiului.

[1] Edward Gibbon, *op. cit.*, vol. III, c. XXIX, p. 165.

TABEL CRONOLOGIC

1737 *27 aprilie* Se naşte Edward Gibbon, în comuna Putney, lîngă Londra, unicul fiu al unui *squire* care, deşi de două ori ales în Camera Comunelor, era o personalitate ştearsă şi bigotă.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Anglia este unită cu Scoţia; după o lungă perioadă de tulburări interne şi războaie externe, Marea Britanie se bucură de prosperitate economică şi destindere politică; ea se situează în fruntea naţiunilor europene. În aceşti ani se afirmă „o generaţie de oameni pe de-a-ntregul caracteristică eticii veacului al XVIII-lea, o societate cu o concepţie intelectuală proprie... eliberată de pasiunile trecutului şi încă netulburată de grijile unui viitor foarte diferit, care urma să fie adus în scenă de revoluţia industrială şi Marea Revoluţie Franceză"[1]. *1738* Voltaire publică prima sa lucrare cu caracter filozofic *Discours sur l'homme.*

1744 Rămîne orfan de mamă, e crescut de mătuşa sa Catherine Porten; aceasta îngrijeşte cu devotament copilul bolnăvicios, mereu silit să-şi întrerupă învăţătura, dar care citeşte cu nesaţ toate cărţile pe care le găseşte în bibliotecile rudelor sale.

Apare *L'esprit des lois (Spiritul legilor)*, lucrarea lui Montesquieu.

[1] G. M. Trevelyan, *English Social History (Istoria socială a Angliei)*, Longmans Green, London, 1967, p. 354.

1752 Tînărul Gibbon își începe studiile la Oxford unde ajunge „cu un bagaj de cunoștințe în stare să minuneze un magistru, și cu un grad de ignoranță de care s-ar fi rușinat un școlar"[1]. Complexat de defectele sale fizice[2] nu se poate încadra în viața universitară oxfordiană; ca o sfidare a atmosferei de acolo trece la catolicism, ceea ce îl obligă să părăsească universitatea.

1753 Furios, tatăl său îl trimite în surghiun la Lausanne, dîndu-l în grija pastorului protestant Pavillard, care urmează să-l readucă la credința reformată și să-i completeze educația. Ambele țeluri sînt atinse, iar tînărul ajunge să stăpînească franceza mai bine decît limba sa natală.

1756 Începe războiul de șapte ani: Prusia și Anglia luptă contra coaliției reprezentată de Franța, Austria, Rusia și Suedia.

1758 Scurtă idilă cu Suzanne Cruchard, o frumoasă elvețiană care urma să devină soția baronului Necker, ministrul de finanțe al Franței, și mama celebrei Madame de Stael. Gibbon se întoarce în Anglia; la majorat, tatăl său îi asigură un venit suficient pentru a duce o viață independentă, de care el profită spre a se dedica studiilor de filozofie și istorie.

1760 Socotindu-se amenințată de o invazie franceză, Anglia mobilizează milițiile comitatelor; Edward Gibbon devine căpitan în batalionul condus de tatăl său. În următorii doi ani și jumătate se adaptează perfect vieții militare; are prilejul „să dobîndească o noțiune clară a mișcărilor falangei și legiunii, încît căpitanul de grenadieri n-a fost fără folos istoricului Imperiului Roman"[3].

---

[1] Lord Sheffield *Autobiography of Edward Gibbon*, Oxford University Press, 1962, p. 62.

[2] Avea o statură de sub 1,50 m., un cap disproporționat de mare și picioarele debile.

[3] Lord Sheffield, *op. cit.*, p. 106.

1761 Apare *Essai sur l'étude de la litterature (Eseu asupra studiului literaturii)*, prima lucrare a lui Gibbon; cartea este primită cu simpatie de cercurile intelectuale ale Londrei.

1762 Rousseau publică *Contractul social*, operă de o importanță primordială în perioada de elaborare a ideilor ce animă Revoluția Franceză, expresie a contractualismului; puterea de stat este legitimă atunci cînd se întemeiază pe înțelegerea încheiată între indivizi, în virtutea căreia ei cedează o parte din drepturile lor, comunității.

1763 Edward Gibbon pleacă la Paris; grație scrisorilor de recomandare din partea prietenilor săi englezi cunoaște și frecventează mai toate personalitățile remarcabile ale gîndirii iluministe franceze și europene: Diderot, d'Alembert, Helvetius, d'Holbach, Buffon și alții; filozofia socială a enciclopediștilor îl va influența pînă la sfîrșitul vieții.

Pacea de la Paris pune capăt războiului de șapte ani și ostilităților dintre Anglia și Franța.

1764 Traversează Elveția; coboară în Italia unde este fermecat de Florența, Pisa, Luca, Siena, dar se simte „atras în mod irezistibil de Orașul Etern"[1]. „Eram la Roma, în octombrie 1764, stăteam și meditam printre ruinele Capitoliului, în timp ce călugări desculți cîntau vecernia în templul lui Jupiter[2], cînd mi-a încolțit în minte ideia de a scrie despre declinul acestei Urbe."[3]

1765 Revine în Anglia; se instalează la Londra și-și reîncepe studiile istorice și literare.

1768 Împreună cu bunul său prieten elvețianul Georges Deyverdun publică revista: *Mémoires Littéraires de la Grande Bretagne (Memorii literare ale Marii Britanii)*, care le aduce multă stimă dar îi costă și mai mulți bani.

---

[1] Lord Sheffield, *op. cit.*, p. 159.
[2] Transformat în biserică.
[3] Lord Sheffield, *op. cit.*, p. 160.

1770 Apar *Critical Observations on the Sixth Book of the Aeneid (Observații critice asupra cărții a șasea din Eneida)*, prima sa lucrare în limba engleză, care provoacă multe controverse din partea unor bonzi ai literaturii și criticii.

1772 Austria, Prusia și Rusia împart cea mai mare parte a Poloniei.
1773 Papa Clement al XIV-lea desființează ordinul iezuiților care de două secole exercitau o putere ocultă asupra politicii și învățămîntului din Europa Occidentală.

1774 Edward Gibbon este ales membru al Camerei Comunelor, unde rămîne pînă în 1776, fără a se face remarcat cu nimic.
1776 *17 februarie* Apare volumul I din *History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman)* care „deși costă un galben, se vinde la fel de repede ca un pamflet de doi bani asupra treburilor zilei"[1].

4 iulie 1776 Proclamarea independenței S.U.A.

1777 Devenit peste noapte celebru, pleacă din nou la Paris, unde este primit cu căldură în saloanele literare progresiste[2], și la Lausanne, unde rămîne scurtă vreme cu prietenii săi.
1779 Scrie un *Mémoire justificatif pour servir de réponse à l'Exposé de la Cour de France (Memoriu justificativ spre a servi drept răspuns la expunerea curții Franței)*, singura sa contribuție la politica țării sale din acea vreme.

1781 Apare *Critica Rațiunii Pure* de Immanuel Kant, care avea să influențeze gîndirea filozofică a următorului secol.

1781 Edward Gibbon e ales din nou în Camera Comunelor, unde are un rol la fel de șters ca și în prima legisla-

[1] Lord Sheffield, *op. cit.*, p. 180.
[2] *Sir* Gavin de Beer, *Gibbon and his World (Gibbon și lumea sa)*, Thomas and Hudson, London, 1968, p. 74.

tură; mandatul său expiră în 1783, odată cu încheierea războiului de independență american.

1783 Apar volumele II și III din *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, care se bucură de același succes.

1784 Se întoarce la Lausanne, unde începe să lucreze temeinic; locuiește în frumoasa proprietate a prietenului său Deyverdun, „La Grotte"; aci, „în ziua sau mai curînd în noaptea de 27 iunie 1787, între orele unsprezece și douăsprezece, am scris ultimele rînduri ale ultimei pagini, într-un chioșc din grădina mea. După ce am lăsat condeiul, am făcut cîțiva pași pe o alee de salcîmi, cu o frumoasă vedere asupra regiunii, lacului și munților. Temperatura era plăcută, cerul senin, discul de argint al lunii se reflecta pe ape și întreaga natură era tăcută. Nu voi ascunde primele senzații de fericire la regăsirea libertății mele. O calmă melancolie m-a cuprins la gîndul că îmi luasem rămas bun pentru totdeauna de la un vechi și plăcut tovarăș și că oricare ar fi soarta viitoare a *Istoriei* mele, viața istoricului trebue să fie scurtă și precară."[1]

1788 Apar volumele IV, V și VI din *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*.

1789 Izbucnește Marea Revoluție Franceză.

1789—1793 Edward Gibbon locuiește la Lausanne; este „marele monarh al literaturii"[2]. „Cînd apare într-un salon", scrie *Lady* Holland, „toată lumea se ridică în picioare", iar Adam Smith scrie că e „în fruntea întregului trib literar care există astăzi în Europa"[3].

1792 A doua împărțire a Poloniei.

1794 Edward Gibbon se întoarce la Londra, unde moare la 16 aprilie.

D. H.

---

[1] Lord Sheffield, *op. cit.*, p. 205.
[2] *Sir* Gavin de Beer, *op. cit.*, p. 109.
[3] D. M. Low, *Edward Gibbon*, Longmans Green, 1937, p. 320.

NOTA TRADUCĂTORULUI

Dintre numeroasele ediţii ale operei capitale a lui Edward Gibbon, am ales pentru această traducere pe cea mai recentă şi completă, publicată de editura T.M. Dent and Sons, în colecţia *Everyman's Library*, LONDRA, 1966, în şase volume. Textul original cuprinde toate notele autorului, la care se adaugă uneori adnotările lui Oliphant Smeaton, din ediţia Bury, 1910; acestea din urmă sînt însemnate cu menţiunea *O. S.;* în scopul unei mai bune pătrunderi a textului şi adnotărilor din subsolul paginilor, în versiunea românească s-au adăugat unele note ale traducătorului, care poartă menţiunea *n.t.*, precum şi altele, cu menţiunea *n.c.*, care aparţin controlului ştiinţific.

Prin restrîngerea textului original au fost lăsate în afara culegerii capitolele care nu tratează decît în mod colateral tema principală a cărţii — declinul şi căderea Imperiului Roman. Astfel s-a omis complet capitolul VIII, dedicat perşilor, capitolul IX, în care se vorbeşte despre germani etc.

De asemenea s-a renunţat, sau au fost reproduse foarte sumar, capitolele ce descriu zămislirea popoarelor „barbare", care au năpădit succesiv lumea civilizată, precum şi marile figuri ale conducătorilor lor, Atilla, Mahomed, Gen-gis-Khan, Tamerlan, deşi toate ar merita să fie incluse în culisele dramei romane. Tot criteriul concentrării materialului ne-a obligat să trecem rapid asupra originii Bisericii Creştine, moştenitoarea în multe privinţe a Imperiului pe care l-a

subminat și, în bună măsură, l-a dărîmat, spre a reconstrui o nouă civilizație. Același spațiu restrîns îl ocupă în culegerea noastră și cruciadele: evenimente istorice neașteptate, făuritoare de adînci transformări și generatoare a nenumărate aventuri omenești; ele au trebuit să fie amintite doar în tangența lor imediată cu Bizanțul, deși un volum întreg abia dacă le-ar fi cuprins. Alteori au fost lăsate la o parte, sau rezumate în esența lor, porțiuni de capitole, ce prezentau o importanță mai mică în lumina ansamblului, sau repetau situații și considerente cu care ne-am mai întîlnit.

Dimpotrivă, au fost incluse incidente în aparență minore, dar care dezvăluie unele aspecte nebănuite, sau prea puțin cunoscute ale vieții antice, precum și comentarii pline de savoare ale autorului. De asemenea, am socotit că o bună înțelegere a unei epoci e dată nu de cronologia domnitorilor sau a evenimentelor, ci de unele întîmplări; aidoma ilustrațiilor unei cărți, ele concretizează imaginea din mintea cititorului și ne apropie de oamenii vii și felul de viață al acelor timpuri, acționează ca niște adevărate puncte de reper ale fanteziei. Pe acest criteriu s-a reprodus aproape în întregime capitolul XXVII, pentru că relatează evenimentele caracteristice perioadei de zbucium și destrămare a Imperiului: epocă de intrigi și brutalitate, cînd spada generalilor este la fel de des folosită împotriva împăraților, cît și a „barbarilor" — termen folosit de Gibbon pentru popoarele migratoare; ani în care semințiile „sălbatice" ale Răsăritului și Nordului. năpădesc lumea romană, iar șefii lor, atrași de strălucirea amăgitoare a curților imperiale, devin sprijinul domniei împăraților, pînă a nu-și instaura propria lor domnie pe ruinele unei civilizații.

În alegerea textului am căutat să scoatem în relief cîteva personaje caracteristice și sugestive pentru epoca lor, puțin cunoscute din scrierile anterioare, neglijînd altele despre care s-a scris mai mult. Astfel, s-au reprodus integral pasajele despre Zenobia, despre Stillicho, Andronic Comnenul și alții, remarcabile prin pitorescul lor.

Pentru a asigura continuitatea textelor antologate au fost intercalate scurte note de legătură între perioadele la care se referă autorul.

Planul lucrării este următorul:

Volumul I: Istoria Imperiului Roman după August și Traian; epoca Antoninilor și a împăratului Diocleţian.

Volumul II: Invaziile „barbare", epoca împăratului Constantin; Imperiul Roman de Apus; Bizanţul.

Volumul III: Arabii și consecinţele cuceririlor întreprinse de ei; expansiunea turcilor; cruciadele și Orientul latin; cucerirea Constantinopolului.

Capitolul I

ÎNTINDEREA ȘI PUTEREA MILITARĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎN EPOCA ANTONINILOR

În secolul al doilea al erei noastre, imperiul Romei cuprindea cea mai mare parte a lumii și porțiunea cea mai civilizată a omenirii. Hotarele acestei întinse monarhii erau apărate de un vechi renume și de vitejia unor armate bine disciplinate. Influența blîndă, dar puternică, a legilor și obiceiurilor cimentase treptat unitatea provinciilor. Pașnicii lor locuitori se bucurau și abuzau de avantajele bogăției și ale luxului. Imaginea unei constituții libere era păstrată cu respectul cuvenit. Senatul roman lăsa impresia că deține autoritatea suverană, dar în fapt trecuse asupra împăraților toată puterea executivă a guvernării. În cursul unei perioade fericite de mai bine de optzeci de ani (98—180 e.n.), administrația publică a fost condusă de virtuțile și talentele lui Nerva, Traian, Hadrian și ale celor doi Antonini. Scopul acestui capitol și al următoarelor două este să descrie starea înfloritoare a imperiului în timpul domniei lor și, mai apoi, de la moartea lui Marcus Antoninus, să desprindă cele mai de seamă împrejurări ale declinului și căderii lui; o transformare care va fi păstrată veșnic în memorie și mai este resimțită și astăzi de națiunile globului ...

... Principalele cuceriri ale romanilor au fost săvîrșite în timpul Republicii; iar împărații, în cea mai mare parte, s-au mulțumit cu păstrarea acestor posesiuni, care fuseseră dobîndite prin politica Senatului, prin strădania neobosită a consulilor și prin entuziasmul războinic al poporului. Primele șapte secole aduc o succesiune rapidă de triumfuri; însă lui August i-a fost hărăzit să renunțe la planul ambițios de supunere a întregii lumi și să introducă un spirit de moderație în politică. Înclinat spre pace prin temperament și condițiile în care s-a desfășurat guvernarea sa, August a descoperit ușor că Roma, în strălucirea ei de atunci, avea mult mai puțin de sperat decît de temut de pe urma folosirii armelor; că războaiele duse în regiuni îndepărtate deveneau pe zi ce trecea mai anevoioase, că rezultatul lor era din ce în ce mai îndoielnic, iar stăpînirea cuceririlor mai nesigură și mai puțin profitabilă. Experiența sa conferea greutatea acestor gînduri salutare; ea l-a dus la convingerea că, prin prudența stăruitoare a sfetnicilor săi, ar fi fost ușor să-și asigure orice concesie pe care securitatea sau demnitatea Romei i-ar fi putut-o pretinde din partea celor mai de temut barbari. În loc să se expună pe sine și legiunile sale săgeților parților, el obținu, printr-un tratat onorabil, restituirea stindardelor și a prizonierilor care fuseseră luați cu prilejul înfrîngerii lui Crassus.[1]

La începutul domniei sale, generalii romani încercară să supună Etiopia și Arabia Felix[2]. Ei înaintară aproape o mie de mile[3] la sud de tropice; dar clima caldă îi respinse repede pe invadatori și îi apără pe băștinașii prea puțin răsboinici

---

[1] Dio Cassius (LIV, p. 736) cu notele lui Reimar, care a adunat tot ce vanitatea romană a lăsat asupra acestui subiect. Marmura din Ancyra, pe care August și-a gravat propriile fapte de arme, afirmă că i-a silit pe parți să restituie însemnele lui Crassus (care îi fuseseră luate în dezastruoasa bătălie de la Carrhae din anul 53 î.e.n.) (n.t.).

[2] „Arabia Fericită“ (sau „Fertilă“): coasta sudică a peninsulei arabe de-a lungul Mării Roșii (n.t.).

[3] O milă engleză = 1.650 m (n.t.).

ai acestor regiuni izolate.[1] Ținuturile din nordul Europei abia dacă meritau cheltuiala și efortul unei cuceriri. Pădurile și mlaștinile din Germania erau locuite de un neam de barbari dîrji, care disprețuiau viața lipsită de libertate; și, cu toate că la primul atac au părut copleșiți de puterea romană, curînd, printr-un efort disperat ei își recîștigară independența și îi amintiră lui August de vicisitudinile soartei.[2] La moartea acestui împărat testamentul său a fost citit în public, în Senat. El lăsa urmașilor săi, ca o prețioasă moștenire, sfatul de a păstra Imperiul în acele fruntarii pe care natura părea să i le fi dat anume ca limite și metereze permanente; la apus, oceanul Atlantic; la miazănoapte, Rinul și Dunărea; la răsărit, Eufratul; iar la miazăzi, deșerturile nisipoase ale Arabiei și Africii.[3]

---

[1] Strabo (XVI, p. 780); Plinius cel Bătrîn *(Hist. Natur.* VI, c. 28, 29) și Dio Cassius (LIII, p. 723, și LIV, p. 734) ne-au lăsat detalii foarte curioase referitoare la aceste războaie. Romanii au pus stăpînire pe Mariaba sau Merab, un oraș din Arabia Felix, bine cunoscut orientalilor (vezi Abulfeda și *Geografia Nubiei*, p. 52). Ei ajunseseră pînă la cale de trei zile de țara mirodeniilor, scopul principal al invaziei lor.

(Gibbon a greșit aici. Strabo spune că romanii, sub Aelius Gallus, au înaintat pînă la Marsyaba sau Marsyabae, cale de două zile de țara mirodeniilor și nu trei, cum s-a afirmat. Ei au asediat această cetate dar n-au fost în stare s-o cucerească din cauza lipsei de apă. De aceea au bătut în retragere. Gibbon (cum spune Dr. W. Smith) nu numai că presupune că această localitate este aceeași cu Mariaba, menționată de Plinius printre cuceririle lui Aelius Gallus, dar, adoptînd totodată orbește teoria lui d'Anville, identifică Mariaba cu Mareb, celebra capitală a sabaenilor din Yemen, situată pe hotarul provinciei sudice. Strabo totuși menționează Mariaba, capitala sabaenilor ca distinctă de Marsyaba (cf. Strabo) — O.S.).

[2] Prin măcelul lui Varus cu cele trei legiuni ale sale (an. 9. e.n. n.c.). Prima parte din *Analele* lui Tacitus, Suetonius în *August*. 23 și Velleius Pater culus, II, c. 117 etc. August n-a primit trista veste cu toată mînia și dîrzenia ce se puteau aștepta din partea lui.

[3] Tacitus, *Annal.*, II; Dio Cassius LVI, p. 833 și cuvîntarea lui August însuși, în *Caesares* lui Iulian. Problema a fost foarte mult lămurită de notele savante ale traducătorului francez, dl. Spanheim.

Din fericire pentru liniştea omenirii, sistemul moderat recomandat de înţelepciunea lui August a fost adoptat datorită temerilor şi viciilor urmaşilor săi imediaţi. Robiţi de goana după plăceri, sau prinşi de îndatoririle unei ocîrmuiri tiranice, primii cezari se arătau arareori armatelor sau provinciilor; dar nici nu voiau ca acele triumfuri, pe care din nepăsare le neglijaseră, să fie uzurpate de faptele şi vitejia locţiitorilor imperiali. Gloria militară a supuşilor era considerată ca o încălcare insolentă a prerogativelor imperiale; apărarea graniţelor deveni datoria, dar şi interesul fiecărui general roman căruia îi fuseseră încredinţate, fără ca acesta să aspire la cuceriri ce-ar fi putut să se dovedească la fel de fatale pentru el, ca şi pentru barbarii învinşi[1].

Singurul teritoriu adăugat Imperiului Roman în răstimpul primului veac al erei creştine a fost provincia Britannia. Numai în cazul ei urmaşii lui Caesar şi ai lui August au putut fi convinşi să urmeze pilda celui dintîi, mai degrabă decît preceptele celui de-al doilea. Aşezarea Britanniei în imediata apropiere a Galliei părea să invite armatele romane să intre în acţiune. Informaţia îmbietoare, deşi îndoielnică, care spunea că ar exista acolo posibilitatea de a se pescui perle, trezi setea de avuţii a romanilor[2] şi cum Britannia era privită ca o lume deosebită şi izolată, cucerirea ei nu constituia o excepţie faţă de sistemul general de măsuri luate pe restul continentului. După un război de vreo patruzeci de ani — întreprins de cel mai nătîng, continuat de cel mai destrăbălat şi încheiat de cel mai timid dintre

---

[1] Germanicus, Suetonius Paulinus şi Agricola au fost opriţi şi rechemaţi în cursul victoriilor lor. Corbulo a fost executat. Meritul militar era, cum se exprimă admirabil Tacitus, *o virtute imperială (imperatoria virtus)*, în sensul cel mai strict al cuvîntului.

[2] Caesar însuşi ascunde acest motiv ruşinos; Suetonius (c. 47) îl menţionează totuşi. Perlele britanice s-au dovedit însă de mică valoare din cauza culorii lor închise şi şterse. Tacitus remarcă, pe bună dreptate (în *Agricola*, c. 12) că lăcomia era un defect înnăscut al romanilor. *Aş crede mai degrabă că perlelor le lipseşte calitatea decît nouă lăcomia.*

împăraţi — mare parte din insulă fu supusă jugului roman.[1] Diferitele triburi britanice se întreceau în vitejie, dar erau lipsite de o conducere unitară, iubeau libertatea, dar nu erau solidare între ele. Ele luară armele în mînă cu o dîrzenie sălbatică; le depuseră însă, sau le întoarseră unul împotriva altuia, cu o nesăbuită lipsă de statornicie şi, luptînd izolat, fură învinse pe rînd. Nici eroismul lui Caracatus[2], nici disperarea Boadicei[3], nici fanatismul druizilor[4] n-au putut împiedica înrobirea ţării lor şi nu le-au dat putinţa să reziste în faţa marşului neabătut al generalilor imperiali, care păstrau neştirbită gloria Romei, în vreme ce tronul imperiului era înjosit de cele mai slabe şi vicioase elemente umane. Chiar şi pe vremea cînd Domiţian, ferecat în palatul său, era apărat de teroarea pe care o inspira, legiunile sale, sub comanda virtuosului Agricola, învinseră forţele caledonienilor adunate la poalele munţilor Grampieni[5]; iar flota sa, aventurîndu-se în explorarea unor locuri de navigaţie necunoscute şi periculoase, desfăşură puterea armelor romane în jurul întregii insule. Cucerirea Britanniei era considerată ca terminată[6]; misiunea lui Agricola consta în a-i

[1] Claudius, Nero şi Domiţian. Pomponius Mela, III, cap. 6 (care a scris în timpul lui Claudius) exprimă speranţa că prin succesul armelor romane, insula şi locuitorii ei sălbatici vor ajunge să fie în curînd mai bine cunoscuţi. Este destul de amuzant să citeşti astfel de pasaje în mijlocul Londrei.

[2] Caracatus sau Caradoc, şef al tribului Catuvellanni a opus o dîrză rezistenţă romanilor (43 e.n.) (n.t.).

[3] Boadicea, sau Boudicca regina icenilor, un trib care locuia teritoriile Norfolk şi Sulffolk de astăzi. A condus revolta acestora împotriva romanilor (62 e.n.). După primele succese a fost învinsă şi s-a otrăvit pentru a nu cădea prizonieră (n.t.).

[4] *Druizii*, preoţi şi conducători ai triburilor celtice din insulele britanice; au dus o luptă aprigă şi eroică împotriva cuceritorilor romani (n.t.).

[5] Cercetări ulterioare au pus la îndoială afirmaţia că Mons Grampius al lui Tacitus se referă la vreun vîrf din şirul munţilor Grampieni. Locul nu poate fi acum identificat (O.S.)

[6] Vezi rezumatul admirabil dat de Tacitus în *Viaţa lui Agricola* şi comentariile bogate, deşi nu complete, ale istoricilor noştri Camden şi Horsley.

desăvîrşi şi a-i asigura succesul prin uşoara cucerire a Irlandei, acţiune care, după părerea sa, putea fi dusă la bun sfîrşit doar cu legiunea şi cîteva trupe auxiliare.[1] Partea de vest a insulei putea fi transformată într-o posesiune valoroasă, iar jugul străin le-ar fi părut britanicilor mai puţin silnic, dacă aceştia n-ar fi avut în faţa ochilor priveliştea libertăţii.

Marile merite ale lui Agricola au dus însă curînd la înlocuirea sa din funcţia de guvernator al Britanniei[2] şi au zădărnicit pentru totdeauna acest plan de cucerire, raţional, deşi prea vast. Înainte de plecarea sa, prudentul general se îngriji atît de apărarea noilor teritorii cît şi de paşnica lor stăpînire. El observase că insula era oarecum împărţită în două părţi inegale, prin nişte golfuri opuse sau, cum sînt numite astăzi, estuarele Scoţiei. De-a curmezişul teritoriului îngust de vreo patruzeci de mile, el întemeiase o serie de posturi militare, care fură întărite mai tîrziu, sub domnia lui Pius Antoninul, printr-un val de pămînt ridicat pe fundaţii de piatră[3]. Acest zid al lui Antoninus, aflat la mică distanţă de oraşele Edinburg[4] şi Glasgow[5] de astăzi, marca limita provinciei romane. La extremitatea nordică a insulei caledonienii băştinaşi îşi păstraseră cu înverşunare sălbatică independenţa pe care o datorau deopotrivă sărăciei cît şi vitejiei lor. Incursiunile caledonienilor au fost adesea respinse şi pedepsite; dar ţara nu le-a fost niciodată supusă.[6] Stăpîni-

---

[1] Scriitorii irlandezi, care ţin la *onoarea lor naţională*, sînt foarte supăraţi atît pe Tacitus cît şi pe Agricola din pricina acestei afirmaţii.

[2] Agricola a fost guvernator al Britanniei din 78 e.n. pînă în 85 e.n. (n.c.)

[3] Dl. Horsley, *Britannia Romana*, I, cap. 10.

[4] Carriden pe Firth of Forth, la vreo 14 mile de Edinburg, citat de Gildas (500 e.n.) ca fiind un oraş foarte vechi. Numele său „Cair-Edon" înseamnă în limba gaelică „Oraşul din faţă" — (O.S.).

[5] Chapel Hill, pe Clyde, la 11 mile V.N.V. de Glasgow — (O.S.).

[6] Poetul Buchanan preamăreşte, cu eleganţă şi înflăcărare (vezi *Sylvae* V) independenţa neîncălcată a ţării sale natale. Dar dacă simpla mărturie a lui Richard de Cirencester este suficientă pentru a accepta stabilirea existenţei provinciei romane Vespasiana la nord de zid (zidul lui Hadrian, n.t.), această independenţă ar trebui redusă între hotare foarte strîmte. (Buchanan se referă la Scoţia şi la inde-

torii, care veneau dintr-un ţinut avînd acea mai frumoasă şi mai îmbietoare climă de pe glob, întorceau cu dispreţ spatele dealurilor mohorîte, bătute de viscolele iernii, lacurilor învăluite într-o ceaţă albăstrie şi mărăcinişurilor reci şi însingurate, unde o haită de „barbari"[1] vîna cerbul de pădure.

Aşa se prezentau frontierele romane şi acestea au fost maximele politicii imperiale, de la moartea lui August pînă la urcarea pe tron a lui Traian. Acest principe energic şi plin de virtuţi primise o educaţie de soldat şi era înzestrat cu talentele unui general.[2] Sistemul politic paşnic al predecesorilor săi fu întrerupt de războaie şi cuceriri şi, după un lung răstimp, legiunile au avut în fruntea lor un împărat războinic. Primele fapte militare ale lui Traian au fost îndreptate împotriva dacilor, cei mai războinici dintre locuitorii

---

pendenţa concetăţenilor săi în *Sylvae*, IV, adică în *Epithalam la căsătoria moştenitorului tronului francez Francisc şi a Mariei Stuart a Scoţiei*, nu, cum scrie Gibbon, în *Sylvae* V, care poartă titlul *Tînguirile Franţei la moartea regelui ei Francisc al II-lea*. Cît priveşte faptul că independenţa locuitorilor ei s-a păstrat datorită zidurilor, trebuie remarcat că erau de fapt două ziduri romane, ale căror ruine mai există şi astăzi, unul întinzîndu-se de la Forth la Clyde, iar celălalt de la Solway la gura rîului Tyne. Zidul de piatră de la Solway la Tyne a fost atribuit lui Severus, iar valul paralel de pămînt lui Hadrian. Există însă toate motivele să credem că ambele sînt complementare şi contemporane; rezultatul ultimelor cercetări înclină să le atribuie pe amîndouă lui Hadrian. În sprijinul acestui punct de vedere se poate menţiona faptul că nici Dio Cassius, nici Herodian nu-i atribuie lui Severus ridicarea vreunui zid — O.S.).

[1] Vezi Appian (in *Prooem.)* şi imaginile identice din poeziile lui Ossian care, după toate ipotezele, au fost compuse de un băştinaş din Caledonia. („Ossian, un băştinaş din Caledonia". Această afirmaţie a fost făcută de Gibbon în credinţa că James Macpherson şi-a scris compoziţiile traducînd direct din originalul gaelic. *Ossian*-ul lui Macpherson n-a fost însă niciodată explicat satisfăcător. Macpherson nu era un erudit al limbii gaelice şi există texte originale numai pentru jumătate din poemele publicate de el drept traduceri ale unor lucrări existente. Pentru restul poemelor nu s-au găsit niciodată texte originale, nici vechi şi nici moderne — O.S.).

[2] Vezi *Panegiricul* lui Plinius, care pare bazat pe fapte.

de dincolo de Dunăre și care, în timpul domniei lui Domițian, sfidaseră nepedepsiți maiestatea Romei[1]. Pe lîngă putere și dîrzenie, ei nutreau un profund dispreț pentru viață, născut dintr-o neabătută convingere în nemurirea și reîntruparea sufletului.[2] Decebal, regele dacilor, se dovedi a fi un rival demn de Traian; nu se lăsă cuprins de deznădejdie pentru soarta sa și a țării sale, pînă cînd, după mărturia dușmanilor săi, nu încercă tot ce se putea face prin vitejie și diplomație.[3] Acest război memorabil durã cinci ani, interval în care se cuprinde și o foarte scurtă suspendare a ostilităților și, dat fiind că împăratul putea folosi în mod nelimitat întreaga putere a statului, se termină cu supunerea deplină a „barbarilor".[4] Noua provincie a Daciei, care forma o a doua excepție față de preceptele lui August, avea un perimetru cam de o mie trei sute de mile. Fruntariile sale naturale erau Nistrul, Tisa sau Tibiscus, Dunărea de Jos și Pontul Euxin[5]. Se văd și astăzi urmele unui drum militar de la malurile Dunării pînă în vecinătatea Benderului, un loc vestit în istoria modernă, frontiera actuală[6] între imperiile turcesc și rus.[7]

Traian dorea să-și facă un nume; căci, atîta vreme cît omenirea îi admiră mai degrabă pe cei ce-o nimicesc decît pe binefăcătorii ei, setea de glorie militară constituie defec-

---

[1] Dio Cassius, LXVII.

[2] Herodot, IV, cap. 94. Iulian în *Caesares*, cu notele lui Spanheim.

[3] Plinius, *Epist.*, VIII, 9.

[4] Dio Cassius, LXVIII, p. 1123, 1131; Iulian în *Caesares*; Eutropius VIII, 2, 6; Aurelius Victor in *Epitome*. (Cele două războaie pe care Traian le-a purtat împotriva dacilor au avut loc în 101–102 e.n. și respectiv 105—106 e.n. După primul război, întorcîndu-se la Roma, Traian și-a serbat triumful și a luat numele de *Dacicus*. – O.S.).

[5] Provincia Dacia nu cuprindea decît Oltenia de astăzi, Banatul și Transilvania centrală. Teritoriul Munteniei și al Moldovei a fost inclus în provincia Moesia Inferior. (n.c.)

[6] Lucrarea lui Gibbon a fost scrisă în anul 1776, cînd Principatele Moldovei și Țării Românești se aflau sub stăpînire turcească (n.t.).

[7] Vezi Memoriul lui d'Anville asupra provinciei Dacia, în *Académie des Inscriptions*, tom. XXVIII. p. 444—468.

tul principal al celor mai nobile caractere. Laudele lui Alexandru, transmise de o serie întreagă de poeți și de istorici, treziseră în sufletul lui Traian o primejdioasă dorință de a-l întrece. Ca și el, împăratul roman întreprinse la vremea sa o expediție împotriva popoarelor de la răsărit, dar regretă amar că vîrsta sa înaintată, cu greu îi mai lăsa vreo speranță de a egala faima dobîndită de fiul lui Filip al Macedoniei. Totuși, succesul lui Traian, deși de scurtă durată, fu rapid și spectaculos. Parții degenerați, sfîșiați de certuri interne, fugiră din fața armatelor sale. El coborî în triumf fluviul Tigru, din munții Armeniei pînă la Golful Persic. Se bucură de onoarea de a fi fost primul, dealtfel și ultimul, dintre generalii romani care au navigat vreodată pe acea mare îndepărtată. Flota sa trecu prin foc și sabie coastele Arabiei și Traian se mîndri în van cu ideea că se apropia de hotarele Indiei.[1] În fiecare zi Senatul primea cu uimire vești despre noi monarhi și noi popoare care se supuneau în fața împăratului. Membrii senatului fură astfel informați că regii din Bosfor, Colchida, Iberia, Albania[2], Osrhoene, ba chiar și regele parților, acceptaseră diademele lor din mîna împăratului; că triburile independente din munții Mediei și Carduchiei[3] imploraseră protecția lui; că bogatele ținuturi ale Armeniei, Mesopotamiei și Asiriei erau reduse la starea de provincii romane.[4] Curînd însă, moartea lui Traian întunecă această perspectivă splendidă; pe bună dreptate era de temut că atîtea neamuri îndepărtate, neobișnuite sub jug, vor căuta să-l scuture atunci cînd mîna puternică, care îi adusese cu forța în această stare, nu-i va mai ține în frîu.

---

[1] Eutropius și Sextus Rufus s-au străduit să perpetueze iluzia. Vezi o disertație foarte judicioasă a lui Freret în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, tom. XXI, p. 55.

[2] Este vorba de două regate situate în Caucaz, la nord de Armenia (n.t.).

[3] Persia și Azerbaigeanul de astăzi (n.t.).

[4] Dio Cassius, LXVIII.

Așa cum spune o veche legendă, pe vremea cînd un rege al Romei a durat Capitoliul, dintre toate zeitățile minore, doar zeul Terminus (care stăpînea hotarele și era reprezentat, după moda acelor timpuri, printr-o piatră mare) refuză să-i cedeze locul lui Iupiter. Din această încăpățînare s-a tras concluzia favorabilă, care fu interpretată de auguri drept prevestirea sigură că hotarele puterii romane nu vor da niciodată înapoi.[1] Cum se întîmplă de obicei, multă vreme această prezicere a contribuit la propria ei realizare. Dar Terminus, deși rezistase maiestății lui Iupiter, se supuse totuși autorității împăratului Hadrian.[2] Renunțarea la toate cuceririle răsăritene ale lui Traian fu prima măsură a domniei sale. El le recunoscu iarăși parților dreptul de a-și alege un suveran independent, retrase garnizoanele romane din provinciile Armenia, Mesopotamia și Asiria și urmînd preceptele lui August, stabili din nou Eufratul drept hotar al imperiului.[3] Critica, ce judecă acțiunile publice și motivele personale ale împăraților, a atribuit invidiei o purtare care se datorează mai degrabă prudenței și moderației lui Hadrian. Caracterul său schimbător, care-l făcea capabil rînd pe rînd de simțămintele cele mai meschine și de cele mai generoase, ar putea da oarecare temei acestei bănuieli. Oricum ar fi, cu greu s-ar putea pune superioritatea predecesorului său într-o lumină mai clară, decît prin mărturisirea lui Hadrian însuși care susținea că nu se simțea în stare să apere cuceririle lui Traian.

[1] Ovidius *Fast.*, II, ver. 667. Livius, sub domnia lui Tarquinius.

[2] Sf. Augustin este foarte încîntat de dovada de slăbiciune a lui Terminus și de vanitatea augurilor. Vezi *De Civitate Dei*, IV, 29.

[3] *Istoria Augustă*, p. 5; *Cronica* lui Ieronim și toți Abreviatorii. Este oarecum suprinzător ca acest eveniment memorabil să fi fost omis de Dio, sau mai curînd de Xiphilin. (Hadrian a preferat securitatea granițelor, prestigiului unor stăpîniri noi și întinse care nu erau destul de temeinic cucerite. De aceea, el nu numai că a făcut din Eufrat granița de est, dar a întărit și hotarul Daciei la nord; a construit zidul întărit dintre Rin și Dunăre, iar în Britannia a ridicat zidul roman dintre Tyne și Solway — O.S.).

Spiritul ostăşesc şi ambiţios al lui Traian contrasta izbitor cu moderaţia urmaşului său. Comparat cu activitatea neobosită a lui Hadrian, calmul blajin a lui Antoninus Pius nu a fost mai puţin remarcabil. Viaţa celui dintîi a fost aproape o permanentă călătorie; şi cum înclinaţiile sale multiple făceau din el un soldat, un bărbat de stat şi un om de cultură, îndeplinindu-şi datoria, Hadrian îşi satisfăcea totodată şi curiozitatea. Nepăsător la schimbarea anotimpurilor şi a climei, el mergea pe jos, cu capul descoperit, străbătînd zăpezile Caledoniei şi şesurile toride ale Egiptului de Sus; şi n-a existat vreo provincie a imperiului care, în cursul domniei sale, să nu fi fost onorată cu prezenţa monarhului.[1] În schimb, Pius Antoninus îşi petrecu viaţa tihnită pe pămîntul Italiei; iar în cei douăzeci şi trei de ani cît a condus treburile publice, cea mai lungă călătorie a acestui blînd împărat n-a depăşit ca distanţă drumul de la palatul său din Roma la vila sa retrasă din Lanuvia.[2]

Cu toată deosebirea dintre purtarea lor, Hadrian şi cei doi Antonini au adoptat şi au urmat în aceeaşi măsură sistemul general al lui August. Ei au stăruit în menţinerea demnităţii imperiului, fără a încerca să-i extindă hotarele. Au căutat prietenia barbarilor prin orice mijloc onorabil; şi s-au străduit să convingă omenirea că puterea romană, ridicîndu-se peste tentaţia cuceririlor, nu avea alt imbold decît dragostea de ordine şi de dreptate. În decursul unei perioade lungi de patruzeci şi trei de ani, virtuoasa lor activitate fu încununată de succes; şi dacă lăsăm la o parte cîteva mici ostilităţi, care au slujit la antrenamentul legiunilor de pe graniţe, domniile lui Hadrian şi Pius Antoninus oferă aspectul luminos al păcii universale.[3] Numele de roman

[1] Dio, LXIX, p. 1158; *Hist. August.*, p. 5, 8. Dacă toate operele istoricilor noştri ar dispare, medaliile, inscripţiile şi alte monumente ar fi suficiente pentru a aminti călătoriile lui Hadrian.

[2] *Hist. August.*

[3] Trebuie totuşi să reamintim că în timpul lui Hadrian, a izbucnit o răscoală a evreilor, îndîrjiţi de fanatism religios, dar numai într-o

era respectat chiar şi de neamurile cele mai îndepărtate de pe glob. Cei mai mulţi barbari făceau adesea apel la arbitrajul împăratului pentru a soluţiona neînţelegerile dintre ei; iar un istoric din acele timpuri spune că a văzut ambasadori care cereau în numele stăpînilor lor cinstea de a deveni supuşi ai Imperiului[1] şi cărora această onoare le fusese refuzată.

Teroarea inspirată de armiile romane adăuga pondere şi demnitate moderaţiei împăraţilor. Ei menţineau pacea printr-o permanentă pregătire de război; şi în timp ce dreptatea le inspira purtarea, ei făceau să se ştie de către neamurile de la graniţele imperiului că erau tot atît de puţin dispuşi să sufere, cît să pricinuiască vreun neajuns. Puterea militară a imperiului despre care Hadrian şi Antoninus Pius socotiseră că e deajuns să fie cunoscută, a fost folosită de împăratul Marcus Aurelius împotriva parţilor şi germanilor. Ostilităţile barbarilor au trezit revolta împăratului filozof şi, în războaie bine justificate de apărare a graniţelor împăratul şi generalii săi au obţinut numeroase victorii însemnate, atît pe Eufrat cît şi pe Dunăre.[2] Organizaţia militară a imperiului roman, care îi asigura fie liniştea, fie victoriile, este o temă importantă asupra căreia ne vom concentra pe dată atenţia.[3]

---

singură provincie. Pausanias VIII, c. 43). Menţionează două războaie uşoare şi victorioase conduse de generalii lui Pius. Primul, împotriva maurilor nomazi care au fost alungaţi în pustiurile Atlasului, al doilea, contra briganţilor din Britannia, care năvăliseră în provincia romană. Amîndouă aceste războaie (cu alte cîteva ostilităţi) sînt menţionate în *Hist. August.*, p. 19.

[1] Appian din Alexandria, în prefaţa *Istoriei războaielor romane.*

[2] Dio, LXXI; *Hist. August.* in *Marco* IV, 9—22. Victoriile contra parţilor au dat naştere unei mulţimi de istorici vrednici de dispreţ, a căror memorie a fost salvată de uitare, şi ridiculizată într-o foarte vie scriere satirică a lui Lucian. (Este vorba de opusculul lui Lucian *Cum se scrie istoria.* n.c.)

[3] Legiunile romane erau recrutate la început numai dintr-o anumită categorie de cetăţeni, care posedau oarecare avere, apoi din rîndurile

În vremurile mai senine ale lumii romane, folosirea armelor era rezervată unor categorii de cetăţeni ce-şi iubeau ţara, aveau o proprietate de apărat şi luau parte la stabilirea legilor, pe care atît interesul, cît şi datoria le dictau să le menţină. Dar pe măsură ce libertatea publică s-a pierdut odată cu extinderea cuceririlor, războiul a ajuns treptat o artă, şi s-a degradat, transformîndu-se într-o meserie.[1] ...

/

---

celor de cetăţenie romană, pentru a ajunge în cele din urmă să fie alcătuite în majoritate din barbari, care în bună parte locuiau dincolo de fruntariile romane. Tăria legiunilor era bazată pe disciplina cea mai strictă (cel puţin în prima perioadă a Imperiului), iar echipamentul consta din coif, platoşă şi scut pentru apărare, formidabilul *pillum* — o suliţă puternică de aproape doi metri — care pătrundea prin orice pavăză sau armură din acea vreme şi o scurtă spadă dreaptă, cu două tăişuri. Legiunea avea 10 cohorte, împărţite în cîte 6 centurii şi număra în genere vreo 6 000 de pedestraşi şi 120 pînă la 132 de călăreţi.

În afară de armata regulată a legionarilor mai luptau alături de ei cete de „auxiliari", alcătuite îndeobşte din infanterie uşoară, menite să angajeze lupta cu arcuri sau praştii şi cavaleria băştinaşă, trupe care uneori dublau efectivul legiunii.

Imperiul era împărţit în provincii ale căror denumiri s-au păstrat pînă la sfîrşit, dar ale căror graniţe au fost modificate în ultima epocă şi, mai ales, după despărţirea Imperiului Roman în Imperiul roman de Apus şi cel de Răsărit (n.t.).

[1] Rangul cel mai puţin costisitor pentru soldaţi era cel pentru care se pretindeau peste patruzeci de lire (Dionys Halicarn. IV, 17), o sumă foarte ridicată, într-un timp cînd banul era atît de rar, încît o uncie de argint (28.29 gr) era echivalentă cu şaptezeci de funzi (454 gr) de alamă. Lumea de rînd, exclusă de vechea constituţie a fost admisă fără discriminare de Marius. Sallustius, *De Bell. Jugurth.* c. 91.

Capitolul II

DESPRE UNITATEA ŞI PROSPERITATEA INTERNĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎN EPOCA ANTONINILOR

Măreţia Romei trebuie apreciată nu numai prin repeziciunea sau întinderea cuceririlor sale. Stăpînul stepelor ruseşti domneşte peste o mai mare parte a globului. În cea de a şaptea vară după trecerea Hellespontului, Alexandru a înălţat trofeele macedonene pe malurile rîului Hyphasis.[1] În mai puţin de un secol, invincibilul Gengishan şi ceilalţi principi mongoli ajunseseră cu crudele lor pustiiri şi trecătorul lor imperiu, de la Marea Chinei la fruntariile Egiptului şi ale Germaniei.[2] Dar edificiul solid al puterii romane a fost ridicat şi păstrat prin înţelepciunea adunată de veacuri. Ascultătoarele provincii ale lui Traian şi ale Antoninilor fură unite prin legi şi împodobite cu opere de artă. Ele puteau într-adevăr suferi uneori de pe urma abuzului părtinitor al autorităţilor delegate, dar principiul general de guvernămînt era înţelept, simplu şi binefăcător. Supuşii îşi păstrau

[1] Au fost ridicate cam la jumătatea drumului dintre Lahore şi Delhi. Cuceririle lui Alexandru în Hindustan s-au mărginit la Punjab, o ţară udată de cei cinci mari afluenţi ai Indusului.

[2] De Guignes, *Histoire des Huns*, XV, XVI şi XVII.

religia strămoşească şi dobîndeau treptat onorurile civile şi privilegiile cuceritorilor lor.

I. Politica împăraţilor şi a Senatului, în ceea ce priveşte religia, era fericit susţinută de gîndirea unor minţi luminate şi de obiceiurile unor supuşi superstiţioşi. Diferitele forme de cult din lumea romană erau toate considerate de popor la fel de adevărate, de filozofi la fel de false şi de magistraţi la fel de folositoare; şi astfel, toleranţa dădu naştere nu numai unei îngăduinţe reciproce, dar chiar unui consens religios.

Superstiţia oamenilor nu era agravată de conflicte teologice şi nici nu era încătuşată în lanţurile vreunui sistem de speculaţii filozofice. Un adept fervent al politeismului, deşi profund legat de riturile sale naţionale, admitea implicit credinţa diferitelor religii din lume[1].

Frica, recunoştinţa şi curiozitatea, un vis sau o presimţire, o tulburare deosebită sau o călătorie lungă îl predispuneau pe om să-şi înmulţească mereu numărul credinţelor şi să-şi mărească lista protectorilor săi cereşti. Ţesătura fină a mitologiei păgîne era împletită din materiale variate, dar nu discordante. De îndată ce s-a îngăduit ca înţelepţii şi eroii, care trăiseră ori muriseră pentru binele ţării lor, să dobîndească puterea şi nemurirea, toată lumea recunoscu că aceştia meritau dacă nu să fie adoraţi, cel puţin să fie respectaţi de întreaga omenire. Zeităţile ce domneau peste o mie de crînguri şi o mie de pîraie îşi exercitau în tihnă influenţa lor locală; romanul care se temea de mînia Tibrului, nu-şi îngăduia să-şi rîdă de egipteanul care aducea jertfe duhului binefăcător al Nilului. Puterile pe care omul

[1] Nici un alt autor n-a descris într-un stil atît de viu ca Herodot, adevăratul geniu al politeismului. Cel mai bun comentariu poate fi găsit în *Istoria Naturală a Religiei* de Hume, iar cel mai perfect contrast în *Istoria Universală* a lui Bossuet. Urme obscure ale unui spirit intolerant apar în purtarea egiptenilor (Iuvenal, *Sat.*, XV); creştinii ca şi evreii care au trăit în cadrul Imperiului Roman au alcătuit o excepţie foarte importantă, de fapt atît de importantă, încît discutarea ei va cere un capitol special în această lucrare.

putea să le vadă, planetele și elementele naturii, erau aceleași în tot universul. Conducătorii nevăzuți ai lumii spirituale erau în mod inevitabil turnați într-un tipar asemănător, imaginar și alegoric. Orice virtute, ba chiar și viciu, își dobîndea o reprezentare divină, fiecare meșteșug și profesie își avea patronul său; iar atributele acestuia, din cele mai îndepărtate timpuri și pe toate meleagurile, rezultau pretutindeni din caracterul specific al credincioșilor. O republică avînd zei cu temperamente și interese atît de opuse cerea în orice sistem de guvernare mîna moderatoare a unui magistrat suprem; iar odată cu progresul cunoștințelor și al artei lingușirii, acesta a fost investit treptat cu perfecțiunea sublimă a unui Părinte Etern și a unui Monarh Atotputernic.[1] Blîndul spirit al antichității făcea ca popoarele să fie mai puțin atente la diferențele, decît la asemănările dintre credințele lor religioase. Grecii, romanii și barbarii, intîlnindu-se în fața altarelor respective, se convingeau lesne că, sub nume și ceremonii diferite, adorau aceleași zeități. Mitologia elegantă a lui Homer a dat o formă frumoasă și aproape armonioasă politeismului lumii vechi.[2]

Filozofii greci își deduceau preceptele morale mai degrabă din studiul naturii umane, decît din cel al divinității. Ei meditau totuși asupra Naturii Divine, ca subiect foarte important și ciudat de speculații și prin această profundă cercetare au dovedit puterea și slăbiciunea înțelegerii omenești.[3] Dintre cele patru școli filozofice mai vestite, stoicii și platonicienii s-au străduit să împace interesele discordante

---

[1] Drepturile, puterile și pretențiile suveranului Olimpului sînt foarte clar descrise în cartea a XV-a a *Iliadei;* mă refer la originalul grecesc, căci dl. Pope, fără să-și dea seama, a ameliorat teologia lui Homer.

[2] Caesar, *De Bello Gallico*, VI, 17. După unul sau două secole, galii încă le mai dădeau zeilor lor numele de Mercur, Marte, Apollo etc.

[3] Admirabila lucrare a lui Cicero, *De Natura Deorum* este cel mai clar fir conducător care ne poate călăuzi prin acest întunecos și adînc abis. El prezintă fără părtinire și combate cu subtilitate părerile filozofilor.

ale rațiunii și ale pietății. Ei ne-au lăsat cele mai sublime dovezi ale existenței și perfecțiunii cauzei primordiale, dar cum le era imposibil să conceapă crearea materiei, creatorul în filozofia stoică nu se deosebește îndeajuns de creație, în timp ce, dimpotrivă, dumnezeul spiritual al lui Platon și al discipolilor săi semăna mai degrabă cu o idee decît cu o substanță. Părerile academicienilor și ale epicurienilor îmbrăcau o formă mai puțin religioasă, dar, pe cînd modesta știință a primilor îi făcea să se îndoiască de providența unui stăpîn suprem, ignoranța pozitivă a celorlalți îi îndemna să o nege. Dorința de a cerceta, căreia-i dădeau imbold rîvna de a fi în fruntea gîndirii și libertatea acesteia, îi împărțise pe cei ce predau în public filozofia într-o mulțime de secte, care se certau între ele; însă tinerii dornici de învățătură, veniți din toate părțile lumii la Atena și în celelalte lăcașuri de cultură din Imperiul Roman, erau instruiți deopotrivă de către fiecare școală să disprețuiască și să respingă religia mulțimii. Într-adevăr, cum ar fi fost oare cu putință ca un filozof să accepte drept adevăruri divine poveștile neîntemeiate ale poeților și tradițiile incoerente ale antichității și să adore ca zei, niște ființe imperfecte, pe care, dacă le-ar fi întîlnit printre oameni, ar fi trebuit să le disprețuiască? Împotriva unor adversari atît de nedemni, Cicero își îngăduia să folosească armele rațiunii și elocinței, dar satira lui Lucian a fost o armă mult mai adecvată și totodată mult mai eficace. Putem fi foarte siguri că un scriitor, bun cunoscător al lumii, nu s-ar fi încumetat niciodată să expună batjocurii publice zeii țării sale, dacă aceștia nu ar fi fost mai dinainte disprețuiți în taină de păturile mai rafinate și mai luminate ale societății.[1]

În ciuda lipsei de religiozitate, modă precumpănitoare în vremea Antoninilor, atît interesul preoților, cît și creduli-

[1] Nu am pretenția să susțin că, în această epocă lipsită de religiozitate, spaimele firești inspirate de superstiție, visele, presentimentele, aparițiile etc. își pierdurseră eficacitatea.

tatea poporului au fost destul de mult respectate. În scrierile și conversațiile lor, filozofii antichității afirmau demnitatea independentă a rațiunii, dar în faptele lor se supuneau comandamentelor legii și obiceiurilor. Privind cu un zîmbet indulgent feluritele erori ale vulgului, ei practicau cu sîrg ceremoniile părinților lor și frecventau cu smerenie templele zeilor; iar uneori, cînd își îngăduiau să joace un rol pe scena superstițiilor, ascundeau sub veșmintele sacerdotale convingeri de ateu. Oamenii care raționau în acest fel nu prea erau înclinați să discute diferitele lor credințe și practici religioase. Le era indiferent ce formă de întruchipare va alege nebunia mulțimii și se apropiau cu același dispreț interior și cu același respect de altarele lui Iupiter, fie el libian, olimpian sau capitolin[1].

E greu de presupus din ce motive s-ar fi putut introduce un spirit de persecuție în forurile romane. Magistrații nu puteau fi animați de o oarbă, deși cinstită, mentalitate bigotă, deoarece ei înșiși erau filozofi, iar legile Senatului roman erau inspirate de școlile filozofice de la Atena. Ei nu puteau fi mînați de ambiție sau lăcomie de bani, dat fiind că puterea laică și cea eclesiastică erau unite în aceleași mîini. Pontifii erau aleși dintre cei mai iluștri senatori și rolul de Pontif Suprem era deținut în mod constant chiar de către împărat. Ei cunoșteau și apreciau avantajele religiei, strîns legată de guvernarea civilă. Încurajau serbările publice, care influențau purtările spectatorilor, făcîndu-i mai omenoși. Foloseau arta proorocirii ca un instrument politic potrivit; respectau drept cea mai puternică legătură a societății utila convingere că în viața aceasta, sau într-una viitoare, crima de sperjur este pedepsită în chip sigur

---

[1] Socrate, Epicur, Cicero și Plutarh au propăvăduit respectul cuvenit pentru religia țării lor și a omenirii. Cucernicia lui Epicur era plină de rîvnă și exemplară. Diogen. Laert., X, 10. (În fragmentul citat din Diogene Laertios nu se află nici o mențiune despre cucernicia lui Epicur. E vorba probabil de o traducere greșită n.c.)

de către zeii răzbunători.[1] Încredințați de avantajele generale ale religiei, ei erau în aceeași măsură convinși că feluritele practici religioase contribuiau deopotrivă la realizarea aceluiași scop salutar; că, în fiecare țară, forma de superstiție care primise sancțiunea timpului și a experienței se potrivea cel mai mult cu clima țării și cu temperamentul locuitorilor ei. Lăcomia și gustul artistic despuiau foarte adesea popoarele învinse de statuile elegante ale zeilor și de ornamentele bogate ale templelor lor[2]; dar, în practicarea religiei strămoșești, ele beneficiau de indulgența și chiar de protecția cuceritorilor romani. Provincia Galliei pare — și, într-adevăr, pare numai — să constituie o excepție de la această toleranță universală. Sub pretextul amăgitor de a desființa sacrificiile omenești, împărații Tiberius și Claudius suprimară puterea periculoasă a druizilor[3], dar preoții, zeii și altarele lor supraviețuiră într-o pașnică obscuritate, pînă la distrugerea finală a păgînismului.[4]

Roma, capitala unei mari monarhii, era în permanență plină de supuși și de străini, veniți din toate părțile lumii[5], care aduceau cu ei și respectau superstițiile favorite ale țării lor de baștină.[6] Orice oraș din imperiu avea dreptul să mențină puritatea vechilor sale ceremonii și Senatul roman, folosind acest privilegiu comun, se interpunea uneori, oprind avalanșa aceasta de rituri străine. Superstiția egipteană, cea mai disprețuită dintre toate, a fost adeseori interzisă. Templele lui Serapis și ale lui Isis fură dărîmate

---

[1] Polybius, VI., c. 53, 54. (cap. 56). Iuvenal, *Sat.*, XIII se plînge că în vremea sa această teamă a pierdut mult din efectul ei.

[2] Vezi soarta Syracusei, Tarentului, Ambraciei, Corintului etc., purtarea lui Verres, in Cicero (*Actio* II. *Orat.* 4) și practica obișnuită a guvernatorilor în *Satira a opta* a lui Juvenal.

[3] Suetonius, in *Claud.*; Plinius, *Hist. Nat.*, XXX, X.

[4] Pelloutier, *Histoire des Celtes*, tom. VI, p. 230—252.

[5] Seneca, *Consolat. ad Helviam*, p. 74 edit. Lips.

[6] Dionysius Halicarn., *Antiquitat. Roman.*, II.

și adoratorii lor exilați din Roma și din Italia[1], dar zelul fanatismului a precumpănit asupra slabelor și timidelor eforturi ale politicii. Exilații se întoarseră, prozeliții se înmulțiră, templele fură restaurate cu o splendoare sporită și, în cele din urmă, Isis și Serapis luară loc printre zeitățile romane.[2] Această indulgență nu constituia o deviere de la vechile maxime de guvernare. În vremurile cele mai senine ale imperiului, Cibela și Esculap fuseseră invitați la Roma prin ambasade solemne[3] și era un fapt obișnuit ca zeitățile protectoare ale orașelor asediate să fie ademenite făgăduindu-li-se onoruri mai deosebite decît cele cu care erau înconjurate în țara lor de baștină[4]. Treptat, Roma deveni templul comun al supușilor săi și orașul acordă cetățenia sa tuturor zeilor omenirii.[5]

II. Politica mărginită la a păstra sîngele pur al vechilor cetățeni fără vreun amestec străin oprise avîntul și grăbise ruina Ateniei și Spartei. Geniul plin de aspirații înalte al Romei sacrifică mîndria pentru a-și satisface ambiția și consideră mai prudent, și totodată mai onorabil, să adopte virtutea și meritul pentru propria lor valoare, oriunde s-ar găsi, printre sclavi sau străini, printre dușmani sau

---

[1] În anul 701 de la întemeierea Romei, templele lui Isis și Serapis au fost dărîmate din ordinul senatului (Dio Cassius, XI, p. 252) și chiar de mîna consulului (Valerius Maximus, 1, 3). (Acest pasaj din Valerius Maximus se referă la prima dărîmare, în anul 219 î.e.n.) (n.c.). După moartea lui Caesar au fost restaurate prin contribuție publică (Dio Cassius XLVII, p. 50). Pe cînd se afla în Egipt, August a preaslăvit maiestatea lui Serapis (Dio, II, p. 647), dar a interzis cultul zeilor egipteni în *Pomoerium*-ul din Roma, și la o milă în jur, (Dio, LIII, p. 679; LIV, p. 735). Ei au rămas totuși foarte la modă (Ovidius *De Art. Amand.*, I) în timpul domniei sale și a succesorilor săi, pînă cînd justiția lui Tiberius a trebuit să acționeze cu severitate (Tacitus, *Annal.* 11, 85; Joseph., *Antiquit.*, XVIII, 2.3).

[2] Tertullian în *Apologetical*, c. 6, p. 74, edit. Havercamp. Sînt tentat să atribui împămîntenirea lor devoțiunii familiei Flavia.

[3] Vezi Livius, XI și XXIX.

[4] Macrobius, *Saturnalia*, III, c. 9, ne dă o formulă de invocare.

[5] Minutius Felix in *Octavio*, p. 54; Arnobius, VI, p. 115.

barbari.[1] În timpul celei mai înfloritoare epoci a puterii ateniene, numărul cetățenilor a scăzut încetul cu încetul de la vreo 30.000[2] la 21.000[3]. Dacă, dimpotrivă, studiem creșterea republicii romane, descoperim că în ciuda necontenitelor cerințe ale războaielor și coloniilor, numărul cetățenilor, care în timpul primului recensămînt al lui Servius Tullius nu se ridica la mai mult de 83.000, crescuse înainte de începerea războiului cu foștii aliați italici pînă la 463.000 de bărbați în stare să poarte armele în slujba țării.[4] Cînd aliații Romei pretinseră să împartă cu ea în mod egal onorurile și privilegiile, Senatul preferă într-adevăr să răspundă cu armele decît să adopte calea unei concesii infame. Samniții și lucanii[5], fură aspru pedepsiți pentru atitudinea lor pripită. Dar restul statelor italice, pe măsură ce se întoarseră treptat la îndatoririle lor, fură primite în sînul Republicii[6] și contribuiră curînd la ruinarea libertății publice. Sub o guvernare democratică, cetățenii sînt cei care exercită puterea suverană și această putere va cădea

---

[1] Tacitus, *Annal.* XI, 24. Lucrarea *Orbis Romanus* a învățatului Spanheim este o istorie completă a admisiunii succesive a Latiumului, Italiei și provinciilor la cetățenia romană.

[2] Herodot., V, 97. Se pare totuși că e o apreciere exagerată și neautorizată.

[3] Athenaeus, *Deipnosophist.* VI p. 272. edit. Casaubon. Meursius, *De Fortuna Attica*, c. 4. (Referitor la numărul locuitorilor Atenei cf. Boeckh, *Public Economy of Athens*, și eseul lui Clinton despre *Fasti Hellenici*, în care apreciază că populația Atenei număra la acea epocă 30.000 de locuitori.)

[4] Vezi o colecție foarte exactă a numerelor fiecărui lustrum la dl. de Beaufort, *République Romaine*, IV., c. 4. (Aceste lucruri sînt (spune Milman) tratate într-o lumină cu totul nouă de Neibuhr în *Römische Geschichte*, vol. I, p. 464. El refuză să admită recensămîntul lui Tullius ca istoric și stabilește principiul că recensămîntul cuprindea toate orașele din confederație care aveau dreptul la isopolitie, adică drepturi politice egale — O.S.).

[5] Cele două triburi vecine cu Roma, care ceruseră drepturi egale cu romanii.

[6] Appian., *De Bell. civil.*, I; Velleius Paterculus, II, c. 15, 16, 17.

mai întîi pradă abuzurilor și apoi va fi pierdută, dacă este lăsată în seama unei mulțimi nestăpînite. Dar, după ce adunările populare au fost suprimate de administrația imperială, cuceritorii se deosebiră de cei învinși doar ca prima și cea mai onorabilă categorie de supuși; iar creșterea numărului lor, oricît de rapidă ar fi fost, nu mai reprezenta un pericol. Totuși cei mai înțelepți dintre împărați, adoptînd maximele lui August, păziră cu străşnicie demnitatea numelui de roman și acordară cetățenia romană cu o prudentă dărnicie.[1]

Mai înainte ca privilegiile cetățeniei romane să se fi extins treptat asupra tuturor cetățenilor imperiului, se făcea o mare deosebire între Italia și provincii. Prima era considerată centrul unității publice și temelia fermă a constituției. Italia era locul de naștere, sau cel puțin de reședință, al împăraților și al Senatului[2]. Proprietățile locuitorilor Italiei erau scutite de impozite și persoana lor de jurisdicția arbitrară a guvernatorilor. Organelor municipale, alcătuite după modelul perfect al Capitalei, li se încredința, sub supravegherea directă a puterii supreme[3], punerea în aplicare a legilor. De la poalele Alpilor pînă la marginile Calabriei, toți cei născuți în Italia, erau cetățeni ai Romei. Deosebirile care-i caracterizau s-au șters și ei se contopiră pe ne-

---

[1] Maecenas îl sfătuise ca printr-un edict să declare cetățeni pe toți supușii săi. Dar putem presupune, pe bună dreptate, că istoricul Dio era autorul unui sfat ce se potrivea atît de mult cu practica epocii sale și atît de puțin cu cea a lui August.

[2] Senatorii erau obligați să aibă o treime din proprietățile lor imobiliare în Italia. Plin. VI, Ep. 19. Marcus a redus această obligație la un sfert. Începînd cu domnia lui Traian, Italia se apropiase mult de nivelul provinciilor.

[3] (Se pune întrebarea — adaugă Dean Milman — dacă modul de guvernare a municipiului nu era mai degrabă vechea constituție italică, decît o copie a celei din Roma. Libera guvernare a orașelor — spune Savigny — era caracteristica de frunte a Italiei. *Geschichte des römischen Rechts* — O.S.).

simțite într-un mare popor unit prin limbă, obiceiuri și instituții civile, temelia potrivită a unui mare imperiu. Republica își făcea un titlu de glorie din politica ei generoasă și era adesea răsplătită prin meritele și serviciile fiilor ei adoptivi.

Dacă titlul de cetățean roman ar fi fost acordat numai celor aparținînd vechilor familii din cuprinsul zidurilor cetății, acest nume nemuritor ar fi fost lipsit de cele mai nobile dintre podoabele sale. Vergiliu se născuse la Mantua. Horațiu se întreba dacă să-și zică apulian sau lucan. Padova a fost orașul care a dat un istoric demn de a înregistra seria măreață a victoriilor romane. Familia de patrioți Cato își trage originea din Tusculum și micul orășel Arpinum aspira la dubla onoare de a fi dăruit un Marius și un Cicero; primul dintre ei merita — după Romulus și Camillus — să fie desemnat ca al treilea întemeietor al Romei; iar cel de al doilea și-a salvat țara de uneltirile lui Catilina, ceea ce i-a permis apoi Romei să se ia la întrecere cu Atena pentru cucerirea laurilor elocinței[1].

Provinciile Imperiului erau lipsite de orice putere politică sau libertate constituțională. În Etruria, în Grecia[2] și în Gallia[3] prima grijă a Senatului a fost să desființeze acele confederații primejdioase, care învățau lumea că, deoarece armele romane învingeau prin dezbinarea adversarului, li s-ar putea rezista prin unire. Acei principi cărora recunoștința ostentativă sau generozitatea Romei le mai îngăduia să-și păstreze pentru un timp sceptrul lor nesigur,

---

[1] Prima parte a cărții *Verona Illustrata* a marchizului Maffei dă cea mai clară și mai pătrunzătoare imagine a Italiei sub cezari.

[2] Pausanias, VII (c). Romanii au consimțit să restaureze numele acestor adunări, cînd ele nu mai puteau fi periculoase.

[3] Sînt adesea menționate de Caesar. Abatele Dubois încearcă, cu foarte puțin succes, să demonstreze că adunările Galliei au continuat sub împărați. *Histoire de l'Etablissement de la monarchie Française* I, 1, c. 4.

erau alungați de pe tron de îndată ce-și îndepliniseră rolul ce li se atribuise, acela de a pregăti pentru jug poporul învins. Statele libere și cetățile care îmbrățișau cauza Romei erau răsplătite printr-o alianță nominală și aduse pe nesimțite la o adevărată supunere. Autoritatea publică era exercitată pretutindeni de trimișii Senatului sau ai împăraților, această autoritate fiind absolută și fără control. Dar aceleași maxime salutare de guvernămînt, care asiguraseră pacea și supunerea Italiei, au fost extinse și la cuceririle mai îndepărtate. În provincii s-a format treptat o populație romană prin dubla măsură de a stabili coloni și de acorda cetățenia romană celor mai credincioși și mai merituoși dintre provinciali.

„Oriunde cucerește, romanul se și stabilește"[1], este o observație foarte justă a lui Seneca, confirmată de istorie și de experiență. Cei născuți în Italia, atrași de plăceri, sau din interes, se grăbiră să profite de avantajele victoriei. Putem astfel observa că la vreo patruzeci de ani după supunerea Asiei, 80. 000 de romani fură masacrați din cruda poruncă a lui Mitridate.[2] Marea majoritate a acestor exilați de bună voie se ocupau cu comerțul, agricultura și strîngerea dărilor. Dar, după ce împărații au stabilit acolo legiuni permanente, provinciile fură populate cu un neam de soldați; iar veteranii, primindu-și răsplata pentru serviciile aduse, fie în pămînt, fie în bani, se așezau îndeobște împreună cu familiile lor, în țările unde își petrecuseră atît de onorabil tinerețea. Pe întreg cuprinsul Imperiului, dar mai ales în părțile apusene, ținuturile cele mai mănoase și locurile cele mai bine situate erau rezervate pentru stabilirea de colonii, dintre care unele erau civile și altele militare. Prin modul de organizare și prin politica lor internă, coloniile ofereau

---

[1] Seneca in *Consolat. ad Helviam*, c. 6.

[2] Memnon apud Photium, c. 33. (p. 231, edit. Bekker), Valerius Maxim., IX, 2, Plutarh (*Sylla*, cap. 24) și Dio Cassius au sporit cifra masacrului la 150.000 de cetățeni, dar consider că numărul mai mic e mai mult decît suficient. [Mitridate, rege al Pontului 111—63 (n.c.).]

o imagine desăvîrşită a marii cetăţi mame; şi fiind curînd asimilate de localnici prin legături de prietenie şi de rudenie, ele răspîndeau într-adevăr în jur stimă pentru numele de roman şi dorinţa, care rar rămînea nesatisfăcută, de a-i împărtăşi, la timpul cuvenit, onorurile şi avantajele.[1] Pe nesimţite, municipiile egalară rangul şi splendoarea coloniilor şi, în timpul domniei lui Hadrian, se discuta care situaţie era de preferat: a grupărilor născute din sînul Romei[2], sau a acelora care fuseseră primite de ea? Aşa numitele drepturi ale Latium-ului se acordau oraşelor cărora le era conferită o favoare deosebită. Numai magistraţii, la expirarea funcţiei lor, obţineau calitatea de cetăţeni romani; dar cum aceste funcţii erau anuale, în cîţiva ani ele reveneau tuturor familiilor mai însemnate.[3] Acei provinciali cărora li se îngăduia să poarte arme în rîndul legiunilor[4], cei ce exercitau vreo funcţie civilă, într-un cuvînt toţi provincialii, dacă îndeplineau vreun serviciu public sau dovedeau talente personale, erau răsplătiţi cu acest dar, a cărui valoare era însă micşorată continuu de liberalitatea crescîndă a împăraţilor. Totuşi, chiar în vremea Antoninilor, cînd majorităţii supuşilor li se acordase cetăţenia oraşului Roma, aceasta mai era încă însoţită de avantaje foarte substanţiale. Masa poporului putea beneficia, odată cu acest titlu, de legile romane, în special de interesantele articole despre căsătorie, testament şi moştenire, iar calea către mărire era deschisă

---

[1] S-au stabilit douăzeci şi cinci de colonii în Spania (Plinius, *Hist. Natur.*, III, 3, 4; IV, 35) şi nouă în Britannia, dintre care Londra, Colchester, Lincoln, Chester, Gloucester şi Bath au rămas pînă astăzi oraşe importante. (Richard de Cirencester, p. 36, şi *Istoria Manchesterului* de Whitaker, I, c. 3.)

[2] Aul. Gell., *Noctes Articae*, XVI, 13. Împăratul Hadrian şi-a exprimat surprinderea că oraşele Utica, Gades şi Italica, care se bucurau mai dinainte de drepturile de *municipia* solicitau titlul de *colonii*. Totuşi, exemplul lor a devenit o modă şi imperiul s-a umplut de colonii onorare. Spanheim, *De Usu Numismatum*, Dissertat. XIII.

[3] Spanheim, *Orbis Romanus*, c. 8, p. 82.

[4] Aristid. in *Romae Encomio*, tom. I, p. 218, edit. Jebb.

acelora ce-și sprijineau pretențiile pe protecție sau merite personale. Nepoții gallilor, pe care Iuliu Caesar îi asediase în Alesia, comandau legiuni, guvernau provincii și erau primiți în Senatul roman.[1] Ambiția lor, în loc de a tulbura liniștea statului, era strîns legată de securitatea și măreția lui.

Romanii își dădeau atît de bine seama de influența limbii asupra vieții popoarelor, încît cea mai mare grijă a lor era ca, odată cu succesele armelor lor, să răspîndească și folosirea limbii latine.[2] Vechile dialecte din Italia — sabina, etrusca și veneta — fură date uitării; dar în provincii, Răsăritul fu mai puțin docil decît Apusul la glasul preceptorilor victoriei. Această deosebire evidentă a conferit celor două părți ale imperiului nuanțe diferite care, deși în perioada de culme a prosperității erau oarecum puțin vizibile, au devenit treptat mai clare, pe măsură ce umbrele nopții acopereau firmamentul lumii romane. Meleagurile apusene au fost civilizate de aceleași mîini care le cuceriseră. De îndată ce barbarii fură obișnuiți să se supună, mințile lor se dovediră dornice să-și însușească orice cunoștințe noi și rafinamentul învingătorilor. Limba lui Vergiliu și Cicero deși cu oarecare inevitabil amestec de dialect local, era adoptată în chip universal în Africa, Spania, Gallia, Britannia și Pannonia[3], încît numai în rîndurile populațiilor de la munte,

---

[1] Tacitus, *Annal.*, XI, 24; *Hist.* IV, 74.

[2] Plinius *Hist. Natur.* III, 5; Augustin, *De Civitate Dei* XIX, 7; Lipsius, *De pronunciatione linguae Latinae.*

[3] Apuleius și Augustin stau mărturie pentru Africa; Strabo pentru Spania și Gallia; Tacitus, în Viața lui Agricola, pentru Britannia și Velleius Paterculus pentru Pannonia. Lor le putem adăuga limba inscripțiilor. (Hallam refuză să admită adevărul afirmației în ceea ce privește Britannia. El spune: „Nici n-au împămîntenit vreodată aici limba lor, nici nu știu dacă doreau un asemenea lucru în această insulă, așa cum ne dăm seama judecînd după încăpățînarea cu care limba britanică a supraviețuit la două cuceriri". *(Evul Mediu*, III, 314.) Dean Milman se referă de asemenea la această chestiune și atrage atenția că pasajul din Tacitus la care se referă Gibbon atestă

sau ale țăranilor[1], se mai păstrară slabe urme ale graiului punic sau celtic.

Educația și învățătura insuflară pe nesimțite locuitorilor de pe acele meleaguri conștiința romană; Italia dădea provinciilor și tonul modei, odată cu legile latine. Provincialii solicitau cu mai multă ardoare și obțineau cu mai multă ușurință cetățenia și onorurile statului, susțineau demnitatea romană cu pana[2] și cu armele și, în cele din urmă, dădură în persoana lui Traian un împărat căruia nici Scipionii nu i-ar fi tăgăduit calitatea sa de concetățean. Situația grecilor era foarte diferită de cea a barbarilor. Ei aveau prea mult bun gust pentru a-și părăsi limba și prea multă mîndrie pentru a adopta vreo instituție străină. Păstrînd încă prejudecățile, după ce pierduseră virtuțile strămoșești, grecii disprețuiau purtările lipsite de rafinament ale cuceritorilor romani, dar erau totuși obligați să respecte înțelepciunea și puterea acestora.[3] De altfel, influența limbii și a simțămintelor grecești nu era limitată la hotarele strîmte ale acelei țări odinioară vestite. „Imperiul" grecilor, prin creșterea coloniilor și a cuceririlor, se întinsese de la Adriatică pînă la Eufrat și Nil. Asia era plină de cetăți grecești și lunga domnie a regilor macedoneni revoluționase pe nesimțite Siria și Egiptul. La curțile lor pline de fast și pompă, acești regi îmbinau eleganța Atenei cu luxul Răsări-

---

doar progresul studiului limbii latine printre păturile mai înalte. El crede că era un fel de limbă de curte și a administrației, și că ea domina în coloniile romane — O.S.T.

[1] Limba celtă s-a păstrat în munții Țării Galilor, Cornwall și Armorica (Bretannia franceză, n.t.). Putem observa că Apuleius îi reproșează unui tînăr african, care trăia printre oamenii de rînd, că folosea limba punică (limba Cartaginei n.t.), în timp ce uitase să vorbească latina (*Apolog.* p. 596). Majoritatea enoriașilor sfîntului Augustin (la Cartagina) nu cunoșteau limba punică.

[2] Numai Spania i-a dat la iveală pe Columella, cei doi Seneca, Lucan, Marțial și Quintilian.

[3] Cititorul curios poate vedea în Dupin (*Bibliothèque Ecclésiastique*, tom. XIX, p. 1, c. 8) cît de mult mai erau folosite limbile siriană și egipteană.

tului, iar exemplul curţii era imitat, la mică distanţă, de supuşii cu ranguri înalte. În acest fel era împărţit Imperiul Roman între limbile latină şi greacă. Am mai putea adăuga o a treia categorie, pentru indigenii din Siria şi în special din Egipt. Faptul că foloseau vechile lor dialecte, izolîndu-i de contactul cu restul omenirii, stăvilea progresul acestor barbari.[1] Efeminarea indolentă a primilor îi expunea dispreţului, ferocitatea încăpăţînată a celorlalţi provoca aversiunea cuceritorilor.[2] Aceste neamuri se supuseră puterii romane, dar arareori doreau sau meritau cetăţenia Romei. S-a observat că au trebuit să treacă mai bine de 230 de ani de la prăbuşirea Ptolemeilor, înainte ca un egiptean să fie primit în Senatul Romei.[3]

Este o observaţie banală, deşi justă, că Roma victorioasă a fost ea însăşi cucerită de artele Greciei. Acei scriitori nemuritori, care mai trezesc încă admiraţia Europei moderne, au devenit curînd un obiect favorit de studiu şi imitare în Italia şi în provinciile apusene. Nu era însă îngăduit ca aceste distracţii elegante ale romanilor să se amestece cu sănătoasele lor maxime politice. Deşi recunoşteau farmecul limbii eline, ei au apărat şi mai departe demnitatea limbii latine, şi folosirea exclusivă a acesteia a fost menţinută fără şovăire, în administraţia civilă şi militară. Cele două limbi şi-au exercitat în acelaşi timp jurisdicţia lor separată în tot Imperiul: prima ca limbă firească a ştiinţei, cea de-a doua ca limbă legală a tranzacţiilor publice. Aceia care îmbinau literele şi afacerile le foloseau în egală măsură pe amîndouă. Era aproape imposibil să găseşti în vreo provincie un supus roman cu o educaţie temeinică, căruia să-i fie străină atît limba greacă cît şi cea latină.

---

[1] Iuvenal, *Sat.* III şi XV; Ammian. Marcellin., XXII, 16.

[2] Dio Cassius LXXVII (S.), p. 1275. Prima întîmplare a avut loc în timpul domniei lui Septimius Severus.

[3] Valerius Maximus, II, c. 2, n. 2. Împăratul Claudius l-a privat de dreptul de cetăţean pe un grec de seamă, fiindcă nu ştia latineşte. Era probabil în serviciul public. Suetonius in *Claud.*, c. 16.

Prin acest fel de instituții, popoarele Imperiului s-au contopit pe nesimțite într-un singur popor cu același nume, cel roman. Dar mai rămînea încă în sînul fiecărei provincii și al fiecărei familii o categorie obidită de oameni, care îndura greutățile fără a împărtăși beneficiile societății. În statele libere din antichitate sclavii domestici erau victima crudelor capricii ale despotismului. Așezarea temeinică a Imperiului Roman a fost precedată de vremuri de violență și prădăciune. Sclavii proveneau în cea mai mare parte din captivii barbari, luați cu miile prin hazardul războaielor sau cumpărați la un preț mizer[1]; obișnuiți cu o viață independentă, ei erau nerăbdători să-și sfărîme și să-și răzbune lanțurile. Împotriva unor astfel de dușmani interni, a căror insurecție disperată adusese nu o dată republica în pragul distrugerii[2], cele mai severe reguli de purtare[3] și cele mai crude metode de reprimare păreau aproape justificate de marea lege a auto-conservării. După ce însă principalele popoare din Europa, Asia și Africa fură unite sub legiuirea unui singur suveran, sursele de aprovizionare cu sclavi din străinătate deveniră mai puțin abundente și romanii au fost nevoiți să adopte metoda mai blîndă, dar și mai laborioasă, a procreeării.[4] În numeroasele lor familii, dar mai ales pe întinsul proprietăților lor de la țară, ei încurajau căsătoria între sclavi. Simțămintele firești, obiceiurile căpătate prin educație și posesiunea unui gen de proprietate subordonată contribuiră la ușurarea asprimilor sclaviei.[5] Existența unui sclav deveni un obiect de mare valoare și, cu toate că fericirea lui mai depindea încă de felul cum se

[1] În tabăra lui Lucullus un bou se vindea cu o drahmă și un sclav cu patru drahme, sau cam trei șilingi. Plutarh in *Lucullus*, p. 580.

[2] Diodor Siculus, în *Eclog. Hist.*, XXXIV și XXXVI; Florus III, 19, 20.

[3] Vezi un caz remarcabil de severitate la Cicero, in *Verrem*, V, 3.

[4] Milman spune că în Britannia se făcea un negoț activ de sclavi.

[5] Vezi în Gruter și alți colecționari, un mare număr de inscripții adresate de sclavi soțiilor, copiilor, tovarășilor de sclavie și stăpînilor. Probabil ele datează toate din epoca imperială.

purta stăpînul său și de situația acestuia, interesele acestui stăpîn îl făceau mai omenos; iar virtuțile sau politica împăraților fac ca această nouă atitudine să fie din ce în ce mai răspîndită; prin edictele lui Hadrian și ale Antoninilor, protecția legii a fost extinsă și asupra categoriei celei mai disprețuite a omenirii. Dreptul de viață și de moarte asupra sclavilor, multă vreme exercitat, adesea pînă la abuz, de către particulari, fu luat din mîna lor și rezervat numai magistraților. Închisorile subterane fură suprimate și ca urmare a unei plîngeri bine întemeiate împotriva unui tratament intolerabil, sclavul vătămat obținea fie eliberarea, fie un stăpîn mai puțin crud.[1]

Speranța, cea mai adîncă mîngîiere a omului în condițiile sale de viață imperfecte, nu era tăgăduită sclavului roman; dacă avea prilejul să se facă fie folositor, fie plăcut, el putea nădăjdui în chip foarte firesc ca hărnicia și fidelitatea dovedite timp de cîțiva ani, să-i fie răsplătite cu darul de neprețuit al libertății. Porniri mai josnice, cum ar fi vanitatea, sau lăcomia puteau la rîndul lor să-l îndemne pe stăpîn să se arate binevoitor, încît legile au găsit că este mai necesar să restrîngă decît să încurajeze o dărnicie nelimitată și necugetată, care ar fi putut degenera într-un abuz foarte dăunător.[2] O maximă a jurisprudenței antice susținea că sclavul nu are o patrie proprie. Odată eliberat, el era admis în societatea politică al cărui membru era stăpînul său. Consecințele acestei maxime ar fi irosit privilegiile cetățeniei romane în rîndul unei mulțimi josnice și promiscue. De aceea se creară cîteva excepții oportune și onoarea cetățeniei fu restrînsă numai la acei sclavi care primeau o emancipare formală, solemnă și legală, pentru motive bine întemeiate și cu aprobarea magistratului. Chiar și acești

---

[1] *Historia Augusta* (Spartianus *Hadr.*, 18) și disertația lui de Burigny — în volumul XXXV din *Académie des Inscriptions*, despre sclavii romani.

[2] Vezi disertația lui de Burigny în vol. XXXVII, despre liberții romani.

liberți de elită nu obțineau decît drepturile civile ale cetățeniei și erau excluși cu toată asprimea de la funcțiile civile ori militare. De asemenea, oricare ar fi fost meritul sau averea fiilor lor, ei nu erau socotiți demni de a ocupa un loc în Senat, iar urmele unei origini servile nu puteau fi complet șterse pînă la a treia sau a patra generație.[1] Fără a desființa deosebirea de rang, se oferea o posibilitate îndepărtată de libertate și de onoruri, chiar și acelora pe care trufia și prejudecățile aproape că refuzau să-i numere în rîndul oamenilor.

La un moment dat s-a propus chiar ca sclavii să fie deosebiți printr-un veșmînt, dar pe bună dreptate s-a considerat că măsura aceasta ar putea fi primejdioasă, întrucît i-ar face astfel să-și cunoască numărul.[2] Fără a interpreta în sensul strict denumirea generoasă de „legiuni" și „miriade"[3], putem susține că numărul sclavilor considerați proprietate particulară era mult mai mare decît acela al servitorilor de astăzi, care pot fi socotiți doar un lux.[4] Tinerilor sclavi care vădeau însușiri promițătoare li se predau artele și științele, iar prețul lor se stabilea după gradul de dibăcie și talent.[5]

Un senator bogat număra printre slujitorii săi oameni care practicau aproape orice profesie intelectuală[6], sau se îndeletniceau cu mai toate meseriile. Fastul și voluptățile

---

[1] Spanheim, *Orbis Roman.* I, c. 16, p. 124 etc.

[2] Seneca, *De Clementia*, I, c. 24. Originalul e mult mai tare; *Ce pericol ne-ar amenința dacă sclavii noștri ar începe să ne numere?*

[3] Plinius (*Hist. Natur.*, XXXIII) și Athenaios (*Deipnosophist.*, VI., p. 272). Acesta din urmă afirmă că a cunoscut foarte mulți romani care stăpîneau, nu spre a-i folosi, ci pentru ostentație, zece și chiar douăzeci de mii de sclavi.

[4] La Paris nu există mai mult de 43.700 servitori de toate felurile, (nici a douăsprezecea parte a locuitorilor). Messange, *Recherches sur la Population*, p. 186.

[5] Un sclav învățat se vindea pe mai multe sute de lire. Atticus îi creștea și îi instruia singur. Cornelius Nepos in *Vit.*, c. 13.

[6] Mulți dintre medicii romani erau sclavi. Middleton, Disertația

ocupau mai mulți oameni decît ar putea concepe luxul modern.[1] Negustorul sau proprietarul unui atelier era mai interesat să cumpere decît să închirieze muncitorii de care avea nevoie, iar la țară sclavii erau folosiți ca cel mai ieftin și mai productiv instrument agricol. Pentru a confirma observația generală de mai sus și a demonstra numărul mare al sclavilor, am putea da ca exemplu un caz particular. S-a descoperit, cu un prilej foarte trist, că într-un singur palat din Roma[2] se aflau patru sute de sclavi. Tot patru sute de sclavi trăiau pe o moșie cedată de către o văduvă din Africa, de condiție socială foarte modestă, fiului ei, după ce își păstrase pentru ea însăși o parte mult mai importantă din avere.[3] În timpul domniei lui Augustus, un libert, a cărui avere suferise mari pierderi în timpul războaielor civile, lăsa moștenire 3. 600 perechi de boi, 250. 000 capete de vite mici și, incluși aproape tot în lista vitelor, 4.116 sclavi.[4]

Numărul celor care se supuneau legilor Romei, cetățeni, provinciali și sclavi, nu poate fi stabilit acum cu exactitatea pe care ar merita-o importanța acestei cifre. Sîntem informați că pe vremea cînd împăratul Claudius, exercita funcția de cenzor, el dispunea de 6.945.000 de cetățeni romani, care, împreună cu femeile și copii, trebuie să se fi ridicat cam la 20 de milioane de suflete. Cifra supușilor de rang inferior era incertă și variabilă; dar după ce cumpănim cu grijă fiecare circumstanță care ar putea influența calculul, în anii lui Claudius s-ar părea că provincialii erau de două ori mai mulți decît cetățenii — de ambele sexe și de orice vîrstă — și că sclavii erau cel puțin egali la număr cu locui-

[1] Rangurile și funcțiile lor sînt pe larg enumerate de Pignorius, *de Servis*.

[2] Tacitus, *Annal.*, XVI, 43. Au fost toți executați pentru că împiedecaseră uciderea stăpînului lor.

[3] Apuleius in *Apolog.*, p. 548, edit. Delphin.

[4] Plin., *Hist. Natur.*, XXXIII, 47.

torii liberi ai lumii romane.[1] Suma totală a acestui calcul imperfect s-ar ridica la aproximativ 120 de milioane de persoane, populație care întrece, poate, pe aceea a Europei moderne[2] și alcătuiește cea mai numeroasă societate reunită vreodată sub același sistem de guvernămînt.

Pacea și Concordia au fost consecințele naturale ale politicii moderate și înțelegătoare adoptate de romani. Dacă ne întoarcem privirea către monarhiile Asiei, vom vedea despotism la centru și slăbiciune la extremități: strîngerea impozitelor sau împărțirea dreptății se sprijinea pe prezența armatei; barbarii ostili se stabileau în inima țării; satrapi ereditari uzurpau domnia provinciilor și supușii se arătau gata de răscoală, deși erau incapabili să fie liberi. Dar în lumea romană ascultarea pe care supușii o dădeau legii era uniformă, liber consimțită și statornică. Popoarele învinse, contopite într-un singur mare popor, abia dacă mai considerau existența lor proprie ca distinctă de cea a Romei. Autoritatea consacrată a împăraților era exercitată fără nici un efort pe întinsele lor posesiuni, ea se făcea simțită cu aceeași ușurință pe malurile Tamisei sau ale Nilului, ca și pe cele ale Tibrului. Legiunile erau menite să slujească împotriva inamicului public și magistratul civil

[1] (Zumpt, în disertația sa despre statul roman, consideră părerea lui Gibbon că numărul sclavilor era cel puțin egal cu acel al populației libere ca o eroare grosolană. Luxul și ostentația celor puternici din epoca de început a Imperiului nu trebuie (crede el) să fie luate ca bază de calcul pentru întreaga lume romană. Muncitorul agricol și meșteșugarul, în Spania, Gallia, Britannia, Siria și Egipt, trăia, ca și astăzi, din munca sa și a celor din gospodăria sa fără a poseda un singur sclav — O.S.).

[2] Calculați douăzeci de milioane în Franța, douăzeci și două în Germania, patru în Ungaria, zece în Italia cu insulele ei, opt în Marea Britanie și Irlanda, opt în Spania și Portugalia, zece sau douăsprezece în Rusia europeană, șase în Polonia, șase în Grecia și Turcia, patru în Suedia, trei în Danemarca și Norvegia, patru în Țările de Jos. Totalul s-ar ridica la o sută cinci sau o sută șapte milioane. Voltaire, *Histoire Générale*.

arareori avea nevoie de ajutorul forței militare.[1] În această stare de securitate generală, timpul liber și bogăția, atît ale principelui cît și ale poporului, erau îndreptate spre progresul și înfrumusețarea Imperiului Roman...

... Dintre nenumăratele monumente de arhitectură construite de Romani, multe au rămas necunoscute istoriei și puține au rezistat ravagiilor timpului și barbariei. Și totuși, pînă și ruinele maiestuoase, împrăștiate încă prin Italia și provincii, ar fi deajuns ca să arate că aceste țări alcătuiau odată teritoriul unui imperiu civilizat și puternic. Măreția sau frumusețea lor ar merita prin ele înseși să ne trezească luarea aminte, chiar și fără a ține seama de interesul ce-l inspiră împrejurarea atît de importantă că ele constituie o legătură între plăcuta istorie a artelor și aceea, mai folositoare, a moravurilor omenești. Adeseori acele lucrări au fost ridicate pe cheltuiala unor cetățeni, și aproape toate erau menite folosului public.

E firesc să presupunem că cele mai multe, ca și cele mai importante edificii romane au fost înălțate de împărați care dispuneau în mod nelimitat de oameni și bani. August obișnuia să se laude că găsise capitala sa de cărămidă și o lăsase de marmură.[2] Economia practicată de Vespasian cu atîta strictețe era o sursă de bogăție, care-i îngăduia să dea un caracter magnific edificiilor ridicate de el. Lucrările lui Traian poartă amprenta geniului său. Monumentele publice cu care Adrian a înfrumusețat fiecare provincie a imperiului au fost executate nu numai din ordinul său, ci chiar sub

---

[1] Ioseph., *De Bello Judaico*, II, c. 16. Discursul lui Agrippa, sau mai de grabă al istoricului, ne dă o frumoasă imagine a Imperiului Roman.

[2] Suetonius in *August.*, c. 28. August a construit la Roma templul și forul lui Marte Răzbunătorul, templul lui Iupiter Tonans pe Capitoliu, cel al lui Apollo Palatinul cu biblioteci publice, porticul și basilica lui Caius și Lucius, porticele Liviei și Octaviei și teatrul lui Marcellus. Exemplul suveranului a fost imitat de miniștrii și generalii săi; prietenul său Agrippa ne-a lăsat nemuritorul monument al Pantheonului.

controlul său direct. El însuşi era un artist şi iubea artele, dat fiind că duceau la glorificarea suveranului. Ele erau încurajate de Antonini, deoarece contribuiau la fericirea poporului. Dar dacă împărații erau primii, ei nu erau și singurii arhitecți de pe cuprinsul teritoriilor stăpînite de ei. Exemplul le era imitat pretutindeni de cei mai de seamă supuși ai lor, care nu se sfiau să declare lumii că aveau destul spirit pentru a concepe și destulă avere pentru a desăvîrși cele mai nobile întreprinderi. Abia fusese inaugurată la Roma mîndra clădire a Coliseului, cînd, în curînd, alte edificii, concepute într-adevăr la o scară mai redusă, dar bazate pe aceleași proiecte și construite cu aceleași materiale, se înălțau în folosul și pe cheltuiala orașelor Capua și Verona.[1] Inscripțiile mărețului pod din Alcantara atestă că a fost durat peste rîul Tageo prin contribuția cîtorva comunități lusitane. Cînd i se încredință lui Plinius guvernarea Bithyniei și a Pontului, provincii care nu se numărau cîtuși de puțin printre cele mai bogate și importante ale imperiului, el descoperi că orașele din jurisdicția sa rivalizau între ele în realizarea unor lucrări utile sau monumentale care ar merita interesul străinilor și recunoștința cetățenilor lor. Era de datoria proconsulului să suplinească deficiențele lor, să le călăuzească gustul, și uneori să le modereze dorința de a se întrece.[2] Bogații senatori ai Romei și ai provinciilor considerau ca o cinste și aproape o obligație să contribuie la splendoarea epocii și a țării; iar influența modei înlocui foarte adesea lipsa de gust sau de generozitate. Din mulțimea acestor binefăcători particulari putem alege pe Herodes Atticus, un cetățean atenian care a trăit pe timpul Antoninilor. Oricare ar fi fost motivele care i-au inspirat purtarea,

---

[1] Maffei, *Verona illustrata*, IV, p. 68.

[2] Cartea a zecea din epistolele lui Plinius. El menționează următoarele lucrări executate pe cheltuiala orașelor: la Nicomedia, un for, un apeduct și un canal rămas neterminat de un rege; la Niceea, un gimnaziu și un teatru, care costase pînă atunci aproape nouăzeci de mii de lire; băi publice la Prusa și Claudiopolis și un apeduct lung de șaisprezece mile pentru folosul orașului Sinope.

generozitatea sa neobişnuită ar fi fost demnă de cei mai mari regi.

Familia lui Herodes, cel puţin după ce fusese favorizată de soartă, cobora în linie dreaptă din Cimon şi Miltiade, Teseu şi Cecros, Eac[1] şi Iupiter. Dar urmaşii atîtor zei şi eroi ajunseseră în starea cea mai de plîns. Bunicul lui suferise rigorile justiţiei, iar Iulius Atticus, tatăl său, şi-ar fi sfîrşit viaţa în sărăcie şi dispreţ, dacă n-ar fi descoperit un tezaur imens, îngropat sub o casă veche, ultima rămăşiţă a averii sale. Conform asprelor legi romane, împăratul ar fi putut ridica pretenţii asupra acestui tezaur, şi prudentul Atticus preveni printr-o sinceră mărturisire amestecul informatorilor. Dar dreptul Nerva, care ocupa pe atunci tronul imperial, refuză să accepte vreo parte din comoară şi-i porunci să-şi însuşească fără scrupul darul norocului. Precautul atenian insistă totuşi; comoara era prea mare pentru un simplu cetăţean şi nu ştia cum să o folosească. „Atunci abuzează de ea, replică împăratul cu o încăpăţînare blajină, căci este a ta."[2] Mulţi vor fi de părere că Atticus a urmat cu prea multă stricteţă ultimile recomandări ale împăratului, deoarece a cheltuit spre binele obştesc cea mai mare parte a averii sale, care sporise simţitor în urma unei căsătorii avantajoase. El primise pentru fiul său Herodes prefectura oraşelor libere ale Asiei şi tînărul magistrat, observînd că oraşul Troas era insuficient aprovizionat cu apă, obţinu prin generozitatea împăratului Hadrian trei sute de miriade de drahme (cam o sută de mii de lire) pentru construirea unui nou apeduct. Dar la executarea lucrării

---

[1] Teseu, erou grec care a dat primele legiuiri Atenei; Cecrops erou grec care i-a învăţat pe atenieni agricultura şi a înfiinţat areopagul; Eac, fiu al lui Zeus, rege al Eginei, celebru pentru dreptatea sentinţelor sale din care cauză a devenit după moarte unul din cei trei judecători ai infernului (n.t.).

[2] Hadrian a stabilit după aceea o regulă foarte echitabilă care împărţea orice tezaur găsit între dreptul de proprietate şi cel de descoperire. *Hist. August.*, p. 9.

cheltuielile întrecuseră de două ori devizul inițial și administratorii financiari începură să murmure; atunci, darnicul Atticus puse capăt plîngerii lor, cerînd să i se permită să ia asupra sa întreaga cheltuială suplimentară[1].

Cei mai capabili preceptori ai Greciei și Asiei fuseseră invitați prin largi recompense să îndrumeze educația tînărului Herodes. Elevul lor deveni curînd un orator celebru, pe măsura retoricii inutile ale acelei epoci; elocvența sa se limita la școlile filozofice și disprețuia frecventarea Forumului sau a Senatului. Roma l-a onorat cu titlul de consul, dar cea mai mare parte a vieții și-a petrecut-o într-o izolare filozofică la Atena, sau în vilele sale din împrejurimi, înconjurat necontenit de sofiști, care recunoșteau, fără împotrivire, superioritatea unui rival bogat și generos[2]. Capodoperele gîndirii lui au pierit, dar unele ruine, remarcabile încă, mai păstrează faima gustului și a generozității sale. Călătorii moderni au măsurat rămășițele stadionului pe care l-a ridicat la Atena. Avea o lungime de șase sute de picioare, era construit în întregime din marmură albă, putînd primi întreg poporul urbei și a fost terminat în patru ani, pe cînd Herodes era președinte al jocurilor ateniene. El dedică memoriei soției sale un teatru cu care greu se putea compara un altul din imperiu. În întreaga clădire a fost folosit numai lemnul de cedru, sculptat cu mare grijă. Odeonul[3], destinat de Pericle reprezentațiilor muzicale și repetițiilor unor noi tragedii, simboliza trofeul artelor asu-

---

[1] Philostrat. in *Vit. Sophist.* II, p. 548.

[2] Aulus Gellius in *Noct. Attic.*, I, 2; IX, 2; XVII, 10; XIX, 12; Philostrat., p. 564.

[3] (Odeonul lui Pericle și cel al lui Herodes erau clădiri cu totul diferite. Gibbon le confundă aici. Primul era situat sub extremitatea sud-estică a Acropolei, al doilea sub cea sud-vestică. Odeonul servea la repetițiile noilor comedii și tragedii. Ele erau citite ori repetate înaintea reprezentațiilor fără muzică și decoruri. Nici o piesă nu putea fi reprezentată la teatru dacă nu fusese înainte aprobată de judecători în acest scop. Regele Cappadociei care a restaurat Odeonul ars de Sylla a fost Ariobarzanes. Cf. Martini, *Dissert. asupra Odeoanelor Antichității*, Leipzig, 1767 — O.S.)

pra măreției barbare, deoarece cheresteau întrebuințată la clădire provenea mai ales din catargele corăbiilor persane. Deși restaurat de un rege al Cappadociei, străvechiul edificiu căzuse iarăși în ruină. Herodes îi redă vechea frumusețe și splendoare. Iar generozitatea acestui ilustru cetățean nu s-a mărginit numai la monumentele aflate între zidurile Atenei. Cele mai frumoase ornamente dăruite templului lui Neptun din Istm, un teatru la Corint, un stadion la Delfi, o baie publică la Termopile și un apeduct la Canisium în Italia nu i-au putut slei tezaurul. Poporul din Epir, Tesalia, Eubea, Beoția și Peloponez i-a cunoscut dărnicia, și multe inscripții ale cetăților grecești și asiatice îl numesc cu recunoștință pe Herodes Atticus patronul și binefăcătorul lor.[1]

La Atena și Roma simplitatea modestă a caselor particulare vădea egalitatea cetățenilor ce trăiau sub o ocîrmuire a libertății, pe cînd suveranitatea poporului era reprezentată de edificii maiestoase, destinate uzului public, iar acest spirit republican nu s-a stins în întregime odată cu îmbogățirea și instaurarea monarhiei. Celor mai virtuoși dintre împărați le-a plăcut să-și arate marea lor generozitate prin lucrări în cinstea și spre folosul poporului.[2] Palatul de aur al lui Nero stîrnea o dreaptă indignare, iar vasta întindere de teren uzurpată de luxul său egoist a fost folosită într-un scop mai nobil în timpul domniilor următoare; aci s-au ridicat Coliseumul, băile lui Titus, porticul Claudian și templele dedicate zeiței Păcii și geniului Romei.[3] Aceste monumente

---

[1] Pilostrat. II, p. 548; Pausanias, I și VII, 10; *Viața lui Herodes* în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, volumul XXX.

[2] Acest lucru este remarcat în special pentru Atena de Dicearh in *De Statuo Graeciae*, p. 8, *Inter Geographos Minores*, edit. Hudson.

[3] Donatus, *De Roma Vetere*, III, c. 4; 5, 6. Nardini, *Roma Antica*, III, 11, 12, 13 și o descriere a Romei antice de Bernardus Oricellarius sau Rucellai, din care am primit o copie din biblioteca canonicului Ricardi la Florența. Două celebre picturi ale lui Timanthes și Protogenes sînt menționate de Plinius, care spune că ele se aflau

de arhitectură, proprietatea poporului roman, erau împodobite cu cele mai frumoase creații ale picturii și sculpturii grecești; învățații curioși să cerceteze texte literare găseau în templul Păcii o bibliotecă întocmită cu mare grijă. La mică distanță era așezat Forul lui Traian. Acesta era împrejmuit de un grandios portic în formă de patrulater, spre care patru arcuri de triumf deschideau intrări spațioase și impunătoare. În centru se ridica o coloană de marmură a cărei înălțime de o sută zece picioare arăta la cît se ridicase dealul ce fusese tăiat pentru a face loc edificiului. Această coloană, care mai păstrează încă vechea ei frumusețe, oferă o imagine fidelă a victoriilor obținute în războaiele dacice de către fondatorul ei. Soldatul veteran contempla povestea propriilor sale campanii și, printr-o facilă iluzie a vanității naționale, cetățeanul pașnic se asocia și el onorurilor triumfului. Toate celelalte cartiere ale Capitalei și toate provinciile imperiului erau înfrumusețate în același spirit generos de măreție publică și erau pline de amfiteatre, temple, porticuri, arcuri de triumf, băi și apeducte, menite sănătății, devoțiunii și plăcerii chiar și celui mai modest dintre cetățeni. Printre aceste edificii apeductul merită atenția noastră deosebită. Îndrăzneala proiectului, soliditatea execuției și scopul căruia îi erau destinate așează apeductele printre cele mai nobile monumente ale geniului și puterii romane. Apeductele Capitalei merită pe drept un loc de frunte, dar călătorul curios care fără a cunoaște istoria le-ar vedea pe cele din Spoleto, Metz sau sau Segovia, și-ar spune în chip firesc că aceste orașe provinciale au fost pe vremuri reședința vreunui puternic monarh. Pustiurile Asiei și Africii

---

în Templul Păcii, iar statuia lui Laocoon a fost găsită în băile lui Titus.

Împăratul Vespasian a fost cel care a pus să se clădească Templul Păcii; el a poruncit să fie adusă acolo cea mai mare parte a tablourilor, statuilor și a altor opere de artă ce scăpaseră de dezordinile războiului civil. Acesta era locul în care se adunau zilnic artiștii și literații Romei, și de aceea multe obiecte de artă au fost dezgropate aici. (Cf. Notele lui Reimarus la Dio Cassius, LXVI, c. 15 — O.S.)

erau cîndva acoperite cu orașe înfloritoare; populația lor numeroasă și chiar existența acestor așezări se datora aprovizionării permanente și abundente cu apă proaspătă...[1]

...Oricîte rele a atribuit rațiunea sau retorica tiranicei domnii a Romei, puterea ei a generat o seamă de consecințe favorabile pentru omenire; aceeași libertate a comunicațiilor care răspîndea viciile, difuza totodată progresele conviețuirii în cadrul societății. În zorii antichității, lumea era inegal împărțită. Răsăritul cunoștea din timpuri imemorabile artele și luxul, pe cînd Apusul era *locuit de barbari grosolani* și războinici, care fie că disprețuiau agricultura, fie că le era total necunoscută. Sub protecția unui guvern stabil, produsele unei clime mai blînde și cele rezultate din activitatea unor popoare mai civilizate au fost introduse treptat în țările apusene ale Europei, iar indigenii au fost încurajați printr-un schimb deschis și profitabil să sporească cantitatea roadelor pămîntului și să îmbunătățească produsele muncii lor. Ar fi aproape imposibil de enumerat toate articolele, fie din regnul animal, fie din cel vegetal, care au fost importate succesiv în Europa, din Asia sau Egipt[2]; nu este însă incompatibil cu demnitatea, și cu atît mai puțin cu utilitatea unei lucrări istorice, să atingă în treacăt unele dintre aceste aspecte esențiale:

1. Aproape toate florile, ierburile și fructele, care cresc în grădinile noastre europene, sînt de proveniență străină, lucru pe care adesea îl trădează însuși numele lor. Mărul creștea în Italia, iar cînd romanii au gustat parfumatele caise, piersici, rodii, lămîi, portocale, s-au mulțumit să le aplice tuturor acestor fructe noi denumirea comună de măr, deosebindu-le numai prin adăugarea epitetului care indică țara lor de origine.

---

[1] Montfaucon, l'*Antiquité Expliquée*, tom. IV, p. 12, I, c. 9. Fabretti a compus un tratat foarte savant asupra apeductelor Romei.

[2] Este probabil ca grecii și fenicienii să fi introdus noi meșteșuguri și produse în vecinătatea orașelor Marseilles și Gades.

2. În timpul lui Homer, vița-de-vie creștea sălbatică în Sicilia, și foarte probabil și pe continentul adiacent, dar nefiind ameliorată de dibăcia oamenilor, ea oferea doar o licoare pe gustul locuitorilor ei sălbatici.[1] O mie de ani—mai tîrziu, Italia se putea lăuda că pămîntul ei producea două treimi din cele mai generoase și mai vestite vinuri ale lumii în număr de patruzeci.[2] Această binecuvîntare a fost curînd extinsă și asupra provinciei Gallia Narbonensis[3], dar frigul de la nord de munții Ceveni era atît de intens încît în timpul lui Strabo se considera că e imposibil ca în acele părți ale Galliei[4] să se coacă struguri. Această greutate a fost însă învinsă treptat și avem temei să credem că podgoriile Burgundiei au vechimea Antoninilor.[5]

3. Măslinul a urmat în lumea apuseană progresul păcii al cărei simbol era considerat a fi. La două secole după întemeierea Romei, acest pom atît de util, nu era cunoscut nici în Italia și nici în Africa. El a fost naturalizat în aceste țări și cu timpul a ajuns pînă în inima Spaniei și Galliei. Erorile de începători ale celor vechi, precum că măslinul ar cere un

---

[1] Homer, *Odyssea*, IX, v. 358.

[2] Plinius, *Hist. Natur.*, XVI.

[3] Strab., *Geogr.*, IV, p. 23. Frigul pătrunzător al iernii galice era aproape proverbial la cei vechi. (Din tratatul lui Cicero, *De Republica* (III, 9) aflăm că exista o lege a republicii care interzicea cultivarea viței de vie și a măslinului dincolo de Alpi, pentru a menține valoarea celor din Italia. Această restricție era disimulată sub pretextul încurajării grînelor — O.S.)

[4] La începutul secolului al patrulea, oratorul Eumenius (*Panegyric. Veter.*, VIII, 6. (edit. Delphin), vorbește despre viile din regiunea Autun, care decăzuseră în cursul timpului și despre care nu se știe cine le-a sădit prima oară. Pagus Arebrignus, presupune d'Anville, este regiunea Beaune, celebră și astăzi pentru unul din primele vinuri ale Burgundiei. (Acest lucru, spune Wenck, este dovedit de un pasaj din Plinius cel Bătrîn în care se vorbește de un anume fel de struguri — *vites picta: vinum picatum* — care crește în stare naturală în regiunea Vienne și a fost recent transplantat în ținutul Arvenilor — Auvergne — și în cele învecinate. Plinius a scris în anul 77 e.n. cf. *Hist. Nat.*, XIV, 1 — O.S.)

[5] Plin. *Hist. Natur.*, XV.

anume grad de căldură și ar putea înflori numai în vecinătatea mării, au fost corectate cu încetul prin sîrguință și experiență.[1]

4. Cultura cînepii a trecut din Egipt în Gallia și a îmbogățit întreaga țară, cu toate că sărăcea terenurile pe care era semănată.

5. Întrebuințarea furajelor artificiale deveni familiară fermierilor, atît în Italia cît și în provincii; în special lucerna, care își trăgea numele și originea din țara Mezilor.[2] Asigurarea unei hrane sănătoase și abundente pentru vite în timpul iernii înmulți numărul de turme și cirezi, care la rîndul lor sporeau fertilitatea solului.

La toate aceste îmbunătățiri se poate adăuga grija permanentă față de mine și pescării care, întrebuințînd o mulțime de muncitori harnici, sînt menite să procure plăceri celor bogați și să constituie un mijloc de trai pentru cei săraci. Elegantul tratat a lui Columella descrie starea înaintată a economiei spaniole sub domnia lui Tiberiu și se poate observa că foametea, care bîntuia atît de des republica la începuturile ei, a fost resimțită foarte rar, sau chiar niciodată, pe întinsul Imperiu Roman. Atunci cînd întîmplarea făcea ca vreo provincie izolată să ducă lipsă de alimente, aceasta era de îndată remediată datorită abundenței vecinilor ei mai norocoși.

Agricultura este temelia obiectelor fabricate, deoarece produsele naturii sînt materiile prime ale meșteșugurilor. În Imperiul Roman munca unui popor harnic și talentat era folosită în diverse feluri, dar constant, în slujba celor bogați. Îmbrăcămintea și masa, casa și mobilierul lor îmbinau toate rafinamentele confortului, eleganței și măreției, tot ceea ce puteau să măgulească mîndria sau să satisfacă senzualitatea acestor favoriți ai soartei. Astfel de rafinamente au fost aspru criticate de către moraliștii fiecărei epoci, care le-au dat

---

[1] Plin., *Hist. Natur.*, XV.

[2] Harte, *Essays on Agriculture*, în care a adunat tot ce au scris cei vechi sau moderni despre lucernă.

odioasa denumire de luxurie, deși poate că ele ar duce mai degrabă la virtute și fericire, dacă, spre bucuria întregii omeniri, toți ar avea cele necesare vieții și nimeni pe cele de prisos. Dar în actualele condiții imperfecte ale societății, luxul, deși s-ar putea să-și aibă obîrșia în vicii și nesăbuință, pare a fi singurul mijloc care poate corecta distribuția inegală a proprietății. Cei harnici și dibaci, care nu și-au avut partea la împărțirea bunurilor lumești, primesc contribuția voluntară a proprietarilor de pămînturi, căci interesul îi împinge pe aceștia să amelioreze avuțiile cu ale căror produse pot să-și procure noi plăceri. Acest proces are efecte ce se resimt în orice societate; ele se vădeau și mai intens în lumea romană. Provinciile ar fi fost curînd secate de bogăția lor, dacă manufacturile și comerțul cu obiecte de lux nu ar fi restituit pe nesimțite locuitorilor harnici sumele care le fuseseră stoarse de armatele și autoritatea Romei. Atîta timp cît circulația bunurilor era limitată la hotarele imperiului, ea imprima mecanismului politic un caracter mai activ, iar consecințele sale, uneori favorabile, nu puteau nicicînd să devină vătămătoare.

Nu este însă chiar atît de ușor să îngrădești luxul între hotarele unui imperiu. Cele mai îndepărtate țări ale lumii vechi erau prădate ca să asigure fastul și rafinamentul Romei. Pădurile Sciției procurau unele blănuri prețioase. Chihlimbarul se aducea pe uscat de pe coastele Mării Baltice pînă la Dunăre, iar barbarii se minunau de prețul pe care îl primeau în schimbul unei mărfi atît de nefolositoare.[1] Exista o mare cerere pentru covoare babiloniene și alte produse manufacturiere ale Răsăritului, dar ramura cea mai importantă și aristocratică a comerțului cu străinătatea era acea a comerțului cu Arabia și India. În fiecare an, cam în vremea solstițiului de vară, o flotă de o sută douăzeci de corăbii pornea

---

[1] Tacitus, *Germania*, c. 45; Plin., *Hist. Nat.* XXXVIII, 11. Acesta din urmă a remarcat, cu oarecare umor că nici măcar moda nu-i găsise o întrebuințare chihlimbarului. Nero a trimis un cavaler roman să cumpere mari cantități de la locul de producție, coasta Prusiei moderne.

din Myos-Proanos, un port egiptean la Marea Roșie. Cu ajutorul periodic al musonului, ea traversa oceanul în vreo patruzeci de zile. De obicei, ținta acestor corăbii era Coasta Malabară sau insula Ceylon[1] și acestea erau piețele în care negustorii veniți din țările mai îndepărtate ale Asiei o așteptau să sosească. Întoarcerea flotei Egiptului era stabilită pentru lunile decembrie sau ianuarie. De îndată ce bogata-i încărcătură fusese transportată pe spatele cămilelor de la Marea Roșie pînă la Nil și coborîse Nilul pînă la Alexandria, ea se revărsa, fără întîrziere, în capitala Imperiului.[2] Obiectele comerțului oriental erau splendide și frivole: mătase — o oca de mătase valora cît una de aur[3], pietre prețioase, printre care perlele dețineau primul loc după diamante[4], și o mulțime variată de aromate, consumate la ceremoniile religioase și funerare. Truda și riscul călătoriei erau răsplătite cu un profit de necrezut, dar acesta era obținut de la supuși romani și cîțiva indivizi se îmbogățeau pe seama publicului. Dat fiind că locuitorii Arabiei și Indiei se mulțumeau cu cele produse și lucrate în țara lor, argintul constituia principalul, dacă nu singurul obiect de schimb al romanilor. Nu era nepotrivit cu demnitatea senatului să ia în considerare plîngerea că bogăția statului trecea în mod irecuperabil, în mîna unor popoare străine și ostile[5], pentru a se cumpăra în schimb podoabe feminine. Un scriitor cu un temperament curios și înclinat

[1] Numit de romani Taprobana și de arabi Serendib. A fost descoperit în timpul domniei lui Claudius şi a devenit treptat principala piață a Răsăritului.

[2] Plin., *Hist. Natur.*, VI; Strabo, XVII.

[3] *Hist. August.*, p. 224. O haină de mătase era considerată o podoabă pentru femeie, dar era o rușine ca să fie purtată de un bărbat.

[4] Cele două mari locuri de pescuit perle erau aceleași ca în prezent, Ormuz și Capul Comorin. În măsura în care putem compara geografia antică cu cea modernă, Roma era aprovizionată cu diamante provenind din mina din Jumelpur, în Bengal, care este descrisă în *Voyages* ale lui Tavernier, tom. II, p. 281.

[5] Tacitus, *Annal.*, III, 52 (într-un discurs al lui Tiberius).

spre critică[1], susţine, întemeiat pe calculele sale, că pierderea ce se înregistra anual în felul acesta se ridica pînă la opt sute de mii de lire sterline.[2] Aceasta era nemulţumirea care mocnea în popor în faţa sumbrei perspective a sărăciei ce se apropia. Şi totuşi, dacă am compara proporţia dintre aur şi argint, aşa cum era în timpul lui Plinius şi cum a fost stabilită în vremea domniei lui Constantin, vom descoperi în această perioadă o creştere considerabilă a avuţiei.[3] Nu există nici un motiv să credem că aurul devenise mai rar. Este evident că argintul circula în cantitate mai mare şi că oricare ar fi cifra exporturilor în India şi Arabia, acest comerţ era departe de a epuiza bogăţia lumii romane şi că minele aprovizionau din belşug cerinţele schimbului.

Cu toată înclinaţia omenirii de a ridica în slăvi trecutul şi a deprecia prezentul, starea paşnică şi prosperă a Imperiului era resimţită din plin şi mărturisită pe faţă, atît de provinciali, cît şi de romani. Aceştia recunoşteau că adevăratele principii ale vieţii sociale, legile, agricultura şi ştiinţa se bucurau acum de o bază trainică, stabilită de puterea Romei; că sub influenţa favorabilă a acestei puteri, cei mai fioroşi barbari erau uniţi printr-o singură guvernare şi un limbaj comun. Ei afirmă că, odată cu progresul meşteşugurilor, specia umană se înmulţise în mod vizibil. Se ridică în slăvi spendoarea crescîndă a oraşelor, aspectul frumos al ţării, cultivată şi împodobită ca o imensă grădină şi lunga sărbătoare a păcii, de care se bucurau atîtea popoare străine, ce uitaseră vechile lor duşmănii şi erau eliberate de grija unor primejdii viitoare.[4] Oricîte suspiciuni ridică tonul retoric şi declamator ce pare

---

[1] Plinius cel Bătrîn, *Historia Naturalis*, XII (n.t.).

[2] Plinius, *Hist. Natur.*, XII, 18. Într-altă parte el calculează jumătate din această sumă. Quingenties H.S. pentru India, excluzînd Arabia. (Gibbon echivalează în monedă englezească la cursul vremii sale (n.t.).

[3] Proporţia care era 1 la 10 şi 12 1/2, s-a urcat la 12 2/5, cursul legal al lui Constantin. Vezi Arbuthnot, *Tabele de monezi antice*.

[4] Printre multe alte pasaje, vezi Plinius (*Hist. Natur.*, III, 5), Aristides (*De Urbe Roma*) şi Tertullian (*De Anima*, c. 30).

să precumpănească în aceste pasaje, esența lor este în perfect acord cu adevărul istoric.

Era greu ca ochii contemporanilor să descopere în mijlocul prosperității generale cauzele latente ale decăderii și descompunerii. Pacea îndelungată și guvernarea uniformă a romanilor a infiltrat o otravă lentă și nebănuită în centrele vitale ale imperiului. Mințile oamenilor au fost treptat aduse la același nivel, flacăra geniului s-a stins, și chiar și spiritul războinic a dispărut cu totul. Locuitorii Europei erau curajoși și robuști. Spania, Gallia, Britannia și Illiricum alimentau legiunile cu soldați excelenți și constituiau adevărata putere a monarhiei. Vitejia lor personală rămăsese aceeași, dar nu mai aveau acel curaj civic, pe care dragostea de independență, simțul onoarei naționale, prezența pericolului și obiceiul de a comanda îl țin mereu viu. Acceptau legile și guvernatorii care erau pe placul suveranului și își încredințau apărarea unei armate de mercenari. Urmașii celor mai îndrăzneți conducători ai lor se mulțumeau cu rangul de cetățeni și supuși. Spiritele cele mai ambițioase aspirau să-și afle un loc la curtea sau sub stindardul împăratului...

Dragostea pentru litere, aproape identificată cu pacea și rafinamentul, era la modă printre supușii lui Hadrian și ai Antoninilor, ei înșiși oameni învățați și dornici de noi cunoștințe. Ea era răspîndită pe toată întinderea imperiului. Triburile cele mai nordice de briți dobîndiseră gustul retoricii. Homer ca și Vergiliu erau copiați și studiați pe malurile Rinului și ale Dunării; cele mai bogate recompense răsplăteau pînă și cea mai slabă pîlpîire de talent literar.[1] Fizica și astronomia

[1] Herodes Atticus i-a dat sofistului Polemon cam trei mii de lire pentru trei discursuri. Philostrat., I., p. 558 *(Vita Herodes*, cap. 7). Antoninii au fondat la Atena o școală în care profesorii de gramatică, retorică, politică și filosofică din cele patru mari școli erau plăți cu bani publici pentru instruirea tineretului. Salariul unui filozof era de zece mii de drahme, între trei și patru mii de lire anual. Așezăminte similare au fost create și în alte mari orașe ale Imperiului. Lucian, in *Eunuch.*, tom. II, p. 353, edit. Reitz; Philostrat. II; p. 566; *Hist. August* p. 21; Dio Cassius L XXI, 1195. Chiar

erau cultivate cu succes de către greci. Observațiile lui Ptolemeu și scrierile lui Galenus erau studiate de către cei care le-au perfecționat descoperirile și le-aŭ corectat erorile; dar dacă îl exceptăm pe inimitabilul Lucian, aceste vremuri de indolență au trecut fără a fi produs un singur scriitor original, sau care să fi strălucit în arta compunerii elegante. În școli predomina încă autoritatea lui Platon și Aristotel, a lui Zeno și Epicur, iar sistemele lor, transmise cu un respect orb de la o generație de discipoli la alta, zădărniceau orice încercare îndrăzneață de a afirma capacitatea minții omenești, sau de a-i lărgi limitele. Creațiile poeților și oratorilor, în loc să aprindă o flacără proprie, inspirau numai imitații reci și servile, sau dacă unii cutezau să se îndepărteze de aceste modele, se îndepărtau totodată de bunul simț și buna cuviință. Pentru a cunoaște o renaștere literară, geniul european ar fi avut nevoe de vigoarea tinerească a imaginației după un lung repaus, de avînt național și o nouă religie, de o limbă și o lume nouă. Dar provincialii Romei, pregătiți de o educație uniformă, artificială și străină, erau angajați într-o întrecere inegală cu acei îndrăzneți clasici care, exprimînd părerile lor originale în limba lor natală, ocupaseră de mult locul de onoare. Numele de poet era aproape uitat, cel de orator era uzurpat de sofiști. Un roi de critici, compilatori și comentatori întunecau fața culturii și declinul geniului fu curînd urmat de coruperea gustului.

Sublimul Longinus[1], care într-o perioadă ceva mai tîrzie, la curtea unei regine siriene, păstrează spiritul vechii Atene,

---

Iuvenal, într-o satiră mohorîtă care îi trădează la fiecare rînd propria-i dezamăgire și invidie, este totuşi obligat să spună: *Tineri, împăratul vă privește și vă încurajează / Iar bunătatea sa nu caută decît un prilej ca să se manifeste/*. (Guizot spune că Vespasiann a fost primul care a acordat salarii profesorilor. El a dat fiecărui profesor de retorică, greacă și romană cîte o sută de sesterți. Hadrian și Antoninii, adaugă Wenck, deși generoși, au fost mai puțin darnici — O.S.)

[1] Longin., *De Sublime.*, c. 43, p. 229, edit. Toll. Și aici putem spune despre Longinus „exemplul său întărește toate legile sale". În loc să-și exprime părerile cu o îndrăzneală virilă, el le însinuează cu cea mai

observă și deplînge degenerarea contemporanilor săi, oameni ce-și înjoseau sentimentele, își slăbeau curajul și își degradau talentele. „La fel, zicea el, cum unii prunci, ale căror membre copilărești au fost legate prea strîns, rămîn pigmei, tot astfel mințile noastre fragede, încătușate de superstițiile și obiceiurile unei aspre servituți, nu sînt în stare să se dezvolte, sau să atingă acea mărime bine proporționată, ce o admirăm la cei vechi, întrucît aceștia, trăind sub un guvern popular, scriau cu aceeași libertate cu care acționau.“ Continuînd metafora, am putea spune că această statură micșorată a omenirii scădea din zi în zi față de ceea ce fusese pe vremuri și că lumea romană era într-adevăr populată de o rasă de pigmei, atunci cînd uriașii fioroși ai nordului o invadară și înlocuiră acea generație slăbănoagă. Ei restaurară spiritul bărbătesc al libertății și după trecerea a zece veacuri, libertatea deveni ruda fericită a bunului gust și a științei.

mare prudență, le pune în gura unui prieten, și în măsura în care ne putem da seama dintr-un text corupt, se preface că le combate. (Se crede astăzi că autorul tratatului *Despre Sublim* este un retor puțin cunoscut din veacul întîi al erei noastre. n.c.) (Dionysios Cassius Longinus căruia i se atribuia pînă nu de mult tratatul *Despre sublim* a fost un filozof și retor din sec. III e.n. care a scris numeroase opere. A fost sfetnicul cel mai de seamă al Zenobiei (n.t.).

Capitolul III

DESPRE STRUCTURA IMPERIULUI ROMAN ÎN EPOCA ANTONINILOR

...Spre a rezuma în cîteva cuvinte sistemul de guvernare imperial, așa cum fusese instituit de August și menținut de acei împărați care înțelegeau interesul lor și al poporului, l-am putea defini ca o monarhie absolută avînd formele exterioare ale unei republici. Stăpînii lumii romane își învăluiau tronul în întuneric, își ascundeau puterea nelimitată și se pretindeau cu umilință a fi împuterniciții Senatului; ei executau decretele supreme ale acestuia și li se supuneau.[1]

Aspectul curții imperiale corespundea formelor administrației. Împărații, dacă-i exceptăm pe tiranii a căror nebunie capricioasă viola orice lege a naturii și a decenței,

[1] Dio Cassius (LIII, p. 703—714) ne-a lăsat o schiță foarte dezlînată și parțială a sistemului imperial. Pentru a-l ilustra și adesea a-l corecta, l-am consultat pe Tacitus, Suetonius și pe următorii autori moderni: abatele de la Bléterie, în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, tom. XIX, XXI, XXIV, XXV, XXVII; Beaufort, *République Romaine*, tom. 1, p. 255—275; disertațiile lui Noodt și Gronovius, *De lege Regia*, tipărită la Leyda, în anul 1731; Gravina, *De Imperio Romano*, p. 479—544 din *Opuscula;* Maffeì, *Verona Illustrata*, t. I, p. 245 etc.

dispreţuiau acel fast şi ceremonial care îi puteà ofensa pe concetăţenii lor, fără a spori cu nimic puterea lor reală. În toate împrejurările vieţii ei pretindeau că se confundă cu supuşii lor şi menţineau cu ei legături de la egal la egal, atît în relaţiile sociale cît şi cu prilejul distracţiilor. Îmbrăcămintea, palatul, masa lor se potriveau întocmai rangului unui senator avut. Anturajul lor, oricît de numeros şi splendid ar fi fost, era în întregime alcătuit din sclavii de casă şi din liberţi.[1] August sau Traian ar fi roşit să întrebuinţeze pe cel mai modest dintre romani la acele treburi mărunte care în gospodăria şi iatacul unui senior oarecare sînt astăzi solicitate cu atîta entuziasm de cei mai falnici nobili ai Britanniei.

Zeificarea lor[2] este singurul caz în care împăraţii romani s-au îndepărtat de obişnuita lor prudenţă şi modestie. Grecii din Asia au fost primii care au născocit, iar urmaşii lui Alexandru, primii asupra cărora s-a revărsat această adulare servilă şi lipsită de evlavie. De la regi ea a trecut cu uşurinţă la guvernatorii din Asia, iar magistraţii romani au fost adesea adoraţi ca zeităţi provinciale, cu toată pompa dată de altare şi temple, serbări şi sacrificii.[3] Era firesc ca împăraţii să nu refuze ceea ce proconsulii acceptaseră; onorurile divine, pe care atît unii cît şi alţii le primeau din partea provinciilor, dovedeau mai degrabă despotismul decît servilismul Romei. Dar cuceritorii imitară curînd în arta linguşirii popoarele învinse; spirit autoritar, primul Caesar consimţi prea uşor să ocupe, încă din timpul vieţii, un loc printre zeităţile tutelare ale Romei. Temperamentul mai blînd al succesorului său respinse ambiţia aceasta atît de primejdioasă; ea nu mai învie niciodată după aceea, în afară de zilele în care s-a dez-

---

[1] Un principe slab va fi întotdeauna condus de slujitorii săi. Puterea sclavilor stîrnea ruşinea romanilor; Senatul făcea curte unui Pallas sau unui Narcissus.

[2] Tratatul lui Vandale, *De Consecratione Principum*. Ar fi mai uşor pentru mine să copiez decît să verific citatele acestui învăţat olandez.

[3] Disertaţia abatelui Mongault în primul volum din l'*Académie des Inscriptions*.

lăntuit nebunia lui Caligula și în epoca lui Domițian. August îngădui într-adevăr cîtorva orașe provinciale să ridice temple în onoarea sa, cu condiția să asocieze slăvirea Romei la aceea a suveranului. A tolerat romanilor ca indivizi superstiția, al cărei obiect putea fi chiar el[1], dar s-a mulțumit ca Senatul și poporul să-l cinstească doar ca om; cu toată înțelepciunea, el a lăsat pe seama succesorului său grija zeificării sale publice. S-a încetățenit astfel în chip neabătut obiceiul ca, la moartea fiecărui împărat, care nu trăise sau murise ca un tiran, acesta să fie așezat, printr-un decret solemn al Senatului, în rîndul zeilor; și ceremonia apoteozei avea loc odată cu cea a funeraliilor sale.[2] Adepții politeismului, îngăduitori în esență, primeau doar cu un foarte ușor murmur această profanare legală și, s-ar părea, necugetată, atît de incompatibilă cu strictețea principiilor noastre de astăzi. Dar ea era privită nu ca o instituție a religiei, ci a politicii. Am insulta virtuțile Antoninilor, dacă le-am compara cu viciile lui Hercule sau Iupiter. Chiar caracterul lui Caesar sau al lui August era cu mult superior celor ale zeităților populare. Dar ei au avut nenorocul să trăiască în timpuri mai luminate și hotărîrile ca și faptele lor erau prea exact înregistrate pentru a le permite acel amestec de fabulație și mister, cerut de devoțiunea vulgului. De îndată ce divinitatea lor a fost stabilită prin lege, ea s-a cufundat în uitare, fără a contribui nici la propria lor faimă, nici la acea a împăraților care le-au succedat.

Prezentînd sistemul de guvernare imperial am menționat adesea pe dibaciul său fondator sub bine cunoscutu-i titlu de August, care totuși nu i-a fost conferit decît după ce edificiul era aproape ridicat. El își trăgea numele obscur de Octavian de la o modestă familie din micul oraș Aricia. De altfel numele său era pătat de sîngele victimelor proscrierii și Octavian era dornic, dacă i-ar fi fost cu putință, să șteargă orice

---

[1] (Vezi Seneca, satira *Apokolokyntosis* — O.S.).

[2] Cicero în *Philippic.*, I, 6; Iulian in *Caesaribus*. *Si va jura Roma în templele zeilor pe umbre* spune indignat Lucan, dar este o indignare mai mult patriotică decît cucernică.

amintire a vieții sale de pînă atunci. Numele ilustru de Caesar îl preluase ca fiu adoptiv al dictatorului; dar el avea prea mult bun simț pentru a nădăjdui să fie confundat, sau a dori să fie asemuit cu acel om extraordinar. Pentru ca reprezentantul puterii romane să fie investit cu o mai mare demnitate, Senatul propuse o nouă denumire; și după o discuție foarte serioasă fu aleasă, dintre multe altele, aceea de *Augustus*, ca exprimînd cel mai bine caracterul pașnic și cucernic pe care acest conducător îl vădea în mod neabătut.[1] *Augustus* era, așadar, o distincție personală, *Caesar*, una de familie. Prima ar fi trebuit să înceteze odată cu dispariția principelui căruia i se acordase; și deși a doua s-a extins prin adopțiune și legătură pe linie feminină, Nero era ultimul principe care putea ridica vreo pretenție ereditară la onorurile descendenței Iuliene. Dar la vremea morții sale, devenise un obicei ca ambele denumiri ale demnității imperiale, să formeze un tot inseparabil și un lung șir de împărați — romani, greci, franci și germani — care s-au succedat de la căderea republicii pînă în timpurile noastre, le-au păstrat ca atare. S-a introdus însă curînd o distincție. Titlul sacru de *Augustus* era întotdeauna rezervat monarhului, pe cînd numele de *Caesar* era acordat mai degrabă asociaților la tron; cel puțin din timpul domniei lui Hadrian, aceasta era denumirea persoanei cu rangul al doilea în stat, considerată ca moștenitor prezumtiv al Imperiului.[2]

Duiosul respect al lui August pentru o constituție liberă, pe care chiar el o distrusese, poate fi explicat numai prin studierea atentă a caracterului acestui tiran subtil. Un cap

---

[1] Dio Cassius, III, p. 710 cu interesantele adnotări ale lui Reimar.

[2] (Wenck spune că prinții care prin naștere sau adopțiune aparțineau familiei Caesarilor, au luat numele de Caesar. După moartea lui Nero, acest nume desemna chiar demnitatea imperială, iar mai tîrziu pe succesorul la tron numit. Momentul în care a început să fie folosit în acest din urmă sens nu poate fi stabilit cu certitudine. Este probabil că Aelius Verus a fost primul care a purtat denumirea de Caesar, cînd a fost adoptat de Hadrian — O.S.)

limpede, o inimă lipsită de sentimentalism și o tendință spre lașitate îl împinseseră la vîrsta de nouăsprezece ani să adopte masca ipocriziei, pe care n-o mai lepădă niciodată. Cu aceeași mînă, și probabil în aceeași stare de spirit, el semnă proscrierea lui Cicero și grațierea lui Cinna. Virtuțile și chiar viciile sale erau artificiale și reflectau diversele lui interese; el a fost, mai întîi, inamicul, și pe urmă părintele lumii romane.[1] Cînd a schițat sistemul dibaci al autorității imperiale, moderația sa era inspirată de teamă. Dorea să înșele poporul printr-o aparentă libertate civilă și armatele printr-o aparentă guvernare civilă.

I. Moartea lui Caesar o avea veșnic în fața ochilor. Generos, acordase bogății și onoruri partizanilor acestuia, dar prietenii favoriți ai unchiului său se număraseră printre conspiratori. Fidelitatea legiunilor îi putea apăra autoritatea împotriva unei rebeliuni deschise, dar vigilența lor nu-i putea apăra persoana de pumnalul unui republican hotărît; simțea că romanii, care onorau memoria lui Brutus[2], ar aplauda pe cei ce ar imita virtutea acestuia. Caesar își atrăsese moartea atît prin faptul că-și arătase în chip ostentativ puterea cît și prin această putere însăși. Consul sau tribun, el ar fi putut domni în pace. Titlul de rege îi înarmase pe romani împotriva sa, îi îmbie să-i ia viața. August își dădea seama că denumirile guvernează lumea; și nu a fost înșelat în speranța sa că Senatul și poporul se vor supune sclaviei, cu condiția să fie asigurați în mod respectuos că se mai bucurau de vechea lor liber-

---

[1] Pe măsură ce Octavianus înainta la banchetul cezarilor, culoarea sa s-a schimbat precum a cameleonului; palidă la început, apoi roșie, pe urmă neagră; în ultima instanță el a adoptat blînda nuanță a veștmintelor lui Venus și ale Grațiilor *(Caesares,* p. 309). Această imagine folosită de Iulian, în ingenioasa sa ficțiune, este justă și elegantă, dar cînd consideră această schimbare de caracter drept reală și o atribuie puterii filozofiei, acordă prea multă cinste filozofiei și lui Octavian.

[2] Două secole după stabilirea monarhiei, împăratul Marcus Aurelius Antoninus recomandă caracterul lui Brutus drept model perfect de virtute romană.

tate. Un Senat slab și un popor moleșit, care se legăna cu plăcuta iluzie a libertății, au aprobat bucuros această măsură înșelătoare, atîta vreme cît a fost susținută de virtutea, sau chiar de prudența succesorilor lui August. Nu principiul libertății, ci nevoia de a-și apăra propria lor persoană i-a ridicat pe conspiratori împotriva lui Caligula, Nero și Domițian. Ei au atacat persoana tiranului fără a-și îndrepta loviturile asupra autorității imperiale.

Există într-adevăr o împrejurare memorabilă cînd, după ce se arătase plin de răbdare timp de șaptezeci de ani, senatul a încercat fără rezultate să-și redobîndească drepturile de mult uitate. În timp ce tronul era vacant după uciderea lui Caligula, consulii convocară adunarea în Capitoliu, condamnară memoria Caesarilor, dădură parola „libertate" puținelor cohorte care se strînseseră sub stindardul lor și timp de patruzeci și opt de ore, se comportară ca șefii independenți ai unei comunități de popoare. Dar pe cînd ei discutau, garda pretoriană soluționase lucrurile. Stupidul Claudiu, fratele lui Germanicus, se și afla în tabăra lor, investit cu purpura imperială și pregătit să-și susțină alegerea cu armele. Visul de libertate se sfîrșise și Senatul se văzu cu groază sortit unei sclavii inevitabile. Părăsită de popor și amenințată de puterea militară, acea slabă adunare fu obligată să ratifice alegerea pretorienilor și să accepte beneficiile unei amnistii, pe care Claudius avu prudența s-o ofere și generozitatea s-o respecte.[1]

II. Insolența armatelor îi inspiră lui August temeri și mai îngrijorătoare. În disperarea lor, cetățenii puteau doar să încerce ceea ce armata era oricînd în stare să execute. Cît de precară era autoritatea sa asupra oamenilor pe care îi învățase să violeze orice datorie socială! Le auzise strigătele de nemulțumire și se temea de momentele mai

[1] Este regretabil că s-a pierdut acea parte a *Annalelor* lui Tacitus care trata despre această tranzacție. Sîntem obligați să ne mulțumim cu zvonurile populare pe care le găsim la Iosephus și cu datele lacunare oferite de Dio și Suetonius.

calme, de reflexie. O revoltă fusese cumpărată în schimbul unor recompense imense, dar o a doua revoltă putea să necesite recompense de două ori mai mari. Trupele arătau cel mai cald devotament față de casa Caesarului, dar sentimentele mulțimii sînt capricioase și inconstante. August chemă în ajutorul său acele prejudecăți romane care mai supraviețuiseră în mințile simple și întări rigorile disciplinei prin sancțiunile prevăzute de legi; el interpuse maiestatea Senatului între împărat și armată și, în calitatea sa de prim magistrat al republicii[1], pretinse cu îndrăzneală ca armata să-i arate credință și supunere.

Într-un răstimp de două sute douăzeci de ani, — de la stabilirea acestui sistem meșteșugit și pînă la moartea lui Commodus — pericolele inerente ale unui guvern militar fură în mare măsură evitate. Soldații au fost rar făcuți să simtă în chip fatal propria lor putere și slăbiciunea autorității civile, sentiment care înainte și după aceea a fost cauza unor groaznice calamități. Caligula și Domițian fură asasinați în palatul lor de către proprii lor slujitori.[2] Convulsiunile care au frămîntat Roma la moartea lui Caligula nu au depășit zidurile cetății; în schimb, tot imperiul fu implicat în dezastrul lui Nero.

Într-un răstimp de optsprezece luni patru împărați pieriră de sabie, iar lumea romană fu zguduită de furia armatelor rivale. Exceptînd această scurtă, dar violentă explozie de dezordine militară, cele două secole, de la August și pînă la Commodus, trecură fără a fi pătate de sîngele cetățenilor și tulburate de revoluții. Împăratul era ales de *autoritatea Sena-*

---

[1] August a restabilit vechea severitate a disciplinei. După războaiele civile el a încetat să-i numească cu afecțiune „camarazi“ și le-a spus numai „soldați“ (Suetonius in *August.*, c. 25). Vezi folosirea Senatului de către Tiberiu, cînd s-au răsculat legiunile din Pannonia (Tacitus., *Annal.*, I. (25).

[2] (Caligula a pierit datorită unei conspirații formată de ofițerii gărzilor pretoriene. — O.S.)

tului și cu *consimțămîntul soldaților.*[1] Legiunile respectară jurămîntul lor de fidelitate și e nevoie de o cercetare amănunțită a analelor romane pentru a descoperi trei rebeliuni minore, care toate au fost suprimate în cîteva luni, și fără a se recurge la hazardul unei bătălii.[2]

În monarhiile elective vacanța tronului este un moment de mare pericol și neajunsuri. Împărații romani, doritori să scutească legiunile de acel interval de nehotărîre și de tentația unei alegeri ilegale, îl investeau pe succesorul lor desemnat cu o parte atît de mare din puterea reală, încît acesta să poată, după decesul lor, s-o preia integral, fără ca imperiul să-și dea seama că se află în fața unei schimbări de stăpîn. Astfel, August, după ce toate speranțele sale cele mai dragi îi fuseseră spulberate în urma unor morți premature, își puse nădejdea în Tiberiu; el obținu pentru acest fiu adoptiv al său titlul de cenzor și de tribun și impuse o lege prin care viitorul împărat era investit cu o autoritate egală cu a sa asupra provinciilor și armatelor.[3] În același fel subjugă Vespasian mintea generoasă a fiului său cel mai mare. Titus era adorat de legiunile răsăritene, care sub comanda sa desăvîrșiseră de curînd cucerirea Iudeei. Puterea lui era temută și cum virtuțile îi erau întunecate de excesele tinereții, o bănuială plutea asupra planurilor sale. În loc să-și plece urechea la asemenea bănuieli nedemne, prudentul monarh îl asocie pe Titus la deplinele puteri ale demnității imperiale și fiul

[1] Aceste cuvinte par să fi fost limbajul constituțional. Vezi Tacitus *Annal*, XIII, 4.

[2] Camillus Scribonianus a fost primul care s-a ridicat cu armele în Dalmația împotriva lui Claudius și a fost părăsit de propriile trupe după cinci zile. Al doilea a fost L. Antonius, care s-a revoltat în Germania contra lui Domițian, iar al treilea, Avidius Cassius, în timpul domniei lui Marcus Antonius. Ultimii doi au domnit doar cîteva luni și au fost uciși de proprii lor partizani. De remarcat că atît Camillus cît și Cassius și-au mascat ambițiile sub intenția de a restaura republica, o sarcină, spunea Cassius, special rezervată numelui și familiei sale.

[3] Velleius Paterculus, II, c. 121; Suetonius in *Tiber.*, c. 20.

recunoscător se arătă întotdeauna umilul și credinciosul colaborator al unui tată atît de indulgent.[1]

Bunul simț al lui Vespasian îl făcu într-adevăr să adopte orice măsură care ar fi putut sancționa această ridicare recentă și precară. Un secol de credință față de numele și familia cezarilor făcuseră ca jurămîntul militar și fidelitatea trupelor să fie privite ca un lucru obișnuit; și deși această familie fusese continuată numai de ritul fictiv al adopțiunii, romanii încă respectau în persoana lui Nero pe nepotul lui Germanicus și pe succesorul în linie dreaptă a lui August. Nu fără repulsie și remușcări fusese convinsă garda pretoriană să abandoneze cauza tiranului.[2] Căderea rapidă a lui Galba, Otho și Vitelius învăță armatele să-i considere pe împărați niște creații ale voinței lor, și instrumente ale propriei lor dezordini. Originea lui Vespasian era lipsită de strălucire: bunicul său fusese un simplu soldat, tatăl său un mic funcționar fiscal[3]; numai meritele sale îl ridicaseră, la o vîrstă înaintată, la rangul imperial; dar meritele sale erau mai mult utile decît strălucite, iar virtuțile sale erau întunecate de o economie strictă, ba chiar sordidă. Un atare domnitor înțelese că adevăratul său interes îi cerea să-și asocieze la domnie un fiu cu o fire binevoitoare și strălucite trăsături de caracter, care ar putea să abată atenția publică de la originea lui obscură și să-i îndrepte privirea spre gloria viitoare a casei Flavia. Sub blînda administrație a lui Titus, lumea romană se bucură de o fericire trecătoare; iubit și după moarte, memoria lui servi de pavăză fratelui său Domițian, în pofida viciilor sale, timp de peste cincisprezece ani.

---

[1] Sueton. în *Titus*, c. 6; Plin. în prefața la *Hist. Natur.*

[2] Această idee este adesea și puternic susținută de Tacit, *Hist.* I, 5, 16; II, 76.

[3] Împăratul Vespasian cu bunul său simț obișnuit, rîdea de genealogiștii care îi trăgeau familia de la Flavius, fondatorul orașului Reate (locul său natal) și unul din tovarășii lui Hercule. Sueton. *Vespasian*, c. 12.

Nerva acceptase nu demult purpura din mîinile asasinilor lui Domițian, cînd își dădu seama că din pricina vîrstei sale înaintate va fi neputincios să stăvilească dezordinile publice, care se înmulțiseră sub lunga tiranie a predecesorului său. Firea sa blîndă era respectată de cei buni; dar romanii degenerați aveau nevoie de o personalitate mai viguroasă, care să instituie o justiție în stare să-i îngrozească pe cei vinovați. Deși avea destule rude, alegerea sa se opri asupra unui străin. El il adoptă pe Traian, pe atunci în vîrstă de vreo patruzeci de ani, care comanda o puternică armată în Germania de jos și, printr-un decret al Senatului îl declară numaidecît colegul și succesorul său la Imperiu.[1] Este sincer de plîns faptul că relatările desgustătoare ale crimelor și nebuniilor lui Nero abundă, în timp ce sîntem obligați să culegem faptele lui Traian din crîmpeiele vreunui rezumat sau din luminile îndoielnice ale unui panegiric. Există totuși un panegiric care nu poate fi bănuit de lingușire. La peste două sute cincizeci de ani după moartea lui Traian, Senatul, îndrugînd obișnuitele cuvîntări și aclamații la înălțarea unui nou împărat, îi ură să depășească în fericire pe August și în virtute pe Traian.[2]

Putem crede cu ușurință că părintele țării sale a ezitat să încredințeze depline puteri persoanei atît de schimbătoare și îndoielnice a rudei sale, Hadrian. În ultimele sale clipe, dibăcia împărătesei Plotina fie că reuși să biruie nehotărîrea lui Traian, fie că închipui o adopțiune fictivă[3], a cărei valabilitate nu putea fi contestată fără risc și Hadrian fu acceptat în mod pașnic, drept urmașul său legal. Sub domnia lui, după cum am mai menționat, Imperiul înflori în pace și prosperi-

[1] Dio, LXVIII, p. 1121, Plinius cel Tînăr în *Panegyric.*

[2] *Felicior Augusto, Melior Trajano*, Eutrop., VIII, 5.

[3] Dio (LXIX, p. 1249), bazîndu-se pe autoritatea tatălui său, care, ocupînd funcția de guvernator al provinciei cînd a murit Traian, a avut multe șanse de a controla această tranzacție misterioasă, afirmă că totul a fost o ficțiune. Totuși Dodwell (Praelect. Camden., XVII) susține că Hadrian a fost desemnat cu certitudine la succesiunea imperiului în timpul vieții lui Traian.

tate. El a încurajat artele, a reformat legile, a întărit disciplina militară şi a vizitat personal toate provinciile. Geniul său atotcuprinzător şi activ îmbrăţişa la fel de bine ideile cele mai largi, ca şi cele mai mărunte detalii de politică civilă. Dar principalele trăsături ale firii şi caracterului său erau curiozitatea şi vanitatea. După cum, stăpînit de una sau de alta, urmărea diferite ţeluri, Hadrian era, rînd pe rînd, un excelent domnitor, un sofist ridicol sau un tiran gelos. Purtarea sa merita în genere laude pentru echitatea şi moderaţia de care dădea dovadă; totuşi, în primele zile ale domniei sale, osîndi la moarte patru senatori consulari[1], inamicii săi personali, dar oameni care fuseseră consideraţi că ar merita rangul imperial; iar neajunsurile unei boli dureroase îl făcură, în cele din urmă, morocănos şi crud. Senatul ezită dacă să-l numească zeu sau tiran, iar onorurile decretate în cinstea memoriei sale fură acordate graţie rugăminţilor piosului Antoninus.[2]

Capriciile lui Hadrian influenţară alegerea succesorului său. După ce gîndul său se opri asupra mai multor candidaţi cu distinse merite, pe care îi stima şi-i ura, el îl adoptă pe Aelius Verus, un nobil vesel şi senzual, de o neobişnuită frumuseţe. Dar pe cînd Hadrian se încînta de propriile sale aplauze şi de aclamaţiile soldaţilor, al căror consimţămînt fusese asigurat printr-o donaţie imensă, noul caesar[3] fu smuls afecţiunii sale de o moarte prematură. Aelius Verus lăsă în urmă un singur fiu. Hadrian încredinţă băiatul recunoştinţei Antoninilor. El fu adoptat de Pius şi la întronarea lui Marcus fu investit cu o parte egală de putere suverană. Printre multele-i vicii, tînărul Verus poseda şi o virtute — un respect deosebit faţă de colegul său, pe care-l considera superior lui în înţelepciune şi căruia îi cedă cu bunăvoinţă grijile mai apăsătoare ale imperiului. Împăratul filosof ascunse nebu-

---

[1] Senatori care exercitaseră cîndva funcţia de consuli (n.t.).

[2] Dio, (LXX, p. 1171); Aurelius Victor.

[3] Pentru onorurile acordate lui Antinous, vezi Spanheim, *Commentaires sur les Césars de Julien*, p. 80.

niile lui, deplînse moartea sa timpurie și așternu un văl de decență asupra memoriei sale.

Pasiunea lui Hadrian odată satisfăcută, sau decepționată, el hotărî să merite mulțumirile posterității, așezînd omul cel mai merituos pe tronul roman. Ochiul său ager descoperi cu ușurință un senator de vreo cincizeci de ani, cu o viață ireproșabilă, și un tînăr de vreo șaptesprezece ani, care cu trecerea anilòr promitea să dobîndească toate virtuțile. Cel mai în vîrstă dintre aceștia fu declarat fiu și succesor al lui Hadrian, cu condiția ca el să-l adopte de îndată pe cel mai tînăr. Cei doi Antonini (căci despre ei este vorba acum) guvernară lumea romană patruzeci și doi de ani în același spirit neschimbat, de înțelepciune și virtute. Deși Pius avea doi fii[1], el a pus totuși binele Romei mai presus decît interesul familiei sale; a dat-o pe fiica sa Faustina în căsătorie tînărului Marcus și a obținut pentru el de la Senat puterile de tribun și proconsul; cu un nobil dispreț, sau mai degrabă neștiind ce-i gelozia, l-a asociat pe acesta la toate treburile guvernării. Pe de altă parte, Marcus își onoră binefăcătorul, îl iubi ca pe o rudă și-l ascultă ca pe suveranul lui[2], iar după ce se stinse, puse la temelia propriei lui administrații exemplul și maximele predecesorului său. Domniile lor unite sînt, poate, singura perioadă din istorie în care fericirea unui mare popor a fost unicul scop al guvernării.

Titus Antoninus Pius a fost pe drept numit un al doilea Numa. Aceeași dragoste pentru religie, dreptate și pace era cea mai de seamă caracteristică a ambilor împărați, dar situația celui de al doilea deschidea un cîmp mult mai vast pentru exercitarea acestor virtuți. Numa putea doar să împiedice cîteva sate învecinate să-și jefuiască reciproc recoltele pe cînd Antonius instaura ordinea și liniștea peste cea mai mare

---

[1] Fără ajutorul medaliilor și inscripțiilor nu am cunoaște acest fapt care face cinste memoriei lui Pius.

[2] În cursul celor douăzeci și trei de ani ai domniei sale, Marcus a lipsit numai două nopți din palat și chiar aceste absențe au fost la date diferite. *Hist. August.*, p. 25.

parte a lumii. Anii săi de domnie se înscriu în analele timpului prin faptul că nu au furnizat decît foarte puține date hronicului ce consemnează crimele, nebuniile și nenorocirile omenirii, înșiruire care adesea aproape se confundă cu istoria. În viața particulară era nu numai un om amabil, dar și un om bun. Vanitatea și falsul erau străine virtuții sale înnăscute. Se bucura cu cumpătare de avantajele situației lui și de plăcerile nevinovate ale societății[1]; caracterul său egal și prietenos vădeà bunătatea-i sufletească.

Virtutea lui Marcus Aurelius Antoninus era mai aspră și mai activă.[2] Era rodul bine meritat al multor conferințe savante, urmarea tot atîtor lecturi sîrguincioase și a numeroase meditații nocturne. La vîrsta de doisprezece ani el îmbrățișă sistemul rigid al stoicilor, care îl învățară să-și supună trupul minții și pasiunile rațiunii, să considere virtutea ca singurul bun, viciul ca singurul rău, iar toate obiectele exterioare ca lucruri indiferente.[3] Meditațiile lui Marcus Aurelius, compuse în tumultul unui lagăr ostășesc, nu și-au pierdut valoarea nici astăzi, iar pe vremea sa, împăratul consimțea chiar să dea lecții de filozofie într-un cadru mai larg decît era, poate, potrivit pentru modestia unui înțelept sau demnitatea ran-

[1] Era mare amator de teatru și nu era insensibil la farmecele sexului slab; Marcus Antoninus, I, 16, *Hist. August.*, p. 20 21; Iulian in *Caesar*.

[2] Dușmanii lui Marcus l-au acuzat de ipocrizie și de lipsa acelei simplități care îl distingea pe Pius, ba chiar pe Verus, *(Hist. August.*, 6, 34). Această bănuială, cît ar fi ea de nedreaptă, poate să explice aplauzele acordate calităților sale personale, mai apreciate decît virtuțile sale sociale. Chiar și Marcus Antoninus a fost socotit ipocrit, însă nici cel mai înrăit sceptic n-a insinuat vreodată că Caesar ar putea fi un laș, sau Tiberius un nebun. Spiritul și curajul sînt calități mai ușor de verificat decît omenia sau dragostea de dreptate.

[3] Tacit a caracterizat în cîteva cuvinte principiile porticului: *Priscus i-a urmat pe acei filozofi care socotesc că cinstea e singurul bine, răul numai o necesitate, iar puterea, noblețea și celelalte care nu țin de suflet — nici bune nici rele.* Tacitus, *Hist.*, IV, 5.

gului său.[1] Dar viața sa a fost cel mai nobil comentar al preceptelor lui Zenon.[2] Era sever cu el însuși, indulgent cu defectele altora, drept și de folos întregii omeniri. Regretă că Avidius Cassius, care a stîrnit o rebeliune în Siria și apoi și-a luat singur viața, i-a răpit plăcerea de a converti un inamic într-un prieten și justifică acest sentiment, moderînd zelul cu care Senatul îi urmărea pe partizanii trădătorului.[3] Ura războiul ca pe o dezonoare și un flagel al naturii umane; dar cînd nevoia unei drepte apărări îi ceru să ia armele, el își primejdui fără șovăire viața, în timpul a opt campanii de iarnă pe malurile înghețate ale Dunării, iar asprimile acestora se dovediră în cele din urmă fatale pentru constituția sa puțin robustă. Posteritatea recunoscătoare i-a onorat memoria și la peste un secol după moartea sa, mulți erau aceia care păstrau imaginea lui Marcus Aurelius Antoninus printre reprezentările zeilor casnici.[3]...

---

[1] Înainte de a porni în cea de a doua expediție contra germanilor el a ținut cursuri de filozofie romanilor timp de trei zile. Mai făcuse același lucru în unele orașe din Grecia și Asia. *Hist. August.* in *Cassio*, c. 3.

[2] Dio, LXXI (c. 23), p. 1190; *Hist. August.* in *Avid. Cassio* (c. 8).

[3] *Hist. August.* in *Marc. Antonin.*, c. 18.

Capitolul IV

CRUZIMEA, NEBUNIILE ȘI ASASINAREA LUI COMMODUS. ALEGEREA LUI PERTINAX. ÎNCERCAREA ACESTUIA DE A REFORMA STATUL. ASASINAREA LUI DE CĂTRE GĂRZILE PRETORIENE

Blîndețea lui Marcus Aurelius, pe care rigida disciplină a stoicilor n-a putut-o dezrădăcina, este cea mai plăcută trăsătură a sa și totodată singura parte imperfectă a caracterului său. Dotat cu o rară capacitate de înțelegere a lucrurilor, era adesea indus în eroare de bunătatea credulă a inimii. Cei abili, care studiază pasiunile principilor în timp ce și le ascund pe ale lor, se apropiară de persoana sa, simulînd o filosofică cucernicie și dobîndiră astfel bogății și onoruri, sub cuvînt că le dispreţuiesc.[1] Nemărginita lui indulgență față de fratele[2], soția și fiul său, depășeau limitele virtuții personale; ea deveni o sfidare publică prin exemplul și consecințele ei.

Faustina, fiica lui Pius și soția lui Marcus, era celebră atît prin aventurile, cît și prin frumusețea ei. Simplitatea gravă a filosofului nu era în măsură să țină în frîu ușurința ei capricioasă, ori să stăvilească pasiunea ei năvalnică, mereu

---

[1] Vezi plîngerile lui Avidius Cassius, *Hist. August.*, p. 45. Acestea sînt într-adevăr plîngerile unei clici, dar chiar și o clică mai curînd exagerează decît să inventeze.

[2] (Fratele său era Lucius Verus, fratele său prin adopțiune — O.S.).

dornică de schimbări, care adesea descoperea merite personale la oamenii cei mai josnici. Cupidonul celor vechi era în general o zeitate foarte senzuală și amorurile unei împărătese, care cer din partea ei cele mai directe avansuri, sînt rareori susceptibile de multă delicatețe sentimentală. Marcus Aurelius era singurul om din Imperiu care părea că nu cunoaște, sau nu se sinchisește de destrăbălarea Faustinei, iar prejudecățile epocii, așa cum se întîmplă întotdeauna, aruncau oarecare oprobiu asupra soțului înșelat. El promovă pe cîțiva dintre iubiții ei în funcții ce aduceau onoruri și profit[1]; în timpul celor treizeci de ani de căsătorie, îi dovedi neabătut cea mai duioasă încredere și cel mai profund respect, care rămase același și după moartea ei. În *Meditațiile* sale, el mulțumește zeilor care îi dăruiseră o soție atît de fidelă, binevoitoare și cu o purtare neprihănită. Răspunzînd dorinței sincere a împăratului, senatul, lingușitor, o declară zeiță. În templele ei Faustina era reprezentată cu atributele Iunonei, ale lui Venus și ale lui Ceres și s-a hotărît prin decret ca în ziua morții ei tineretul de ambele sexe să-și aducă omagiul la altarul castei lor patroane.[2]

Viciile monstruoase ale fiului au umbrit virtutea fără pată a părintelui. I s-a reproșat lui Marcus Aurelius că dragostea lui părtinitoare pentru un fiu nemernic l-a făcut să sacrifice fericirea a milioane de oameni și că și-a ales un succesor din propria sa familie, în loc să-l aleagă din toată republica. Totuși, nici grijuliul părinte și nici acei oameni virtuoși și învățați, pe care el îi chemă într-ajutor, nu au neglijat nimic din ceea ce ar fi putut să dea un orizont mai larg minții strîmte a tînărului Commodus, să-l dezbare de viciile ce se arătau din ce în ce mai mult și să-l facă demn de tronul căruia îi era menit. Dar învățătura are arareori urmă-

---

[1] *Hist. August.*, p. 34.

[2] Dio Cassius, LXXI, p. 1195; *Hist. August.*, p. 33. Spanheim, *Commentaires sur les Césars de Julien*, p. 289. Zeificarea Faustinei este singura slăbiciune pe care critica lui Iulian a fost în stare s-o descopere în caracterul desăvîrșit al lui Marcus.

rile dorite, în afară de acele cazuri fericite, cînd aproape că nu e nevoe de ea. Lecția plicticoasă a unui filosof grav era uitată într-o clipă la șoapta unui favorit destrăbălat. Marcus Aurelius însuși nimici roadele acestei educații pline de rîvnă, căci, atunci cînd fiul atinse vîrsta de paisprezece sau cincisprezece ani, îl ridică în rang, acordîndu-i o deplină participare la conducerea Imperiului. N-a mai trăit decît patru ani după aceea; dar a trăit destul spre a se căi de o măsură pripită, care l-a făcut pe impetuosul tînăr să depășească limitele rațiunii și autorității sale.

Cele mai multe crime ce tulbură pacea internă a societății se datoresc restricțiilor, pe care legile necesare dar inechitabile ale proprietății le-au impus poftelor omenirii, limitînd numai la cîțiva posesiunea acelor obiecte rîvnite de mulți alții. Dintre toate pasiunile și poftele noastre, setea de putere este prin natura ei cea mai aprigă și cea mai antisocială, deoarece fala unui singur om cere supunerea întregii mulțimi. În tumultul discordiei civile, legile societății își pierd puterea și sînt rareori înlocuite cu cele ale omeniei. Focul disputei, mîndria victoriei, disperarea la gîndul insuccesului, amintirea injuriilor trecute și teama de pericolele viitoare, toate nu fac decît să înflăcăreze mintea și să reducă la tăcere glasul milei. Aceste motive pătează fiece pagină a istoriei cu sîngele cetățenilor, dar ele nu pot explica cruzimile nejustificate ale lui Commodus, care nu mai avea ce să-și dorească și se putea bucura nestingherit de tot ce dobîndise. Prea iubitul fiu al lui Marcus Aurelius îi urmă tatălui său (180 e.n.), în mijlocul aclamațiilor Senatului și armatelor; la urcarea sa pe tron fericitul tînăr, nu văzu în juru-i nici rivali de îndepărtat, nici dușmani de pedepsit. În această senină și înaltă poziție era desigur firesc să prefere ca oamenii să-l iubească, nu să-l urască și să aspire mai degrabă spre blînda glorie a celor cinci predecesori ai săi, decît spre soarta infamantă a lui Nero și Domițian.

Totuși, Commodus nu era, așa cum a fost înfățișat, un tigru născut cu o sete nesățioasă de sînge omenesc și capabil,

din fragedă copilărie, de faptele cele mai sălbatice.[1] Natura îl zămislise cu un caracter mai mult slab decît ticălos. Simplitatea și timiditatea sa îl făceau sclavul celor din jur, care treptat îi corupseră mintea. Cruzimea, care la început îi fusese sugerată de alții, degeneră în obicei și în cele din urmă deveni pasiunea dominantă a sufletului său.[2]

La moartea lui Marcus Aurelius, Commodus se pomeni avînd pe umeri comanda unei mari armate și un război greu cu quazii și marcomanii.[3] Tinerii servili și destrăbălați, pe care Marcus Aurelius îi îndepărtase, își recăpătară curînd situația și influența pe lîngă noul împărat. Ei exagerară neajunsurile și pericolele unei campanii în țările de dincolo de Dunăre și îl asigurară pe indolentul suveran că teroarea inspirată de numele său și de armatele locotenenților săi, ea și nimic altceva va face ca barbarii înfricoșați să fie cu totul nimiciți și le va impune condiții mai avantajoase pentru imperiu decît orice cucerire. Apelînd cu dibăcie la ceea ce simțurile îl făceau să rîvnească, ei comparară liniștea, splendoarea, plăcerile rafinate ale Romei, cu tumultul unui lagăr panonic, care i-ar fi răpit tot timpul liber, lipsindu-l în același timp de luxul cu care era obișnuit.[4] Commodus ascultă de sfatul plăcut; dar în timp ce șovăia între propriile sale înclinații și teama pe care tot o mai simțea față de sfetnicii tatălui său, vara trecu pe nesimțite și intrarea sa triumfală în Capitală fu amînată pînă la toamnă. Grațioasa sa persoană[5], dibăcia sa plăcută poporului și virtuțile sale imaginare îi atraseră simpatia publică; pacea onorabilă pe care le-o acor-

[1] *Hist. August.*, p. 46.

[2] Dio Cassius, LXXII, p. 1203.

[3] După Tertullian *(Apologia 25)* Marcus a murit la Sirmium. Dar așezarea Vindobonei, sau Vienei, unde ambii Victori îi situează moartea se potrivește mai bine cu operațiile războiului împotriva marcomanilor și quazilor. (Marcomanii și quazii erau două popoare barbare, de origină germanică, care năvăliseră în Europa centrală, venind din stepa eurasiatică (n.t.).

[4] Herodian, I, p. 12.

[5] Herodian, I, p. 16.

dase de curînd barbarilor bucură pe toată lumea[1]; nerăbdarea lui de a revedea Roma fu pusă cu afecţiune pe seama dragostei sale de ţară şi, cu acea indulgenţă care trebuie acordată unui principe de nouăsprezece ani, se trecu peste distracţiile sale destrăbălate.

În timpul primilor trei ani ai domniei sale, forma şi chiar spiritul vechii administraţii fură menţinute de către acei sfetnici credincioşi, cărora Marcus Aurelius le ceruse să-l sprijine pe fiul său; faţă de cunoştinţele şi integritatea acestora Commodus mai păstra încă, deşi în silă, o oarecare stimă. Tînărul principe şi destrăbălaţii săi favoriţi huzureau, ce-i drept, în toată libertatea ce le-o dădea puterea supremă; dar mîinile sale nu erau încă pătate de sînge; dimpotrivă, el vădise chiar sentimente generoase, care, cu timpul ar fi făcut din el un om de o temeinică virtute.[2] Un incident fatal hotărî caracterul său schimbător.

Într-o seară, pe cînd împăratul se întorcea la palat printr-un portic întunecos şi strîmt al amfiteatrului[3], un asasin, care-i pîndea trecerea, se repezi asupra lui cu sabia trasă, strigînd: „Senatul îţi trimite aceasta". Ameninţarea preveni fapta. Asasinul fu înşfăcat de gărzi şi îi destăinui îndată pe autorii conspiraţiei. Ea fusese pusă la cale nu în ţară, ci chiar între zidurile palatului. Lucillia, sora împăratului şi văduva lui Lucius Verus, era nemulţumită fiindcă nu mai juca decît un rol secundar şi o pizmuia pe împărăteasa domnitoare; ea pusese arma în mîna ce trebuia să curme viaţa fratelui ei. Nu se încumetase să-i dezvăluie aceste uneltiri soţului ei de-al doilea, Claudius Pompeianus, un senator cu deosebite merite şi de o loialitate neabătută, dar printre numeroşii ei iubiţi (căci imita purtarea Faustinei), găsi oameni cu situaţii dispe-

[1] Bucuria generală e bine descrisă (pe baza medaliilor şi a istoricilor) de Wotton, *Hist. of Rome*, p. 192, 193.

[2] Manilius, secretarul confidenţial al lui Avidius Cassius a fost descoperit după ce stătuse ascuns cîţiva ani. Împăratul a potolit în mod nobil neliniştea generală, refuzînd să-l vadă şi arzînd hîrtiile lui fără a le deschide. Dio Cassius, LXXII, p. 1.200.

[3] Maffei, *Degli Amphiteatri*, p. 126.

rate și ambiții sălbatice, gata să-i satisfacă și pasiunile mai violente, pe lîngă cele mai tandre. Conspiratorii cunoscură rigorile justiției și principesa părăsită de toți fu pedepsită mai întîi cu exilul și apoi cu moartea.[1]

Dar cuvintele asasinului se împlîntară adînc în mintea lui Commodus; de aci înainte avea să simtă întotdeauna teamă și ură față de întregul corp al Senatului. Pe acei de care se temuse ca miniștri inoportuni, îi suspecta acum ca inamici ascunși. Delatorii, o tagmă fără perspective și aproape dispărută sub domniile precedente, ajunseră din nou demni de temut, de îndată ce descoperiră că împăratul dorea să descopere ostilitate și trădare în Senat. Acea adunare, pe care Marcus Aurelius o considerase întotdeauna ca marele consiliu al poporului, era compusă din cei mai distinși romani și distincția de orice fel deveni în curînd o trăsătură criminală. Faptul că cineva poseda avere stimula zelul informatorilor; o virtute aspră era considerată o critică tacită a neregulilor lui Commodus; servicii însemnate aduse țării implicau o periculoasă superioritate de merite, iar dacă tatăl său își arătase prietenia față de cineva, acesta putea fi întotdeauna sigur de aversiunea fiului. Suspiciunea era echivalentă cu dovada, judecata cu condamnarea. Execuția unui senator însemnat era însoțită de moartea tuturor acelora care ar fi putut deplînge sau răzbuna moartea sa; și odată ce Commodus gustase sînge omenesc, el deveni incapabil de milă ori remușcare.

Dintre aceste victime nevinovate ale tiraniei, nici una nu trezi mai multă jale ca cei doi frați din familia Quintiliana, Maximus și Condianus; dragostea lor frățească le-a salvat numele de uitare și le-a făcut memoria iubită de posteritate. Studiile și îndeletnicirea lor, țelurile și plăcerile lor erau aceleași. Beneficiind de o mare avere ei nu acceptaseră niciodată ideia de a-și separa interesele bănești. Mai există și astăzi unele fragmente ale unui tratat pe care l-au compus împreună

[1] Dio, LXXII, p. 1205; Herodian, I, p. 16; *Hist. August.*, p. 46.

și ori de cîte ori își propuneau să înfăptuiască ceva era clar că amîndouă ființele lor erau animate de aceleași sentimente. Antoninii le apreciau virtuțile și erau încîntați de unirea lor; ei îi ridicară în același an la rangul de consuli, iar mai tîrziu Marcus Aurelius încredință grijii lor comune administrarea civilă a Greciei și o însemnată comandă militară; în această funcție obținură o victorie remarcabilă asupra Germanilor. Amabila cruzime a lui Commodus îi uni în moarte.[1]

Furia tiranului, după ce vărsase cel mai nobil sînge al Senatului, se întoarse în cele din urmă împotriva aceluia care era principalul instrument al cruzimii sale. Cufundat în sînge și destrăbălare, Commodus îi încredințase amănuntele treburilor publice lui Perennis, un ministru servil și ambițios, dar înzestrat cu o mare vigoare și dibăcie, care își obținuse funcția prin uciderea predecesorului său. Extorsiunile și averile însușite la moartea nobililor pe care în setea sa de bani îi sacrificase, îl făcuseră pe Commodus stăpîn peste un tezaur imens. Garda pretoriană se afla sub directa sa comandă, iar fiul său, care-și descoperise de timpuriu geniul militar, era în fruntea legiunilor ilirice. Perennis aspira la Imperiu, sau, ceea ce în ochii lui Commodus însemna o crimă asemănătoare, ar fi putut aspira, dacă n-ar fi fost împiedicat, surprins și ucis (186 e.n.). Căderea unui ministru este un incident ce nu prezintă prea mare importanță în istoria generală a Imperiului, dar de astă dată disgrația fu grăbită printr-o împrejurare ieșită din comun, care dovedi cît de mult slăbise disciplina în rîndul armatei. Legiunile din Britannia, nemulțumite de administrația lui Perennis, alcătuiseră o delegație de o mie cinci sute de oameni pe care-i aleseseră și le dăduseră instrucțiuni să meargă la Roma și să-și depună jalbele în fața împăratului. Acești petiționari militari, prin propria lor comportare hotărîtă, înflăcărară diviziile de gardă; exagerînd puterea armatei din Britannia și răscolind temerile lui Com-

[1] Într-o notă la *Istoria augustă*, p. 96, Casaubon a adunat-o serie de detalii asupra acestor frați celebri.

modus, ci cerură și obținură moartea ministrului, singura măsură ce le putea satisface doleanțele.[1] Această revendicare a unei armate îndepărtate și descoperirea de către ea a slăbiciunii guvernului a fost prevestirea sigură a celor mai groaznice convulsiuni.

Curînd după aceasta, o nouă dezordine dezvălui incapacitatea administrației publice; tulburările se iscară datorită unor fapte cît se poate de mărunte. Un curent de dezertări începu să bîntuie în rîndul armatei și dezertorii, în loc să se pună la adăpost prin fugă sau ascunzîndu-se, împănau drumul mare. Maternus, un simplu soldat, de o îndrăzneală și un curaj ce depășeau starea sa, strînse aceste bande tîlhărești într-o mică armată, deschise pușcăriile, invită sclavii să-și revendice libertatea și jefui nepedepsit orașele bogate și lipsite de apărare ale Galliei și Spaniei. Guvernatorii provinciilor care se mulțumiseră multă vreme să privească fără a interveni, ba poate chiar să fie părtași la prădăciunile sale, fură în cele din urmă treziți din indolența lor de ordinele amenințătoare ale împăratului. Maternus își dădu seama că e a împresurat și prevăzu că va fi copleșit. Un ultim efort disperat era singura lui posibilitate de scăpare. El ordonă tovarășilor săi să se împrăștie, să treacă Alpii în grupuri mici și deghizați și să se adune la Roma în timpul dezmățului prilejuit de festivalul Cibelei[2]. Să-l ucizi pe Commodus și să ocupi tronul vacant nu era ambiția unui tîlhar de rînd. Măsurile sale erau atît de dibaci întocmite, încît trupele lui deghizate se și răspîndiseră pe străzile Romei. Invidia unui

---

[1] Dio, LXXII, p. 1210; Herodian, I, p. 22; *Hist. August.*, p. 48. Dio îl descrie pe Perennis mult mai puțin odios decît ceilalți istorici. Moderația sa este aproape o garanție a veracității sale.

[2] Romanii au adus din Asia cultul mamei zeilor (Cybela) în timpul celui de al doilea război punic. Festivitățile — Megalesia — începeau la patru aprilie și durau șase zile. Pe străzi se îngrămădeau procesiuni nebunești, teatrele erau pline de spectatori, iar mesele publice de oaspeți nepoftiți. Ordinea și poliția erau suspendate și plăcerea era singura ocupație serioasă a orașului. Vezi Ovidius *De Fastis*, 1, IV., 189 etc.

complice făcu să fie descoperită şi zădărnicită această stranie operaţie în clipa în care protagoniştii ei erau pe punctul de a trece la fapte.[1]

Adesea monarhii bănuitori promovează cele mai josnice exemplare ale omenirii dintr-o vană convingere ce le spune că aceste creaturi, care depind numai şi numai de favoarea lor, nu vor ţine la nimeni altul decît la persoana binefăcătorului. Cleandru, succesorul lui Perennis, era născut în Phrygia, provincie cu un popor încăpăţînat şi servil din fire, care putea fi strunit numai prin măsuri brutale.[2] Fusese trimis din ţara sa la Roma în calitate de sclav. Ca atare intră la palatul imperial, se făcu util pasiunilor stăpînului său şi se ridică repede la cea mai înaltă treaptă pe care-o putea atinge un supus. Influenţa sa asupra minţii lui Commodus era mult mai mare decît cea a predecesorului său, căci Cleandru era lipsit de orice abilitate sau virtute care ar fi putut inspira împăratului invidie sau neîncredere. Avariţia era pasiunea dominantă a sufletului său şi marele principiu al administraţiei sale. Rangul de consul, de patrician, de senator erau puse la mezat şi s-ar fi considerat un act ostil dacă cineva ar fi refuzat să cumpere aceste onoruri ruşinoase cu cea mai mare parte a averii sale.[3] Atunci cînd acorda bănoasele funcţii provinciale, ministrul împărţea cu guvernatorul prada luată de la popor. Executarea legilor era venală şi arbitrară. Un criminal avut putea obţine nu numai anularea sentinţei prin care fusese pe drept osîndit, dar putea în acelaşi timp să aplice acuzatorului său, martorilor şi judecătorului, orice pedeapsă i-ar fi fost pe plac.

Prin aceste mijloace, Cleandru, într-un răstimp de numai trei ani, adunase mai multă avere decît stăpînise vreodată un

[1] Herodian, I, p. 23, 28.
[2] Cicero, *Pro Flacco*, c. 27.
[3] Una dintre aceste promovări plătite cu bani grei a dat prilej unei vorbe de duh, anume că Iulius Solon a fost *exilat* în Senat.

alt libert.[1] Commodus era pe deplin satisfăcut cu splendidele cadouri pe care abilul curtean i le aşternea la picioare în momentele cele mai potrivite. Pentru ca poporul să nu cîrtească împotriva sa, Cleandru ridică, în numele împăratului, băi, porticuri şi locuri de exerciţiu spre folosul public. El se bizuia pe convingerea că toate acestea îi vor impresiona pe romani şi le vor abate atenţia de la scenele sîngeroase la care asistau zilnic; că astfel spiritele vor fi mai puţin tulburate, că se va uita moartea lui Byrrus, un senator căruia defunctul împărat îi dăduse de soţie pe una din fiicele lui pentru marile sale merite şi că va fi iertată executarea lui Arrius Antoninus, ultimul reprezentant al numelui şi al virtuţilor Antoninilor. Byrrus, procedînd cu integritate şi nu cu prudenţă, încercase să-i dezvăluie cumnatului său adevăratul caracter al lui Cleandru. O sentinţă echitabilă pronunţată de către Arrius Antoninus, pe cînd era proconsul în Asia, împotriva unui mîrşav favorit, îi fu fatală.[2] După căderea lui Perennis, s-ar fi putut spune cîtva timp despre Commodus că abandonînd teroarea încearcă să se apropie de calea virtuţii. El abrogă cele mai odioase dintre decretele acestuia, făcu să apese asupra memoriei lui blestemul public şi atribui sfaturilor dăunătoare ale acestui ministru ticălos toate erorile unui tînăr lipsit de experienţă. Dar căinţa sa nu dură decît treizeci de zile şi, sub tirania lui Cleandru, administraţia lui Perennis fu adesea regretată.

Ciuma şi foametea umplură cupa nenorocirilor Romei.[3] Prima putea fi imputată doar justei indignări a zeilor; dar foametea fu privită ca urmarea directă a unui monopol al grîului, susţinut de puterea şi averea ministrului. După ce

[1] Dio, LXXII, p. 12, 13, observă că nici un libert nu posedase vreodată bogăţii egale cu ale lui Cleandru. Averea lui Palas se ridicase totuşi cam la douăzeci şi cinci de sute de mii de lire; *Ter millies*.

[2] Dio, LXXII, p. 12, 13; Herodian I, p. 29; *Hist. August.*, p. 52. Aceste băi erau aşezate aproape de Porta Capena. Vezi Nardini, *Roma Antica*, p. 79.

[3] *Hist. August.*, p. 48.

multă vreme nu-și găsise expresie decît în șoapte, nemulțumirea populară izbucni în adunarea circului.[1] Poporul părăsi distracția sa favorită pentru a se deda la amețitoarea plăcere a răzbunării și se repezi în mare mulțime către palatul din suburbii, unul din locurile de retragere ale împăratului; gloata ceru cu zbierete furioase capul inamicului public. Cleandru care comanda garda pretoriană dădu ordin unei trupe de cavalerie să împrăștie mulțimea.[2] Mulțimea fugi în grabă către oraș. Unii fură uciși și mulți alții călcați în picioare, dar cînd călărimea intră pe străzile orașului, urmăritorii fură opriți de o grindină de pietre și săgeți lansate de pe acoperișurile și de la ferestrele caselor. Pedestrașii[3], care de mult pizmuiau insolenta cavalerie pretoriană pentru prerogativele ei, îmbrățișară cauza poporului. Tumultul se transformă în încăierare și amenință să devină un masacru general. În cele din urmă pretorienii se dădură bătuți, covîrșiți de număr, și valul furiei populare răbufni cu violență sporită către porțile palatului, unde Commodus zăcea tolănit în lux, singurul care nu știa de răzmerița de afară. Să te apropii de el cu vești proaste însemna moarte. Ba chiar ar fi pierit el însuși în această nepăsătoare stare de fatală securitate, dacă două femei, sora sa mai mare, Fadilla, și Marcia, prima sa favorită, n-ar fi îndrăznit să dea buzna la el. Scăldate în lacrimi și

[1] Herodian, I, p. 28; Dio, LXXII, p. 1215. Acesta din urmă spune că timp îndelungat la Roma mureau zilnic două mii de oameni.

[2] *Și atunci pentru prima dată au existat trei prefecți ai pretoriului între care un sclav eliberat.* Păstrînd oarecare urme de modestie, Cleandru refuză titlul, dar își asumă puterile de prefect al pretoriului. Cum ceilalți liberți erau numiți, după diferitele lor departamente, *a rationibus*, *ab epistulis*, Cleandru se numi *a pugione* ca însărcinat cu apărarea persoanei stăpînului său. Salmasius și Casaubon par să fi scris foarte neglijent despre acest pasaj.

[3] Herodian, I, p. 31. Nu este sigur dacă vorbește de infanteria pretoriană, sau de cohortele urbane, un corp de șase mii de soldați, dar al căror rang și disciplină nu egalau numărul lor. Nici Tillemont și nici Wotton nu se exprimă în termeni categorici asupra acestui subiect.

cu părul despletit, ele i se aruncară la picioare şi, cu elocvenţa frică, îi arătară împăratului îngrozit crimele ministrului, furia poporului şi dezastrul amenințător care peste cîteva minute avea să nimicească palatul și persoana sa. Commodus se trezi din visul său plăcut şi ordonă să fie aruncat mulțimii capul lui Cleandru. Acest spectacol dorit, linişti numaidecît tumultul și fiul lui Marcus-Aurelius ar fi putut chiar și atunci să redobîndească afecțiunea și încrederea supușilor săi revoltați.[1]

Dar în inima lui Commodus orice sentiment de virtute și omenie era mort. Lăsînd frînele Imperiului în seama acestor favoriți nemernici, din toată puterea suverană el nu punea preț decît pe libertatea nestăvilită de a-și satisface poftele trupești. Timpul și-l petrecea într-un serai cu trei sute de femei frumoase provenite din toate categoriile sociale și din toate provinciile; și oriunde arta seducției se arăta neputincioasă, amantul brutal recurgea la violență. Vechii istorici au descris pe larg aceste scene nerușinate de prostituție, care jigneau orice sentiment firesc de bună cuviință sau modestie; dar n-ar fi ușor să le redăm întocmai cu decența cerută de limba noastră modernă. Atunci cînd plăcerile trupești îi lăsau răgazul, Commodus se deda la distracțiile cele mai josnice. Influența unor timpuri civilizate și truda unei educații alese nu au fost niciodată în stare să dea minții sale grosolane și brutale cea mai mică spoială de învățătură; Commodus a fost primul împărat roman cu totul lipsit de interes pentru plăcerile intelectuale. Nero însuși excela, sau pretindea că excelează, în elegantele arte ale muzicii și poeziei, și nici n-ar trebui să-i disprețuim ambițiile, dacă n-ar fi făcut din plăcerea unei ore de destindere, țelul și ambiția vieții sale. Dar Commodus, din fragedă copilărie, vădi aversiune pentru tot ce era rațional sau generos și o mare atracție pentru distracțiile oamenilor de jos; sporturile circului și amfiteatrului,

---

[1] Dio Cassius, LXXII, p. 1215; Herodian, I, p. 32; *Hist. August.*, p. 48.

luptele gladiatorilor și vînătoarea fiarelor sălbatice. Marcus Aurelius adusese fiului său profesori care să-i predea toate disciplinele, dar tînărul îi asculta cu gîndul împrăștiat și în silă, pe cînd maurii și parții ce-l învățau să arunce sulița și să tragă cu arcul erau încîntați de sîrguința discipolului și Commodus egală curînd pe cei mai abili dintre instructorii săi, în precizia ochiului și în dibăcia mîinii.

Mulțimea slugarnică de curteni, a cărei situație depindea de viciile stăpînului ei, aplauda aceste scopuri josnice. Vocea perfidă a lingușirii îi aminti că, prin fapte de același fel, prin învingerea leului din Nemeea și căsăpirea mistrețului sălbatic din Erymanthus, Herculele grecesc cîștigase un loc printre zei și o amintire nemuritoare printre oameni. Lingușitorii uitau să amintească un singur lucru, și anume că, în primele timpuri ale societății, cînd animalele cele mai feroce dispută adesea omului stăpînirea unui ținut nesigur, o luptă încununată de succes împotriva acestor sălbăticiuni este una din faptele cele mai binefăcătoare și mai curate ale unui erou. În starea de civilizație a Imperiului Roman, fiarele sălbatice se retrăseseră de mult din fața omului și din vecinătatea orașelor populate. A le surprinde în vizuinele lor solitare și a le transporta la Roma ca să fie ucise cu toată pompa de mîna unui împărat era o întreprindere pe cît de ridicolă pentru împărat, pe atît de apăsătoare pentru popor.[1] Ignorînd o asemenea deosebire, Commodus adoptă cu aviditate această glorioasă asemănare și se numi el însuși (după cum mai citim pe medaliile sale[2]) „Herculele roman". Ghioaga și pielea de leu fură așezate lîngă tron printre insignele suveranității;

[1] Mînați de foame, leii africani năpădeau satele și o făceau nestingheriți, căci țăranii n-aveau voie să-i ucidă fiindcă erau rezervați pentru plăcerile împăratului și ale publicului capitalei. Iar nefericitul țăran, care apărîndu-se omora unul, era pasibil de o pedeapsă foarte severă. Această extraordinară lege a vînatului a fost ameliorată de Honorius și în cele din urmă revocată de Iustinian. *Cod. Theodos.*, tom. V, p. 92. și coment. lui Gothofred.

[2] Spanheim *De Numismat.* Dissertat., ~~XII,~~ tom. II, p. 149.

fură ridicate statui în care Commodus era reprezentat sub chipul și cu atributele zeului al cărui curaj și dibăcie încerca să le imite în cursul ferocelor sale distracții zilnice.[1]

Încurajat de aceste laude, care treptat covîrșiră simțul născut al rușinii, Commodus hotărî să desfășoare sub privirile poporului roman acele exerciții pe care pînă atunci le practicase cu decență în interiorul palatului său și în prezența cîtorva favoriți. În ziua stabilită, dorința de lingușire, teama și curiozitatea atraseră în amfiteatru nenumărați spectatori și neobișnuita dibăcie a artistului imperial culese unele aplauze. Oriunde țintea, spre capul sau inima animalului, rana era tot atît de sigură și mortală. Cu săgețile al căror vîrf avea forma semilunii, Commodus intercepta adesea fuga rapidă a struțului și-i tăia dintr-o ochire gîtul lung și osos.[2] Se dădu drumul unei pantere și arcașul așteptă pînă ce ea se aruncă asupra unui răufăcător îngrozit. În aceeași clipă zbură săgeata, fiara căzu moartă și omul rămase nevătămat. Beciurile amfiteatrului slobozîră o sută de lei deodată; mîna lui Commodus trimise o sută de săgeți care îi așternură morți pe cînd alergau urlînd în jurul arenei. Nici statura imensă a elefantului, nici pielea solzoasă a rinocerului nu puteau să-i apere de loviturile lui. Etiopia și India contribuiră cu cele mai neobișnuite specii; unele din animalele ucise în amfiteatru nu erau cunoscute decît din reprezentările artei sau poate chiar ale fanteziei.[3] În cursul acestor exhibiții erau luate cele mai teribile precauții pentru a apăra persoana Herculelui roman de săritura disperată a vreunei sălbăti-

---

[1] Dio, LXXII, p. 1216; *Hist. August.*, p. 49.

[2] Gîtul struțului are o lungime de trei picioare și e compus din șaptesprezece vertebre. Buffon, *Hist. Naturelle.*

[3] Commodus a ucis un camelopardalis sau girafă, cel mai înalt, mai blînd și mai inutil dintre marile patrupede. Acest straniu animal, care trăiește numai în ținuturile cele mai îndepărtate ale Africii, n-a mai fost văzut în Europa de la renașterea literaturii și deși dl. de Buffon (*Histoire Naturelle*, tom. XIII) s-a străduit să-l descrie, nu s-a încumetat să-l deseneze.

ciuni care ar fi putut să nu țină seama de demnitatea împăratului și sanctitatea zeului[1].

Pînă și cei mai josnici dintre oameni fură cuprinşi de ruşine și indignare cînd își văzură suveranul intrînd în arenă în chip de gladiator și mîndrindu-se cu o profesiune pe care legile și moravurile romanilor o înfieraseră pe drept ca infamă.[2] El alese îmbrăcămintea și armele „secutorului[3]“, a cărui luptă cu „retiariul“[4] era una dintre scenele cele mai vii în cadrul jocurilor sîngeroase ale amfiteatrului. „Secutorul“ era înarmat cu un coif, spadă şi pavăză; adversarul său avea numai o plasă mare și un trident. Într-una încerca să-l încîlcească, cu cealaltă să-l extermine pe inamicul său. Dacă nu-l nimerise din prima aruncare, era obligat să fugă de urmărirea „secutorului“ pînă își pregătea plasa pentru o a doua aruncare. Împăratul se luptă astfel de șapte sute treizeci și cinci de ori. Aceste glorioase înfăptuiri erau înregistrate cu grijă în actele publice ale Imperiului şi pentru a nu omite nici o infamie, el primea de la fondul comun al gladiatorilor o contribuție atît de exagerată încît aceasta deveni o nouă și una dintre cele mai infame taxe ce apăsau asupra poporului roman.[5] E ușor de presupus că în aceste lupte stăpînul lumii era întotdeauna învingător. În amfiteatru victoriile sale nu erau de cele mai multe ori sîngeroase, dar în cadrul exercițiilor de la școala gladiatorilor, sau în propriul său palat, nenorociții lui adversari erau adesea onorați de mîna lui Com-

[1] Herodian, I, p. 37; *Hist. August.*, p. 50.

[2] Împărații virtuoși și chiar cei înțelepți interziceau senatorilor şi cavalerilor să adopte o profesiune atît de scandaloasă amenințîndu-i cu infamia sau cu exilul, pedeapsă şi mai temută de acești oameni ticăloși și desfrînați. Tiranii îi ademeneau să se dezonoreze, prin amenințări și recompense. Nero a prezentat odată în arenă patruzeci de senatori și șaizeci de cavaleri. Lipsius, *Saturnalia*, II, c. 2. El a corectat în chip fericit un pasaj din Suetonius, in *Nerone*, c. 12.

[3] *Secutor*, urmăritor (lat).

[4] *Retiarius*, care luptă cu o rețea de sîrmă (lat.)

[5] *Hist. August.*, p. 50; Dio LXXII, p. 1220. De fiecare dată primea cam 8.000 de lire.

modus cu o rană mortală și obligați să-și confirme vorbele lingușitoare cu propriul lor sînge.[1] Disprețuia acum denumirea de Hercule. Numele de Paulus, un celebru „secutor" era singurul care-i încînta urechea. Era înscris pe statuile sale colosale și repetat în aclamațiile prelungite ale jalnicului și lingușitorului Senat.[2] Claudius Pompeianus, virtuosul soț al Luciei, fu singurul senator care revendică onoarea rangului său. Ca părinte, el permise fiilor lui să-i asigure securitatea frecventînd amfiteatrul. Ca cetățean roman, declară că viața sa era în mîinile împăratului, dar că el nu va privi niciodată pe fiul lui Marcus Aurelius prostindu-și persoana și demnitatea. Cu toată hotărîrea sa bărbătească Pompeianus scăpă de furia tiranului și fără să-și piardă onoarea, avu norocul să rămînă în viață.[3]

Commodus atinsese acum culmea viciului și infamiei. În mijlocul aclamațiilor unei curți servile, el nu mai putea totuși să-și ascundă faptul că-și atrăsese disprețul și ura oricărui om cu bun simț și virtute de pe cuprinsul imperiului său. Faptul că-și dădea seama de ura cu care era privit, invidia pe care i-o trezeau meritele altora, teama îndreptățită în fața pericolului și măcelurile cu care se obișnuise în cursul distracțiilor sale zilnice tulburau mintea lui feroce. Istoria a păstrat o lungă listă de senatori consulari sacrificați din pricina bănuielilor sale întîmplătoare, care se opreau cu grijă asupra acelor nefericite persoane înrudite, oricît de departe, cu familia Antoninilor, fără a scuti măcar pe cei ce îi slujeau

---

[1] Victor ne spune că Commodus permitea adversarilor săi să aibă numai o armă de plumb, temîndu-se probabil de consecințele disperării lor.

[2] Dio, LXXII, p. 1221, vorbește de propria-i josnicie și primejdie.

[3] Adăuga totuși și oarecare prudență curajului său și petrecea cea mai mare parte a timpului retras la țară, pretextînd vîrsta sa înaintată și slăbirea vederii. *Nu l-am văzut niciodată în Senat,* spune Dio, *în afară de scurta domnie a lui Pertinax.* Toate infirmitățile sale dispărură dintr-o dată, dar revenină tot atît de brusc odată cu asasinarea acestui minunat împărat. Dio, LXXIII, p. 1227.

drept instrumente ale crimelor şi plăcerilor sale. Cruzimea sa îi fu în cele din urmă fatală. Vărsase nepedepsit cel mai nobil sînge al Romei, dar pieri de îndată ce fu temut de propriile sale slugi. Marcia, concubina sa favorită, Eclctus, şambelanul său şi Laetus, prefectul pretoriului, numit de el, alarmaţi de soarta tovarăşilor şi predecesorilor lor, hotărîră să prevină propria lor pieire; căci moartea îi pîndea în orice clipă, fie datorită capriciului nebun al tiranului[1], fie datorită indignării spontane a poporului. Marcia se folosi de o clipă cînd avu prilejul să-i ofere vin amantului ei, după ce acesta se obosise vînînd fiare sălbatice. Commodus se retrase să doarmă, dar pe cînd se lupta cu efectele otrăvirii şi beţiei, un tînăr robust, luptător de meserie, intră în camera sa şi-l sugrumă fără nici o împotrivire. Trupul fu scos în secret din palat, înainte ca cea mai mică bănuială asupra morţii împăratului să existe în oraş sau chiar la curte.

(După uciderea lui Commodus conspiratorii oferiră tronul lui Pertinax, un senator virtuos şi bătrîn. Acesta încearcă unele reforme, dar este omorît de către pretorieni după optzeci şi şase de zile de domnie.)

[1] Wenck spune că Commodus dăduse chiar ordine pentru uciderea lor.

Capitolul V

VÎNZAREA IMPERIULUI DE CĂTRE GĂRZILE PRETORIENE LUI DIDIUS IULIANUS. CLAUDIUS ALBINUS ÎN BRITANNIA, PESCENNIUS NIGER ÎN SIRIA ȘI SEPTIMIUS SEVERUS ÎN PANNONIA SE DECLARĂ ÎMPOTRIVA ASASINILOR LUI PERTINAX. RĂZBOAIE CIVILE ȘI VICTORIA LUI SEVERUS ÎMPOTRIVA CELOR TREI RIVALI. DESTINDERE ȘI DISCIPLINĂ. NOI MAXIME DE GUVERNARE

Greutatea spadei apasă mai greu asupra unei monarhii întinse decît asupra unei comunități mici. S-a calculat de către politicieni — și dintre cei mai capabili — că nici un stat nu poate menține mai mult de a suta parte din membrii săi sub arme sau în trîndăvie fără a fi curînd sleit. Dar, deși această proporție relativă poate fi identificată, influența armatei asupra restului societății diferă în funcție de numărul și puterea ei adevărată. Avantajele științei și disciplinei militare nu pot fi valorificate decît dacă un număr suficient de soldați sînt uniți într-un singur corp și pătrunși de un singur spirit. Cu o mînă de oameni, o astfel de uniune ar rămîne fără urmări; cu o mulțime greu de manevrat ar fi impracticabilă și puterea mașinii militare ar fi în aceeași măsură anihilată de către extrema micime sau de excesiva masă a resorturilor ei. Pentru a ilustra această observație trebuie să ne gîndim numai că nu există o putere naturală superioară, o armă făurită sau o dibăcie dobîndită, care l-ar face pe un singur om capabil să țină în perpetuă supunere o sută dintre

semenii săi. Tiranul unui oraş sau al unui mic ţinut ar descoperi curînd că o sută de oameni de-ai săi înarmaţi ar fi o slabă apărare împotriva a zece mii de ţărani sau orăşeni, dar o sută de mii de soldaţi, bine disciplinaţi, vor stăpîni cu o putere despotică zece milioane de supuşi, şi un corp de zece sau cincisprezece mii de gărzi va răspîndi teroarea în rîndurile celei mai numeroase populaţii care s-a îngrămădit vreodată pe străzile unei imense capitale.

Bandele pretoriene, a căror furie deşănţată a fost primul simptom şi prima cauză a declinului Imperiului Roman, abia dacă atingeau această ultimă cifră[1]. August a fost cel care le instituise. Acest tiran şiret, conştient că legile pot da ambianţa necesară, dar numai armele pot menţine domnia pe care o uzurpase, formase treptat acest puternic corp de gărzi, gata oricînd să-i apere persoana, să intimideze Senatul şi fie să prevină, fie să zdrobească prima mişcare de rebeliune. El distinse aceste trupe privilegiate printr-o soldă dublă şi mari favoruri; dar cum aspectul lor impresionant ar fi alarmat şi ar fi iritat totodată poporul Romei, în Capitală au fost staţionate trei cohorte, pe cînd restul fu împrăştiat în oraşele apropiate ale Italiei.[2] Dar după cincizeci de ani de pace şi supunere, Tiberiu se încumetă la o măsură decisivă care pecetlui pe veci soarta ţării sale. Sub pretextul bine justificat că urmăreşte a uşura Italia de greaua sarcină a aşezămintelor militare şi a introduce o disciplină mai strictă între soldaţii gărzii, el îi adună la Roma într-o tabără permanentă[3],

---

[1] Au fost la origine nouă sau zece mii (căci Tacitus şi Dio nu sînt de acord asupra numărului), împărţiţi în tot atîtea cohorte. Vitellius le-a sporit numărul la şaisprezece mii, şi după cît putem deduce din inscripţii, n-au coborît niciodată cu mult sub această cifră. Lipsius, *De magnitude Romana*, I, 4.

[2] Suetonius, in *Aug.*, c. 49.

[3] Tacitus, *Annal.*, IV, 2; Suetonius in *Tiberio*, c. 37; Dio Cassius, VII, p. 867.

care era fortificată cu meşteşugită grijă[1] şi așezată într-o poziție dominantă.[2]

Asemenea slujitori demni de temut sînt întotdeauna necesari, dar adesea fatali puterii unui despot. Introducînd astfel gărzile pretoriene în palat și Senat, împărații îi învățară să-și dea seama de propria lor putere și de slăbiciunea guvernului civil; să privească viciile stăpînilor ca un lucru binecunoscut, care le trezește dispreț și să înceteze de a nutri acea teamă respectuoasă pe care numai distanța și misterul i-o poate asigura unei puteri imaginare. În trîndăvia și luxul unui oraş bogat, mîndria le era alimentată de conștiința puterii lor irezistibile, căreia nimeni nu-i putea sta în cale; și nici nu era posibil să le ascunzi că persoana suveranului, autoritatea Senatului, tezaurul public și sediul Imperiului erau toate în mîna lor. Pentru a împiedica bandele pretoriene să se dedea la asemenea reflexiuni periculoase, chiar monarhii cei mai dîrzi, a căror putere era ferm consolidată, erau obligați să alterneze favorurile cu comenzile, recompensele cu pedepsele, să le măgulească mîndria, să le îngăduie plăcerile, să închidă ochii asupra neregulilor lor şi să le cumpere credința precară cu o donație generoasă; de la ridicarea la tron a lui Claudius, această donație era cerută ca un drept legal la întronarea fiecărui nou împărat.[3]

---

[1] În războiul civil dintre Vitellius și Vespasian tabăra pretorienilor a fost atacată și apărată cu toate mașinile folosite în asediul celor mai bine fortificate cetăţi. Tacitus, *Hist.*, III, 84.

[2] Aproape de zidurile oraşului, pe larga culme a Quirinalului și a Viminalului; vezi Nardini, *Roma Antica*, p. 174; Donatus, *De Roma Antiqua*, p. 46.

[3] Claudius, înscăunat împărat de soldaţi, a fost primul care le-a făcut o donație. El le-a dat *quina dena* = 15.000 de sesterţi = 120 de lire (Suetonius in *Claudio*, c. 10). Cînd Marcus, împreună cu colegul său Lucius Verus, a urcat pe tron, el a dat *vicena* = 20.000 de sesterţi (160 lire) fiecărui pretorian. *Hist. August.*, p. 25 (Dio, LXXIII, p. 1231). Ne putem face o idee de valoarea acestor sume din plîngerea lui Hadrian că promovarea unui *caesar* îl costase *ter millies*, două milioane și jumătate lire.

Apărătorii gărzilor pretoriene se străduiau să justifice prin argumente puterea pe care acestea o deţineau cu ajutorul armelor şi să dovedească faptul că, în acord cu principiile de nezdruncinat ale Constituţiei, consimţămîntul lor era esenţial la numirea unui împărat. Alegerea de consuli generali şi magistraţi, oricît era ea de uzurpată recent de către Senat, era totuşi un vechi şi neîndoielnic drept al poporului roman.[1] Dar unde era de găsit poporul roman? Desigur, nu în mulţimea bălţată de sclavi şi străini care umpleau străzile Romei, alcătuind o populaţie servilă. Apărătorii statului, aleşi dintre cei mai valoroşi tineri ai Italiei[2] şi instruiţi în exerciţiul armelor şi al virtuţilor, erau adevăraţii reprezentanţi ai poporului şi cei mai în măsură să-l aleagă pe şeful militar al republicii. Aceste afirmaţii, oricît de imperfecte ar fi raţionamentul pe care ele se întemeiază, deveniră de necontrazis cînd ferocii pretorieni îşi sporiră ponderea în stat, aruncînd, ca şi cuceritorul barbar al Romei[3], spada lor în cumpănă.

Pretorienii violaseră sanctitatea tronului prin uciderea atroce a lui Pertinax, ei îi dezonorară majestatea prin purtarea lor ulterioară. Lagărul pretorian era lipsit de un conducător, căci însuşi Laetus, care stîrnise furtuna, refuză prudent să înfrunte indignarea publică. În toiul acestor dezordini sălbatice, Sulpicianus, socrul împăratului şi guvernator al oraşului, care, la primul semn de rebeliune fusese trimis în tabăra lor, încerca să potolească furia mulţimii,

---

[1] Cicero, *De Legibus*, III, 3. Prima carte a lui Livius, şi a doua a lui Dionysius din Halicarnas, stau mărturie pentru rolul pe care îl juca poporul chiar în alegerea regilor.

[2] La origine erau recrutaţi în Latium, Etruria şi vechile colonii. (Tacit, *Annal.*, IV, 5). Împăratul Otho le-a măgulit vanitatea numindu-i „copii ai Italiei, într-adevăr tinerime romană". (Tacitus, *Hist.*, I, 84).

[3] La asediul Romei de către gali. Vezi Livius, V, 48; Plutarh (in *Gammill.)* p. 143. (Aluzie la incidentul cu şeful galilor cisalpini care, după cucerirea Romei, la cîntărirea aurului de răscumpărare, a făcut gestul mai sus menţionat) (n.t.).

cînd fu redus la tăcere de întoarcerea zgomotoasă a ucigașilor, purtînd capul lui Pertinax pe o lance. Istoria ne-a obișnuit că orice principiu și orice pasiune amuțește atunci cînd ambiția i-o cere răspicat; totuși, este greu de crezut că, în aceste momente de oroare, Sulpicianus să fi dorit a se urca pe un tron pîngărit cu sîngele proaspăt al unei rude atît de apropiate și al unui împărat atît de înzestrat. El începuse acum să folosească singurul argument valabil, și să negocieze pentru obținerea demnității imperiale; dar cei mai prudenți dintre pretorieni, temîndu-se că în această negociere personală nu vor obține un preț meritat de o marfă atît de valoroasă, alergară pe metereze și proclamară cu voce tare că lumea romană urma să fie încredințată celui ce va oferi mai mult la licitația publică.[1]

Această ofertă infamă, ce depășea orice limită de insolentă dezordine militară, trezi durere, rușine și indignare prin tot orașul. Vestea ajunse în cele din urmă la urechile lui Didius Iulianus, un senator bogat care, fără a ține seama de dezastrul public, se complăcea tocmai în desfătarea unei mese alese[2]. Soția și fiica sa, liberții și paraziții[3], săi, îl convinseră cu ușurință că merita tronul și îl rugară sincer să folosească o ocazie atît de fericită. Bătrînul ambițios (28 martie 193 e.n.), se grăbi spre lagărul pretorienilor, unde Sulpicianus încă mai ducea tratative cu soldații din garda imperială și începu să-l supraliciteze de la piciorul zidurilor. Tîrguiala nedemnă se făcea prin emisari credincioși, care treceau alternativ de la un candidat la celălalt și îl încunoștințau pe fiecare dintre ei de oferta rivalului său. Sulpicianus

---

[1] Dio, LXXIII, p. 1234; Herodian, II, p. 63; *Hist. August.*, p. 60. Deși cei trei istorici sînt de acord că a fost de fapt o licitație, singur Herodian afirmă că a fost proclamat ca atare de către soldați.

[2] Spartianus estompează laturile cele mai odioase ale caracterului și a numirii lui Iulianus. [Aelius Spartianus este autorul vieții lui Didius Iulianus din *Istoria augustă* (n.c.)].

[3] Pe lîngă casele cetățenilor bogați sau puternici se aciuiau pe atunci cîțiva pierde-vară care prin lingușiri și slugărnicie profitau de dărnicia sa (n.t.).

promisese o donație de cinci mii de drahme (peste o sută șaizeci de lire) pentru fiecare soldat, cînd Iulianus, dornic de a cîștiga partida, se ridică dintr-o dată la suma de șase mii două sute cincizeci de drahme, sau peste două sute de lire sterline. Porțile taberei fură numaidecît larg deschise cumpărătorului. El fu declarat împărat și primi un jurămînt de credință din partea soldaților, care mai dovediră destulă omenie pentru a stipula condiția ca el să ierte și să uite competiția lui Sulpicianus.

De astă dată era rîndul pretorienilor să îndeplinească condițiile tîrgului. Îl așezară pe noul lor suveran, pe care îl slujeau și-l disprețuiau totodată, în mijlocul lor, îl înconjurară din toate părțile cu pavezele și îl conduseră în formație strînsă de luptă pe străzile pustii ale orașului. Senatul primi ordin să se întrunească și acei care fuseseră distinșii prieteni ai lui Pertinax sau dușmanii personali ai lui Iulianus, găsiră necesar să arate o neobișnuită satisfacție pentru „fericita schimbare".[1] După ce Iulianus umplu sala Senatului cu soldați înarmați, se avîntă într-o lungă cuvîntare asupra libertății care inspirase alegerea sa și asupra virtuților lui excepționale, asigurînd Senatul că-i purta o profundă afecțiune. Adunarea slugarnică se felicită pentru fericirea sa și cea publică, se legă să-i poarte credință și îi conferi, fără a uita vreuna, diversele categorii ale puterii imperiale.[2] De la Senat, Iulianus fu condus de către aceeași procesiune militară spre a lua în stăpînire palatul imperial. Din prima clipă văzu trupul decapitat al lui Pertinax și pregătirile frugale pentru cina sa. Pe unul îl privi cu indiferență, pe celelalte cu dispreț. Un banchet superb fu pregătit la porunca sa, și

---

[1] Dio Cassius, care era pe vremea aceea pretor, fusese un dușman personal al lui Iulianus. 1, LXXIII, p. 1235.

[2] *Hist. August.* (IX, 3), p. 61. Aflăm de aici un lucru curios, anume că noul împărat, oricare ar fi fost originea sa, era de îndată primit în rîndul familiilor patriciene. În cap. cit. din *Hist. Aug.* sînt înșirate: titlul de împărat, puterea de tribun, dreptul de proconsul și acela de a face parte din familiile patriciene (n.t.).

el se desfătă pînă la ore tîrzii cu jocul de zaruri și exhibițiile lui Pylades, un dansator celebru.

Totuși s-a observat faptul că, după ce mulțimea lingușitoare se împrăștie, și îl lăsă în întuneric, singur cu gîndurile lui îngrozitoare, Iulianus petrecu o noapte de insomnie; prin minte i se perindau probabil propria și pripita sa nebunie, soarta virtuosului său predecesor și întrebarea ce comporta îndoieli și primejdii — dacă va fi în stare să păstreze un imperiu dobîndit nu pe merit, ci cumpărat cu bani.[1]

Avea și de ce să tremure. Urcat pe tronul lumii se afla fără un prieten și chiar fără un partizan. Pînă și gărzile pretoriene se rușinau de faptul că setea lor de bani îi făcuse să accepte un asemenea împărat și nu era cetățean căruia felul cum fusese înscăunat să nu-i trezească oroare, ca o ultimă insultă adusă numelui roman. Nobilimea, cu situația ei proeminentă și amplele ei posesiuni, care cereau cea mai mare prudență, își ascunse sentimentele și răspunse la politețea afectată a împăratului cu zîmbete de complezență și profesiuni de credință; dar poporul, la adăpostul numărului său mare și al anonimatului, dădu frîu liber la tot ce simțea. Vociferările și blestemele răsunară pe străzile și în locurile publice ale Romei. Mulțimea turbată înfruntă persoana lui Iulianus, îi respinse libertățile și, conștientă de neputința împăratului, chemă cu voce tare legiunile de la frontieră să restabilească măreția pîngărită a Imperiului Roman.

Nemulțumirea publică se răspîndi curînd de la centru spre hotarele Imperiului. Armatele Britanniei, Siriei și Iliriei deplînseră moartea lui Pertinax, în tovărășia sau sub comanda căruia luptaseră și biruiseră de atîtea ori. Ele primiră cu surprindere, cu indignare și poate cu invidie vestea extraordinară că pretorienii vînduseră Imperiul la mezat și refuzară cu tărie să ratifice acest tîrg infam. Revolta lor imediată și unanimă îi fu fatală lui Iulianus, dar totodată

[1] Dio LXXIII, p. 1235; *Hist. August.*, p. 61, IX, 3, 9. M-am străduit să unesc într-o singură narațiune consistentă contrazicerile aparente ale celor doi scriitori.

și liniștii publice, dat fiind că generalii armatelor respective, Clodius Albinus, Pescennius Niger și Septimius Severus erau mai dornici să-i urmeze lui Pertinax decît să-i răzbune moartea. Forțele lor erau perfect echilibrate. Fiecare dintre ei se afla în fruntea a trei legiuni[1], cu o suită numeroasă de auxiliari, și oricît de diferiți ar fi fost, în privința caracterului erau toți militari experimentați și capabili.

Clodius Albinus, guvernatorul Britanniei îi întrecea pe ambii săi rivali prin noblețea originii, întrucît era urmașul unora dintre cele mai ilustre familii ale vechii Republici.[2] Dar ramura din care cobora el căzuse în mizerie și era strămutată într-o provincie îndepărtată. E greu să-ți formezi o idee justă despre caracterul său adevărat. El este acuzat că ascundea cele mai multe vicii care degradează natura omenească sub mantia filozofică a austerității[3]; dar acuzatorii săi sînt acei scriitori venali care se închinau în fața ascensiunii lui Severus și călcau în picioare cenușa unui rival nenorocos. Virtutea, sau aparențele virtuții, îi cîștigaseră lui Albinus încrederea și buna părere a lui Marcus Aurelius; iar faptul că fiul păstră despre el aceeași impresie pe care o avusese și tatăl este, cel puțin, o dovadă a supleței caracterului său. Favoarea unui tiran nu presupune întotdeauna lipsa de merit a celui care se bucură de ea. El poate să răsplătească neintenționat un om de valoare și abil, sau poate găsi că un astfel de om este util propriului său serviciu. Albinus nu pare să-i fi slujit fiului lui Marcus Aurelius nici ca unealtă a cruzimilor, nici ca tovarăș de desfrîu. El deținea o comandă îndepărtată și importantă, cînd primi o scrisoare confidențială din partea împăratului, care îl înconști-

---

[1] Dio, LXXIII, p. 1235.

[2] Cea a Postumilor și cea a Ceionilor; un membru al celui dintîi a fost consul în anul al cincilea după instituirea acestei funcții.

[3] Spartianus, în compilațiile sale indigeste, amestecă toate virtuțile și toate viciile care alcătuiesc caracterul omenesc și le atribuie aceluiași personaj. Într-adevăr, multe din personajele *Historiei Augusta* sînt descrise astfel.

ința despre proiectele trădătoare ale unor generali și-l autoriza să se declare paznicul și succesorul tronului, preluînd titlul și însemnele de „Caesar".[1] Guvernatorul Britanniei refuză cu înțelepciune periculoasa cinste care ar fi făcut din el ținta geloziei lui Commodus, sau l-ar fi tîrît în dezastrul apropiat al acestuia. El dorea puterea prin mijloace mai nobile, sau, cel puțin, mai abile. La vestea prematură a morții împăratului, el adună trupele și într-un discurs elocvent deplînse nenorocirile inevitabile ale despotismului; descrise fericirea și gloria de care se bucuraseră strămoșii lor sub guvernul consular și își declară ferma hotărîre de a reda Senatului și poporului autoritatea lor legală. Acest discurs, foarte plăcut poporului, fu primit cu puternice aclamații de către legiunile din Britannia, iar la Roma cu aprobări șoptite în taină. Cu toată siguranța pe care i-o dădea stăpînirea asupra micii sale lumi și în fruntea unei armate, care se remarca ce-i drept mai puțin prin disciplină decît prin număr și curaj[2], Albinus sfidă amenințările lui Commodus, păstră față de Pertinax o rezervă gravă și ambiguă și se declară pe loc împotriva uzurpării lui Iulianus. Convulsiile Capitalei dădeau mai multă greutate sentimentelor sale, sau mai bine zis declarațiilor sale patriotice. Decența îl făcu să-și decline dreptul la înaltele titluri de August și împărat și e posibil că dorea să imite exemplul lui Galba, care, într-o împrejurare similară, se numise „locotenentul Senatului și al poporului".[3]

Numai meritul personal îl ridicase pe Pescennius Niger, om de origine obscură, la postul de guvernator al Siriei, un post de comandă important și profitabil, care, în vremuri tulburi, îi sporea șansele de a dobîndi tronul imperial. Totuși

[1] *Hist. Augusta*, p. 80, 84.

[2] Cu cîțiva ani înainte, pe cînd era guvernator al Britanniei, Pertinax scăpase cu viață în timpul unei răscoale a soldaților, ascunzîndu-se printre cei uciși. *Hist. August.*, p. 54. *Totuși îl iubeau și l-au regretat; admirau acea virtute care le stîrnea mînia.*

[3] Suetonius in *Galba*, c. 10.

calitățile sale par să fi fost mai potrivite pentru un rol secunpar decît pentru un rol de mîna întîia. Era un concurent inegal, deși i-ar fi putut fi de mare ajutor lui Severus, care mai tîrziu își arătă lărgimea de spirit, adoptînd mai multe instituții utile, ce fuseseră promovate de un dușman învins.[1] În timpul guvernării, Niger dobîndi stima soldaților și dragostea provinciilor. Disciplina sa rigidă întări vitejia și confirmă supunerea celor dintîi, iar rafinații sirieni fură mai puțin încîntați de blînda fermitate a administrației, decît de amabilitatea manierelor sale și de plăcerea aparentă cu care lua parte la frecventele și pompoasele lor festivități.[2] De îndată ce vestea asasinării atroce a lui Pertinax ajunse la Antiohia, dînd curs dorințelor sale, Asia îl invită pe Niger să preia purpura imperială și să-i răzbune moartea. Legiunile de la granița de est îi îmbrățișară cauza, provinciile bogate, dar dezarmate, de la fruntariile Etiopiei[3] pînă la Adriatica se supuseră bucuros puterii lui iar regii de dincolo de Tigru și Eufrat îl felicitară cu ocazia alegerii sale și odată cu omagiul își oferiră și serviciile. Mintea lui Niger nu era în stare să privească așa cum s-ar fi cuvenit această întorsătură fericită a soartei. El se legăna cu speranța că înălțarea sa nu va fi tulburată de aspirațiile rivalilor și pătată de sîngele cetățenilor; pe cînd se desfăta în pompa vană a triumfului, neglijă să-și asigure mijloacele victoriei. În loc să ducă tratative eficace cu puternicele armate ale Apusului, a căror hotărîre putea să aibă ultimul cuvînt, sau cel puțin să pună în cumpănă marea confruntare, în loc să înainteze fără întîrziere spre Roma și Italia, unde prezența sa era

---

[1] *Hist. August.*, p. 76.

[2] Herodot, II, p. 68. Cronica lui Ioannes Malalas din Antiohia, descrie marea atracție pe care o exercitau asupra concetățenilor săi aceste serbări, care le satisfăceau și superstițiile și dorința de plăceri.

[3] Un rege al Thebei, în Egipt, este citat în *Historia Augusta* ca aliat, și chiar ca prieten personal al lui Niger. Dacă Spartianus nu se înșală, după cum bănuiesc, a scos la lumină o dinastie de prinți tributari complet necunoscuți de istorie.

așteptată cu nerăbdare[1], Niger irosi, în luxul Antiohiei, acele clipe prețioase, de care Severus, pornit pe drumul unei acțiuni decisive știu să se folosească atît de bine.[2]

Țara Pannoniei și a Dalmației, care ocupa spațiul dintre Dunăre și Adriatica, era una dintre ultimele și cele mai dificile cuceriri ale romanilor. Două sute de mii dintre acești „barbari" apăruseră odată pe cîmpul de luptă ca să-și apere libertatea națională, alarmîndu-l la o vîrstă înaintată pe August și stîrnind prudența vigilentă a lui Tiberius, aflat în fruntea întregii puteri armate a Imperiului. În cele din urmă Pannonia se supuse armelor și instituțiilor romane. Totuși recenta ei supunere, vecinătatea, ba chiar amestecul cu triburile neînvinse, și poate clima, după cum s-a observat, făcea ca băștinașii să aibă trupuri mari și minți încete[3]; pînă și sub blînda și statornica atitudine de provinciali romani se mai puteau discerne trăsăturile dure ale celor din partea locului. Tineretul lor războinic era o sursă inepuizabilă de recruți pentru legiunile staționate pe malurile Dunării, legiuni care, datorată războirii neîncetate cu germanii și sarmații, erau pe drept considerate cele mai bune oști în serviciu.

Armata din Pannonia era comandată în acel timp de către Septimius Severus originar din Africa; în cursul ascensiunii sale treptate și a onorurilor ce i se confereau, el știuse să-și ascundă ambiția-i îndrăzneață pe care atracția plăcerilor, teama de pericole sau omenia[4] nu o abăteau

---

[1] Dio, 1, LXXIII, p. 1238; Herodot, II, p. 67. Un vers care circula pe atunci din gură în gură pare să exprime părerea generală despre cei trei rivali. *Cel mai bun e Niger, bun—Afer, cel mai rău* — Albus. *Hist. Augusta*, p. 75.

[2] Vezi relatarea acestui război memorabil în Velleius Paterculus, II, 110, etc., care a servit în armata lui Tiberiu.

[3] Aceasta este reflecția lui Herodian, II, p. 74. Vor admite austriecii moderni această influență?

[4] În scrisoarea către Albinus, citată mai sus, Commodus îl acuză pe Severus ca fiind unul dintre generalii ambițioși care îi critică purtarea și doresc să-i ia locul. *Hist. August.*, p. 80.

vreodată din drumul hotărît de ea. De îndată ce primi vestea despre uciderea lui Pertinax el își strînse oștile: le descrise în culorile cele mai vii crima săvîrșită la Roma, insolența și slăbiciunea gărzii pretoriene și insuflă legiunilor dorința de a lupta și setea de răzbunare. În încheiere — și această parte a cuvîntării sale fu socotită extrem de elocventă — el făgădui fiecărui soldat vreo patru sute de lire, un dar ce-i făcea cinste, dublu ca valoare față de mita infamă cu care Iulianus cumpărase tronul.[1] Aclamațiile armatei îl salutară numaidecît pe Severus cu numele de August, Pertinax și Împărat; el atinse astfel, la 13 aprilie, 193, acea înaltă situație justificată de meritele sale personale, pe care și le cunoștea foarte bine și prezisă de un lung șir de visuri și oracole, rodnicul rezultat fie al superstiției, fie al politicii sale.[2]

Noul candidat la Imperiu sesiză caracterul deosebit de avantajos al situației sale și căută să tragă și mai mult folos de pe urma acestor împrejurări favorabile. Provincia sa se întindea pînă la Alpii Iulieni, care ofereau un acces ușor către Italia, și el își aminti cuvintele lui August: „O armată din Pannonia ar putea apărea în zece zile în fața Romei.[3] Dacă avea să procedeze cu repeziciunea cerută de gravitatea momentului, putea pe bună dreptate, să spere

---

[1] Pannonia era prea săracă pentru a procura o sumă atît de mare. A fost probabil promisă în tabără și plătită la Roma, după victorie. În privința sumei, am adoptat părerea lui Casaubon. *Hist. August.*, p. 66., *Comment.*, p. 115.

[2] Herodian, II., p. 78. Severus a fost proclamat împărat pe malul Dunării, la Carnuntum, după cum spune Spartianus, (*Hist. August.*, p. 65); Victor susține că înălțarea sa la tron a avut loc la Sabaria. Hume, care presupune că origina și rangul lui Severus erau prea modeste pentru coroana imperială și că a venit în Italia ca simplu general, nu a studiat această problemă cu acuratețea sa obișnuită. (*Eseu asupra contractului original.*)

[3] Velleius Paterculus II, c. 3. Trebuie să socotim începutul marșului de la hotarul cel mai apropiat al Pannoniei și să luăm în considerație faptul că orașul se vedea de la o depărtare de două sute de mile.

că-l va răzbuna pe Pertinax, că-l va pedepsi pe Iulianus și va primi omagiul Senatului și poporului ca împărat legal, mai înainte ca rivalii săi, despărțiți printr-o întindere imensă de pămînt și de mare, să afle despre izbînda sau măcar despre alegerea sa. În timpul întregii expediții de abia dacă își îngădui vreo frîntură de somn sau hrană. Mergînd pe jos și în armură completă, în fruntea coloanelor sale, Niger cîștigă încrederea și afecțiunea oștilor, le întări ardoarea războinică, le însenină spiritele și le insuflă noi nădejdi; el era cît se poate de mulțumit să împartă greutățile campaniei cu ultimul dintre soldați, dar se gîndea necontenit că răsplata sa va fi incomparabil mai mare decît a lor.

Nefericitul Iulianus se așteptase la această înfruntare și se crezuse pregătit să dispute Imperiul guvernatorului Siriei; dar la apropierea rapidă a temutelor legiuni panonice, el înțelese că e sortit pieirii. Sosirea pripită a fiecărui sol sporea temerile lui îndreptățite. Fu informat succesiv că Severus traversase Alpii, că orașele Italiei, care nu doreau sau nu puteau să-i opună rezistență, îl primiseră cu cele mai călduroase demonstrații de bucurie și supunere, că importanta cetate a Ravennei se predase fără luptă și că flota Adriaticii era în mîna cuceritorului. Dușmanul era acum la două sute cincizeci de mile de Roma; clipă de clipă lui Iulianus îi rămînea mai puțin de trăit, după cum și imperiul său devenea din ce în ce mai mic.

El încercă totuși să prevină, sau cel puțin să prelungească termenul fatal. Adresîndu-se fidelității venale a pretorienilor, desfășură, în întreg orașul inutile pregătiri de război, trase linii de apărare în jurul suburbiilor și întări chiar fortificațiile palatului, ca și cum aceste ultime metereze ar fi putut fi apărate împotriva unui invadator victorios prin simpla speranță de îndreptare a situației. Frica și rușinea îi împiedicară pe soldații din gardă să dezerteze de sub drapel, dar tremurau numai cît auzeau pronunțîndu-se numele legiunilor panonice, comandate de un general experimentat și obișnuite să învingă pe „barbarii“ de la Dunărea înghe-

țată.[1] Ei părăsiră cu un oftat plăcerile băilor și ale teatrului, spre a lua armele, a căror folosință aproape o uitaseră, și sub greutatea cărora se simțeau striviți. Elefanții neantrenați, apariție stranie, despre care se spera că va răspîndi groază în rîndurile armatei din nord, își trîntiră la pămînt călăreții nedibaci, iar evoluțiile stîngace ale marinarilor luați din flota de la Misenium stîrneau rîsul batjocoritor al mulțimii. În timpul acesta, Senatul se bucura, cu o tainică plăcere, de disperarea și slăbiciunea uzurpatorului.[2]

Fiecare mișcare a lui Iulianus arăta că tremură și șovăie. El insistă ca Severus să fie declarat inamic public de către Senat. Imploră ca generalul din Pannonia să fie asociat la imperiu, și trimise ambasadori oficiali cu rang consular pentru a negocia cu rivalul său. Dădu ordin ca legiunile panonice să fie întîmpinate de o procesiune solemnă, alcătuită din fecioarele vestale și întreg colegiul de preoți în veștminte sacerdotale iar în fruntea ei să fie purtate mărturiile sacre ale religiei romane; totodată încerca zadarnic să consulte, sau să îmbuneze soarta, prin ceremonii magice și sacrificii nelegiuite.[3]

Severus, care nu se temea nici de armele, nici de farmecele lui, se apăra de singurul pericol demn de luat în seamă, acela al unei conspirații secrete, înconjurîndu-se de șase sute de oameni aleși și credincioși, care îmbrăcați în armuri, nu-l părăseau nici ziua și nici noaptea, în timpul întregului marș. Înaintînd cu pas ferm și rapid, el trecu fără greutate defileurile Apeninilor, atrase de partea sa trupele și solii trimiși să-i întîrzie marșul și făcu un scurt popas la Interamnia, cam la șaptezeci de mile de Roma. Victoria

[1] Aceasta nu este o figură puerilă de retorică, ci o aluzie la un fapt real menționat de Dio, LXXI, p. 1181. Probabil că acest lucru s-a întîmplat nu o singură dată.

[2] Dio, LXXIII, p. 1233; Herodian, II, p. 81. Nu există o dovadă mai bună a talentului militar roman decît faptul că, după ce și-au învins teama inutilă, au disprețuit folosirea elefanților în război.

[3] *Hist. August.*, p. 62, 63.

îi era de pe acum asigurată; disperarea pretorienilor însă ar fi putut însă s-o transforme într-o baie de sînge, iar Severus avea ambiția lăudabilă de a se urca pe tron fără a trage spada.[1] Emisarii săi, răspîndiți prin Capitală, asigurară gărzile că dacă îl vor părăsi pe nemernicul lor stăpîn și-i vor preda justiției învingătorului pe ucigașii lui Pertinax, Severus nu va considera acest incident drept fapta întregului corp de oaste. Necredincioșii pretorieni, a căror rezistență era inspirată numai de o sumbră încăpățînare, se supuseră bucuros acestor condiții ușoare, prinseră pe cei mai mulți dintre asasini și comunicară Senatului că ei nu mai apărau cauza lui Iulianus. Adunarea, convocată de consul, îl confirmă în unanimitate pe Severus împărat legal, decretă onoruri divine lui Pertinax și pronunță o sentință de detronare și moarte împotriva nefericitului său succesor. Iulianus fu dus într-un apartament particular al băilor palatului și decapitat ca un criminal de rînd, după ce cumpărase cu un imens tezaur o domnie agitată și precară de numai șaizeci de zile.[2] Expediția aproape de necrezut a lui Severus, care într-un timp atît de scurt a condus o armată numeroasă de pe malurile Dunării pe cele ale Tibrului, dovedește totodată belșugul produselor agricole, un comerț activ, buna calitate a drumurilor, disciplina legiunilor și atitudinea indolentă și supusă a provinciilor.[3]

---

[1] Victor și Eutropius, VIII, 17 menționează o luptă în apropierea podului Milvius, sau Ponte Molle, necunoscută scriitorilor mai documentați dinaintea lor.

[2] Dio, LXXIII, p. 1240; Herodian c. II, p. 83; *Hist. August.*, p. 63.

[3] Din aceste șaizeci și șase de zile, trebuie mai întîi să scădem șaisprezece, dat fiind că Pertinax a fost ucis la 28 martie, iar Severus foarte probabil, a fost ales la 13 aprilie (vezi *Hist. August.*, p. 65 și Tillemont, *Hist. des Empereurs*, tom. III p. 393, nota 7). Nu putem lăsa mai puțin de zece zile între alegerea sa și punerea în mișcare a unei armate numeroase. Rămîn patruzeci de zile pentru acest marș rapid și cum sînt cam opt sute de mile de la Roma la Viena, înseamnă că armata lui Severus a mers douăzeci de mile pe zi, fără opriri sau pauze.

Prima grijă a lui Severus a fost aceea de a lua două măsuri: una dictată de politică, cealaltă de decență: răzbunarea și cinstirea datorată memoriei lui Pertinax. Înainte ca noul împărat să intre în Roma, el comunică ordinele sale gărzilor pretoriene, cerîndu-le să-i aștepte sosirea pe un cîmp întins în apropiere orașului, fără arme, dar în hainele de ceremonie, în care erau obișnuiți să-l slujească pe împărat. Porunca fu ascultată de acești oameni semeți, care se supuneau datorită temerii lor îndreptățite. O parte bine aleasă a armatei ilire îi înconjurară ținînd lancea în cumpănă. Incapabili să fugă sau să opună vreo rezistență, pretorienii își așteptară soarta încremeniți și tăcuți. Severus se urcă pe tribună, le reproșă cu asprime perfidia și lașitatea, îi concedie cu dezonoare din postul de încredere pe care îl trădaseră, îi despuie de splendidele lor podoabe și îi surghiuni la o sută de mile depărtare de Capitală, amenințîndu-i cu moartea pe cei nesupuși. În timp ce făcea cunoscute aceste măsuri, un alt detașament fusese trimis să le ocupe tabăra, să le ridice armele și să-i împiedice, ca în disperarea lor să se dedea la un gest necugetat.[1]

Funeraliile și consacrarea[2] lui Pertinax fură apoi sărbătorite în mod solemn, cu toată solemnitatea unei grave splendori.[3] Senatul execută cu o tristă plăcere ultimele rituri dedicate acestui minunat principe pe care îl iubise și pe care îl regreta încă. Regretul urmașului său însă era, probabil, mai puțin sincer. El stima virtuțile lui Pertinax, dar aceste virtuți ar fi constituit pentru totdeauna o stavilă în calea propriilor sale ambiții, limitîndu-l la o situație subordonată. Severus rosti discursul funebru cu o elocvență studiată, cu satisfacție ascunsă și o tristețe bine jucată; prin acest respect cucernic pentru memoria defunctului împărat, con-

---

[1] Dio, LXXIV, p. 1241. Herodian II, p. 84.

[2] Zeificarea sa, conform obiceiului, și consacrarea memoriei sale (n.t.).

[3] Dio LXXIV, p. 1244, care a asistat la ceremonie ca senator, ne dă o descriere dintre cele mai bombastice.

vinse mulțimea credulă că *numai el singur* este demn să-i ia locul. Conștient totuși că armele și nu ceremoniile trebuie să asigure satisfacerea pretențiilor ce le ridica asupra Imperiului, el părăsi Roma după treizeci de zile și, fără a se lăsa îmbătat de această ușoară victorie, se pregăti să-i întîlnească pe rivalii săi mai periculoși.

Neobișnuita dibăcie și norocul lui Severus — au făcut pe un elegant istoric[1] să-l compare cu primul și cel mai mare dintre Caesari.[2] Paralela este cel puțin imperfectă. Unde e oare de găsit în caracterul lui Severus aceea atotputernică superioritate sufletească, plină de generozitate, clemența și geniul polivalent care era în stare să unească și să împace dragostea de plăceri, setea de cunoaștere și flacăra ambiției.[3] Comparația e potrivită doar dintr-un singur punct de vedere: iuțeala mișcărilor și victoriile civile. În mai puțin de patru ani (193—197 e.n.)[4], Severus a supus bogățiile Răsăritului și a îngenuncheat bărbăția Apusului. El a învins doi rivali de temut și capabili și a zdrobit numeroase oștiri, înzestrate cu un armament și cu o disciplină egală cu aceea a armatelor sale. Arta fortificațiilor și principiile tacticii erau bine cunoscute de toți generalii romani din timpul său, dar Severus îi întrecea, asemenea unui artist care folosește aceleași instrumente cu mai multă iscusință și meșteșug decît rivalii săi. Nu voi relata detaliat aceste operații militare; dar cum cele două războaie civile împotriva lui Niger și Albinus au fost aproape similare

---

[1] *Herodianus*, istoric grec din veacul al III-lea, care îl compară cu Iulius Caesar (n.t.).

[2] Herodian, III (c. 7), p. 112.

[3] Deși Lucan nu intenționează desigur să preamărească caracterul lui Caesar, totuși imaginea pe care ne-o dă despre acest erou, în cartea a zecea din *Pharsalia*, unde îl descrie în același timp îndrăgostit de Cleopatra, susținînd un asediu împotriva puterii Egiptului și discutînd cu înțelepții țării este într-adevăr cel mai nobil panegiric.

[4] Socotind de la alegerea sa la 13 aprilie, 193, pînă la moartea lui Albinus, la 19 februarie 197, Tillemont, *Cronologia*.

în ce privește conducerea, desfășurarea și consecințele lor, voi trece în revistă evenimentele cele mai caracteristice, încercînd să descriu caracterul învingătorului și starea Imperiului....

... Falsitatea și lipsa de sinceritate, oricît ar părea ele de nepotrivite cu demnitatea actelor publice, ne supără totuși mai puțin prin înjositoarea lor micime, decît atunci cînd le întîlnim în relațiile vieții particulare. În cazul din urmă ele vădesc lipsa de curaj, în primul doar lipsa de putere; și, fiindcă și celor mai capabili bărbați de stat le este imposibil, să stăpînească milioane de partizani și dușmani prin propria lor putere, lumea pare să le fi acordat sub numele de „politică" mari posibilități de a se dovedi vicleni și perfizi. Totuși, șiretlicurile lui Severus nu pot fi justificate nici de cele mai larg înțelese privilegii ale rațiunii de stat. El promitea numai ca să înșele, măgulea doar pentru a distruge; oricît s-ar fi legat într-o împrejurare sau alta prin jurăminte și tratate, conștiința sa, care asculta numai de propriul său interes, îl elibera întotdeauna de orice obligație incomodă.[1]

Dacă reconciliați în fața pericolului comun, cei doi rivali, l-ar fi atacat fără întîrziere, poate că Severus ar fi cedat în fața forțelor lor unite. Dacă ei l-ar fi atacat măcar simultan, cu intenții și armate diferite, lupta ar fi putut fi îndelungată și cu rezultate îndoielnice. Dar, legănați de iluzia că promisiunile moderate ale rivalului le ofereau o deplină securitate și copleșiți de acțiunile sale fulgerătoare, ei căzură separat și succesiv, pradă ușoară pentru iscusința și armele subtilului lor dușman. Severus porni mai întîi împotriva lui Niger, de a cărui reputație și putere se temea mai mult; el refuză însă orice declarație ostilă, ascunse numele adversarului său, iar Senatului și poporului le anunță doar intenția sa de a face ordine în provinciile de răsărit. În particular el vorbi despre Niger ca despre vechiul său prieten și ca

[1] Herodian II, (c. 13), p. 85.

posibilul succesor al său[1], vădind pentru el cea mai mare afecțiune și considerație și aplaudă intenția sa generoasă de a răzbuna uciderea lui Pertinax. A pedepsi pe un uzurpator ticălos al tronului era datoria oricărui general roman. Singur faptul de a persevera în rezistența armată opusă unui împărat legitim, recunoscut de Senat, era considerat un act criminal.[2] Fiii lui Niger îi căzuseră în mînă printre copiii guvernatorilor provinciali care erau deținuți la Roma ca o garanție a loialității părinților.[3] Cîtă vreme puterea lui Niger inspira teamă sau chiar respect, ei fură educați cu cea mai afectuoasă grijă, împreună cu copiii lui Severus, dar curînd, implicați în căderea tatălui lor ei fură sortiți mai întîi exilului și apoi morții.

Ocupat cu războiul din răsărit, Severus avea motive să se teamă că guvernatorul Britanniei trecînd marea și Alpii va ocupa sediul vacant al Imperiului și avînd de partea lui autoritatea Senatului și armata din apus, se va opune întoarcerii sale. Purtarea ambiguă a lui Albinus care nu adoptase titlul imperial, lăsă loc negocierilor. Uitînd totodată declarațiile sale patriotice și ambiția de a deține puterea supremă, el acceptă rangul precar de Caesar drept răsplată a neutralității care în cele din urmă i-a fost fatală. Pînă cînd să se hotărască pentru prima înfruntare, Severus îi arătă celui pe care-l sortise pieirii, toată stima și considerația.

---

[1] Pe cînd Severus era foarte grav bolnav s-a răspîndit cu insistență zvonul că intenționa să-i numească pe Niger și pe Albinus succesorii săi. Dat fiind că nu putea fi sincer cu amîndoi, s-ar putea să nu fi fost sincer cu niciunul. Totuși Severus a împins ipocrizia atît de departe, încît a pretins chiar în memoriile sale că avea această intenție.

[2] *Hist. August.*, p. 65.

[3] Această metodă, inventată de Commodus, s-a dovedit foarte utilă lui Severus. El a găsit la Roma copiii multora dintre principalii partizani ai rivalilor săi și i-a folosit, nu o dată, ca să-i intimideze, sau să-i atragă de partea sa pe părinții lor.

Chiar în scrisoarea în care își anunța victoria asupra lui Niger, el îl numește pe Albinus fratele sufletului și al Imperiului său, îi trimite salutările afectuoase ale soției sale Iulia și ale tinerei sale familii și îl imploră să păstreze credința oștirii și a țării, în interesul lor comun. Solii însărcinați cu această scrisoare erau instruiți să-l salute cu respect pe Caesar, să ceară o audiență particulară și să-i înfigă pumnalele în inimă.[1] Complotul fu descoperit și prea credulul Albinus debarcă în fine pe continent și se pregăti pentru o confruntare inegală cu rivalul său, care se năpustea acum asupra lui, în fruntea unei armate încercate și victorioase. Eforturile militare ale lui Severus par nepotrivite cu importanța cuceririlor sale. Două ciocniri, una aproape de Helespont, cealaltă în strîmtele trecători ale Ciliciei, hotărîră soarta pretendentului sirian; oștile europene își confirmară încă o dată ascendentul asupra efeminaților proveniți din Asia.[2] Bătălia de lîngă Lyon, în care o sută cincizeci de mii[3] de romani intrară în luptă, se dovedi la fel de fatală pentru Albinus. Vitejia armatei britanice puse într-adevăr la grea încercare disciplina severă a legiunilor ilirice. Faima și persoana lui Severus părură, cîteva clipe, cu desăvîrșire pierdute, pînă cînd acesta își regrupă oștile istovite și le duse la o victorie decisivă.[4] Conflictul luă sfîrșit chiar cu această bătălie memorabilă.

Războaiele civile ale Europei moderne s-au remarcat nu numai printr-o dușmănie feroce, ci și prin perseverența îndă-

---

[1] *Hist. August.*, p. 84. Spartianus a reprodus această curioasă scrisoare în întregime.

[2] Vezi cartea a treia a lui Herodian și a șaptezeci și patra a lui Dio Cassius. (În realitate e vorba de trei bătălii: una lîngă Cyzicus pe Helespont, a doua în apropiere de Nicea, în Bithynia, a treia nu departe de Issus în Cilicia, unde Alexandru l-a învins pe Darius. Dio, LXXIV, c. 6 și 7; Herodian III, 2—4 — O.S.)

[3] Dio, LXXV, p. 1260.

[4] Dio, LXXV (c. 6), p. 1261, Herodian, III, p. 110; *Hist. August.*, p. 68. Bătălia a avut loc pe cîmpia de la Trevoux, la trei-patru leghe depărtare de Lyon. Tillemont, tom. III, p. 406, nota 18.

rătnică a partidelor în luptă. Ele au fost justificate în general de unele principii, sau cel puțin și-au găsit un pretext în religie ori în ideile de libertate și loialitate. Conducătorii erau nobili cu avere personală și influență ereditară. Ostașii se luptau ca niște oameni interesați în rezultatul luptei; și cum spiritul războinic și entuziasmul pentru partida respectivă erau puternic împărtășite de întreaga comunitate, un șef învins căpăta numaidecît noi partizani, dornici să-și verse sîngele pentru aceeași cauză. Dar romanii, după căderea republicii, se luptau numai și numai pentru a-și alege stăpînii. Sub stindardul unui candidat la Imperiu, care era în asentimentul maselor populare, unii se înrolau din afecțiune, alții de teamă, mulți din interes, dar nimeni datorită principiilor sale. Legiunile lor, pe care zelul partinic nu le înflăcăra, erau atrase în războiul civil de daruri generoase și promisiuni și mai generoase. O înfrîngere, care-l făcea pe șef incapabil să-și țină promisiunile, făcea totodată ca mercenarii ce-l urmaseră să se lepede de credința datorată lui; ei erau astfel lăsați să-și asigure propria securitate abandonînd la timp o cauză pierdută. Pentru provinciile imperiului avea puțină însemnătate în numele cui erau împilate sau guvernate. Ele se lăsau conduse de cel care deținea puterea în acel moment și de îndată ce acesta ceda în fața unei puteri mai mari se grăbeau să cerșească clemența învingătorului, care avînd o imensă datorie de achitat, era silit să sacrifice provinciile ce-și atrăseseră o vină deosebită ca să satisfacă capacitatea soldaților săi. Pe cuprinsul imens al Imperiului Roman existau puține orașe întărite în stare să adăpostească o armată învinsă; nici un om, nici o familie, sau un ordin cetățenesc, oricare ar fi fost interesele lor, nu erau capabile să restabilească, fără sprijinul puterii de stat, o cauză pierdută.[1]

Totuși în lupta dintre Severus și Niger, un singur oraș merită să fie menționat aparte. Cum Bizanțul era unul

---

[1] Montesquieu, *Considérations sur la Grandeur et la Décadence des Romains*, c. XII.

dintre cele mai importante locuri de trecere din Europa în Asia, fusese dotat cu o puternică garnizoană și o flotă de cinci sute de corăbii ancorată în portul său[1]. Năvalnicul Severus nu luă în seamă acest prudent plan de apărare. El lăsă în grija generalilor săi asediul Bizanțului, forță trecătoare mai puțin apărată a Helespontului și fără să se sinchisească de un dușman neînsemnat, trecu mai departe pentru a-și întîlni rivalul. Bizanțul atacat de o armată numeroasă, care sporea necontenit, iar apoi de întreaga putere navală a Imperiului, susținu un asediu de trei ani și rămase fidel numelui și memoriei lui Niger. Cetățenii și soldații (nu știm din ce cauză) erau îmboldiți de aceeași mînie. Cîțiva dintre principalii ofițeri ai lui Niger, care priveau cu neîncredere sau dispreț iertarea învingătorului, se aruncaseră în acest ultim refugiu. Fortificațiile erau considerate inexpugnabile, iar pentru apărarea cetății un constructor celebru utilizase toate sistemele mecanice cunoscute de cei vechi.[2] În cele din urmă Bizanțul se predă din cauza foametei. Magistrații orașului și soldații fură uciși, zidurile dărîmate, privilegiile suprimate și orașul, care era destinat să devină capitala Răsăritului, dăinui numai ca un sat deschis, supus jurisdicției jignitoare a orașului vecin. Istoricul Dio, care admirase starea înfloritoare și deplîngea devastarea Bizanțului, îl acuză pe Severus că prin răzbunarea lui a lipsit poporul roman de cea mai puternică apărare împotriva „barbarilor" din Pont și Asia.[3] Adevărul acestei afirmații

---

[1] E de presupus că cele mai multe dintre ele erau corăbii mici, deschise; totuși unele erau corăbii cu două și chiar cu trei rînduri de vîsle.

[2] Numele constructorului era Priscus. Priceperea lui i-a salvat viața și a fost luat din această cauză în serviciul învingătorului. Pentru detaliile asediului, vezi Dio Cassius (LXXV, (c. 10), p. 1251) și Herodian (II, (c. 6), p. 85); pentru teoria asediului poate fi consultat fantezistul Chevalier de Folard, *Polyla*, tom. 1, p. 76.

[3] Cu toată autoritatea lui Spartianus și a unor autori greci moderni putem fi siguri pe baza informațiilor furnizate de Dio și Herodian că Bizanțul a rămas în ruine mulți ani după moartea

a fost din nefericire prea bine confirmat în anii următori, cînd flotele goţilor au împînzit Euxinul şi au trecut prin Bosforul lipsit de apărare, pătrunzînd pînă în centrul Mediteranei.

Atît Niger cît şi Albinus fură descoperiţi şi executaţi pe cînd fugeau de pe cîmpul de luptă. Soarta lor nu trezi nici surprindere, nici milă. Ei îşi riscaseră viaţa pentru a cîştiga tronul, şi avuseseră soarta pe care ei înşişi ar fi pregătit-o altuia. Severus nu dovedi o nobilă trufie, îngăduind rivalilor săi să trăiască ca simpli cetăţeni. Neiertător din fire şi îmboldit de zgîrcenie, el încurajă răzbunarea chiar şi acolo unde nu exista antipatie pentru candidatul favorizat de soartă; cei mai de vază dintre provinciali, care ascultaseră de guvernatorul sub a cărui autoritate se aflau din întîmplare, au fost pedepsiţi cu moartea, exilul şi, mai ales, cu confiscarea averii.

Multe oraşe din răsărit fură lipsite de vechile lor onoruri şi obligate să plătească pentru tezaurul lui Severus de patru ori sumele cu care contribuiseră la cererea lui Niger[1].

Cît timp soarta războiului încă nu se hotărîse, cruzimea lui Severus, fu ţinută oarecum în frîu de incertitudinea situaţiei şi de pretinsul său respect pentru Senat. Capul lui Albinus, însoţit de o scrisoare ameninţătoare, îi avertiză pe romani că era hotărît să nu cruţe pe nici unul din partizanii nefericiţilor săi rivali. Lucrul care îl scotea mai cu seamă din fire era bănuiala bine întemeiată că nu se bucurase niciodată de afecţiunea Senatului; el îşi dezlănţui

---

lui Severus. (Milman consideră că nu există o contradicţie între relatarea lui Dio şi cea a lui Spartianus şi a scriitorilor greci moderni. Dio nu spune că Severus a distrus Bizanţul, ci numai că i-a ridicat toate privilegiile, le-a luat locuitorilor proprietăţile, a ras fortificaţiile şi a supus oraşul jurisdicţiei oraşului vecin Perinthus. Cu timpul însă, regretîndu-şi asprimea, Severus i-a redat Bizanţului drepturile şi privilegiile şi a poruncit să se construiască temple. Zosimus menţionează un portic, care a fost construit de Severus în Bizanţ şi care i-a purtat numele — O.S.).

[1] Dio, LXXIV, p. 1250.

propria-i ură, ascunzînd-o însă sub pretextul de a fi descoperit recent o corespondență trădătoare. Iertă totuși treizeci și cinci de senatori acuzați de a fi favorizat partida lui Albinus, iar prin purtarea sa ulterioară, se strădui să-i convingă că și uitase, nu numai că le iertase presupusa vină. Dar totodată osîndi alți patruzeci și unu[1] de senatori, al căror nume istoria l-a păstrat. Soțiile, copiii și clienții lor îi urmară în moarte, iar cei mai nobili provinciali din Spania și Gallia fură tîrîți în același dezastru. O justiție atît de severă, căci așa o denumea el, era, după părerea lui Severus, singura în stare să asigure pacea poporului roman și securitatea împăratului. Deplîngea însă faptul că pentru a putea fi blînd, era nevoie mai întîi să fie crud.[2]...

...Interesul adevărat al unui monarh absolut coincide în general cu cel al poporului său. Mărimea, bogăția și securitatea acestuia sînt cele mai bune și de altfel singurele temelii ale adevăratei sale puteri suverane; chiar dacă el ar fi cu totul lipsit de virtute, prudența, ținînd locul virtuții, i-ar dicta aceeași regulă de purtare. Severus considera Imperiul Roman drept proprietatea sa, și de îndată ce și-a asigurat stăpînirea acestuia, acordă toată grija cultivării și îmbunătățirii unei achiziții atît de prețioase. Legi salutare, puse în practică cu o hotărîre de neclintit, corectară curînd cele mai multe dintre abuzurile care, de la moartea lui Marcus Aurelius viciau activitatea fiecărei ramuri de guvernămînt. La împărțirea dreptății, judecățile împăratului se caracterizau prin atenție, discernămînt și spirit imparțial; de cîte ori se abătea de la stricta echitate, era, în genere, în favoarea celor săraci și oprimați și aceasta poate nu atît dintr-un simțămînt de omenie, cît din înclinarea firească a unui despot de a umili trufia celor mari și de a-i coborî

---

[1] Dio, LXXV, p. 1264) menționează numai 29 de senatori, dar în *Hist. August.*, p. 69 sînt numiți 41, între care șase cu numele de Pescennius. Herodian (III, p. 115) vorbește în general de cruzimea lui Severus.

[2] Aurelius Victor.

pe toți supușii săi la aceeași stare de totală dependență. Gustul său costisitor pentru clădiri, spectacole magnifice, și, mai presus de toate, o constantă și generoasă distribuire de grîu și alimente au fost mijloacele cele mai sigure de a-și atrage afecțiunea poporului roman.[1] Nenorocirile izvorîte din dezordinea civilă fură date uitării. Provinciile cunoscură din nou zile senine de pace și prosperitate și multe orașe fură restaurate datorită generozității lui Severus; ele luară titlul de colonii ale lui, mărturisindu-și prin monumente publice recunoștința și fericirea.[2] Faima armelor romane renăscu sub acest împărat războinic și norocos în lupte[3]; Septimius Severus se lăuda cu îndreptățită mîndrie, că primind Imperiul covîrșit de războaie interne și externe, i-a lăsat moștenire o pace temeinică, universală și onorabilă.[4]

Deși rănile războiului civil păreau complet vindecate, otrava sa mortală mai dăinuia încă în părțile vitale ale Imperiului. Severus poseda o mare vigoare și dibăcie, dar însuși sufletul îndrăzneț al primului Caesar, sau politica înțeleaptă a lui August abia dacă ar fi fost în stare să frîngă trufia legiunilor victorioase. Gratitudinea, o politică greșită și o aparentă necesitate, îl îndemnară pe Severus să slăbească

---

[1] Dio, LXXVI, p. 1272; *Hist. August.*, p. 67. (Spartianus, *Severus*, c. 8). Severus a sărbătorit jocurile seculare cu un fast extraordinar, și a lăsat în grînarele publice o provizie de grîu pentru șapte ani, aproximativ 75.000 modii, sau 2.500 măsuri pe zi. Nu mă îndoiesc că grînarele lui Severus erau aprovizionate pe termen lung, dar nu sînt mai puțin convins că politica pe de o parte și admirația pe de alta au sporit tezaurul cu mult peste conținutul lui real. *Hist. August.*, p. 70, Spr., *Sev.*, c. 23.

[2] Vezi tratatul lui Spanheim despre medalii vechi, inscripții și învățații noștri călători Spon și Wheeler, Shaw, Pocock etc., care în Africa, Grecia și Asia au găsit mai multe monumente ale lui Severus decît ale oricărui alt împărat roman.

[3] El și-a dus armatele victorioase la Seleucia și Ctesiphon, capitalele monarhiei parte. Voi menționa acest război la locul potrivit.

[4] *Etiam in Britannis* a fost justa și emfatica sa expresie. *Hist. August.*, 72 (Spart., *Sev.*, c. 23).

frînele disciplinei.[1] Vanitatea soldaților săi era măgulită de onoarea de a purta inele de aur[2], comoditatea lor sporită prin permisiunea de a trăi împreună cu soțiile în trîndăvia taberelor. El le spori solda pe care o avuseseră în trecut și îi învăță să aștepte și în curînd chiar să pretindă donații extraordinare în momentele de pericol public, sau în zilele de sărbătoare. Încurajați de succes, moleșiți de lux și ridicați deasupra celorlalți supuși prin privilegiile[3] lor periculoase, ei ajunseră curînd să se dedea la abuzuri față de țară și să suporte greu o subordonare firească. Ofițerii lor își arătau superioritatea rangului prin etalarea unei eleganțe și a unui lux tot mai accentut. Se păstrează încă o scrisoare de a lui Severus, în care acesta deplînge corupția indisciplinară a armatei și îndeamnă pe unul dintre generalii săi să înceapă reformele necesare chiar de la tribuni, deoarece, după cum pe drept cuvînt observă el, ofițerul care și-a pierdut stima soldaților[4] nu se va putea bizui niciodată pe ascultarea lor. Dacă împăratul s-ar fi gîndit, și-ar fi dat seama că originea acestei corupții ce domnea de sus pînă jos se putea atribui, într-adevăr, nu exemplului, ci indulgenței dezastruoase a comandantului suprem.

Pretorienii care își uciseseră împăratul și vînduseră Imperiul își primiseră dreapta pedeapsă a trădării lor; dar necesara, deși periculoasa instituție a gărzilor, fu curînd restabilită într-o nouă formă de către Severus și mărită de patru ori față de vechiul efectiv.[5] Înainte aceste trupe fuseseră recrutate din Italia dar, pe măsură ce provinciile învecinate se lăsaseră treptat cuprinse de aceeași moleșeală ca și Roma, recrutările fură extinse la Macedonia, Noricum și Spania.

[1] Herodian, III, p. 115; *Hist. August.*, p. 68.

[2] Asupra insolenței și privilegiilor soldaților poate fi consultată satira a șaisprezecea, greșit atribuită lui Iuvenal; stilul și conținutul ei mă fac să cred că a fost compusă sub domnia lui Severus sau a fiului său.

[3] *Hist. August.*, p. 75.

[4] Dio, LXXIV, p. 1243.

[5] Herodian, III, p. 121.

Severus hotărî ca, în locul acestor trupe elegante, adaptate mai degrabă vieții fastuoase de la curte, decît corvezilor războiului, să fie luați din toate legiunile fruntariilor acei soldați ce se distingeau în chip deosebit prin putere, curaj și devotament și să fie eventual înaintați, în semn de onoare și recompensă, în serviciul mai invidiat al gărzii imperiale. În acest fel, tineretul Italiei era îndepărtat de la mînuirea armelor și Capitala fu îngrozită de aspectul și manierele stranii ale unei mulțimi de barbari. Severus însă se legăna cu speranța că legiunile îi vor considera pe acești pretorieni aleși ca pe reprezentanții întregului ordin militar; că acest corp de cincizeci de mii de oameni, superior prin arme și echipament oricărei forțe care ar fi putut să le fie opusă în luptă, era în stare să curme pe veci speranța vreunei rebeliuni și îi putea asigura tronul, lui și urmașilor săi.

Comanda acestor trupe favorizate și temute deveni curînd postul cel mai important al Imperiului. Pe măsură ce guvernarea degenera în despotism militar, prefectul pretoriului, care la origine fusese un simplu căpitan al gărzii, fu pus nu numai în capul armatei, ci și al finanțelor și al legilor. În orice departament al administrației el reprezenta persoana și exercita autoritatea împăratului.[1] Primul prefect care s-a bucurat și a abuzat de această imensă putere,

---

[1] Prefectul pretoriului a fost la început numai comandantul gărzii și cu mult inferior ca poziție lui *Praefectus Urbi*, totuși tocmai poziția sa îi dădea încă de pe atunci o mare putere și influență. Pentru a evita ca el să facă abuz de această putere, August a luat două măsuri: mai întîi aceea de a împărți comanda între doi prefecți, și a doua, aceea de a-i alege pe prefecții pretoriului exclusiv din ordinul ecvestru. Înțelepciunea primei măsuri s-a dovedit prin pericolul la care a fost expus Tiberiu încredințînd întreaga comandă lui Seianus. Cea de-a doua măsură a durat pînă la domnia lui Severus. Puterea prefecților era imensă; cum erau priviți ca reprezentanții împăratului, ei au ajuns că exercite toate funcțiile acestuia. Astfel ei dețineau nu numai autoritatea supremă militară și juridică, dar chiar puterea legislativă și controlul finanțelor și al provinciilor — O.S.

a fost Plautianus, ministrul favorit al lui Severus. Domnia lui a durat vreo zece ani, pînă la căsătoria fiicei sale cu fiul cel mai mare al împăratului. Ceea ce părea să-i consolideze poziția se dovedi a fi pricina căderii sale.[1] Ostilitatea palatului, răscolind ambițiile și temerile lui Plautianus, amenința să provoace o revoluție; împăratul, care tot îi mai purta afecțiune, fu silit, împotriva dorinței sale, să-l trimită la moarte.[2] După căderea lui Plautianus, un jurist eminent, celebrul Papinianus, fu numit în funcția complexă de prefect al pretoriului.

Pînă la domnia lui Severus, virtutea, și chiar bunul simț al împăraților se distingea prin respectul lor, real sau simulat față de Senat și prin condescendență față de frumosul cadru de politică civilă instituit de August. Dar Severus își petrecuse tinerețea supunîndu-se rigorilor presupuse de viața taberelor militare, iar anii maturității comandînd despotic. Mintea sa semeață și inflexibilă nu putea descoperi sau nu voia să admită, avantajul de a păstra o putere intermediară, fie și numai imaginară, între împărat și armată. Privea cu dispreț ideea de a se recunoaște sluga unei adunări care îl ura și care tremura ori de cîte ori îl vedea încruntîndu-se. Severus poruncea acolo unde simpla exprimare a dorințelor sale s-ar fi dovedit tot atît de eficace; el adoptă purtarea și stilul unui suveran și a unui cuceritor și exercită fără ocolișuri întreaga putere legislativă ca și pe cea executivă.

---

[1] Una dintre faptele sale cele mai îndrăznețe și mai neomenoase fu castrarea a o sută de cetățeni liberi din Roma, dintre care unii însurați, ba chiar tați de familie, numai pentru ca fiica sa, la nunta cu tînărul împărat, să fie servită de o escortă de eunuci demnă de o regină a Răsăritului. (Dio, LXXVI, p. 1271.)

[2] Dio, LXXVI, p. 1274; Herodian, II, p. 122, 129. Gramaticul din Alexandria, fapt deloc neobișnuit, pare a fi mai la curent cu această tranzacție misterioasă și mai sigur de vinovăția lui Plautianus, decît senatorul roman.

Victoria asupra Senatului fu ușoară și lipsită de glorie. Fiecare privire și fiecare dorință erau îndreptate spre magistratul suprem, căci acesta concentra în mîna sa armele și bogățiile statului; pe cînd Senatul, care nu era ales de popor, care nu era sprijinit de puterea militară și nici însuflețit de dragostea pentru binele public, își întemeia autoritatea în declin pe slaba temelie, gata să se năruie a străvechilor tradiții. Frumoasa teorie a republicii dispăru pe nesimțite, lăsînd locul sentimentelor mai firești și mai aproape de adevăr ale monarhiei. Cum libertățile și onorurile romane au fost acordate în mod succesiv provinciilor, unde vechea guvernare fie că nu fusese cunoscută, fie că amintirea ei provoca silă, tradiția maximelor republicane se șterse treptat. Istoricii greci din vremea Antoninilor[1] observă cu o malițioasă plăcere că deși suveranii Romei, dintr-o prejudecată demodată, se abțineau de la titulatura de regi, aveau totuși depline puteri regale. În timpul domniei lui Severus, Senatul era plin de sclavi culți și elocvenți din provinciile de răsărit, care își justificau propriul servilism cu speculații asupra servitudinii. Acești noi avocați ai prerogativelor imperiale erau ascultați cu plăcere la curte și cu răbdare de către popor, atunci cînd propovăduiau datoria supunerii pasive și dezvoltau pe larg neajunsurile inevitabile ale libertății. Juriștii și istoricii concurau la răspîndirea teoriei că autoritatea imperială nu era deținută prin putere delegată, ci prin renunțarea totală a Senatului la drepturile sale; că împăratul, eliberat de constrîngerea legilor civile, putea dispune, prin voința sa arbitrară, de viața și averea supușilor săi, ba chiar că putea dispune de Imperiu ca de pro-

---

[1] Appian în *Proem.* (cap. 6).

[2] Dio Cassius pare să nu fi scris cu alt scop decît acela de a înmănunchia aceste păreri într-un sistem istoric. *Pandectele* vor arăta cît de asiduu au lucrat juriștii în materie de prerogative.

prietatea sa particulară. Cei mai iluştri dintre juriştii civili, şi în special Papinianus, Paulus şi Ulpianus înfloriră sub dinastia lui Severus; se presupune că jurisprudenţa romană, strîns unită cu sistemul monarhic, a atins atunci deplina sa maturitate şi perfecţiune.

Contemporanii lui Severus, bucurîndu-se de pacea şi gloria acestei domnii îi iertară cruzimile începutului. Posteritatea însă, care a cunoscut efectele fatale ale maximelor şi exemplului său, îl consideră pe drept cuvînt ca principalul autor al declinului Imperiului Roman.[1]...

---

[1] Gibbon, partizan convins al democraţiei Republicii romane, găseşte că absolutismul imperial, introdus de Severus, a însemnat sfîrşitul virtuţilor civice romane, baza strălucirii şi puterii Romei (n.t.).

Capitolul VI

MOARTEA LUI SEVERUS. TIRANIA LUI CARACALLA. UZURPAREA LUI MACRINUS. NEBUNIILE LUI ELAGABAL. VIRTUȚILE LUI ALEXANDER SEVERUS. IMORALITATEA ARMATEI. STAREA GENERALĂ A FINANȚELOR ROMANE

Ridicarea pe o treaptă înaltă, oricît de grea și periculoasă ar fi ea, poate absorbi toate facultățile unei minți active și conștiente de propriile ei puteri; dar simpla stăpînire a unui tron n-a putut încă niciodată pînă acum să ofere o satisfacție durabilă unei minți ambițioase. Acest trist adevăr fu resimțit și confirmat de Severus. Soarta și meritul său îl ridicaseră de la o situație umilă la primul loc din omenire. „Fusese de toate," cum spunea el însuși[1], „și toate aveau puțin preț". Preocupat de grija nu de a dobîndi, ci de a păstra un imperiu, covîrșit de vîrstă și infirmități, ajunse să nu-i mai pese de faimă[2] și să fie sătul de putere; toate perspectivele plăcute ale vieții îi erau acum închise. Dorința de a perpetua măreția familiei sale era singurul țel al ambiției și dragostei sale de părinte.

Ca marea majoritate a celor originari din Africa, Severus se deda cu pasiune vanelor studii ale magiei și divinității;

[1] *Hist. August.*, p. 71 (Spart., *Sever.*, c. 17): *Omnia fui et nihil expedit.*

[2] Dio Cassius, LXXVI, (c. 16), p. 1284.

el era un adînc cunoscător al interpretării viselor și prevestirilor și un spirit familiarizat cu știința astrologiei raționale, care aproape în toate vremurile, în afară de ale noastre, și-a păstrat influența asupra minții omenești. Își pierduse prima soție pe cînd era guvernatorul Galliei[1],[2]. În vederea unei a doua căsătorii, el căută o favorită a soartei și de îndată ce descoperi că o tînără doamnă din Emea în Siria avea o „obîrșie regală“, el îi ceru și îi obținu mîna. Iulia Domna (căci acesta era numele ei) merita tot ce soarta îi putea făgădui mai bun. Ea păstră pînă la o vîrstă înaintată atracția frumuseții, și împreună cu o vie imaginație, o minte limpede și o putere de judecată rar hărăzită sexului ei. Plăcutele calități ale Iuliei n-au făcut niciodată o impresie prea puternică asupra soțului sumbru și gelos din fire; dar, sub domnia fiului ei, ea administră treburile cele mai importante ale Imperiului cu o prudență ce-i sporea autoritatea și cu o moderație care corecta uneori extravaganțele nesăbuite ale acestuia. Iulia se ocupă cu oarecare succes de litere și filozofie și dobîndi o strălucită reputație în acest domeniu. Ea patrona toate artele și era prietena oricărui om talentat. Învățații i-au preamărit cu recunoștință lingușitoare virtuțile; dar dacă putem da crezare cronicii scandaloase a istoriei antice, castitatea era foarte departe de a fi cea mai strălucită dintre virtuțile împărătesei Iulia.

Fructul căsătoriei ei au fost doi fii, Caracalla și Geta, moștenitorii prezumtivi ai Imperiului. Speranțele pe care dragostea părintească le inspira tatălui lor și lumii romane

---

[1] Dl. de Tillemont este foarte încurcat de un pasaj a lui Dio, în care împărăteasa Faustina, care a murit în anul 175, apare în anul 186, contribuind la căsătoria lui Severus cu Iulia (LXXIV, p. 1243). Învățatul compilator a uitat că Dio relatează nu un fapt real, ci un vis al lui Severus, iar visele nu sînt îngrădite de vreo limită de timp ori spațiu. *Histoire des Empereurs*, tome III, p. 389, nota 6.

[2] Gallia Lyoneză era o provincie din Gallia Transalpină; ea corespundea departamentelor Rhône și Savoie din Franța de astăzi, care la rîndul ei reprezintă toată Gallia Transalpină (n.t.).

fură în curînd înșelate de acești tineri înfumurați; ei se complăceau într-o stare de indolență, asigurată prin situația lor de prinți ereditari și în credința că norocul le va ține loc de merit și sîrguință. Lipsiți de orice dorință de a se întrece în virtute sau talente, ei își descoperiră, încă din copilărie, o antipatie nestrămutată și implacabilă unul față de altul.

Dușmănia lor creștea odată cu trecerea anilor, întreținută de intrigile favoriților interesați ai fiecăruia; ea izbucnea în rivalități care, copilărești la început, deveniră treptat mai grave pînă cînd, în cele din urmă, Caracalla și Geta împărțiră teatrul, circul și curtea imperială în două facțiuni animate de speranțele și temerile conducătorilor respectivi. Prudentul împărat se strădui prin toate mijloacele, fie cu sfatul, fie cu autoritatea-i părintească, să împace această dușmănie crescîndă. Nefericita discordie a fiilor săi îi întuneca toate speranțele și amenința să răstoarne un tron ridicat cu atîta trudă, consolidat cu atîta sînge și păstrat prin toate mijloacele posibile pe care puterea armelor sau avuția puteau să le ofere. Cu o mînă imparțială Severus menținu între ei o balanță exactă de favoruri, le conferi ambilor rangul de Augustus, împreună cu numele respectat de Antoninus, și pentru prima oară lumea romană avu trei împărați. Totuși, chiar această purtare dreaptă nu făcu decît să ațîțe dușmănia dintre cei doi. Pe cînd Caracalla, crud din fire, își afirma dreptul de prim născut, mai blîndul Geta căuta să cîștige afecțiunea poporului și a soldaților. Dezamăgit și îngrijorat în calitate de părinte, Severus prevăzu că cel mai slab dintre fii săi va cădea victima celui mai tare, care la rîndul său va fi distrus de propriile lui vicii.

În aceste împrejurări, veștile despre un război în Britannia, și invadarea provinciei de către „barbarii“ din nord (208 e.n.), fură primite cu plăcere de Severus. Deși vigilența locotenenților săi ar fi fost, poate, de ajuns pentru a respinge inamicul îndepărtat, el hotărî să se folosească de acest pretext onorabil pentru a-i sustrage pe fiii săi luxului

moleșitor al Romei, care le tulbura mințile și le răscolea pasiunile și a-i obișnui pe tineri cu greutățile războiului și guvernării. În ciuda vîrstei sale înaintate (trecuse de șaizeci de ani) și a podagrei care-l obliga să fie transportat într-o litieră, împăratul se deplasă personal pînă în insula aceea îndepărtată, întovărășit de cei doi fii ai săi, de întreaga curte și de o armată demnă de temut. Trecu îndată de zidurile lui Hadrian și Antoninus și intră în țara inamică cu scopul de a desăvîrși cucerirea Britanniei, acțiune pe care romanii o încercau de atîta vreme. Pătrunse pînă la extremitatea nordică a insulei fără a întîlni vreun dușman, dar ambuscadele furișe ale caledonienilor, care hărțuiau necontenit spatele și laturile armatei sale, frigul și greutățile unui marș de iarnă peste dealurile și prin mlaștinile Scoției, se spune că i-au costat pe romani vreo cincizeci de mii de oameni. În cele din urmă, rezistența caledonienilor slăbi sub atacul puternic și încăpățînat al romanilor; ei cerură pace și cedară o mică parte din arme și o mare parte din teritoriu. Dar caledonienii se resemnaseră doar în aparență. Odată ce groaza momentului trecu, ei renunțară la starea lor de supuși. Numaidecît după retragerea legiunilor romane, ei reveniră la independența lor ostilă. Spiritul lor turbulent îl făcu pe Severus să trimită o nouă armată în Caledonia, cu cele mai sîngeroase ordine, nu de a-i supune, ci de a-i extermina pe băștinași. Moartea semețului lor adversar îi salvă însă.[1]

Războiul caledonian, lipsit de evenimente hotărîtoare și de importanță prin consecințe, abia dacă merită atenția noastră; dar se presupune — și părerea este în bună parte îndreptățită — că invazia lui Severus se leagă de perioada cea mai strălucită a istoriei sau a legendelor britanice. Fingal, al cărui renume, împreună cu eroii și barzii săi, a fost de curînd dezgropat de sub colbul veacurilor, comandînd, după cît se spune, pe caledonieni în acest moment memorabil al

---

[1] Dio, LXXVI, p. 1280; Herodian, III, p. 133 etc.

istoriei lor, scăpă de sub puterea lui Severus și obținu o strălucită victorie pe malurile rîului Carun, victorie în care „*fiul regelui lumii*, Caricul, fugi de teama armelor lui de pe mult lăudatele sale cîmpuri de luptă“[1]. Ceața îndoielii acoperă încă aceste legende scoțiene și ea nu poate fi împrăștiată nici de cele mai ingenioase cercetări ale criticii moderne[2]; dar dacă am avea cît de cît siguranța că Fingal a fost un personaj real și că Ossian a cîntat faptele sale, contrastul izbitor dintre situația și obiceiurile popoarelor în conflict ar putea amuza mintea unui filozof. Comparația n-ar prea fi în avantajul poporului mai civilizat, dacă am pune față în față răzbunarea necruțătoare a lui Severus și generoasa clemență a lui Fingal; timida și brutala cruzime a lui Caracalla și vitejia, blîndețea, geniul elegant al lui Ossian; pe șefii mercenari, care de teamă sau din interes slujeau sub stindardul imperial și pe războinicii născuți liberi, care puseseră mîna pe arme la chemarea regelui din Morven; dacă, într-un cuvînt, îi comparară pe nesupușii caledonieni strălucind prin aprigile virtuți ale naturii cu romanii degenerați, pîngăriți de viciile josnice ale bogăției și sclaviei...

...Sănătatea șubredă și ultima boală a lui Severus ațîțară ambiția sălbatică și pasiunile întunecate din sufletul lui Caracalla. Cum acesta ardea de nerăbdare să dobîndească tronul și să împartă imperiul, el încercă nu o dată să scurteze prea puținele zile ce-i mai rămăseseră tatălui său și se strădui, dar fără succes, să stîrnească o răzmeriță

---

[1] Poemele lui Ossian, vol. 1, p. 175.

[2] Faptul că acest Caricul al lui Ossian este Caracalla al istoriei romane este poate singurul punct al antichității britanice asupra căruia Macpherson și Whitacker sînt de acord și totuși părerea aceasta comportă unele dificultăți. În războiul caledonian fiul lui Severus era cunoscut numai sub denumirea de Antoninus; pare straniu faptul că bardul din munții Scoției îl descrie folosind o poreclă născocită cu patru ani mai tîrziu, folosită de romani abia după moartea acestui împărat și care apare arareori în cei mai vechi istorici, Dio, LXXVII, p. 1317; *Hist. August.*, p. 89; Aurel. Victor; Euseb. în *Chron.* ad ann. 214.

printre soldați.[1] Bătrînul împărat criticase adesea slăbiciunea rău îndrumată a lui Marcus Aurelius, care, printr-o singură măsură dreaptă, ar fi putut salva lumea romană de tirania nemernicului său fiu. Pus în aceeași situație, el a putut să-și dea seama cît de ușor se înmoaie severitatea unui judecător sub căldura dragostei părintești. Severus judecă, amenință, dar nu putu să pedepsească și acest ultim gest de îndurare a adus Imperiului mai multe nenorociri decît un lung șir de cruzimi.[2] Frămîntările minții sale îi răscoleau durerile trupului. Își dorea cu nerăbdare moartea și grăbea venirea ei prin această nerăbdare. Severus muri (211 e.n., februarie, 4) la York în al șaizeci și cincilea an al vieții sale și al optsprezecelea al unei domnii lungi și glorioase. În ultimele sale clipe, le ceru fiilor săi să se sprijine unul pe altul și-i recomandă pe amîndoi armatei. Acest sfat salutar nu pătrunse niciodată pînă în inima, sau măcar în mintea năvalnicilor tineri; dar armata, mai ascultătoare, ținînd seama de jurămîntul ei de credință și de autoritatea defunctului lor stăpîn, rezistă solicitărilor lui Caracalla și îi proclamă pe ambii frați împărați ai Romei. Noii suverani îi lăsară curînd în pace pe caledonieni, se întoarseră în Capitală, celebrară funeraliile tatălui lor cu onoruri divine și fură confirmați cu ovații ca suverani legali de către Senat, popor și provincii. S-ar părea totuși că o preeminență de rang a fost acordată fiului mai mare, dar ambii administrară Imperiul cu puteri egale și independente.[3]

O asemenea formă de guvernare împărțită s-ar fi dovedit o sursă de discordie chiar între cei mai iubitori frați; era cu neputință ca ea să dureze multă vreme între doi dușmani înverșunați, care nici nu doreau, și nici nu se puteau încrede într-o împăcare. Faptul că numai unul putea domni și că celălalt trebuia să cadă, devenise cum nu se poate mai evident; fiecare dintre ei, judecînd planurile rivalului său după

---

[1] Dio, LXXVI, p. 1282; *Hist. August.*, p. 71; Aurelius Victor.
[2] Dio, LXXVI, p. 1283; *Hist. August.*, p. 89.
[3] Dio, LXXVI, p. 1284; Herodian, III, p. 125.

ale sale, își păzea cu străşnicie viața împotriva atacurilor repetate, ale celuilalt, ce luau forma unor încercări de otrăvire sau lovituri de spadă. Rapida lor călătorie prin Gallia şi Italia, în cursul căreia nu luară niciodată masa împreună şi nu dormiră niciodată sub acelaşi acoperămînt, oferea provinciilor spectacolul odios al discordiei frăţeşti. Sosind la Roma împărțiră numaidecît vasta întindere a palatului imperial.[1] Orice comunicație între apartamentele lor fu desființată. Ușile și locurile de trecere au fost întărite cu grijă, iar gărzile puse și schimbate cu aceeaşi strictețe ca intr-o cetate asediată. Împărații se întîlneau numai în public și în prezența mamei lor îndurerate, fiecare înconjurat de numeroşi partizani înarmați. Chiar în asemenea ocazii sau cu prilejul ceremoniilor, fățărnicia vieții de la curte putea cu greu ascunde ura din inimile lor.[2]

Acest război civil latent preocupa întregul guvern cînd fu alcătuit un plan în avantajul ambilor frați dușmani. S-a propus ca, dată fiind imposibilitatea de a-i împăca, să-și separe interesele şi să împartă Imperiul între ei. Condițiile tratatului fuseseră de-acum schițate cu oarecare acuratețe.

---

[1] Dio, LXXVI, p. 1284; Herodian III., p. 135.

[2] Dl. Hume este pe drept cuvînt surprins de un pasaj din Herodian (IV, p. 139), care cu această ocazie înfățișează palatul imperial ca avînd o întindere egală cu restul Romei. Muntele Palatin, pe care se afla construit, ocupa, cel mult, o circonferință de unsprezece sau douăsprezece mii de picioare (circa 2.500—3.000 m. p. — n.t.). (*Notitia* și Victor, în *Roma Antica* a lui Nardini). Dar ar trebui să ne reamintim că bogații senatori înconjuraseră aproape orașul cu întinsele lor grădini și palate suburbane și că cea mai mare parte dintre ele fuseseră succesiv confiscate de împărați. Dacă Geta locuia în grădinile care-i purtară numele de pe Ianiculum, iar Caracalla în grădinile lui Maecenas de pe Esquilin, înseamnă că frații rivali erau despărțiți între ei de o distanță de cîteva mile; spațiul aflat la mijloc era ocupat de grădinile imperiale ale lui Sallustius, Lucullus, Agrippa, Domițian, Caius etc., toate întinzîndu-se în jurul orașului, și toate legate între ele, și cu palatul, prin punți aruncate peste Tibru sau peste străzi. Dar această explicație a lui Herodian ar necesita, deși nu prea merită, o disertație specială, ilustrată de o hartă a Romei Antice.

S-a ajuns la un acord; Caracalla, ca frate mai mare, urma să rămînă în posesia Europei și Africii de Apus și să cedeze stăpînirea Asiei și Egiptului lui Geta, care putea să-și stabilească reședința la Antiohia sau Alexandria, orașe aproape egale cu Roma în bogăție și mărime; armate numeroase să fie în permanență așezate pe ambele maluri ale Bosforului, pentru a păzi frontierele monarhiilor rivale; senatorii de origine europeană să recunoască suveranitatea Romei, iar cei din Asia să-l urmeze pe împăratul răsăritean. Lacrimile împărătesei Iulia întrerupseră negocierile care, încă de la început, umpluseră de uimire și indignare pieptul fiecărui roman. Imensele cuceriri erau atît de strîns unite prin acțiunea timpului și a politicii, încît era nevoie de cea mai brutală violență pentru a fi despărțite. Romanii aveau toate motivele să prevadă că părțile despărțite vor fi curînd constrînse prin război civil să revină sub domnia unui singur stăpîn. De asemenea, separarea permanentă și împărțirea provinciilor trebuiau să ducă la fărămițarea Imperiului, a cărui unitate rămăsese pînă acum neștirbită.[1]

Dacă tratatul ar fi fost pus în aplicare, suveranul Europei ar fi putut deveni curînd cuceritorul Asiei; dar Caracalla obținu o victorie mai ușoară, deși mai vinovată. El ascultă cu prefăcătorie rugămințile mamei sale și consimți (212 e.n., februarie), să-și întîlnească fratele în apartamentul ei, spre a ajunge la pace și împăcare. În mijlocul discuției, cîțiva centurioni, care reușiseră să se ascundă, în sala de întîlnire, se repeziră cu săbiile trase asupra nefericitului Geta. Mama sa, înnebunită, încercă să-l apere cu brațele[2]; dar împotrivirea-i se dovedi zadarnică; Iulia fu rănită la mînă și acoperită de sîngele fiului mai tînăr, în timp ce, sub ochii ei, cel mare ațîța furia asasinilor. De îndată ce fapta fu săvîrșită, Caracalla, cuprins de groază, alergă cu pași grăbiți spre lagărul pretorienilor, singurul său refugiu, și se aruncă la

---

[1] Herodian, IV, p. 139.
[2] Herodian, IV, p. 144.

pămînt în fața statuilor zeilor protectori.[1] Soldații încercară să-l ridice și să-l consoleze. Cu vocea întretăiată și cu vorbe dezlînate Caracalla îi informă despre pericolul iminent care îl pîndea și despre faptul că scăpase ca prin minune; el dădu a înțelege că dejucase planurile dușmanului său și-și arătă hotărîrea de a trăi și de a muri alături de oștile sale credincioase. Geta fusese favoritul soldaților, dar plînsetele erau acum inutile, iar răzbunarea primejdioasă, căci fiul lui Severus se mai bucura încă de respectul armatei. Nemulțumirea lor se stinse în murmure inutile și Caracalla îi convinse curînd de dreptatea cauzei sale, distribuindu-le printr-o singură donație risipitoare, tezaurele adunate sub domnia tatălui său.[2] Pentru puterea și securitatea sa, unicul lucru important erau sentimentele lor reale. De ele depindea profesiunea de credință a Senatului. Lingușitoarea adunare era întotdeauna gata să ratifice hotărîrea soartei, dar cum Caracalla dorea să potolească primele reacții ale indignării publice, numele lui Geta fu menționat cu decență și el primi onorurile funerare ale unui împărat roman.[1] Posteritatea înduioșată de soarta lui nenorocită a acoperit viciile sale cu un văl de îngăduință. Îl considerăm pe tînărul împărat victima ambițiilor fratelui său, uitînd că i-a lipsit doar puterea, nu și intenția de a săvîrși aceleași acte de răzbunare și aceleași crime.

Crima nu rămase nepedepsită. Nici treburile, nici plăcerile sau lingușirile nu-l puteau apăra pe Caracalla de mustrările cugetului său vinovat; în chinurile unei minți

---

[1] Caracalla a consacrat în templul lui Serapis sabia cu care se lăuda că îl ucisese pe fratele său Geta. Dio, LXXVI, p. 1307.

[2] Herodian, IV, p. 147. În fiecare tabără romană exista o mică capelă lîngă comandament în care statuile zeităților tutelare erau păstrate și adorate; de remarcat că acvilele și alte însemne militare figurau în primul rînd printre aceste zeități; o excelentă instituție care confirma disciplina prin sancțiunea religiei. Lipsius, *De Militia Romana*, IV, 5; V, 2.

[3] Herodian IV, p. 148; Dio, LXXVI, p. 1289.

torturate, el mărturisi că închipuirea sa bolnavă îi aducea adesea în fața ochilor chipul îndurerat al tatălui și fratelui său, care înviau pentru a-l amenința și a-l dojeni.[1] Conștiința vinovăției sale ar fi trebuit să-l îndemne să convingă omenirea, prin virtuțile dovedite în anii săi de domnie, că fapta aceea sîngeroasă fusese săvîrșită fără voia lui, ca urmare a unei necesități fatale. Dar căința îl împinse pe Caracalla doar să șteargă orice urmă care putea să-i amintească vina sa, sau chipul fratelui său asasinat. Întorcîndu-se de la Senat la palat, el își găsi mama în tovărășia unor matroane nobile, plîngînd moartea prematură a fiului ei mezin. Gelos, împăratul amenință că le va omorî pe loc. Sentința fu executată împotriva Fadillei, ultima fiică rămasă în viață a împăratului Marcus Aurelius și chiar îndurerata Iulia fu obligată să-și înnăbușe plînsul, să-și rețină suspinele și să-l privească pe ucigaș cu zîmbete de bucurie și aprobare. S-a calculat că sub acuzația vagă de a fi fost prietenii lui Geta, au fost ucise vreo douăzeci de mii de persoane de ambele sexe.[2] Gărzile și liberții acestuia, miniștrii care soluționau treburile statului și tovarășii orelor sale de petrecere, cei numiți din interes în fruntea armatei sau a aparatului de stat din provincii, împreună cu lungul șir al celor ce depindeau de ei, fură incluși în proscripție; aceasta se strădui să cuprindă pe oricine dusese cea mai neînsemnată corespondență cu Geta, plînsese la moartea sa sau măcar îi menționase numele.[3] Helvius Pertinax, fiul împăratului cu același nume, își pierdu viața datorită unor vorbe de duh

---

[1] Geta fu așezat printrei zei. *Să fie divin numai să nu fie viu*, (joc de cuvinte intraductibil între *divus* = divin și *vivus* = viu), a spus fratele său; *Hist. August.*, p. 91.

[2] Dio, LXXVII, p. 1301.

[3] Dio, LXXVII, p. 1290; Herodian, IV, p. 150 — Dio (p. 1298) spune că poeții autori de comedii nu mai puteau folosi numele de Geta în piesele lor, iar averile celor ce menționau acest nume în testamentul lor erau confiscate.

inoportun.[1] În cazul lui Thrasea Priscus s-a considerat drept o crimă suficientă faptul că descindea dintr-o familie în care dragostea de libertate părea înnăscută.[2] Motivele speciale ce dădeau prilej calomniei și suspiciunii fură în cele din urmă epuizate; iar cînd un senator era acuzat de a fi un dușman ascuns al guvernului, împăratul se mulțumea cu dovada că era un om cu avere și virtute. Acest principiu bine stabilit avea adesea cele mai sîngeroase consecințe.

Executarea atîtor cetățeni nevinovați era deplînsă pe ascuns de prietenii și familiile lor. Moartea lui Papinian, prefectul pretorului, fu deplînsă ca o nenorocire publică. În timpul ultimilor șapte ani ai domniei lui Severus, el exercitase cele mai importante funcții în stat și, prin influența lui salutară, călăuzise pașii împăratului pe calea dreptății și a moderației. Deplin încredințat și conștient de virtuțile și capacitățile sale, Severus îl implorase, pe patul de moarte, să vegheze asupra armoniei și propășirii familiei imperiale.[3] Eforturile cinstite ale lui Papinianus nu făcură decît să ațîțe ura pe care Caracalla o nutrea mai de mult împotriva ministrului tatălui său. După asasinarea lui Geta, prefectul

---

[1] Caracalla adoptase numele mai multor popoare învinse; Pertinax a remarcat că titlul de „*Geticus*“ (împăratul obținuse cîteva succese împotriva goților) ar fi un adaos potrivit la Parthicus, Allemannicus etc. *Hist. August.*, p. 89.

[2] Dio, LXXVII, p. 1291. El se trăgea probabil din Helvidius Priscus și Thrasea Paetus, acei patrioți a căror virtute dîrză dar inutilă și inoportună a fost imortalizată de Tacitus. (Caracalla le reproșa celor ce nu-i cereau favoruri: *E clar că dacă nu-mi cereți nimic, n-aveți încredere în mine; dacă n-aveți încredere în mine mă bănuiți; dacă mă bănuiți, vă temeți de mine: și dacă vă temeți de mine mă urîți*, și îndată îi condamna socotindu-i conspiratori. Un bun exemplu de raționament în logica unui tiran, spune Milman — O.S.).

[3] Se spune că Papinianus era rudă cu împărăteasa Iulia. (Se pare însă că Papinianus nu mai era prefect al pretoriului. După moartea lui Severus, Caracalla îi luase această funcție. Este afirmația lui Dio, și mărturia lui Spartianus are puțină greutate în fața celeilalte — O.S.).

primise ordin să-și dovedească din plin abilitatea și elocvența sa într-o apologie bine studiată a acelei fapte atroce. Înțeleptul Seneca consimțise să compună o epistolă similară către Senat în numele fiului și ucigașului Agrippinei.[1] „Este mai ușor să comiți decît să justifici un fratricid" a fost răspunsul superb al lui Papinianus care n-a ezitat între pierderea vieții și a onoarei. O virtute atît de întrepidă, care scăpase pură și neîntinată de intrigile curții, de obiceiurile ce se practicau în lumea afacerilor și de obligațiile profesiunii sale conferă mai multă strălucire memoriei lui Papinianus decît toate înaltele sale funcții, numeroasele sale scrieri și reputația de mare jurist pe care și-a păstrat-o de-a lungul tuturor epocilor jurisprudenței romane.[2]

Pînă acum romanii consideraseră o fericire, iar în vremuri grele o mîngîiere faptul că împărații erau înzestrați cu o virtute vajnică, dar viciile lor erau indolente. August, Traianus, Hadrian și Marcus Aurelius își vizitau personal posesiunile și trecerea lor era marcată prin măsuri înțelepte și binefăcătoare. Tirania lui Tiberius și Domițian, care își aveau aproape constant reședința la Roma, sau în vilele învecinate, se limita la ordinul senatorial și cel ecvestru.[3] Dar Caracalla era inamicul omenirii întregi. Cam la un an după asasinarea lui Geta, el părăsi Capitala (și nu se mai întoarse acolo niciodată). Restul domniei sale îl petrecu în diferite provincii ale imperiului, în special în cele din răsărit; și fiecare provincie era, pe rînd, victima rapacității și cruzimii sale. Constrînși de frică să-l urmeze în deplasările sale capricioase, senatorii erau obligați să-i procure cu o cheltuială enormă distracții zilnice, pe care apoi le lăsa cu dispreț

[1] Tacit., *Annal.*, XIV, II.

[2] *Hist. August.*, p. 88.

[3] Tiberius și Domițian nu s-au mișcat niciodată din vecinătatea Romei. Nero a făcut o scurtă călătorie în Grecia. *Și folosul celor care îi laudă pe principi este același oricît de departe s-ar afla. Ei își exercită cruzimea asupra celor din preajma lor.* Tacit., *Hist.*, IV, 75.

gărzilor sale şi să ridice în fiecare oraş palate şi teatre magnifice; dar împăratul fie că nici nu binevoia să le viziteze, fie că ordona să fie numaidecît dărîmate. Cele mai bogate familii fură ruinate de amenzi şi confiscări părtinitoare şi marea masă a supuşilor săi fu copleşită de impozite grele, stoarse cu ingeniozitate.[1] În plină pace, şi ca răspuns la o neînsemnată provocare, el ordonă un masacru general la Alexandria, în Egipt. Dintr-un loc ferit, aflat în templul lui Serapio, el privi şi dirijă măcelul a mii de cetăţeni şi străini, fără a ţine seamă nici de numărul, nici de crima victimelor, dat fiind că, după cum informă calm Senatul, toţi cetăţenii Alexandriei, cei care pieriseră şi cei cari scăpaseră, erau la fel de vinovaţi.[2]

Sfaturile înţelepte ale lui Severus nu făcuseră niciodată o impresie durabilă asupra minţii fiului său care, deşi înzestrat cu imaginaţie şi elocvenţă, era totuşi lipsit de judecată şi omenie.[3] O maximă periculoasă a acestuia, demnă de un tiran, a fost însă singurul lucru de care Caracalla şi-a amintit şi a abuzat: „Să-ţi asiguri afecţiunea armatei şi să consideri de mică importanţă restul supuşilor".[4] Generozitatea tatălui fusese înfrînată de prudenţă, iar indulgenţa sa faţă de armată moderată de dîrzenie şi autoritate. Politica fiului

[1] Dio, LXXVII, p. 1294.

[2] Dio, LXXVII, p. 1307; Herodian, IV, p. 158. Primul prezintă faptul numai ca un masacru crud, cel de al doilea îi atribuie totodată un caracter perfid. Pare probabil că locuitorii Alexandriei îl iritaseră pe tiran luîndu-l în derîdere şi, poate, fiindcă se dedaseră la agitaţii. (După aceste masacre Caracalla i-a lipsit pe locuitorii Alexandriei şi de spectacole şi de serbări publice. El a despărţit oraşul în două printr-un zid, ridicînd din loc în loc turnuri, pentru a împiedica comunicaţiile paşnice ale cetăţenilor. Astfel, spune Dio, a fost tratată nefericita Alexandrie de „*fiara sălbatică din Ausonia*". Acesta era titlul pe care oracolul i-l decernase lui Caracalla şi se spunea că era mulţumit de el şi că poruncea să fie folosit întotdeauna. — O.S.).

[3] Dio, LXXVII, p. 1296.

[4] Dio, LXXVI, p. 1284. Wotton (*Istoria Romei*, p. 330) bănuieşte că această maximă fusese inventată de Caracalla şi atribuită tatălui său.

se mărginea la o risipă nesocotită, și ea duse la ruina inevitabilă, atît a armatei cît și a Imperiului. Vigoarea soldaților, în loc să fie întărită de disciplina severă a taberei, se molo-șea în luxul orașelor. Sporirea excesivă a soldei lor și a donațiilor[1] ce le erau acordate slei resursele statului pentru a îmbogăți ordinul militar; totuși modestia acestui ordin în timp de pace și vrednicia lui în timp de război sînt cel mai bine asigurate printr-o sărăcie onorabilă. Purtarea obișnuită a lui Caracalla era trufașă și plină de aroganță, dar cu soldații el uita pînă și demnitatea cerută rangului său; încurajînd familiaritatea lor obraznică și neglijînd principalele îndatoriri ale unui general, împăratul ținea cu tot dinadinsul să pară egalul lor, imitînd îmbrăcămintea și manierele unui soldat de rînd.

Era cu neputință ca un caracter și o purtare ca aceea a lui Caracalla să poată inspira dragoste, sau stimă; dar atîta vreme cît viciile sale erau avantajoase pentru armată, n-avea a se teme de pericolul unei rebeliuni. O conspirație secretă, provocată de propria sa gelozie, fu însă fatală tiranului. Postul de prefect al pretoriului era împărțit între doi miniștri. Departamentul militar era încredințat lui Adventus, un soldat cu mai multă experiență decît capacitate, iar trebu-rile civile erau administrate de Opilius Macrinus ridicat în

---

[1] Dio, LXXVI, p. 1343, ne informează că darurile extraordinare ale lui Caracalla către armată se ridicau anual la șaptezeci de milioane de drahme (cam două milioane trei sute cincizeci de mii de lire). Mai există un alt pasaj din Dio referitor la plata soldaților, foarte interesant, dacă n-ar fi obscur, imperfect și probabil corupt. Sensul cel mai probabil pare a fi că gărzile pretoriene primeau o mie două sute cincizeci de drahme (patruzeci de lire) anual (Dio, LXXVII, p. 1307). Sub domnia lui August erau plătite cu două drahme sau dinari pe zi și șapte sute douăzeci anual (Tacit., *Annal.*, I 17). Domițian care a mărit solda cu un sfert, trebuie să fi ridicat pretorienii la nouă sute șaizeci de drahme (Gronovius, *De pecunia veteri*, III, c. 2). Aceste măriri succesive au ruinat Imperiul pentru că odată cu plata soldaților a crescut și numărul acestora. Am văzut că numai pretorienii au sporit de la zece mii la cincizeci de mii de oameni.

acest post înalt datorită iscusinței sale în afaceri și caracterului său plăcut. Dar favoarea de care se bucura Macrinus era schimbătoare, după cum dicta capriciul împăratului; viața sa atîrna de cea mai mică bănuială sau de cea mai neașteptată întîmplare. Viclenia sau fanatismul îi sugeraseră unui african, care avea darul profeției, o foarte periculoasă prezicere, anume că Macrinus și fiul său ar fi destinați să domnească peste Imperiu. Prezicerea se răspîndi curînd prin provincie și cînd omul a fost trimis în lanțuri la Roma, el continuă să susțină, în prezența prefectului orașului, adevărul profeției sale. Prefectul, primise cele mai categorice instrucțiuni să se informeze despre pretinsul succesor al lui Caracalla; interogatoriul luat africanului fu comunicat imediat curții imperiale care pe atunci se stabilise în Siria. Dar, cu toată graba mesagerilor publici, un prieten al lui Macrinus găsi mijlocul să-l prevină de pericolul care se apropia. Împăratul primi scrisorile din Roma însă, cum tocmai atunci era ocupat cu o cursă de care, le predă nedeschise prefectului pretoriului, dîndu-i dispoziții să soluționeze problemele curente și să raporteze despre chestiunile mai importante pe care le-ar putea conține. Macrinus își citi soarta și hotărî s-o prevină. El ațîță nemulțimirea cîtorva ofițeri de rang inferior și se folosi de mîna lui Martialis, un soldat disperat căruia i se refuzase rangul de centurion. Devoțiunea lui Caracalla îl îndemnă să facă un pelerinaj de la Edessa pînă la celebrul templu al lunii de la Carrhae[1]. Era escortat (8 martie, 217 e.n.) de un corp de cavalerie; dar, oprindu-se pe drum pentru o nevoie firească, garda păstră o distanță respectuoasă în timp ce Martialis, apropiindu-se de el, sub un pretext oarecare, îl străpunse cu un pumnal. Îndrăznețul ucigaș fu imediat omorît de un arcaș

[1] Dio, LXXVII, p. 1321; Herodian IV, p. 168. (Carrhae, astăzi Harran, localitate aflată între Edessa și Nisibis, celebră prin înfrîngerea lui Crassus; Haran-ul de la care a pornit Abraham către țara Canaanului. Orașul, spune d-nul Guizot, s-a remarcat întotdeauna prin atașamentul său față de sabaism. — O.S. (Sabaismul este închinarea la stele — n.t.).

scit din garda imperială; acesta fu sfîrşitul unui monstru care dezonora numele de om şi a cărui domnie pusese la grea încercare răbdarea romanilor. Soldaţii recunoscători îi uitară viciile, îşi amintiră numai de părtinitoarea sa generozitate şi obligară Senatul să-şi prostitueze propria-i demnitate şi pe aceea a religiei, rezervîndu-i un loc printre zei. Alexandru cel Mare era singurul erou pe care acest „zeu" îl socotea demn de admiraţie. El preluase numele şi însemnele lui Alexandru, alcătuise o falangă macedoneană de gardă, îi persecutase pe discipolii lui Aristotel şi, cu un entuziasm pueril, făcuse paradă de singurul sentiment prin care dovedea vreo stimă pentru virtute sau glorie. Putem înţelege uşor că, după bătălia de la Narva şi cucerirea Poloniei, Carol al XII-lea (deşi îi lipsea desăvîrşirea fiului lui Filip[1], se putea lăuda că a rivalizat cu Alexandru în ce priveşte curajul şi mărinimia; dar prin nici o faptă a vieţii sale Caracalla n-a arătat cea mai mică asemănare cu eroul macedonean, afară de asasinarea unui mare număr de prieteni de-ai săi şi de-ai tatălui său.[2]

După stingerea neamului lui Severus, lumea romană rămase trei zile fără stăpîn. Armata (căci autoritatea unui Senat slab şi îndepărtat era puţin luată în consideraţie) stătea în cumpănă, neştiind pe cine să aleagă, dat fiind că nu vedea nici un candidat cu o origine distinsă şi merite deosebite căruia să-i dăruiască afecţiunea şi să-i acorde sufragiile. Ponderea hotărîtoare a gărzilor pretoriene trezea speranţele prefecţilor lor şi aceşti puternici miniştri începură să-şi afirme pretenţiile legale de a ocupa tronul imperial vacant. Totuşi, Adventus, prefectul prim, conştient de vîrsta şi infirmităţile sale, de reputaţia lui nu prea strălucită

---

[1] E vorba de Filip, regele Macedoniei şi tatăl lui Alexandru Macedon (n.t.).

[2] Slăbiciunea lui Caracalla pentru numele şi însemnele lui Alexandru, se păstrează încă pe medaliile acestui împărat. Spanheim, *De usu Numismatum. Dissertat.* XII. Herodian (IV, p. 134) a văzut imagini extrem de ridicole în care era înfăţişată o persoană avînd o parte a feţii care semăna cu Alexandru şi cealaltă cu a lui Caracalla.

și deci de faptul că nu avea mari sorți de izbîndă, renunță la această periculoasă onoare în fața ambițiilor viclene ale colegului său Macrinus. Jucîndu-și bine rolul ce-i cerea să arate o mare întristare, acesta îndepărtă orice urmă de bănuială în privința complicității lui la asasinarea stăpînului său.[1] Soldații însă, din pricina caracterului său, nici nu-l iubeau, nici nu-l stimau. Ei își aruncară privirile împrejur în căutarea unui concurent și pînă la urmă se lăsară ademeniți cu repulsie de promisiunile lui Macrinus, care le făgăduia o generozitate și o indulgență nelimitată. La scurtă vreme după urcarea sa pe tron (martie 11, 217 e.n.), Macrinus conferi fiului său Diadumenianus, în vîrstă de numai nouă ani, titlul imperial și numele popular de Antoninus. El spera că frumusețea tînărului, ajutată de donația oferită cu ocazia ceremoniei prilejuite de acordarea acestui titlu, ar putea atrage acestuia simpatia armatei, asigurîndu-i un tron îndoielnic.

Autoritatea noului împărat fusese ratificată cu bucuroasă supunere de Senat și provincii. Eliberați brusc de un tiran detestat, atît Senatul cît și provinciile nu socotiră c-ar fi foarte important să cerceteze virtuțile succesorului lui Caracalla. Dar îndată ce primele accese de bucurie și surpriză se potoliră, începură să examineze sever și în spirit critic meritele lui Macrinus și să pună la îndoială alegerea pripită a armatei. Pînă atunci, faptul că împăratul trebuia să fie întotdeauna ales din rîndul senatorilor și că puterea suverană, care nu mai era exercitată de către întregul corp, era întotdeauna delegată unuia dintre membrii săi fusese considerat maxima fundamentală a constituției. Dar Macrinus nu făcea parte din rîndul senatorilor.[2] Ridicarea subită a prefecților

[1] Herodian, IV, p. 169; *Hist. August.*, p. 94.

[2] Dio, LXXVII, p. 1350. Elagabal îi reproșa predecesorului său că a îndrăznit să se așeze pe tron, deși, ca prefect al pretoriului nu putea fi admis în Senat după ce vocea crainicului evacuase sala (de toți cei ce nu erau senatori — n.t.). Favoarea de care s-au bucurat Plautianus și Seianus încălcase regula stabilită. Ei proveneau într-adevăr din ordinul ecvestru, dar au păstrat funcția de prefect cu rangul de senator și chiar cu cel de consul.

pretoriului trăda origina lor joasă; ordinul ecvestru se afla încă în stăpînirea acestui post important care dispunea printr-o guvernare arbitrară de existența și soarta Senatului. Un murmur de indignare se ridică împotriva faptului că un om al cărui neam obscur[1] nu se ilustrase prin nici un serviciu important adus țării, îndrăznește a se investi cu purpura imperială, în loc să o ofere vreunui senator distins, demn prin naștere și rang de splendorile condiției imperiale. De îndată ce caracterul lui Macrinus fu cercetat de ochiul ager al criticii, unele vicii și multe deficiențe fură descoperite cu ușurință. Felul în care își alegea miniștrii a fost adesea criticat pe drept și în nemulțumirea ei, opinia publică, cu obișnuita-i candoare, îl acuză totodată de o blîndețe indolentă și de prea multă severitate.[2]

Pripita sa ambiție îl ridicase pe o treaptă înaltă unde era greu să te menții cu forța și de unde era imposibil să cazi fără a fi distrus pe loc. Obișnuit cu arta de curtezan, și cu treburile civile, el tremura în fața mulțimii crude și nedisciplinate a cărei comandă o preluase. Talentele sale militare erau disprețuite și curajul său pus la îndoială. Un zvon care circula în șoaptă prin tabără dezvăluia secretul fatal al complotului împotriva defunctului împărat, adăugînd la vina de omor josnicia ipocriziei; ura sporea disprețul. Pentru a înstrăina armata și a provoca un dezastru inevitabil, nu mai

[1] Se născuse la Caesarea, în Numidia și și-a început cariera servind în casa lui Plautianus de a cărui ruină abia a putut să scape. Dușmanii săi spuneau că era sclav prin naștere și că exercitase, printre alte meserii infame, pe aceea de gladiator. Moda de a defăima originea și trecutul unui adversar pare să fi datat de pe vremea oratorilor greci și a durat pînă la gramaticii învățați din ultimile secole.

[2] Atît Dio cît și Herodian vorbesc despre virtuțile și viciile lui Macrinus cu candoare și nepărtinire, dar autorul vieții lui în *Istoria Augustă* pare a fi copiat în mod implicit pe unii dintre scriitorii venali folosiți de Elagabal, spre a întina memoria predecesorului său.

lipsea decît un reformator și printr-o stranie întorsătură a soartei Macrinus fu obligat să îndeplinească acest rol odios. Risipa lui Caracalla lăsase, în urma lui un lung șir de ruine și dezordini; și, dacă acel nemernic tiran ar fi fost în stare să judece consecințele inevitabile ale purtării sale, el s-ar fi bucurat poate de perspectivele sumbre ce alcătuiau moștenirea sa: mizeria și calamitățile cu care-și dăruia succesorii.

Macrinus purcese cu o grijă prudentă la aplicarea acestei reforme necesare care ar fi redat, ușor și aproape pe nesimțite, sănătatea și vigoarea armatei romane. Soldaților aflați în serviciu el era obligat să le lase periculoasele privilegii acordate de Caracalla; dar noii recruți erau primiți în baza regulilor mai moderate, deși generoase, ale lui Sever și erau educați treptat în spiritul modestiei și disciplinei.[1] O eroare fatală distruse efectele salutare ale acestui plan judicios. În iarna care urmă înălțării lui Macrinus numeroasa armată adunată în răsărit de defunctul împărat, în loc să fie numaidecît împrăștiată prin diferitele provincii, rămase concentrată în Siria. Înconjurate de luxul trîndav al taberelor, oștile își dădură seama de puterea și numărul lor; ele își împărtășiră plîngerile, iar în mintea lor începu să se înfiripe ideea că o nouă revoluție le-ar aduce foloase. În loc să fie măguliți de avantajoasa distincție, veteranii fură alarmați de primele măsuri ale împăratului pe care le considerau o prevestire a intențiilor sale viitoare. Încăpățînați și răuvoitori, recruții intrau într-un serviciu mult mai greu decît înainte și răsplătit cu mult mai puțin de către un suveran zgîrcit și nerăzboinic. Murmurele armatei crescură nestînjenite pînă ce deveniră strigăte de rebeliune; revoltele cu caracter local vădeau nemulțumire și sentimente ostile care nu așteptau decît un prilej mărunt pentru a izbucni într-o

---

[1]Dio, LXXVIII, p. 1336. Sensul pasajului este la fel de clar ca și intenția împăratului, dar dl. Wotton le-a interpretat greșit pe amîndouă, înțelegînd nu distincția dintre veterani și recruți, ci între legiunile vechi și noi. *Istoria Romei*, p. 347.

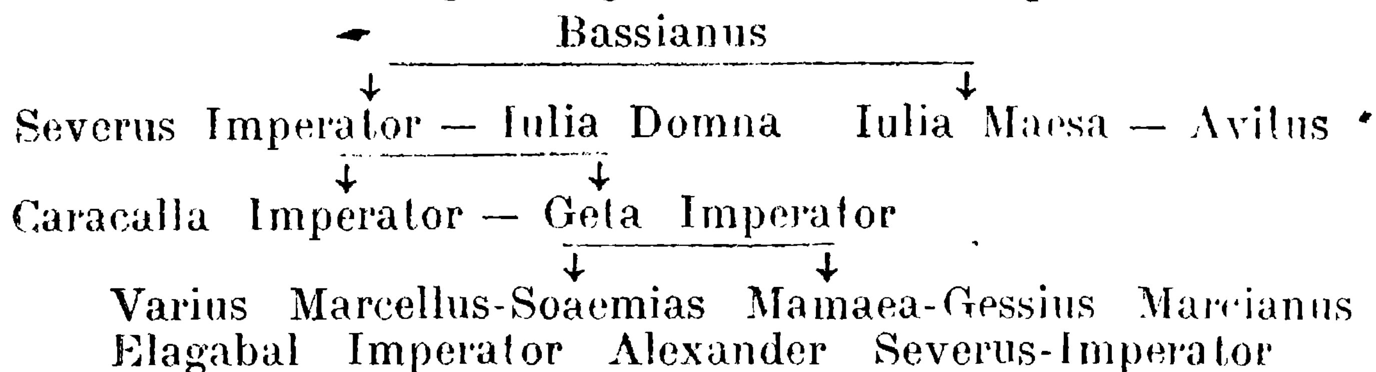
revoltă generală; iar într-o asemenea stare de spirit prilejul se ivi curînd.

Împărăteasa Iulia cunoscuse toate vicisitudinile soartei. După ce trăise în condiții umile, fusese ridicată la mărire, dar numai pentru a gusta mai marea amărăciune a unui rang înalt. Destinul ei fu să deplîngă moartea unuia din fii și viața celuilalt. Deşi judecata ei trebuie să-i fi arătat de mult care va fi sfîrşitul lui Caracalla, soarta lui crudă trezi în ea simțăminte de mamă și împărăteasă. Cu toată politețea respectuoasă arătată de uzurpator văduvei lui Sever, ea se eliberă curînd de această situație umilitoare și îngrijorătoare, dîndu-și singură moartea. Surorii sale, Iulia Maesa, i se porunci să părăsească curtea și Antiohia.[1] Ea se retrase la Emesa, ducînd cu ea o avere imensă, fructul a douăzeci de ani de favoruri imperiale; cele două fiice ale ei, Soaemias și Mamaea, ambele văduve cu cîte un singur fiu o însoțeau. Bassianus[2], căci așa se numea fiul lui Soaemias, fu consacrat în onorabila funcție de „înalt preot al soarelui" și această cucernică vocație, îmbrățișată fie din prudență, fie din superstiție îl ridică pe tînărul sirian la tronul Romei. Un corp numeros de oșteni staționară la Emesa și cum severa disciplină a lui Macrinus îi forțase să-și petreacă iarna în tabără, erau dornici să se răzbune pentru cruzimea cu care fuseseră obligați să treacă prin încercări atît de neobișnuite. Soldații care frec-

---

[1] Dio, LXXVIII, p. 1330. Rezumatul lui Xyphilinos, deși mai puțin delicat, este aci mai clar decît originalul.

[2] Iată tabelul genealogic al tînărului împărat:

Bassianus se numea la origină Varius Avitus Bassianus, o serie de nume derivînd de la tată, bunicul matern (Avitus) și străbunicul matern (Bassianus) — O.S.

ventau în mare număr templul soarelui priveau cu venerație și plăcere veșmîntul și silueta elegantă a tînărului pontif. Ei recunoșteau, sau credeau că recunosc la el trăsăturile lui Caracalla, a cărui memorie o adorau de astă dată. Șireata Maesa se bucură văzînd simpatia lor crescîndă și sacrificînd cu ușurință reputația fiicei sale pentru viitorul nepotului, ea insinuă că Bassianus era fiul natural al suveranului lor asasinat. Sumele împărțite cu dărnicie de emisarii ei făcură să amuțească orice împotrivire; această lărgheţe dovedea îndeajuns afinitatea, sau cel puțin asemănarea lui Bassianus cu marele și autenticul împărat. Tînărul Antoninus (căci adoptase și profanase acest nume respectabil) fu declarat împărat (16 mai, 218 e.n.) de către armata din Emesa; el își afirmă drepturile ereditare și lansă un apel către trupe, îndemînîndu-le să lupte sub stindadrul unui principe tînăr și generos, care luase armele ca să răzbune moartea tatălui său și împilarea armatei.[1]

Această conspirație de femei și eunuci era urzită cu prudență și condusă cu o mînă viguroasă ce tindea să-și ajungă repede țelul; între timp Macrinus, care printr-o acțiune hotărîtă l-ar fi putut zdrobi pe acest copil, inamic al său, ezita între teroare și măsuri de securitate; el rămase la Antiohia așteptînd să vadă cum aveau să se desfășoare lucrurile. Suflul răscoalei se împrăștie prin toate taberele și garnizoanele din Siria. Diferite detașamente își uciseră ofițerii[2] și se

---

[1] După Lampridius *(Hist. August.*, p. 135), Alexander Severus a trăit douăzeci și nouă de ani, trei luni și șapte zile. Dat fiind că a fost ucis la 19 martie, 235 e.n. s-a născut la 12 decembrie 205 e.n. și prin urmare la această dată avea treisprezece ani, iar vărul său mai-mare vreo șaptesprezece ani. Acest calcul se potrivește mai bine cu istoria tinerilor prinţi decît spusele lui Herodian (V, p. 181), care îi arată cu trei ani mai tineri, în timp ce, printr-o eroare inversă de cronologie el prelungeşte domnia lui Elagabal cu doi ani peste durata sa. Pentru detaliile conspiraţiei vezi Dio, LXXVIII, p. 1339; Herodian, V, p. 184.

[2] Printr-o proclamaţie extrem de periculoasă a pretinsului Antoninus, orice soldat care aducea capul ofiţerului său avea dreptul la averea lui personală ca şi la gradul său.

alăturară partidei rebelilor; iar restabilirea tardivă a soldelor și privilegiilor militare fu pusă pe seama bine cunoscutei slăbiciuni a lui Macrinus. În cele din urmă el porni din Antiohia să întîmpine armata plină de zel și în continuă creștere a tînărului pretendent. Propria sa oștire părea să intre în luptă fără vlagă și în silă, dar (7 iunie, 218 e.n.), în focul luptei[1], și aproape fără voie, gărzile pretoriene, se dovediră superioare prin curajul și disciplina lor. Rîndurile rebelilor fură rupte, dar mama și bunica principelui sirian, care, după obiceiul oriental, urmaseră armata, se aruncară din caretele lor acoperite, stîrnind mila soldaților și străduindu-se să le reînvie curajul. Pînă și Antoninus, care în tot restul vieții nu se purtase niciodată ca un adevărat bărbat, în acest moment hotărîtor al soartei sale se dovedi un erou, își încălecă calul și în fruntea oștilor sale regrupate, șarjă cu spada în mînă grosul trupelor inamice; iar eunucul Gannys, care pînă atunci, în luxul molatic al Asiei se mărginise la preocupări feminine, vădi talente de general capabil și experimentat. Soarta înverșunatei bătălii era încă nehotărîtă și Macrinus și-ar fi putut asigura victoria, dacă nu și-ar fi trădat propria-i cauză fugind în chip rușinos și cu toată graba. Lașitatea nu făcu decît să-i prelungească viața cu cîteva zile și să pună peste nenorocirile sale pecetea bine meritată a infamiei. Nu mai e nevoie să adăugăm că fiul său Diadumenianus împărtăși aceeași soartă. De îndată ce îndărătnicii pretorieni s-au convins că luptau pentru un principe care îi părăsise în mod josnic, ei se predară învingătorului. Fracțiunile în luptă ale armatei romane, vărsînd lacrimi de bucurie și afecțiune, se uniră sub stindardele presupusului fiu al lui Caracalla și întreg Răsăritul confirmă bucuros primul împărat de origine asiatică.

Scrisorile lui Macrinus informaseră Senatul de la Roma despre ușoara tulburare provocată de un impostor în Siria;

---

[1] Dio, LXXVIII, p. 1345; Herodian, V, p. 186. Bătălia a vut loc aproape de satul Immae, cam la douăzeci și două mile Antiohia.

se votă imediat un decret ce-l declara pe rebel și familia sa inamici publici, promițînd totuși că partizanii săi care se vor întoarce imediat la datorie vor fi iertați. În timpul celor douăzeci de zile care au trecut de la această declarație pînă la victoria lui Antoninus (căci într-un interval atît de scurt se hotărî soarta lumii romane), Capitala și provinciile, mai ales cele din răsărit, pradă tumultului și pătate de vărsarea inutilă a sîngelui propriilor lor cetățeni, nutriră speranțe și temeri, deoarece oricare dintre cei doi rivali care izbutea în Siria trebuia să domnească peste Imperiu. Scrisorile amăgitoare prin care tînărul învingător își anunța victoria supusului Senat erau concepute în spiritul virtuții și moderației. Scria că va considera întotdeauna ca marile directive ale administrației sale, strălucitoarele exemple ale lui Marcus Aurelius și August și părea să insiste cu mîndrie asupra asemănării izbitoare a vîrstei și soartei sale, cu aceea a lui August, care, în cea mai fragedă tinerețe, răzbunase printr-un război victorios uciderea tatălui său. Adoptînd stilul lui Marcus Aurelius Antoninus, ca fiu al lui Antoninus și nepot al lui Severus, el își stabilea în mod tacit pretenția la coroana imperială; dar atribuindu-și puterea de tribun și consul, înainte ca ele să-i fi fost conferite printr-un decret al Senatului, el ofensa pe romani, care se dovedeau deosebit de sensibili atunci cînd era vorba de prejudecățile lor. Această nouă și necugetată violare a Constituției a fost probabil dictată fie de ignoranța curtenilor sirieni, fie de ferocele dispreț al partizanilor săi militari.[1]...

...Cum noul împărat se lăsa abătut din drumul său de cele mai mărunte distracții, el irosi multe luni în înaintarea-i fastuoasă din Siria spre Italia, (219 e.n.), petrecu prima iarnă după victorie la Nicomedia și amînă pînă în vara viitoare intrarea triumfală în Capitală. La porunca lui, o pictură fidelă, care-i precedase sosirea, fu așezată deasupra altarului victoriei, în clădirea Senatului; ea dezvălui romanilor adevă-

[1] Dio, LXXIX, (c. 14), p. 1363; Herodian, V, (c. 5), p. 189.

rul cu privire la chipul și comportarea sa nedemnă. O mantie sacerdotală de mătase și aur flutura în jurul său, după moda mezilor și fenicienilor, capul îi era acoperit cu o tiară înaltă, iar numeroasele brățări și colane pe care le purta erau împodobite cu pietre prețioase de o valoare inestimabilă. Sprîncenele îi erau vopsite cu negru și obrajii pictați cu un roșu și alb artificial. Gravii senatori își mărturisiră cu un suspin că, după ce experimentase multă vreme tirania aspră a propriilor lor concetățeni, Roma era, în fine, umilită sub efeminatul lux al despotismului oriental.

Soarele era adorat la Emesa sub numele de Elagabal[1] și sub forma unei pietre negre conice care așa cum credea toată lumea, căzuse din cer în acel loc sacru. Antoninus atribuia acestei zeități urcarea sa pe tron și nu fără oarecare motiv. Recunoștința superstițioasă pe care o arăta, fu singura preocupare acestei domnii. Triumful zeului din Emesa asupra tuturor religiilor de pe pămînt era marele său scop și marea sa vanitate; iar denumirea de Elagabal (fiindcă în calitate de pontif și favorit cuteză să adopte acest nume sacru) îi era mai scumpă decît orice titlu de măreție imperială. El înaintă într-o procesiune solemnă pe străzile Romei, calea fiindu-i presărată cu pulbere de aur. Piatra neagră montată în nestemate era așezată pe un car tras de șase cai albi ca laptele, purtînd un bogat harnașament. Cucernicul împărat ținea hățurile și susținut de miniștrii săi se mișca încet, de-a-îndăratelea, cu fața spre piatră, ca să se poată bucura necontenit de fericirea prezenței divine. Într-un

---

[1] Acest nume își trage originea, după părerea învățaților, de la două cuvinte siriene, „ela" zeu, și „gabal" a forma = zeul creator; sau plastic, un epitet potrivit, și chiar fericit pentru soare. (*Istoria Romei*, de Wotton, p. 378.) [Numele Elagabal vine de la cuvîntul semit *El Gabal*, care, așa cum arată comentatorii, înseamnă *Zeul locului înalt*, zeul suprem (soarele) adorat sub forma unei pietre. De la cuvîntul grecesc (*helios* — soare) s-a ajuns la schimbarea lui *El Gabal* în *Heliogabal*, pentru ca numele acestui împărat să fie legat de cultul soarelui (n.c.).]

templu magnific, ridicat pe muntele Palatin, sacrificiile dedicate zeului Elagabal fură sărbătorite cu mare cheltuială şi solemnitate. Cele mai bogate vinuri, cele mai extraordinare victime şi cele mai rare aromate erau jertfite cu o nesăbuită largheţe pe altarul său. În jurul altarului un cor de fete siriene executa dansuri lascive în sunetul unei muzici barbare, pe cînd reprezentanţii cei mai însemnaţi ai statului şi armatei, îmbrăcaţi în tunici feniciene, oficiau în rolurile cele mai josnice, cu un zel prefăcut şi o indignare ascunsă.[1]

În acest templu, ca centru comun de veneraţie religioasă, încercă fanaticul împărat să mute Ancilla[2], Palladium-ul[3] şi toate mărturiile sacre ale credinţei lui Numa. O mulţime de zeităţi inferioare[4] serveau în diferite funcţii maiestatea zeului din Emesa, dar curtea sa nu oferea încă imaginea desăvîrşirii, cîtă vreme zeul nu-şi împărţea culcuşul cu o fiinţă feminină de rang distins. Pallas fusese aleasă la început drept consoartă, dar cum se temea ca nu cumva caracterul ei războinic să sperie blînda delicateţe a unei zeităţi siriene, Luna, adorată de africani sub numele de Astarte, fu socotită o tovarăşă mai potrivită a soarelui. Imaginea ei, însoţită de zestrea alcătuită din darurile bogate ale templului ce-i era dedicat, fu transportată cu pompă solemnă din Cartagina la Roma şi ziua acestei mistice căsătorii fu celebrată printr-o serbare generală în Capitală şi pe tot cuprinsul Imperiului.[5]

---

[1] Herodian, V, (c. 5), p. 190.

[2] Pavăza căzută din cer a regelui Numa (n.t.).

[3] Statuia troiană a zeiţei Pallas adusă de Eneas în Latium (n.t.).

[4] A pătruns în sanctuarul zeiţei Vesta şi a luat cu el o statuie, care credea că e Palladium-ul, dar vestalele s-au mîndrit mai apoi că, printr-o cucernică înşelătorie, îi dăduseră năvălitorului profan numai o copie. *Hist. August.* p. 103.

[5] Dio, LXXIX, (c. 12), p. 1360; Herodian, X, (c. 6), p. 193. Supuşii Imperiului erau obligaţi să facă daruri generoase tinerilor căsătoriţi; tot ce i-au promis în cursul vieţii lui Elagabal le-a fost smuls cu grijă sub administraţia Mamaeei.

Un om cu judecată, chiar dacă principalul său scop în viață este luxul și plăcerea simțurilor, respectă în mod invariabil regulile de cumpătare dictate de natură și își sporește plăcerea simțurilor prin viața de societate, prin legături afective și subtilitățile gustului și imaginației. Dar Elagabal (vorbesc de împăratul cu acest nume), corupt din pricina unei tinereți răsfățate, viciat de moliciunea orientală și de norocul său, se aruncă în vîltoarea plăcerilor celor mai grosolane cu o furie nestăpînită și găsi curînd numai dezgust și plictiseală în mijlocul distracțiilor la care se deda. Pentru a-i veni în ajutor se făcu apel la mijloacele cele mai tulburătoare ale artei. O mulțime confuză de femei, vinuri și mîncăruri, ca și o varietate de imagini și sosuri treziră din nou la viață apetitele lîncede ale împăratului. Noi termeni folosiți deatunci de aceste arte, singurele cultivate și patronate de monarh[1] și noi invenții în domeniul lor au marcat domnia sa, arătînd urmașilor caracterul ei infam. O risipă capricioasă înlocuia lipsa de gust și eleganță și, în timp ce Elagabal irosea averile supușilor săi cu cea mai nesăbuită extravaganță, atît el însuși cît și cei gata oricînd să-l lingușească ridicau în slăvi măreția sa de spirit, necunoscută de înaintașii atît de conformiști. Distracția sa preferată era invertirea anotimpurilor și a climelor[2]; nu cunoștea o plăcere mai mare decît să-și bată joc de pasiunile și prejudecățile supușilor săi și să încalce orice lege a naturii și a decenței. Un lung șir de concubine și o rapidă succesiune de soții — printre care se număra și o fecioară vestală furată din azilul sacru al tem-

---

[1] Inventarea unui sos nou era răsplătită în mod generos, dar dacă nu plăcea, inventatorul era osîndit să mănînce numai din el pînă ce descoperea altul mai plăcut gustului imperial. *Hist. August.* p. 111.

[2] Nu mînca niciodată pește de mare, decît atunci cînd se afla foarte departe de țărmul ei, și în asemenea împrejurări distribuia țăranilor din ținuturile interioare mari cantități din speciile cele mai rare aduse cu o cheltuială imensă. *Hist. August.*, (Lamprid. *Heliog.*, c. 23), p. 109.

plului[1] — fură insuficiente pentru a-i satisface pasiunile nesățioase. Stăpînul lumii romane era încîntat să copieze îmbrăcămintea și manierele sexului feminin, prefera furca de tors sceptrului și dezonora principalele demnități ale Imperiului atribuindu-le numeroșilor săi favoriți, dintre care unul fu investit în mod public cu titlul și autoritatea de soț imperial sau cum spunea el însuși mai potrivit, soț al împărătesei.[2]

S-ar putea ca viciile și nebuniile lui Elagabal să pară înflorite de fantezie și ponegrite de prejudecăți.[3] Totuși, limitîndu-ne la scenele publice desfășurate în fața poporului roman, și confirmate de istorici serioși, contemporani lui, constatăm că inexprimabila lor infamie depășește pe aceea a oricărei epoci și din orice țară. Destrăbălarea unui monarh răsăritean este apărată de vreo privire curioasă prin zidurile inaccesibile ale seraiului. Sentimentele onoarei și galanteriei au introdus la curțile Europei moderne, rafinamentul plăcerii, sentimentul decenței, respectul opiniei publice; dar nobilii corupți și bogați ai Romei își satisfăceau orice viciu care putea fi cules din acel conglomerat de popoare cu diferite moravuri. Siguri că nu riscă vreo pedeapsă, fără să se sinchisească de faptul că alții îi țin de rău, ei trăiau fără să țină seama de nimeni și nimic, în răbdătoarea și umila tovărășie a sclavilor și paraziților lor. La rîndul său, împăratul îi privea pe toți supușii săi cu aceeași indiferență, plină de dispreț și-și exercita fără vreo opreliște privilegiile sale suverane.

Cele mai nedemne exemplare ale omenirii nu se tem să condamne la alții acea purtare destrăbălată pe care și-o îngăduie lor înșiși și pot ușor să descopere cîteva diferențe de vîrstă, caracter sau situație ce pledează în favoarea

[1] Dio, LXXIX, p. 1358; Herodian, V, p. 192.

[2] Lui Hierocles îi făcea plăcere această onoare. Dio, LXXIX, p. 1363—4. Un dansator a fost numit prefect al Orașului, un vizitiu prefect al gărzii Orașului, un bărbier prefect al aprovizionării. *Hist. August.*, *p. 105*

[3] Pînă și credulul compilator al vieții sale din *Historia Augusta* (p. 111) e tentat să suspecteze că viciile sale ar putea fi exagerate.

lor. Acei soldați deșănțați, care îl ridicaseră la tron pe desfrînatul fiu al lui Caracalla, se rușinau de alegerea lor infamă și dezgustați își întorceau privirea ca să nu mai vadă chipul monstruos; totodată ei își îndreptau cu plăcere ochii spre vărul său Alexander, fiul Mamaeei, pentru a-i privi virtuțile născînde. Șireata Maesa, conștientă de faptul că nepotul ei, Elagabal se va prăbuși în mod inevitabil, datorită propriilor sale vicii, avusese grijă să asigure familiei un alt sprijin mai sigur. Profitînd de un moment favorabil, cînd tînărul împărat îi arăta dragoste și devoțiune, ea îl convinse să-l adopte pe Alexander și să-l investească cu titlul de Caesar (221 e.n.), pentru ca ocupațiile sale divine să nu mai fie întrerupte de grijile lumești. Plăcutul principe, care acum deținea al doilea rang în imperiu, dobîndi curînd dragostea poporului și stîrni gelozia tiranului; Elagabal hotărî să pună capăt acestei primejdioase competiții, fie corupînd moravurile, fie luînd viața rivalului său. Încercăcările sale dădură greș. Elagabal, care în nebunia lui nu știa să păstreze o taină, își dezvăluia el însuși planurile sale zadarnice; de altfel acestea eșuau mereu și datorită acelor slujitori virtuoși și credincioși pe care prudenta Mamaea îi strecurase în jurul fiului ei. Într-o izbucnire de furie, Elagabal hotărî să execute cu forța ceea ce nu fusese în stare să săvîrșească prin înșelătorie și, printr-o sentință despotică, îi luă vărului său rangul și onorurile de Caesar. Știrea, primită cu tăcere în Senat, stîrni mînie în rîndurile armatei. Garda pretoriană jură să-l apere pe Alexander și să răzbune maiestatea dezonorată a tronului. Tremurînd de spaimă, Elagabal îi imploră cu lacrimi și promisiuni să-i lase doar viața și pe iubitul său Hierocles; el abătu astfel dreapta lor mînie și gărzile se mulțumiră ca prefecții lor să vegheze asupra securității lui Alexander și să supravegheze purtarea împăratuluit.[1]

---

[1] Dio, LXXIX, p. 1365; Herodian V, p. 195—201; *Hist. August.*, p. 105. Ultimul dintre cei trei istorici pare să fi urmat pe cei mai buni autori în relatarea revoluției.

Era cu neputință ca o astfel de reconciliere să dureze; pînă și sufletul josnic al lui Elagabal nu putea conduce un Imperiu într-o dependență atît de umilitoare. El încercă curînd, printr-o periculoasă experiență, să pună la încercare starea de spirit a soldaților. Vestea morții lui Alexander și bănuiala firească dealtfel că fusese asasinat ațîțară patimile ce izbucniră cu furie; furtuna din lagăr nu se potoli decît atunci cînd tînărul, care se bucura de o mare popularitate, se arătă în mijlocul soldaților și-și făcu simțită autoritatea. Mînios din pricina acestei noi dovezi a afecțiunii pe care soldații i-o purtau vărului și a disprețului lor pentru persoana sa, împăratul îndrăzni să pedepsească pe cîțiva dintre conducătorii rebeliunii. Această măsură aspră, cu totul nepotrivită în acel moment, avu imediat urmări fatale pentru favoriții săi, pentru mama sa și el însuși. Pretorienii indignați îl masacrară pe Elagabal, tîrîră cadavrul său mutilat pe străzile Romei și apoi îl aruncară în Tibru. Un decret al Senatului îi stigmatiză pe veci memoria, iar posteritatea ratifică justețea acestei hotărîri.[1]...

... În locul lui Elagabal garda pretoriană așeză pe tron pe vărul său Alexander. Înrudirea sa cu familia lui Severus, al cărui nume îl adoptă, era aceeași ca și a predecesorului său. Virtutea sa și pericolul prin care trecuse făcură pe romani să-l îndrăgească; generos, Senatul îi confirmă cu bucu-

[1] Epoca morții lui Elagabal și a urcării pe tron a lui Alexander i-a preocupat pe învățații Pagi, Tillemont, Valsecchi, Vignoli și Torre, episcop al Adriei. Problema este desigur încurcată; dar eu continui să mă bizui pe autoritatea lui Dio; justețea calculului său este incontestabilă, iar puritatea textului său este dovedită de faptul că Xiphilinos, Zonaras și Cedrenos sînt de acord cu el. Elagabal a domnit trei ani, nouă luni și patru zile, de la victoria sa asupra lui Macrinus și a fost ucis la 10 martie, 222 î.e.n. Dar ce facem cu medaliile, neîndoielnic autentice, care indică anul al cincilea al puterii sale de tribun? Vom răspunde, ca învățatul Valsecchi că perioada uzurpării lui Macrinus a fost și ea luată în considerare și că fiul lui Caracalla își data domnia de la moartea tatălui său. După soluționarea acestei mari dificultăți, micile noduri ale firului istoriei pot fi ușor dezlegate, ori tăiate separat.

rie, într-o singură zi, diferitele titluri și atribute ale demnității imperiale.[1] Alexander era un tînăr modest și conștiincios, în vîrstă de numai șaptesprezece ani; frînele domniei se aflau în mîinile a două femei, ale mamei sale, Mamaea și ale bunicii sale, Maesa. La moartea acesteia din urmă, care supraviețui numai scurtă vreme înălțării lui Alexander la tron, Mamaea rămase singura regentă a fiului ei și a Imperiului.

În toate timpurile și în toate țările, cel mai înțelept sau măcar cel mai puternic dintre sexe a uzurpat puterile statului și l-a redus pe celălalt la grijile și plăcerile vieții domestice. Totuși, în ce privește monarhiile ereditare și mai ales acelea din Europa de astăzi, galantul spirit cavaleresc și legile succesiunii ne-au obișnuit să admitem o singură excepție: o femeie este adesea recunoscută suverană absolută a unui mare regat, în care ea ar fi considerată incapabilă să exercite cea mai mică funcție, civilă sau militară. Dar cum împărații romani chiar și după urcarea lor pe tron erau socotiți mai departe drept magistrați și generali ai Republicii, soțiile și mamele lor, deși distinse cu titlul de „Augusta", nu erau niciodată asociate la onorurile lor; domnia unei femei ar fi apărut ca o minune de neînțeles în ochii acelor romani primitivi, care se însurau fără dragoste și iubeau fără delicatețe ori respect.[2] Semeața Agrippina[3] aspira într-adevăr să împărtășească onorurile imperiului, pe care le conferise fiului ei, dar ambiția-i nebunească, detestată de orice cetățean cu simțul demnității romane a

---

[1] *Hist. August.*, p. 114. Prin graba sa neobișnuită, senatul vroia să zădărnicească speranțele eventualilor pretendenți și să preîntîmpine formarea de partide în armată.

[2] Cenzorul Metellus Numidicus a expus poporului roman într-o cuvîntare publică părerea că dacă buna Natură ne-ar fi permis să existăm fără ajutorul femeilor, am fi eliberați de un tovarăș foarte supărător; recomanda căsătoria numai ca un sacrificiu al plăcerilor personale în folosul îndatoririlor publice. Aulus Gellius, I, 6.

[3] Este vorba de mama împăratului Nero (n.c.).

fost dezamăgită de abila fermitate a lui Seneca și Burrhus.[1] Bunul simț, sau indiferența suveranilor următori îi opri să jignească prejudecățile supușilor lor; desfrînatul Elagabal fu cel care dezonora actele Senatului cu numele mamei sale Soemias, așezată alături de consuli și iscălind ca un membru obișnuit decretele adunării legislative. Mai prudentă, sora ei Mamaea, declină inutila și odioasa prerogativă și o lege solemnă fu votată, excluzînd pentru vecie femeile din Senat și hărăzind zeilor infernului capul nemernicului care ar fi violat această sancțiune.[2] Ambiția bărbătească a Mamaeiei nu se mulțumea cu o înșelătoare aparență, ci ținteа să dobîndească puterea efectivă. Ea păstră o influență absolută și durabilă asupra fiului ei și nu găsi nici un rival cu care să împartă afecțiunea acestuia. Cu consimțămîntul ei, Alexander se căsători cu fiica unui patrician; dar respectul pentru socrul său și dragostea sa pentru împărăteasă n-au stat în cumpănă în fața afecțiunii sau intereselor Mamaei. Patricianul fu executat sub ușuratica acuzare de trădare, iar soția lui Alexander fu izgonită în mod rușinos din palat și exilată în Africa.[3]

În ciuda acestui act de cruzime izvorît din gelozie, precum și a cîtorva exemple de zgîrcenie ce i se pun în seamă, în general, administrația Mamaeiei a fost deopotrivă favorabilă fiului ei și Imperiului. Cu consimțămîntul Senatului ea alese un consiliu de stat permanent, alcătuit din șaisprezece dintre cei mai înțelepți și virtuoși senatori și în fața acestora era dezbătută și hotărîtă orice treabă publică care

[1] Tacit, *Annal.*, XIII, 5.

[2] *Hist. August.*, p. 102, 107, Lamprid, *Heliog.*, c. 4 și 18.

[3] Dio, LXXX, (c. 2), p. 1369; Herodian, VI, (c. 1), p. 206; *Hist. August.* (Lamprid. *Alexander Sev.*, c. 40), p. 131. Herodian îl consideră pe patrician nevinovat. *Istoria Augustă* invocînd autoritatea lui Dexippus, îl condamnă, ca vinovat de a fi conspirat împotriva vieții lui Alexander. Este imposibil să ne pronunțăm între ei doi; dar Dio este un martor ireproșabil al geloziei și cruzimii Mamaeiei față de tînăra împărăteasă, a cărei tristă soartă Alexander o regretă fără a îndrăzni să i se opună.

prezenta importanță. Celebrul Ulpianus, remarcabil atît prin cunoașterea, cît și prin respectul față de legile Romei, era în fruntea lor; prudenta fermitate a acestei elite restaură ordinea și autoritatea guvernului. De îndată ce curățiseră orașul de superstițiile și luxul străin — rămășițele tiranicelor capricii ale lui Elagabal — ei se străduiră să îndepărteze din toate sectoarele administrației publice pe cei ce fuseseră uneltele sale infame și să pună în loc bărbați virtuoși și pricepuți. Învățătura și dragostea de dreptate deveniră singurele calități valabile pentru ocuparea posturilor publice; bărbăția și dragostea de disciplină, singura condiție pentru dobîndirea înaltelor funcții militare.[1]

Dar Mamaea și înțelepții ei sfetnici se îngrijeau mai ales de formarea caracterului tînărului împărat, căci de calitățile acestuia trebuia pînă în cele din urmă să depindă fericirea sau mizeria lumii romane. Firea sa alcătuia un teren propriee educației și tînărul preceda prin propriile lui eforturi strădania celor ce-și propuneau să-l cultive. O excelentă capacitate de înțelegere îl convinse curînd pe Alexander de avantajele virtuții, de plăcerea cunoașterii și de necesitatea muncii. Blîndețea și moderația lui înnăscută îl apărau de ispita pasiunilor și de atracțiile viciului. Respectul neabătut ce-l purta mamei sale și stima lui pentru înțeleptul Ulpianus îl apărară pe tînărul fără experiență de otrava lingușirilor.

Simpla enumerare a ocupațiilor sale zilnice ne arată portretul plăcut al unui împărat desăvîrșit[2] și cu oarecare îngăduință pentru diferența de obiceiuri; el ar merita desigur să fie imitat de principii moderni. Alexander se scula devreme. Primele clipe ale zilei erau consacrate devoțiunilor per-

---

[1] Herodian, VI, p. 203; *Hist. August.*, p. 149. Aceasta din urmă insinuează, că de cîte ori trebuia promulgată o lege, consiliul era asistat de o serie de juriști capabili și de senatori cu experiență, care își dădeau separat părerea, consemnată apoi în scris.

[2] Vezi viața sa în *Istoria Augustă*. Compilatorul lipsit de discernămînt a îngropat aceste anecdote interesante sub un noian de informații triviale și fără însemnătate deosebită.

sonale; capela casei sale era plină de imaginile acelor eroi care, reformînd sau îmbunătățind viața omenească, meritaseră respectul și recunoștința posterității. Dar cum el considera că nu există o cale mai bună de a-i adora pe zei decît să slujească omenirea, cea mai mare parte a orelor dimineții era dedicată consiliului său, unde discuta treburile publice și hotăra pe cele particulare cu o răbdare și o discreție mai presus de tinerețea sa. Ariditatea problemelor de stat era compensată de farmecul literaturii; rezerva întotdeauna o parte din timpul studiilor lui preferate de poezie, istorie și filozofie. Lucrările lui Vergiliu și Horațiu, *Republicile* lui Platon și Cicero îi formară gustul, îi lărgiră înțelegerea și îi insuflară cele mai nobile idei despre om și guvernămînt. Exercițiile trupului urmau celor ale minții și Alexander, care era înalt, energic și robust întrecea pe cei mai mulți dintre egalii săi în exercițiile gimnastice. Înviorat de o baie și un prînz ușor, el relua, cu o nouă vigoare, treburile zilei și pînă la ora cinci, principala masă romană, împreună cu secretarii săi citea și răspundea la mulțimea de scrisori, memorii și petiții ce trebuie să fi fost adresate împăratului care stăpînea cea mai mare parte a lumii. Masa ce-i era servită se deosebea prin caracterul ei simplu și frugal. Ori de cîte ori putea proceda după cum îl îndemna inima, își invita cîțiva prieteni aleși, oameni învățați și virtuoși, printre care se afla Ulpianus. Conversația era familiară și instructivă; în clipele cînd se lăsa tăcere, buna dispoziție era întreținută prin recitarea vreunei compoziții plăcute, care ținea locul dansatorilor, actorilor și chiar gladiatorilor, atît de des chemați la mesele romane[1] bogate și iubitoare de lux. Îmbrăcămintea lui Alexander era simplă și modestă, purtarea curtenitoare și amabilă. La ora potrivită, palatul său era deschis tuturor supușilor imperiului; ca și la misterele din Eleusia, se auzea vocea unui crainic ce pronunța același îndemn:

---

[1] Vezi satira a treisprezecea a lui Iuvenal.

„Nimeni să nu păşească între aceste ziduri sfinte dacă nu are conştiinţa unei gîndiri pure şi nevinovate".[1]

Un program de viaţă atît de regulat, care nu lăsa loc nici o clipă viciului sau nebuniei, dovedeşte mai bine înţelepciunea şi dreptatea cu care guverna Alexander, decît toate detaliile lipsite de importanţă, păstrate în compilaţia lui Lampridius. De la urcarea pe tron a lui Commodus, lumea romană cunoscuse succesiv, timp de patruzeci de ani viciile variate a patru tirani. De la moartea lui Elagabal, ea se bucură treisprezece ani de un calm prielnic. Provinciile, uşurate de impozitele apăsătoare inventate de Caracalla şi de pretinsul său fiu, înfloriră în pace şi prosperitate; administraţia lor fusese încredinţată unor magistraţi convinşi din experienţă că singura şi cea mai bună cale pe care puteau să dobîndească bunăvoinţa împăratului era să merite dragostea supuşilor. În timp ce impunea cu blîndeţe unele restricţii luxului nevinovat al poporului roman, Alexander veghea cu o grijă de părinte ca preţul bunurilor de consum şi dobînda banilor să fie reduse; generozitatea sa prudentă asigura nevoile şi plăcerile poporului, fără a duce la disperare lumea harnică a producătorilor. Demnitatea, libertatea, autoritatea Senatului fură restabilite şi orice senator virtuos putea să se apropie de persoana împăratului fără teamă sau ruşine.

Numele de Antoninus, înnobilat de virtuţile lui Pius şi Marcus Aurelius, fusese trecut prin adopţiune destrăbălatului Verus şi prin moştenire credulului Commodus. El deveni denumirea onorabilă a fiilor lui Severus, fu acordat tînărului Diadumenianus şi în cele din urmă, prostituat prin infamia înaltului preot din Emesa. Deşi urmărit de insistenţa bine calculată şi poate chiar sinceră a Senatului, Alexander refuză această strălucire a numelui, dar prin întreaga sa

[1] *Hist. August.*, p. 119.

comportare se strădui să readucă gloria și fericirea epocii adevăraților Antonini.[1]

În administrația civilă a lui Alexander, înțelepciunea se sprijinea pe putere; iar poporul, dîndu-și seama de fericirea publică, își răsplătea binefăcătorul cu dragostea și recunoștința sa. Timp îndelungat, ordinul militar nu cunoscuse pedeapsa pentru felul cum își afirmase propriile lui interese și înclinații; ceea ce-l făcuse să se ridice cu mai multă tărie împotriva disciplinei și să privească indiferent binefacerile publice; de astă dată, reforma acestui ordin se impunea cu necesitate; era acțiunea cea mai importantă dar și cea mai dificilă. În îndeplinirea planului său, împăratul se strădui să-și arate dragostea și să-și ascundă teama de armată. Cea mai strictă economie în toate sectoarele asigura o rezervă de aur și argint pentru plata obișnuită și recompensele extraordinare ale armatei. Alexander îi scuti pe soldați de obligația severă ca în timpul marșurilor să poarte asupra lor merinde pentru șaptesprezece zile. Hambare pline fură așezate de-a lungul drumurilor publice și de îndată ce oștile intrau într-o țară dușmană, un șir numeros de catîri și cămile era pus în slujba semeței lor trîndăvii. Alexander renunță să stăvilească pofta de lux a soldaților săi, dar încercă cel puțin s-o îndrepte spre obiecte de fast și podoabă militară; cai frumoși, o armură splendidă și o pavăză ornamentată cu aur și argint. Împărțea cu ei orice trudă pe care era nevoit să le-o impună, vizita personal pe bolnavi și răniți, ținea o evidență exactă a serviciilor lor și a recunoștinței ce le-o datora și în orice împrejurare arăta cea mai caldă prețuire pentru un corp de oameni, a căror bunăstare, după cum declara el, era atît de strîns legată de aceea a sta-

[1] Vezi în *Hist. August.*, p. 116, 117, întrega dispută dintre Alexander și Senat, extrasă din dările de seamă ale adunării. A avut loc la 6 martie, probabil în anul 223, după ce romanii se bucuraseră aproape douăsprezece luni de binecuvîntările guvernării sale. Înainte ca denumirea de „Antoninus" să-i fie oferită ca un titlu de onoare, Senatul a așteptat să vadă dacă Alexander nu o va adopta ca nume de familie.

tului.[1] Prin cele mai blînde măsuri, el se strădui să insufle mulțimii, care inspira teamă, simțul datoriei și să reînvie o cît de palidă imagine a acelei discipline, căreia romanii îi datorau faptul de a domni asupra atîtor popoare, la fel de războinice, ba chiar mai puternice decît ei. Prudența sa fu însă inutilă, curajul său se dovedi fatal, iar încercările de reformă nu făcură decît să ațițe relele pe care erau menite să le înlăture.

Tinerețea lui Alexander îl făcea iubit de gărzile pretoriene. Îl iubeau ca pe o odraslă de vîrstă fragedă, salvată de furia unui tiran și așezată de ei pe tronul imperial. Acest principe plăcut își dădea seama de obligațiile sale, dar cum recunoștința lui nu putea trece peste rațiune și dreptate, pretorienii fură curînd mai nemulțumiți de virtuțile lui Alexander, decît fuseseră vreodată de viciile lui Elagabal. Prefectul gărzilor pretoriene, înțeleptul Ulpianus, era prietenul legilor și al poporului. Soldații îl considerau inamicul lor și-l acuzau că, prin sfaturile sale rău intenționate, e autorul reformelor. Nemulțumirea lor își găsi pretextul într-un incident lipsit de importanță; o rebeliune violentă izbucni și timp de trei zile Roma fu bîntuită de războiul civil, interval în care populația recunoscătoare apără viața acestui excelent ministru. Îngroziți în cele din urmă la vederea unor case în flăcări și de amenințarea unei conflagrații generale, poporul cedă cu un suspin și îl lăsă pe virtuosul dar nefericitul Ulpianus, pradă soartei sale. El fu urmărit pînă înlăuntrul palatului imperial și masacrat la picioarele împăratului, care încercă în van să-l acopere cu purpura sa și să-i facă pe neînduplecații soldați să-l ierte. Slăbiciunea guvernului era atît de vrednică de plîns, încît împăratul nu fu în stare să-și răzbune prietenul asasinat și demnitatea sa terfelită, fără a se înjosi recurgînd la răbdare și prefăcătorie. Epagathus, principalul conducător al rebeliunii, fu îndepăr-

[1] Era o vorbă favorită a împăratului: *că el are grijă mai mult de soldați decît de sine însuși, fiindcă salvarea publică depinde de aceștia* (*Hist. August.*, p. 130).

tat din Roma, acordîndu-i-se funcția onorabilă de prefect al Egiptului. Din acest rang înalt el fu coborît încetul cu încetul pînă la acela de guvernator al Cretei și cînd, în cele din urmă, popularitatea sa printre soldați scăzuse datorită timpului și absenței, Alexander îndrăzni să-i aplice tardiva, dar meritata pedeapsă a crimelor sale.[1] Sub domnia unui principe drept și virtuos, tirania armatei amenința cu moartea imediată pe cei mai credincioși miniștri, suspectați că intenționau să pună stavilă desmățului ei de netolerat. Istoricul Dio Cassius comandase legiunile Pannoniei în spiritul vechii discipline. Confrații lor din Roma, îmbrățișînd cauza comună a destrăbălării ostășești cerură capul reformatorului. Totuși, în loc să cedeze în fața strigătelor lor, ce îndemnau la răscoală, Alexander arătă o justă apreciere a meritului și serviciilor aduse de Cassius; el îl numi coleg al său în funcția de consul și plăti din tezaurul propriu spezele acestei vane demnități. Dar cum pe drept exista teama că, dacă soldații l-ar vedea purtîndu-și insignele funcției sale, ar răzbuna insulta în sînge, la sfatul împăratului, acest aparent prim magistrat al statului se retrase din oraș și își

[1] Deși autorul *Vieții lui Alexander (Hist. August.*, p. 133) menționează revolta soldaților împotriva lui Ulpianus, el trece sub tăcere această catastrofă care ar putea arăta o slăbicune în administrația eroului său. Pornind de la această omisiune voluntară, putem judeca greutatea și imparțialitatea afirmațiilor autorului. (În această relatare a uciderii lui Ulpianus, spune Wenck, Gibbon a confundat două evenimente cu totul diferite: conflictul poporului cu pretorienii, care a durat trei zile și asasinarea lui Ulpianus de către aceștia. Dio relatează mai întîi moartea lui Ulpianus; revenind apoi, așa cum obișnuiește, el spune că în timpul vieții lui Ulpianus avusese loc un război de trei zile între pretorieni și popor. Dar nu Ulpianus era cauza acestuia. Moartea lui Ulpianus s-a datorat faptului că îi condamnase pe Chrestus și Florianus, predecesorii săi la prefectura pretoriului și hotărîrii soldaților de a-i răzbuna. Zosimus consideră că Mamaea i-a condamnat pe cei doi, dar Ulpianus a fost cel care a cules roadele — O.S.)

petrecu cea mai mare parte din consulat la vilele sale din Campania[1].

Îndulgența împăratului făcu ca armata să devină și mai insolentă. Legiunile imitară exemplul gărzilor pretoriene; cu aceeași furioasă încăpățînare ele își apărară prerogativele lor care le îngăduiau să încalce regulile comune. Domnia lui Alexander a fost o luptă zadarnică împotriva corupției din vremea sa. Noi rebeliuni izbucneau în permanență în Iliria, Mauretania, Armenia, Mesopotamia, Germania. Ofițerii săi erau uciși, autoritatea sa era insultată, și în cele din urmă, crunta nemulțumire a armatei îl costă viața[2]. O întîmplare merită să fie relatată, dat fiind că ilustrează purtarea armatei și reprezintă un moment aparte, cînd în rîndurile ei a precumpănit din nou simțul datoriei și al disciplinei. Pe cînd se afla în Antiohia, în cursul expediției sale contra Persiei, împăratul hotărî să fie pedepsiți niște soldați, care fuseseră descoperiți în băile femeilor; măsura stîrni o răzmeriță în rîndurile legiunii căreia aceștia îi aparțineau. Alexander se urcă pe tribuna de judecată; și cu o fermitate pline de modestie, se adresă mulțimii înarmate; el arătă că era neapărat nevoie și că era ferm decis să curme viciile introduse de coruptul său predecesor și să mențină disciplina, căci slăbirea ei aducea cu sine ruina numelui și a Imperiului roman. Strigătele lor întrerupseră blînda sa cuvîntare. „Păstrați-vă țipetele, spuse neînfricatul împărat, pînă ce intrați în luptă cu perșii, germanii și sarmații. Tăceți în fața suveranului și binefăcătorului vostru; el vă împarte grîul, îmbrăcămintea și banii provinciilor. Tăceți, căci altfel o să vă numesc cetă-

---

[1] Pentru relatarea soartei lui Ulpianus și a pericolului prin care a trecut el însuși, vezi concluziile mutilate din *Historia* lui Dio, LXXX, pe. 1371. (Afirmația că Dio s-a retras la proprietățile sale din Campania este eronată. În timpul consulatului său, el a locuit la Regium și la expirarea mandatului s-a întors la Roma, unde a avut o intrevedere cu împăratul, de la care a primit încuviințarea de a se retrage la orașul său natal Nicea, în Bithynia. — O.S.)

[2] Vezi notele lui Reimar la Dio Cassius, LXXX, p. 1369.

țeni, nu soldați[1], dacă într-adevăr cei ce calcă legile Romei merită să fie socotiți printre oamenii de rînd chiar și printre cei mai de jos." Amenințările sale aprinseră și mai tare mînia legiunilor; armele lor ridicate amenințător îi și puneau în primejdie viața. „Curajul vostru", urmă intrepidul Alexander, „și-ar găsi mai nobil locul pe cîmpul de luptă. Pe mine mă puteți distruge, dar nu puteți intimida justiția severă a Republicii; ea va pedepsi crima voastră și îmi va răzbuna moartea." Legiunile încă mai stăruiau în strigătele lor rebele, cînd împăratul pronunță, cu voce tare, sentința decisivă: „*Cetățeni*, depuneți armele și plecați în pace la locuințele voastre". Furtuna se potoli pe loc. Mîhniți și rușinați, soldații recunoscură în tăcere că își meritau pedeapsa și că disciplina era totul; ei își predară armele și insignele militare și se retraseră în dezordine, nu în taberele lor, ci în numeroasele crîșme ale orașului. Alexander se bucură, timp de treizeci de zile, de spectacolul edificator al căinței lor și nu le restitui rangul pe care îl avuseseră înainte în armată, pînă ce nu-i pedepsi cu moartea pe acei tribuni a căror complicitate prilejuise rebeliunea. Legiunea recunoscătoare îl sluji pe împărat cît trăi, și-l răzbună după moarte.[2]

Hotărîrile mulțimii depind de obicei de o clipă și printr-un capriciu al soartei, legiunea rebelă ar fi putut la fel de bine să depună armele la picioarele împăratului, sau să le împlînte în pieptul său. Poate că, dacă spiritul pătrunzător al unui filozof s-ar fi plecat asupra acestor curioase negocieri, am avea prilejul să descoperim cauzele secrete care, în această împrejurare, justificaseră îndrăzneala principelui și inspiraseră ascultare oștilor; poate că, dacă această

---

[1] Iulius Caesar potolise o rebeliune cu același cuvînt: *Quirites*, care astfel opus celui de *soldați*, a fost folosit într-un sens de dispreț, reducînd pe vinovați la situația mai puțin onorabilă de simpli cetățeni. Tacit. *Annal.*, 1, 42. (Lucrurile stau exact invers. Caesar potolise rebeliunea soldaților tocmai numindu-i *Quirites* — purtători de lance, denumire arhaică și sărbătorească a cetățenilor romani. Gibbon nu reproduce exact pasajul din *Hist. August.* — n.e.).

[2] *Hist. August.*, p. 132.

întîmplare ar fi fost relatată de un istoric cu autoritate, faptul, demn de Caesar însuşi, ne-ar fi fost redat mai veridic şi mai conform cu caracterul obişnuit al lui Alexander Sever. Posibilităţile acestui blînd principe par să fi fost inadecvate dificultăţilor situaţiei, iar fermitatea purtării sale, inferioară bunelor sale intenţii. Virtuţile sale, ca şi viciile lui Elagabal, se moleşiră şi se efeminară în clima blîndă a Siriei, unde se născuse, deşi se ruşina de originea sa străină, şi, vanitos, se complăcea să-i asculte pe cei ce-i stabileau genealogia arătînd că neamul lui se trage din vechea nobilime romană.[1] Mîndria şi zgîrcenia mamei sale au umbrit gloria domniei lui; Mamaea pretindea ca fiul ei, ajuns la maturitate, să-i arate aceeaşi ascultare şi supunere ce pe drept i-o ceruse în tinereţe cînd era lipsit de experienţă; în felul acesta, ea făcea ca atît fiul cît şi ea însăşi să apară ridicoli în faţa lumii. Oboselile războiului cu perşii, sporiră nemulţumirea armatei. Lipsa de succes a expediţiei distruse reputaţia împăratului ca general, ba chiar ca soldat. Toate acestea au pregătit revolta care a tulburat Imperiul Roman şi pe care diferite împrejurări nu au făcut decît să o grăbească; ele au adus cu sine o lungă serie de catastrofe interne.

Tirania destrăbălată a lui Commodus, războaiele civile provocate de moartea sa şi noile maxime politice introduse de dinastia Severilor sporiseră puterea periculoasă a armatei; ele făcuseră să dispară treptat acea imagine sfîntă a legilor şi libertăţilor care pînă acum mai era încă întipărită în mintea romanilor. Am încercat să explicăm într-o anumită ordine această transformare internă ce submina temeliile Imperiului. Caracterul împăraţilor, victoriile obţinute de ei, legile ce le-au conceput, nebuniile şi soarta lor nu pot să ne intereseze decît în măsura în care sînt legate de istoria generală a declinului şi a căderii monarhiei ...

Capitolul VII

RIDICAREA ŞI TIRANIA LUI MAXIMINUS. REBELIUNE ÎN AFRICA ŞI ITALIA SUB AUTORITATEA SENATULUI. RĂZBOI CIVIL ŞI REBELIUNI. MOARTEA VIOLENTĂ A LUI MAXIMINUS ŞI A FIULUI SĂU, A LUI MAXIMUS ŞI BALBINUS ŞI A CELOR TREI GORDIENI. UZURPAREA ŞI JOCURILE SECULARE ALE LUI FILIP.

Dintre diferitele forme de guvernămînt care există în lume, o monarhie ereditară pare să prezinte aspectele cele mai ridicole. Cum am putea să relatăm fără un zîmbet de indignare faptul că la decesul tatălui, stăpînirea unei națiuni întregi trece ca proprietatea unei perechi de boi asupra fiului său minor, deocamdată necunoscut și care el însuși nu se cunoaște încă bine; că cei mai viteji războinici și mai înțelepți oameni de stat, renunțînd la dreptul lor firesc de conducere, se apropie de leagănul regal cu genunchii plecați și declarații de inviolabilă fidelitate?

Succesiunea ereditară atunci cînd a obținut sancțiunea timpului și a opiniei publice este cel mai simplu criteriu. Dreptul odată recunoscut face să dispară speranțele diferitelor grupuri, iar un monarh care se știe în siguranță renunță la acte de cruzime. Acestei concepții ferm stabilite îi datorăm succesiunea pașnică și administrarea blîndă a monarhiilor europene. Frecventele războaie civile, prin care un despot asiatic este obligat să-și croiască drum spre tronul părintesc, trebuiesc puse pe seama unei funcționări defectu-

oase a acestui principiu. Totuşi, chiar în răsărit, sfera competiţiilor este de obicei limitată la principii casei domnitoare; de îndată ce concurentul cel mai norocos şi-a îndepărtat rivalii prin sabie şi săgeată, el nu mai stîrneşte invidia supuşilor săi de rînd. Dar imperiul roman, după ce Senatul încetase să mai deţină vreo autoritate, era scena unor vaste confuzii. Familiile regale şi chiar cele nobile ale provinciilor fuseseră de mult purtate în triumf în faţa carelor trufaşilor republicani. Vechile familii ale Romei căzuseră succesiv sub tirania cezarilor şi cum aceşti principi erau încătuşaţi de instituţiile republicane şi decepţionaţi de repetatele eşecuri ale urmaşilor lor, era imposibil ca ideea succesiunii ereditare să prindă rădăcini în mintea supuşilor. Dreptul la tron, pe care nimeni nu-l putea pretinde prin naştere, oricine şi-l putea asuma prin merit. Ambiţia ce ţintea oricît de sus nu era îngrădită în chip salutar prin lege, sau prejudecată; cel mai umil dintre oameni putea, fără teama de a fi socotit nebun, să nutrească speranţa că, dacă se va dovedi curajos şi-l va ajuta norocul, se va ridica la un asemenea rang în armată, încît să smulgă printr-o singură crimă sceptrul lumii din mîinile slabului şi nepopularului său stăpîn. După asasinarea lui Alexander Severus şi ridicarea lui Maximinus, nici un împărat nu se mai putea simţi în siguranţă pe tron şi orice ţăran barbar de la fruntarii avea putinţa să aspire la acest titlu august, dar periculos.

Vreo treizeci şi doi de ani înaintea acestui eveniment, împăratul Severus, întorcîndu-se dintr-o expediţie în răsărit, se opri în Tracia să sărbătorească prin jocuri ostăşeşti naşterea fiului său mezin, Geta. Lumea de primprejur se îngrămădi ca o turmă să-şi vadă împăratul şi un tînăr „barbar" de statură gigantică ceru stăruitor, în dialectul său primitiv, să i se îngăduie să ia parte la întrecerile în luptă. Dar fiind că mîndria romanilor ar fi fost dezonorată prin învingerea unui soldat roman de către un ţăran trac, el fu pus să lupte cu cei mai puternici oameni din tabără şi trînti la pămînt şaisprezece adversari, unul după altul. Victoria

îi fu răsplătită cu cîteva daruri neînsemnate și permisiunea de a intra în armată. A doua zi, fericitul „barbar“, care depășea prin statura sa înaltă mulțimea de recruți, putea fi văzut dansînd și bucurîndu-se după obiceiul țării sale. De îndată ce-și dădu seama că împăratul îl privea, alergă pînă la calul acestuia și-l urmă pe jos într-o lungă și rapidă cursă, fără să dea cel mai mic semn de oboseală. „Tracule, îi spuse Severus cu mirare, ești în stare să lupți după ce ai alergat atît?“ „Sigur!“ răspunse neobositul tînăr și aproape într-o clipită dădu peste cap șapte dintre cei mai voinici ostași ai armatei. Un colan de aur răsplăti puterea și sîrguința lui fără seamăn și tînărul barbar fu chemat numaidecît să slujească în garda călare care păzea întotdeauna persoana împăratului.[1]

Maximinus, căci acesta era numele său, deși născut pe teritoriul imperiului cobora dintr-o rasă amestecată de „barbari“. Tatăl său era got, maică-sa din neamul alanilor.[2] El vădi în toate împrejurările o vitejie egală cu forța sa, iar ferocitatea lui înnăscută fu curînd temperată sau mascată de o mai bună cunoaștere a lumii. Sub domnia lui Severus și a fiului său el obținu rangul de centurion, beneficiind de favoarea și stima ambilor suverani, dintre care primul aprecia în chip deosebit meritul. Recunoștința îl opri pe Maximinus să servească sub asasinul lui Caracalla. Onoarea îl învăță să refuze insultele lui Elagabal. Cînd Alexander se urcă pe tron el se întoarse la curte și împăratul îl numi într-o funcție utilă și onorabilă pentru el. Legiunea a patra, al cărui tribun era, deveni curînd, prin grija sa, cea mai disciplinată din toată armata. În aplauzele generale ale soldaților, care îi conferiră eroului lor favorit numele de Aiax și Hercule, Maximinus fu înălțat treptat la cea mai înaltă

---

[1] *Hist. August.*, p. 138.
[2] Numele tatălui era Micca și al mamei Ababa — O.S.

comandă militară[1] și dacă n-ar fi păstrat încă prea multe din trăsăturile originii sale barbare, împăratul i-ar fi dat-o, poate, de soție fiului său pe propria lui soră.[2]

Dar, în loc să-l hotărască a purta credință împăratului, aceste favoruri nu făcură decît să ațîțe ambiția țăranului trac; el considera că situația pe care o dobîndise nu era pe măsura meritelor sale, atîta vreme cît mai era constrîns să recunoască un superior. Deși străin de adevărata înțelepciune, nu era lipsit de o șiretenie egoistă, care îi arăta că împăratul pierduse afecțiunea armatei și îl învăța să cultive nemulțumirea acesteia în propriul său avantaj. Intriga și calomnia pot ușor să-și verse veninul asupra guvernării celor mai buni împărați și să le defăimeze pînă și virtuțile, confundîndu-le în chip viclean cu acele vicii care-i atrag cel mai mult pe ascultătorii înșiși. Armata îi ascultă cu plăcere pe emisarii lui Maximinus. Soldații se rușinau de indolența lor infamă, care răbdase timp de treisprezece ani disciplina jignitoare impusă de un sirian efeminat, sclavul lipsit de curaj al mamei sale și al Senatului. Era timpul, strigară ei, să înlăture fantoma aceea inutilă a puterii civile; suveranul și generalul ales de ei trebuia să fie un soldat adevărat, crescut în tabere, instruit în războaie, care să afirme gloria imperiului și să-i împartă tezaurele printre tovarășii săi. O puternică armată era pe vremea aceea adunată pe malurile Rinului, sub comanda directă a împăratului, care aproape îndată după întoarcerea sa din războiul persan fusese nevoit să pornească iarăși cu oștirea împotriva barbarilor din Germania. Însemnata sarcină de a-i instrui și controla pe noii recruți îi era încredințată lui Maximinus. Într-o zi, cînd acesta intră pe

---

[1] *Hist. August.*, p. 140; Herodian VI, p. 223; Aurelius Victor. Comparînd acești autori, s-ar părea că Maximinus ar fi avut comanda călărimii tribale, cu însărcinarea generală de a disciplina recruții întregii armate. Biograful său ar fi trebuit să marcheze cu mai multă grijă faptele lui de arme și etapele succesive ale promovării sale în cariera militară.

[2] Vezi scrisoarea originală a lui Alexander Severus, *Hist. August.*, p. 149.

terenul de exerciţii, trupele, fie dintr-o pornire spontană, fie ca urmare a unei conspiraţii bine ticluite, îl aclamară împărat, înfrînseră refuzul său încăpăţînat prin strigătele lor de slavă şi se grăbiră să desăvîrşească rebeliunea lor prin uciderea lui Alexander Severus.

Împrejurările morţii sale sînt povestite în diferite chipuri. Scriitorii care presupun că a murit fără să-şi fi dat seama de ingratitudinea şi ambiţia lui Maximinus, afirmă că, după ce a luat o masă frugală sub ochii oştirii, s-a retras să doarmă; pe la ora a şaptea a zilei, o parte din propria sa gardă a pătruns în cortul imperial şi cu numeroase lovituri l-a asasinat pe virtuosul împărat care nu bănuia nimic.[1] Dacă dăm crezare unei alte versiuni, desigur mai probabile, Maximinus a fost investit cu purpura imperială de un detaşament numeros, la o distanţă de cîteva mile de cartierul general; el se bizuia mai mult pe dorinţele lui tainice decît pe declaraţia publică a întregii armate. Alexander avea destul timp pentru a trezi un slab sentiment de loialitate în rîndul trupelor sale, dar cînd apăru Maximinus, care se declară prietenul şi apărătorul castei militare, soldaţii se lepădară de credinţa pe care i-o juraseră fără tragere de inimă; în aplauzele legiunilor tracul fu acceptat în unanimitate drept împărat al romanilor.

---

[1] *Hist August.*, p. 135. Am trecut sub tăcere cîteva din informaţiile ce par nedemne de crezare pe care ni le dă acest mizerabil biograf (Aelius Lampridius). După relatarea sa greşită s-ar părea că măscăriciul împăratului, intrînd accidental în cortul acestuia, l-a trezit şi teama de pedeapsă l-a făcut să-i îndemne pe soldaţii nemulţumiţi să comită omorul. Maximinus a fost repede avansat, atît de Septimius Severus cît şi de Alexander Severus. Acesta din urmă l-a înaintat la comanda unei legiuni, a cărei disciplină a fost curînd restabilită de Maximinus. Ceea ce arată că la urma urmei nu se poate să fi fost un om chiar cu totul obişnuit. El trebuie să fi avut firea unui adevărat soldat. Un comandant capabil să se facă popular în rîndurile unei armate demoralizate, cu toată severitatea şi cruzimea sa, trebuie să fi fost un om ieşit din comun. El a fost primul împărat roman complet lipsit de educaţie literară. Niebuhr, *Cursuri asupra istoriei Romei*, lecţia CXXXVII. Vezi de asemenea I. Capitolianus, *Maximinus* — (O.S.)

Fiul Mamaeiei, trădat și părăsit, se retrase în cortul său, dornic ca în fața soartei care-l aștepta să-și cruțe cel puțin insultele mulțimii. El fu în curînd urmat de un tribun și cîțiva centurioni, executorii morții, dar, departe de a primi ca un adevărat bărbat lovitura fatală, cu țipetele și rugămințile sale zadarnice Alexander își dezonoră ultimele clipe ale vieții și în loc să merite dreapta milă, pe care nevinovăția și nenorocirea sa trebuiau s-o inspire, își atrase disprețul. Mama sa Mamaea, pe care o acuza că prin trufia și zgîrcenia ei a fost cauza prăbușirii sale, pieri odată cu fiul ei. Primul val de mînie al soldaților îi sacrificară pe cei mai credincioși dintre prietenii săi. Alții avură parte de cruzimea la rece a uzurpatorului; cei care au cunoscut tratamentul cel mai blînd fură lipsiți de funcția lor și alungați în mod infam de la curte și din armată.[1]

Tiranii care domniseră înaintea sa, Caligula și Nero, Commodus și Caracalla erau toți tineri neexperimentați și destrăbălați[2], crescuți în purpura imperială; strălucirea imperiului, luxul Romei și vocea perfidă a lingușirii îi viciase. Cruzimea lui Maximinus izvora dintr-altă sursă: teama de a fi disprețuit. El se bizuia pe afecțiunea soldaților, care îl iubeau pentru virtuți asemănătoare cu ale lor; dar totodată era conștient că originea sa umilă și barbară, înfățișarea sa sălbatică și totala sa ignoranță a funcțiilor și instituțiilor vieții civile[3], alcătuiau un contrast izbitor cu manierele curtenitoare ale nefericitului Alexander. El își aminti că pe vremea cînd ocupa posturi umile, așteptase nu o dată în fața ușii semeților nobili din Roma și că adesea sclavii lor obraznici nu-l lăsau să intre. Își aminti de asemenea că prietenia

---

[1] Herodian, VI, p. 223—227.

[2] Caligula, cel mai în vîrstă dintre cei patru avea numai douăzeci și cinci de ani cînd s-a suit pe tron; Caracalla avea douăzeci și trei, Commodus — nouăsprezece, iar Nero, de abia șaptesprezece.

[3] S-ar părea că nu cunoștea deloc limba greacă, care, dat fiind că era în general folosită în conversație și scriere, constituia o parte esențială a oricărei educații liberale.

unora îi alinase sărăcia și îi susținuse speranțele crescînde. Dar atît cei ce-l disprețuiseră cît și cei care îl ocrotiseră se făcuseră vinovați de aceeași crimă: faptul că originea sa obscură nu era pentru ei o taină. Pentru această crimă mulți fură executați; trimițîndu-i la moarte pe binefăcătorii săi, Maximinus a înscris în istorie cu litere de sînge povestea eternă a josniciei și ingratitudinii sale[1].

Sufletul negru și sîngeros al tiranului era înclinat să-i bănuiască în fel și chip pe supușii săi cei mai distinși prin naștere sau merit. De cîte ori cuvîntul „trădare" îi trezea neliniștea, cruzimea sa era fără de margini și fără cruțare. Cînd o conspirație împotriva vieții sale fu descoperită, sau pur și simplu închipuită, Magnus, socotit autorul ei principal, fu ucis împreună cu patru mii dintre presupușii săi complici. Italia și întreg imperiul se umplură de nenumărați spioni și informatori. La orice învinuire, fie ea cît de ușoară, cei mai aleși dintre nobilii romani, care guvernaseră provincii, comandaseră armate și fuseseră împodobiți cu însemnele consulare și triumfale, erau legați în lanțuri de carele publice și aduși în grabă în fața împăratului. Confiscarea, exilul sau moartea erau considerate pedepse neobișnuit de blînde. Porunci ca unele din nefericitele victime să fie cusute în pielea animalelor proaspăt tăiate, altele să fie aruncate la fiare, iar altele să fie bătute cu bîte pînă vor muri. În timpul celor trei ani de domnie, nu binevoi să viziteze nici Roma, nici Italia. Tabăra lui, mutată ocazional de pe malurile Rinului pe cele ale Dunării, era locul de unde-și exercita despotismul său sălbatic, care călca în picioare orice principiu de lege și dreptate și se sprijinea numai pe puterea fățișă a spadei.[2] Nici un urmaș al vreunei familii nobile,

---

[1] *Hist. August.*, p. 141; Herodian, VII, p. 237. Acesta din urmă a fost criticat foarte pe nedrept pentru a fi cruțat viciile lui Maximinus.

[2] Soția lui Maximinus cu sfaturi înțelepte și drăgălășenii feminine îl aducea uneori pe tiran pe calea adevărului și a omeniei. Vezi Ammianus Marcellinus XIV, c. 1., unde face aluzie la faptul pe care îl relatase mai pe larg sub domnia Gordienilor. Putem afla de pe

talentat și cu purtări alese, sau bun cunoscător al treburilor publice nu era acceptat în preajma sa; curtea împăratului îi reamintea acum pe vechii satrapi și gladiatori a căror putere sălbatică lăsase în mintea oamenilor amintirile unor vremuri de ură și teroare.[1]

Atîta vreme cît cruzimea lui Maximinus s-a limitat la iluștrii senatori, sau chiar la îndrăzneții aventurieri, care la curte sau în armată se expun capriciilor soartei, marea masă a poporului le privea suferințele cu indiferență, ba poate chiar cu plăcere. Dar setea de bani a tiranului, stimulată de poftele nesățioase ale soldaților, atacă în cele din urmă și proprietatea publică. Fiecare oraș al imperiului poseda un venit independent, destinat cumpărării de grîu pentru mulțime și acoperirii cheltuielilor pe care le cereau jocurile de circ și distracțiile publice. Printr-un singur act de autoritate, întreaga masă de bogății fu confiscată dintr-o dată în folosul tezaurului imperial. Templele fură despuiate de cele mai prețioase daruri de aur și argint pe care le primiseră, iar statuile zeilor, eroilor și împăraților fură topite și transformate în monedă. Aceste ordine păgîne nu puteau fi executate fără să dea loc la tulburări și masacre, dat fiind că în multe locuri lumea prefera să moară apărînd altarele decît să-și vadă, în plină pace, orașele expuse jafului și cruzimii războiului. Pînă și soldații, cărora le era distribuită această pradă, fruct al sacrilegiului, o primeau rușinați și oricît erau de căliți la școala samavolniciei, se temeau că rudele și prietenii îi vor condamna pe drept. Un strigăt de indignare străbătu întreaga lume romană cerînd ca victimele dușmanului comun al neamului omenesc, să fie răzbunate, iar pînă la urmă, într-o provincie pașnică și dezarmată, care suferise în mod deosebit

---

medalii că numele acestei împărătese binevoitoare era Paullina; după titlul *Diva*, se poate deduce că a murit înaintea lui Maximinus. (Valesius ad *loc. cit.* Ammianus). Spanheim *de U.* et *P.N.*, tom. II, p. 300.

[1] A fost comparat cu Spartacus și Athenio. *Hist. August.*, p. 141.

din pricina împilării lui, se dezlănţui revolta împotriva împăratului barbar.[1]

Procuratorul Africii era o slugă demnă de stăpînul său, care considera amenzile şi confiscările de la cei bogaţi drept cea mai rodnică sursă a venitului imperial. Mai mulţi tineri avuţi din acea ţară avuseseră de suferit de pe urma unei sentinţe nedrepte (237 e.n.), sentinţă a cărei executare i-ar fi despuiat de cea mai mare parte a averii lor. Puşi în faţa acestei alternative, cei în cauză luară o hotărîre deznădăjduită, menită să-i ducă la pieire sau să-i ferească de ruină. O amînare de trei zile, pe care hrăpăreţul încasator o acordă cu greu, fu folosită spre a aduna de pe moşiile lor un mare număr de sclavi şi ţărani; înarmaţi cu arme rustice, aceştia ascultau orbeşte de porunca stăpînilor. Cînd fură primiţi în audienţă de procurator, conducătorii conspiraţiei îl înjunghiară cu pumnalele ascunse sub haine şi cu ajutorul partizanilor lor, deveniră stăpînii micului oraş Thysdrus[2], ridicînd steagul revoltei împotriva suveranului Imperiului Roman. Ei îşi puneau nădejdea în ura întregii omeniri împotriva lui Maximinus şi hotărîră în mod îndreptăţit să ridice în locul acestui tiran detestat, un împărat care prin blîndele sale virtuţi dobîndise dragostea şi stima romanilor; autoritatea acestuia asupra provinciei era menită să dea greutate acţiunii lor şi să facă mai durabile rezultatele ei. Gordianus, proconsulul asupra căruia se oprise alegerea lor, refuză categoric periculoasa onoare; el rugă, cu lacrimi în ochi, să i se dea voie să-şi încheie în pace o viaţă lungă şi fără pată, cruţîndu-l astfel, la vîrsta sa înaintată, de a vărsa sîngele unor cetăţeni. Ameninţările însă îl siliră să accepte purpura imperială, singurul său refugiu împotriva crudei gelozii a lui Maximianus,

---

[1] Herodian, VII, (c. 3 şi 4), p. 238; Zosimus I, (c. 13 şi 18) p. 15.

[2] În mănoasa regiune Byzacium, la o sută cincizeci de mile de Cartagina. Acest oraş fusese distins, probabil, de Gordieni, cu titlul de colonie şi cu un frumos amfiteatru care se păstrează încă în stare perfectă. Vezi Wesseling, *Itinerar.*, p. 59 şi Shaw, *Călătorii*, p. 117.

deoarece, potrivit raţionamentului tiranilor, cei care au fost consideraţi vrednici de a se urca pe tron, meritau moartea deopotrivă cu cei răsculaţi.[1]

Alegerea celor doi Gordieni fu ratificată cu entuziasm de către Senat, care, într-un moment de entuziasm patriotic rupse deschis orice legătură cu Maximinus, declarîndu-l inamic public.

Un spirit nou se născuse în acea adunare, care se arătase atît de răbdătoare, atunci cînd fusese insultată de un despotism deşănţat şi de desfrîul soldaţilor. Senatul preluă frînele guvernului şi cu o calmă hotărîre se pregăti să apere cu armele cauza libertăţii. Dintre senatorii foşti consuli, pe care meritul şi serviciile lor îi recomandaseră bunăvoinţei împăratului Alexander, era uşor de ales douăzeci în stare să comande o armată şi să conducă un război. Acestora li se încredinţă apărarea Italiei. Desfăşurîndu-şi activitatea în sectoarele ce le fuseseră repartizate, ei aveau căderea să înroleze şi să instruiască tineretul din Italia şi să întărească porturile şi căile de acces împotriva iminentei invazii a lui Maximinus. Totodată, o seamă de delegaţi, aleşi din rîndurile ilustrului ordin ecvestru şi ale senatului, fură trimişi în grabă la guvernatorii unor provincii, implorîndu-i să vină în ajutorul ţării lor şi să reamintească popoarelor Imperiului vechile lor legături de prietenie cu Senatul şi poporul roman. Respectul unanim şi zelul arătat acestor delegaţi, felul cu care Italia şi provinciile răspundeau chemării Senatului dovedesc îndeajuns că supuşii lui Maximinus se aflau într-un moment de mare disperare cînd poporul are mai mult de pierdut prin ascultare decît prin nesupunere. Conştiinţa acestui trist adevăr inspira o mînie aprinsă, rar întîlnită în acele războaie civile care sînt duse cu indiferenţă

---

[1] Herodian, VII, (c. 4 şi 5), p. 239; *Hist. August.*, p. 153 (Capitolinus, *Gordieni*, c. 7 şi urm.)

de cei mulți în folosul cîtorva conducători dornici de intrigă și litigii.[1]

Dar pe cînd cauza Gordienilor era îmbrățișată cu atîta înflăcărare, Gordienii înșiși nu mai existau (237 e.n., 3 iulie). Slaba curte din Cartagina fu alarmată de apropierea rapidă a lui Capelianus, guvernator al Mauritaniei, care, cu o trupă puțin numeroasă de veterani și o gloată feroce de barbari, atacă o provincie fidelă dar pașnică. Cel mai tînăr dintre Gordieni le ieși în întîmpinare, în fruntea cîtorva gărzi și a unei mulțimi nedisciplinate, crescută în luxul pașnic al Cartaginei. Însă curajul său nu folosi decît ca să-l facă să-și afle o moarte onorabilă pe cîmpul de luptă. Bătrînul său tată, a cărui domnie nu depășise treizeci și șase de zile, își curmă viața la prima veste a înfrîngerii. Cartagina, lipsită de apărare, își deschise porțile în fața învingătorului și Africa deveni victima rapacității și cruzimii unui sclav, obligat a-l satisface pe nemilosul său stăpîn cu enorm de mult sînge și bogății.[2]

Soarta Gordienilor răspîndi la Roma o justificată, dar neașteptată teroare. Senatul, convocat în templul Concordiei, voia să lase impresia că soluționează treburile curente ale zilei; tremurînd de groază, ordinul senatorial refuza să ia în considerație pericolul ce amenința orașul și chiar acest for. Adunarea rămase cufundată într-o consternare mută pînă cînd un senator din neamul lui Traian își trezi confrații din fatala lor letargie. El le arătă că nu mai aveau de mult puterea să adopte măsuri prin care să tergiverseze prudent lucrurile;

---

[1] Herodian, VII, p. 247; VII, p. 277; *Hist. August.*, p. 156—158.

[2] Herodian, VII, p. 254; *Hist. August.*, p. 150—160. De remarcat faptul că durata de o lună și șase zile pentru domnia lui Gordian este corectura justă a lui Casaubon și Panvinius, în locul afirmației absurde din text care susține că aceasta a însumat un an și șase luni (*Comentariu* p. 193). Zosimus relatează I, p. 17 că cei doi Gordieni au pierit din pricina furtunii pe mare. O ciudată necunoaștere a istoriei sau un straniu abuz de metafore.

că Maximinus, necruțător din fire și exasperat de insulta primită, înainta către Italia, în fruntea întregii puteri militare a Imperiului, iar singura alternativă ce le rămăsese era fie să-l întîmpine vitejește pe cîmpul de luptă, fie să aștepte supuși torturile și moartea infamantă, rezervată unor rebeli a căror acțiune a dat greș. „Am pierdut, continuă el, doi împărați excelenți, dar dacă nu vom dezerta și noi de la datorie, atunci speranțele republicii n-au pierit odată cu Gordienii. Sînt mulți senatori a căror virtute ar merita demnitatea imperială și ale căror talente ar putea să-i facă față. Haideți să alegem doi împărați, dintre care unul să poarte războiul împotriva inamicului public, în timp cel a doilea, rămînînd la Roma, să conducă administrația civilă. Cu dragă inimă înfrunt pericolul și invidia pe care o trezește o asemenea numire și îmi dau votul pentru Maximus și Balbinus. Ratificați alegerea mea, colegi senatori, sau numiți în locul lor pe alții mai demni de a fi împărați." Teama generală făcu să amuțească șoaptele celor geloși; meritul candidaților era recunoscut de toți și clădirea răsună de aclamații sincere: „Viață lungă împăraților Maximus și Balbinus. Sînteți fericiți prin votul pe care vi-l acordă senatul; fie republica ferice sub administrația voastră."[1]

Virtuțiile și reputația noilor împărați, justificau cele mai optimiste așteptări ale romanilor. Firi deosebite, avînd fiecare însușirile sale aparte, ei păreau potriviți să se ocupe unul cu problemele administrației în timp de pace, iar altul cu războiul, fără a lăsa loc unei rivalități pline de invidie. Balbinus era un orator foarte admirat, un poet cu o frumoasă reputație și un magistrat înțelept; el exercitase, nepătat și bucurîndu-se de aprobarea tuturor, jurisdicția civilă în aproape toate provinciile interne ale Imperiului. Originea sa

[1] *Hist. August.*, p. 166, după registrele senatului. Data este vădit greșită dar faptul că ea coincide cu jocurile Appolinare ne permite s-o comentăm.

era nobilă[1], averea lui considerabilă, purtarea-i — generoasă și plăcută. La el dragostea de plăceri era corectată de simțul demnității și, obișnuit cu belșugul, nu se deda trîndăviei, ci se ocupa intens de treburile sale. Maximus era un spirit format la o școală mai aspră. Bărbăția și talentele sale îl ridicaseră de la cea mai joasă treaptă la primul rang în stat și armată. Victoriile obținute de el asupra sarmaților și germanilor, viața lui austeră și imparțialitatea rigidă a justiției sale îi atrăseseră încă din vremea cînd era perfect al orașului stima poporului, deși afecțiunea acestuia se îndrepta spre mai blîndul Balbinus. Ambii colegi fuseseră consuli (Balbinus chiar de două ori), ambii fuseseră numiți printre cei douăzeci de locotenenți ai Senatului și deoarece unul avea șaizeci de ani, iar celălalt șaptezeci și patru[2], atinseseră ambii deplina maturitate a vîrstei și experienței.

După ce Senatul conferise lui Maximus și Balbinus puteri egale de consul și de tribun, titlul de părinți ai patriei și funcția conexă de pontif suprem, ei se urcară pe Capitoliu pentru a aduce mulțumiri zeilor protectori ai Romei.[3] Riturile solemne ale sacrificiilor fură tulburate de o răzmeriță a poporului. Mulțimea dezmățată nu-l iubea pe rigidul Maximus și

---

[1] El se trăgea din Cornelius Balbus, un nobil spaniol și fiul adoptiv al lui Theophanes, istoricul grec. Balbus a obținut cetățenia romană datorită protecției lui Pompei și a păstrat-o datorită elocvenței lui Cicero (vezi *Orat. pro Cornelio Balbo)*. Prietenia lui Caesar (căruia i-a adus cele mai importante servicii secrete în anii războiului civil) l-a ridicat la funcția de consul și de pontif, onoruri care pînă atunci nu fuseseră niciodată acordate unui străin. Nepotul acestui Balbus i-a învins pe garamanți. Vezi dicționarul lui Bayle, la cuvîntul Balbus, unde distinge diferitele persoane cu acest nume și rectifică, cu acuratețea sa obișnuită, greșelile unor scriitori anteriori.

[2] Zonaras, XII, p. 622. Dar ne putem bizui prea puțin pe autoritatea unui grec moderat, care cunoaște atît de puțin istoria veacului al treilea (e.n.), încît inventează cîțiva împărați și confundă pe cei ce au existat în realitate.

[3] Herodian, VII, p. 250, presupune că Senatul a fost mai întîi convocat la Capitoliu și este foarte elocvent asupra acestui punct. *Hist. August.*, p. 116 pare mult mai autentică.

nici nu se temea destul de blîndul și omenosul Balbinus. Gloata tot mai mare împresură templul lui Iupiter. Cu strigăte încăpățînate mulțimea își afirma dreptul de a consimți la alegerea suveranului și cerea cu o aparentă moderație ca, pe lîngă cei doi împărați aleși de Senat, să fie adăugat un al treilea, din familia Gordienilor, ca o dreaptă răsplată pentru acei principi care își sacrificaseră viața spre binele republicii. În fruntea gărzii Capitalei și a tineretului din ordinul ecvestru, Maximus și Balbinus încercară să-și croiască drum prin mulțimea rebelă, dar aceasta, înarmată cu bețe și pietre, îi obligă să se retragă în templu. Atunci cînd conflictul, indiferent de rezultatul lui, nu poate fi decît fatal celor două părți, prudența arată că cel mai cuminte este să cedezi. Un băiat de numai treisprezece ani, strănepotul primului și nepotul celui de al doilea Gordian fu prezentat poporului, investit cu însemnele și titlul de Caesar. Această ușoară concesie potoli răzmerița și de îndată ce fură recunoscuți în mod pașnic la Roma, cei doi împărați se pregătiră să apere Italia împotriva dușmanului comun.

Pe cînd revoltele se țineau lanț, urmîndu-se una pe alta cu o repeziciune atît de uluitoare, mintea lui Maximinus se frămînta, pradă unei mînii cumplite. Se presupune că veștile despre rebeliunea Gordienilor și decretul Senatului împotriva sa au trezit în el furia unei fiare sălbatice; fiindcă nu putea să-și descarce mînia asupra îndepărtatului Senat, amenință viața fiului său, a prietenilor și a tuturor celor care îndrăzneau să stea în preajma lui. Vestea plăcută a morții Gordienilor fu curînd urmată de asigurarea că Senatul, pierzîndu-și orice speranță de iertare sau înțelegere din partea sa, pusese în locul lor doi împărați ale căror merite erau cunoscute. Răzbunarea era singura consolare care îi mai rămăsese lui Maximinus și aceasta putea fi săvîrșită numai cu armele. Alexander concentrase într-un singur loc principalele forțe ale legiunilor imperiale din toate provinciile. Trei campanii încununate de succes în luptele împotriva germanilor și sarmaților sporiseră faima acestor legiuni, le făcuseră mai dis-

ciplinate și le îngroșaseră rîndurile, completîndu-le cu floarea tineretului „barbar“. Maximinus își petrecuse viața în războaie și nici imparțiala severitate a istoriei nu-i poate nega vitejia de soldat, ba chiar priceperea de general experimentat[1]. Ar fi fost firesc ca un împărat înzestrat cu un asemenea caracter să nu aștepte ca rebeliunea să ia amploare, amînîndu-și intervenția sa armată, ci să fi purces imediat de pe malurile Dunării spre cele ale Tibrului; ar fi fost firesc ca armata sa victorioasă, sub imboldul disprețului ce-l nutrea pentru Senat și lacomă să culeagă prada bogată, oferită de Italia, să fi ars de nerăbdare, dornică să ducă la bun sfîrșit o cucerire ușoară și profitabilă. Totuși, pe cît putem avea încredere în cronologia obscură a acelei perioade[2], s-ar părea că operațiile unui război cu inamicul din afară au amînat această expediție pînă în primăvara următoare. Purtarea prudentă a lui Maximinus inspiră convingerea că trăsăturile sălbatice ale caracterului său au fost exagerate de unele condeie părtinitoare; că patimile lui, oricît de aprinse ar fi fost ele, se supuneau puterii rațiunii și că barbarul avea ceva din spiritul generos al lui

---

[1] Avem în Herodian VII, p. 244 și în *Hist. August.* trei pasagii care menționează discursurile lui Maximinus către armata sa pe tema rebeliunii din Africa și din Roma; de Tillemont a observat foarte just că acestea nu concordă nici între ele și nici nu respectă adevărul (*Histoire des Empereurs*, tom. III, p. 799).

[2] Neglijența scriitorilor din perioada aceea ne pune în mare încurcătură. Ni se spune că Maximus și Balbinus au fost omorîți în timpul jocurilor Capitoline. Herodian, VII, p. 285. 1. Autoritatea lui Censorinus (*De Die Natali*, c. 18) ne permite să fixăm cu certitudine data acestor jocuri în anul 238, dar nu putem stabili luna și ziua. 2. Alegerea lui Gordianus de către Senat este stabilită cu aceeași certitudine la 27 mai, dar nu putem descoperi dacă a avut loc în același an sau în cel precedent. Tillemont și Muratori, care mențin cele două păreri opuse, aduc în scenă o serie discontinuă de autorități, conjecturi și probabilități. Unul pare a extinde, celălalt a restrînge, seria evenimentelor cuprinse între aceste perioade, mai mult decît și-ar permite rațiunea și istoria. Totuși, sîntem nevoiți să alegem între ei.

Sylla, care i-a învins mai întîi pe inamicii Romei, înainte de a-și îngădui să răzbune jignirile suferite de el personal[1]....

...Cînd coborîră în Italia, veteranii lui Maximinus găsiră totul pustiit în fața lor, iar locuitorii primului oraș întîlnit în cale, Aquillia, se apărară cu disperare. Asediul prelungit peste măsură, lipsurile, demoralizarea și intrigile îi convinseră pe soldați să-l ucidă pe Maximinus și să asculte de ordinele Senatului...

...Pe cînd Maximus se pregătea să apere Italia împotriva inamicului comun, Balbinus, care rămăsese la Roma, fu implicat în scene sîngeroase de discordie civilă. Neîncrederea și gelozia domneau în rîndurile ordinului senatorial; pînă și în templele în care acesta se aduna, fiecare senator purta asupra sa arme, ascunse sau chiar în văzul tuturor[2]. În timp ce senatul delibera, doi veterani ai gărzii pretoriene, împinși de curiozitate sau urmărind un țel sinistru, intrară cu îndrăzneală în sală și înaintară treptat pînă la altarul Victoriei. Gallicanus, un senator fost consul și pretorianul Mecena priviră cu indignare spionii, căci astfel îi considerau, aflați la picioarele altarului; apoi, îndreptîndu-se spre intrarea Senatului, îndemnară în mod imprudent mulțimea să-i masacreze pe pretorieni, partizanii secreți ai tiranului. Pretorienii care scăpară de primul val de furie al mulțimii se refugiară în tabără, pe care o apărară cu succes împotriva atacurilor repetate ale poporului, ajutat de numeroasele bande de gladiatori, proprietatea unor nobili bogați. Războiul civil dură trei zile, timp în care dezordinea domni de ambele părți și pierderi considerabile se făcură resimțite atît de unii, cît și de ceilalți. Cînd conductele care duceau apa în tabăra lor fură tăiate, pretorienii se văzură într-o situație imposibilă, dar, la rîndul lor, forțînd cu disperare ieșirea în oraș, au dat foc unui mare

---

[1] Velleius Paterculus, II, c. 24. Montesquieu (în dialogul său dintre Sylla și Eucrates) exprimă sentimentele dictatorului cu mult spirit și chiar cu patos.

[2] O încălcare a vechilor reguli romane care nu permiteau nimănui să intre înarmat în Senat sau în temple (n.t.).

număr de case și au scăldat străzile în sîngele locuitorilor. Prin edicte lipsite de eficacitate și armistiții precare, împăratul Balbinus încercă să reconcilieze partidele din Roma; dar ura lor, deși înăbușită pentru un timp, izbucni din nou cu o violență sporită. Soldații urau Senatul și poporul; ei disprețuiau totodată slăbiciunea unui împărat lipsit de curaj, sau care nu avea puterea să se facă ascultat de supușii lui[1].

După moartea lui Maximinus, formidabila sa armată recunoscuse mai mult de nevoie autoritatea lui Maximus care se deplasă fără întîrziere la tabăra din Aquillia. De îndată ce primi jurămîntul lor de credință, el le vorbi soldaților în termeni blînzi și moderați; deplînse mai mult decît acuză dezordinile nesocotite ale vremii și-i asigură că, din toată purtarea lor trecută, Senatul nu-și va mai aminti decît nobila lor dezertare din lagărul tiranului și faptul că se întorseseră de bună voie la datorie. Maximus își întări îndemnurile cu ajutorul unui dar generos, purifică tabăra printr-un sacrificiu solemn de ispășire și apoi concedie legiunile trimițîndu-le în provinciile de unde veneau, în speranța că vor duce cu ele gratitudinea și ascultarea[2]. Dar nimic nu putea împăca spiritul semeț al pretorienilor. Ei îl urmară pe împărat în memorabila zi a întoarcerii sale la Roma; în mijlocul aclamațiilor generale, atitudinea morocănoasă și descurajată a gărzilor arăta însă destul de clar că se considerau mai degrabă unealta decît părtașii triumfului. Cînd întreaga oaste se adună în tabără, acei care luptaseră sub Maximinus și cei care rămăseseră la Roma își împărtășiră cu voce scăzută plîngerile și temerile lor. Împărații aleși de armată pieriseră în mod infam, cei aleși de Senat erau așezați pe tron[3]. Lunga discordie dintre puterea civilă și cea militară luase sfîrșit printr-un război în care prima obținuse o victorie deplină. Soldații trebuiau să învețe acum

---

[1] Herodian, VIII, (c. 12), p. 258.
[2] Herodian, VIII, (c. 12), p. 258.
[3] Remarca fusese făcută în mod destul de imprudent în aclamațiile Senatului; în ceea ce privește soldații ea avea aparența unei insulte deliberate.

supunerea către Senat și oricîtă clemență ar fi arătat acea adunare politică, soldații se temeau totuși de răzbunarea ei, camuflată sub măsuri de disciplină și justificată de nobilul pretext al binelui public. Dar soarta țării era încă în mîinile lor și teroarea cu care amenințau o republică neputincioasă putea ușor să convingă lumea că stăpînii armelor erau totodată stăpîni în stat.

E cu putință ca hotărîrea Senatului de a alege doi suverani să fi fost dictată nu numai de motivul declarat în public, nevoia de a asigura conducerea treburilor statului în timp de pace și război, ci și de o dorință tainică: împărțirea puterii între cei doi exponenți ai magistraturii supreme era menită să ridice o stavilă în calea despotismului. Politica aceasta dădu rezultate bune, dar ea se dovedi fatală atît împăraților aleși de senatori cît și Senatului însuși. Cei doi suverani erau geloși unul pe prerogativele celuilalt, iar deosebirea de caracter făcea rivalitatea lor și mai înverșunată. Maximus îl disprețuia pe Balbinus ca pe un nobil dedat luxului și era la rîndul său disprețuit de colegul său care vedea în el un soldat obscur. Tăcuta lor discordie nu era pentru nimeni o taină[1], dar faptul că fiecare din ei își dădea seama de această neînțelegere îi împiedica să se unească pentru a lua vreo măsură energică de apărare împotriva dușmanilor lor comuni din tabăra pretoriană. Întreaga urbe era ocupată cu jocurile capitoliene și împărații rămăseseră aproape singuri la palat. Deodată fură alarmați de apropierea unei trupe de asasini dezlănțuiți. Cum cele două apartamente imperiale erau foarte departe unul de altul, fiecare dintre ei ignora situația sau intențiile celuilalt; temîndu-se să dea sau să primească ajutor, amîndoi irosiră clipele hotărîtoare în discuții fără rost și reproșuri inutile. Sosirea gărzilor puse capăt acestei dispute zadarnice. Soldații îi înșfăcară pe acești „împărați ai Senatului“, cum le spuneau ei cu un dispreț plin de răutate, le smulseră veșmin-

[1] *Discordii mute care mai degrabă se ghiceau decît se vedeau. Hist. August.*, p. 170. Această expresie bine aleasă este probabil luată de la un scriitor mai bun.

tele și îi tîrîră într-un triumf deșănțat pe străzile Romei, pentru a pricinui acestor nefericiți suverani o moarte lentă și crudă. Dar cum ucigașii se temeau că victimele lor vor fi salvate de credincioșii soldați germani din garda imperială, scurtară torturile nefericiților împărați; trupurile lor sfîrtecate fură părăsite și lăsate să îndure insultele sau să trezească mila populației[1].

În decurs de cîteva luni, șase împărați fuseseră tăiați de sabie. Tînărul Gordianus, care fusese investit cu titlul de Caesar, era, după părerea soldaților, singura persoană potrivită să ocupe tronul vacant[2]. Ei îl aduseră în tabără și îl salutară în mod unanim cu titlul de Augustus și Imperator. Numele ce-l purta era scump Senatului și poporului, iar vîrsta se fragedă promitea să lase multă vreme nepedepsit desmățul ostașilor; aderarea Romei și a provinciilor la alegerea făcută de gărzile pretoriene salvă republica de ororile unui război civil în inima Capitalei[3].

Al treilea Gordian, acum singurul împărat, pornește în campanie contra perșilor, dar este ucis de o conspirație organizată de unul din generalii săi, arabul Filip, pe care armata îl proclamă împărat.

La întoarcerea sa din răsărit la Roma, Filip, dornic să șteargă amintirea crimelor sale și să cîștige afecțiunea poporu-

[1] Herodian, VIII, p. 287, 288.

[2] *Fiindcă deocamdată nu era altul* este expresia din *Hist. August.*

[3] Quintus Curtius (X, c. 9) îi face un elegant compliment împăratului zilei fiindcă, la urcarea sa pe tron, a stins atîtea torțe incendiare, a băgat în teacă atîtea spade și a pus capăt relelor unei guvernări bicefale. După ce am cîntărit cu grijă fiecare cuvînt din acest pasaj, sînt de părere că el se potrivește mai bine cu înscăunarea lui Gordianus decît cu oricare altă epocă a istoriei romane. În acest caz, poate servi la stabilirea epocii în care a trăit Quintus Curtius. Cei care îl situează în vremea primilor Caesari invocă argumentul purității stilului său, dar sînt stînjeniți de tăcerea lui Quintilian, atunci cînd alcătuiește lista sa exactă de istorici romani.

lui, sărbători solemn jocurile seculare (21 aprilie, 248 e.n.), cu toată pompa şi splendoarea de care era în stare. De la instituirea sau reînvierea lor de către August[1], ele fuseseră sărbătorite de Claudius, Domitian şi Severus şi erau acum reînnoite, a cincea oară, la împlinirea unui mileniu de la fondarea Romei. Fiecare amănunt al jocurilor seculare era abil adaptat spre a inspira un adînc şi solemn respect minţilor superstiţioase. Lungul interval dintre ele[2] depăşea cursul unei vieţi omeneşti şi, dat fiind că nimeni dintre spectatori nu le mai văzuse, nimeni nu se putea amăgi cu speranţa că va apuca să le mai vadă odată. Sacrificii mistice se săvîrşeau timp de trei nopţi pe malurile Tibrului; Cîmpul lui Marte răsuna de muzici şi dansuri şi era iluminat de nenumărate lămpi şi torţe. Sclavii şi străinii erau excluşi de la orice participare la aceste ceremonii naţionale. Un cor alcătuit din douăzeci şi şapte de tineri şi din tot atîtea fecioare de neam ales, ai căror părinţi erau amîndoi în viaţă, implorau zeii binevoitori să se arate prielnici generaţiei prezente şi să inspire nădejdi generaţiei ce se ridica, cerîndu-le prin imnuri religioase să adeverească prezicerea vechilor oracole, să păstreze virtutea, fericirea şi domnia poporului roman.[3] Splendoarea reprezentaţiilor şi distracţiilor oferite de Filip uluiră ochii mulţimii. Riturile superstiţiei absorbeau timpul şi limitau preocupările celor credincioşi, iar puţinii care mai gîndeau îşi frămîntau îngri-

---

[1] Deşi se presupune că ultima sărbătorire a avut loc într-o epocă luminată a istoriei, relatarea era atît de încîlcită şi obscură, încît alternativa nu pare îndoielnică. Cînd jubileurile papale, copia jocurilor seculare au fost inventate de Bonifaciu al VIII-lea, şiretul papă a pretins că nu face decît să reînvie o veche instituţie. Vezi de Chais, *Lettres sur les Jubilés*.

[2] Fie o sută, fie o sută zece ani. Varo şi Livius au adoptat prima părere, dar autoritatea infailibilă a Sybilei a consacrat pe cea de a doua. (Censorinus *de Die Natal.* c. 17). Totuşi împăraţii Claudius şi Filip n-au tratat oracolul cu respectul cuvenit.

[3] Ideea jocurilor seculare poate fi bine înţeleasă din poemul lui Horaţiu, şi din descrierea lui Zosimus, II, p. 167 etc.

jorați mintea meditînd la trecutul și soarta viitoare al Imperiului Roman.[1]

Trecuseră zece veacuri de cînd Romulus, cu o mică ceată de păstori și proscriși își întărise locul unde se oprise pe dealurile de lîngă Tibru. În timpul primelor patru secole, romanii, căliți la greaua școală a sărăciei, dobîndiseră virtuțile războiului și guvernării. Prin afirmarea viguroasă a acestor virtuți în viața lor zilnică și ajutați de o soartă norocoasă, ei obținuseră în cele trei secole următoare stăpînirea deplină asupra multor țări din Europa, Asia și Africa. Ultimii trei sute de ani se scurseseră într-o prosperitate aparentă și declin intern. Neamul de soldați, magistrați și legislatori, care alcătuia la început cele treizeci și cinci de triburi ale poporului roman, se topise în marea masă de oameni și se confundase cu milioanele de provinciali servili care primiseră numele, fără a-și însuși și spiritul roman. O armată de mercenari, recrutată dintre supușii și barbarii de la graniță, era singura categorie socială care își păstra independența și abuza de ea. Prin alegerea lor samavolnică, un sirian, un got sau un arab era înălțat pe tronul Romei și investit cu o putere despotică asupra cuceririlor și țării Scipionilor.

Hotarele Imperiului Roman se mai întindeau încă de la Oceanul apusean pînă la Tigru și de la munții Atlas la Rin și Dunăre. Pentru ochiul lipsit de discernămînt al omului de rînd, Filip părea un împărat la fel de puternic cum fuseseră pe vremuri Hadrian și Augustus. Forma era încă aceeași, dar sănătatea și vigoarea care o animaseră dispăruseră. Oamenii își vedeau de treburi descurajați și sleiți, în urma unui lung șir de împilări. După stingerea oricărei alte virtuți,

[1] Calculele lui Varo fixează întemeierea Romei la o dată care corespunde cu anul 754 î.e.n. Dar atît de puțin te poți bizui pe cronologia Romei în epoca timpurie, încît *Sir* Isaac Newton a considerat că evenimentul a avut loc în anul 627 î.e.n.

întreaga măreție a statului roman se sprijinea doar pe disciplina legiunilor, dar și aceasta fusese viciată de ambiție și moleșită de slăbiciunea împăraților. Securitatea frunlariilor, care se bazase întotdeauna pe puterea armelor mai curînd decît pe aceea a fortificațiilor, era subminată pe nesimțite și cele mai frumoase provincii erau expuse rapacității ori ambiției barbarilor; aceștia descoperiră curînd declinul Imperiului Roman...

Capitolul X

ÎMPĂRAȚII DECIUS, GALLUS, AEMILIANUS, VALERIANUS ȘI GALLIENUS. INVAZIA GENERALĂ A BARBARILOR. CEI TREIZECI DE TIRANI

De la marile jocuri seculare sărbătorite de Filip și pînă la moartea împăratului Gallienus, s-au scurs douăzeci de ani (248—268 e.n.) de rușine și catastrofe. În timpul acestei dezastruoase perioade nu a existat o clipă în care fiece provincie a lumii romane să nu fie supusă vreunei invazii barbare și tiranii militare; imperiul ruinat părea că se apropie de ultimul și fatalul moment al destrămării sale. Atît vremurile acelea tulburi cît și raritatea memoriilor autentice ridică piedici în calea istoricului care încearcă să păstreze un fir limpede și neîntrerupt al narațiunii sale. El este nevoit să culeagă și să compare fragmente imperfecte, sărace în amănunte, adesea obscure și uneori contradictorii; alteori este nevoit să suplinească lipsa datelor cu propriile sale presupuneri, deși acestea nu au niciodată autoritatea faptelor; totuși, în anumite împrejurări, cunoașterea firii omenești și a modului cum acționează patimile ei sălbatice și nestăvilite ar putea să înlocuiască lipsa de materiale istorice.

De pildă nu e prea greu de înțeles că uciderea succesivă a atîtor împărați slăbise toate legăturile de credință între

suveran și popor, că toți generalii lui Filip erau dispuși să imite exemplul stăpînului lor și astfel capriciul armatelor, obișnuite de multă vreme cu revolte frecvente și violente, putea oricînd ridica la tron pe cel mai obscur dintre camarazii lor de arme. Istoria poate doar adăuga că rebeliunea împotriva împăratului Filip a izbucnit în anul două sute patruzeci și nouă printre legiunile din Moesia, și că un ofițer subaltern[1], pe nume Marinus, a fost alesul lor. Vestea l-a înspăimîntat pe Filip. El se temea că trădarea armatei din Moesia să nu fie decît prima parte a unei conflagrații generale. Tulburat de faptul că se știa vinovat și de pericolul în care se afla, se grăbi să comunice știrea Senatului. Vestea fu primită cu o tăcere sinistră ce vădea frică și, poate, nemulțumire, pînă cînd, în cele din urmă, Decius, un membru al adunării, adoptînd o atitudine demnă de nobila sa origine, dovedi că avea mai mult curaj decît părea să aibă împăratul. El își arătă disprețul pentru cele ce se petreceau, fapte în care nu vedea decît o agitație pripită și nesocotită, pusă la cale de rivalul lui Filip, fantomă a regalității, sortită ca în foarte puține zile să fie distrusă de însăși nestatornicia ce o crease. Rapida îndeplinire a profeției sale îi inspiră lui Filip o stimă îndreptățită pentru un sfetnic atît de abil; Decius îi păru singura persoană capabilă de a restabili pacea și disciplina în rîndurile unei armate turbulente, care nu se liniștise odată cu uciderea lui Marinus. Decius, care se împotrivi multă vreme propriei sale numiri, pare să fi presimțit pericolul de a prezenta un conducător de valoare în fața oștilor mînioase și gata să accepte pe oricine, iar prezicerea sa fu din nou confirmată de evenimente. Legiunile din Moesia îl forțară pe judecătorul lor să le devină (249 e.n.) complice. Ele îi puseră alternativa morții sau a purpurii imperiale. Purtarea sa, după această măsură decisivă, era inevitabilă. El își conduse, sau își urmă armata la granițele Italiei, unde Filip, adunîndu-și

[1] Expresia folosită de Zosimus și Zonaras poate însemna că Marinus comanda o centurie, o cohortă sau o legiune.

toate forțele pentru a-l respinge pe formidabilul său rival, pe care tot el îl ridicase, înainte să-l întîmpine. Trupele imperiale erau superioare ca număr, dar armata rebelilor era formată din veterani, comandată de un conducător capabil și experimentat.[1] Filip a fost fie ucis în bătălie, fie executat cîteva zile mai tîrziu la Verona. Fiul și asociatul său la Imperiu fu masacrat la Roma de gărzile pretoriene și victoriosul Decius, beneficiind de circumstanțe mai favorabile decît s-ar fi putut pretinde acelor vremi, fu recunoscut în mod unanim de Senat și provincii. Se spune că îndată după ce acceptase fără să vrea titlul de Augustus, îl asigurase pe Filip printr-o scrisoare personală de nevinovăția și loialitatea sa, afirmînd în mod solemn că la sosirea în Italia va depune însemnele imperiale și se va reîntoarce la starea de supus ascultător. Se poate ca declarația sa să fi fost sinceră, dar, în situația în care îl pusese soarta, era greu să ierte sau să fie iertat.[2]

Trecuseră doar cîteva luni de la urcarea sa pe tron, cînd împăratul Decius, care folosise acest răstimp pentru lucrări pașnice și administrarea justiției, fu chemat pe malurile Dunării, unde imperiul era amenințat de invazia goților (250 e.n.). Aceasta este prima împrejurare importantă în care istoria menționează acest mare popor, care mai tîrziu sfărîmă puterea romană, prădă Capitoliul și domni asupra Galliei, Spaniei și Italiei. Rolul pe care goții l-au jucat în prăbușirea Imperiului roman de apus este atît de însemnat, încît numele lor este frecvent întrebuințat ca o denumire generală pentru barbarii primitivi și războinici.

---

[1] Faptul că s-a născut la Bubalia, un mic sat din Pannonia (Eutrop. IX; Victor in *Caesarib. et Epitom.)*, pare să contrazică, afară de cazul unei situații pur accidentale, presupunerea că s-ar fi tras din Decii. Scurgerea a șase sute de ani îi înnobilaseră pe Decii, dar la început ei nu erau decît niște plebei merituoși, printre cei dintîi care au împărțit consulatul cu semeții patricieni. „*Sufletele de plebei ale Decii*-lor". Iuvenal, *Sat. VIII*, 254. Vezi cuvîntarea plină de spirit a lui Decius în Livius V, 9, 10.

[2] Zosimus, (c. 22), p. 20; Zonaras XII, p. 624.

Gibbon arată că, așa cum pretinde tradiția și mitologia lor, goții ar fi fost conduși în Scandinavia de Odin, un personaj mitic, care le dăduse religia, „un Mahomed al nordului“ și de acolo ar fi emigrat în Ucraina, unde s-au stabilit cîtăva vreme întovărășiți de o seamă de alte triburi germanice. După prima expediție de jaf în apropiata și bogata provincie romană a Daciei, ei se întorc cu o pradă bogată. În anul următor, o nouă expediție, cu puteri sporite, sub comanda regelui lor Cniva îi aduse pînă în Tracia, și îl sili astfel pe Decius să intervină cu toată armata sa.

Decius îi găsi (250 e.n.) pe goți luptînd în fața cetății Nicopolis, pe rîul Jatrus, unul din numeroasele locuri ce fuseseră martore ale victoriilor lui Traian.[1] La vestea apropierii sale barbarii ridicară asediul, dar numai cu scopul de a porni spre o altă cucerire, de mai mare importanță, orașul Philippopolis din Tracia, întemeiat de tatăl lui Alexandru Macedon, în apropiere de poalele muntelui Haemus.[2] Decius îi urmă în marș forțat printr-un ținut greu de străbătut, dar pe cînd se credea încă la mare distanță de ariergărzile goților, Cniva, regele lor, se năpusti cu furie asupra urmăritorilor săi. Tabăra romană fu surprinsă și prădată și pentru prima oară împăratul fugi în derută din fața unei cete de barbari prost înarmată. După o lungă rezistență, orașul Philippopolis, lipsit de ajutor, fu luat cu asalt. Se spune că în timpul jefuirii acestui mare oraș[3], au fost masacrate o sută de mii de persoane. Mulți prizonieri de rang înalt completară prada și Priscus, un frate al fostului împărat Filip nu se rușină să îmbrace purpura sub protecția barbarilor dușmanii Romei.[4]

[1] Localitatea se mai numește și astăzi Nicop. Micul rîuleț pe malul căruia se află ea, se varsă în Dunăre. D'Anville, *Geographie Ancienne*, tom. I, p. 207.

[2] Stephan. Byzant., *De Urbibus*, p. 740; Wesseling, *Itinerar*, p. 136 Zonaras, printr-o eroare bizară atribuie fondarea orașului Philippopolis predecesorului imediat al lui Decius.

[3] Ammian., XXXI, 5.

[4] Aurel. Victor, *(De Caesar.)*, c. 29.

Totuşi timpul pierdut cu acest dificil asediu îi dădu posibilitatea lui Decius să reînvie curajul legiunilor, să restabilească disciplina şi să completeze efectivul oştirii sale. El interceptă cîteva grupe de carpi şi alţi germani[1] care se grăbeau să ia şi ei parte la victoria fraţilor[2] lor, încredinţă trecătorile munţilor unor ofiţeri a căror vitejie şi fidelitate o mai încercase şi în alte împrejurări[3], repară şi întări fortificaţiile dunărene şi îşi concentră toată atenţia spre a împiedica fie înaintarea, fie retragerea goţilor. Încurajat de întorsătura lucrurilor, el aşteptă cu nerăbdare prilejul de a restabili printr-o singură lovitură decisivă, gloria sa şi a armelor romane.[4]

În timp ce Decius înfrunta violenţa furtunii, mintea sa calmă şi cumpănită în tumultul războiului cerceta cauzele mai adînci care, de pe vremea Antoninilor, grăbiseră atît de impetuos declinul măreţiei romane. El descoperi curînd că era imposibil să aşezi acea măreţie pe o bază durabilă, fără a restabili virtuţile publice, vechile principii şi obiceiuri şi maiestatea împilată a legilor. Pentru realizarea acestui plan nobil, dar dificil, el hotărî mai întîi să restabilească funcţia învechită de censor, o funcţie care, atîta vreme cît continuase să existe cu toate atributele ei de odinioară, contribuise din plin la perpetuarea statului roman, pînă ce fusese uzurpată şi neglijată treptat de către cezari. Conştient de faptul că

---

[1] Gibbon lasă aici o impresie greşită: carpii erau daci, nu germani (n.t.).

[2] *Victoriae Carpicae*, de pe unele medalii ale lui Decius, sugerează aceste succese.

[3] Claudius, (care mai tîrziu a domnit cu atîta glorie) era aşezat în trecătoarea Thermophylae cu 200 de dardani, 100 de călăreţi cu armament greu şi 160 cu armament uşor, 60 de arcaşi cretani şi 1.000 de recruţi bine înarmaţi. Vezi o scrisoare originală a împăratului către acest ofiţer, în *Historia Augusta*, p. 200 (Trebell, Pollio in *Claud*, c. 16).

[4] Iornandes, c. 16—18; Zosimus, (c. 22), p. 22. Din felul în care este relatat acest război, descoperim cu uşurinţă părtinirea scriitorului got şi a celui grec. Ei se aseamănă numai în ce priveşte neglijenţa.

favoarea suveranului poate să confere puterea, dar că numai stima poporului poate asigura autoritatea, el încredinţă alegerea censorului hotărîrii libere a Senatului. Prin votul lor unanim, sau mai bine zis prin aclamaţii, Valerianus, care a ajuns mai tîrziu împărat şi care pe atunci servea cu distincţie în armata lui Decius, fu declarat cel mai vrednic de această înaltă cinste. De îndată ce decretul Senatului fu transmis împăratului, aceste convocă în tabăra sa un mare consiliu şi înainte de a-l investi pe censorul ales, îl preveni de greutăţile şi importanţa funcţiei sale. „Fericite Valerianus, îi spuse împăratul distinsului său supus, fericit de aprobarea generală a Senatului şi a republicii romane. Acceptă funcţia de censor al omenirii, şi judecă purtările noastre. Vei alege pe acei care merită să continue a fi membri ai Senatului; vei reda ordinului ecvestru vechea sa strălucire. Vei ameliora venitul, reducînd totuşi sarcinile publice. Vei împărţi în clase variata şi infinita mulţime a cetăţenilor şi vei revizui cu exactitate puterea militară, bogăţia, virtutea şi resursele Romei. Hotărîrile tale vor avea putere de lege. Armata, palatul, cei însărcinaţi cu justiţia şi marii dregători ai Imperiului sînt supuşi judecăţii tale. Nu face nimeni excepţie, în afară de consuli[1], prefectul oraşului[2], marele preot şi (atîta vreme cît îşi păstrează castitatea neatinsă) cea mai în vîrstă dintre fecioarele vestale. Dar şi aceştia puţini, care pot să nu se teamă de severitatea censorului roman, se vor strădui din răsputeri să-şi asigure stima lui[3]".

Un magistrat investit cu puteri atît de întinse putea să pară mai degrabă colegul decît împuternicitul suveranului său.[4] Valerianus se temea pe drept cuvînt de o înălţare menită

[1] În ciuda acestei exceptări, Pompei a apărut totuşi în faţa tribunalului censorului în timpul consulatului său.

[2] Roma era guvernată de un prefect (n.t.).

[3] Cuvîntarea originală în *Hist. August.*, p. 173, 174, (Treb. Poll., c. 2).

[4] Acest aranjament pare să-l fi înşelat pe Zonaras, care presupune că Valerianus a fost într-adevăr declarat colegul lui Decius, XII, p. 625.

să atragă asupra sa atîta invidie și suspiciune. El arătă cu modestie periculoasa importanță a funcției ce i se încredința, propria-i incapacitate și corupția fără leac a vremurilor. El insinuă abil că demnitatea de censor era inseparabilă de cea imperială și că brațele slabe ale unui supus nu erau în stare să susțină o sarcină ce comporta atîtea griji și răspunderi.[1] Evenimentele războiului apropiat zădărniciră curînd desăvîrșirea unui proiect atît de plăcut la prima vedere, dar atît de nerealizabil; ele îl salvară pe Valerianus de pericol și îl cruțară pe Decius de dezamăgirea care foarte probabil i-ar fi urmat. Un censor poate menține, dar el nu poate nicidecum restabili moralitatea într-un stat. Unui astfel de magistrat îi este imposibil să-și exercite autoritatea așa cum se cuvine, sau să dobîndească măcar unele rezultate pozitive, dacă nu este sprijinit de un puternic simț al onoarei și virtuții în mintea și inima poporului, de respectul opiniei publice și de mai multe prejudecăți utile care să întărească felul de a fi al poporului. Atunci cînd vicisitudinile epocii fac să amuțească aceste principii, jurisdicția censorului e sortită să decadă pînă ajunge o simplă aparență înșelătoare, sau e transformată într-o unealtă pusă în slujba vexațiilor și a oprimării.[2] Era mai ușor să-i învingi pe goți decît să dezrădăcinezi viciile publice; dar chiar în prima din aceste încercări, Decius își pierdu armata și viața.

Goții erau acum împresurați și hărțuiți din toate părțile de oștile romane. Floarea armatei lor pierise în asediul îndelungat al Philippopolisului; ținutul sleit nu mai putea să procure hrană mulțimii de „barbari", rămași în viață. Aflați în acest impas, goții și-ar fi răscumpărat cu dragă inimă îngăduința de a se retrage netulburați, prin predarea întregii prăzi și a prizonierilor. Dar împăratul, încrezător în biruință, era hotărît ca, prin pedepsirea acestor invadatori, să inspire

[1] *Hist. August.*, p. 174; (Treb. Poll., 1, c...) Răspunsul împăratului este omis.

[2] Ca încercările lui August de a reforma obiceiurile, Tacit. *Annal.*, III, 24.

o teroare salutară în rîndul năvălitorilor de la miazănoapte; el refuză să asculte orice propunere de înțelegere. Curajoșii barbari preferară moartea sclaviei. Scena bătăliei fu un obscur oraș din Moesia, numit Terebronii.[1] Oastea goților era așezată pe trei linii și, fie din întîmplare, fie intenționat, a treia linie era apărată de o mlaștină. Chiar la începutul bătăliei, fiul lui Decius, un tînăr care inspira tuturor mari speranțe și care era încă de pe acum asociat la onorurile imperiale, fu ucis de o săgeată, sub privirile îndureratului său părinte. Străduindu-se să-și arate toată bărbăția, împăratul spuse oștirii consternate că pierderea unui singur luptător era de mică importanță pentru republică.[2] Bătălia fu groaznică; era lupta disperării împotriva durerii și a furiei. În cele din urmă, prima linie a goților se rupse în dezordine. Cea de-a doua, înaintînd spre a-i veni în ajutor, îi împărtăși soarta. Singură a treia linie rămase întreagă, gata să împiedice trecerea mlaștinii, pe care o încerca cu imprudență armata imperială, prea încrezătoare în victorie. „Aici soarta zilei se schimbă și împrejurările deveniră potrivnice romanilor. Terenul era acoperit de un nămol adînc; cei ce stăteau, se scufundau în mlaștină, iar cei care încercau să înainteze alunecau. Armamentul roman era greu, apele adînci și soldații legiunilor nu puteau folosi în această situație disperată grelele lor sulițe. Barbarii, dimpotrivă, erau obișnuiți cu lupta în mlaștini; înalți, cu lăncile lor lungi, ei puteau lovi la distanță.[3] În această mlaștină, după o luptă inegală, armata romană fu iremediabil pierdută; nici măcar trupul împăratului n-a mai putut fi găsit.[4] Asta fu soarta lui Decius, în al cincizece-

---

[1] Tillemont, *Hist. des Empereurs*, tom. III, p. 398. Cum Zosimus și unii dintre cei ce-l urmează confundă Dunărea cu Tanaisul (Donul), ei situează locul bătăliei în cîmpiile Sciției.

[2] Aurelius Victor spune că cei doi Decii au murit în două bătălii diferite, dar am preferat relatarea lui Iornandes.

[3] Am îndrăznit să copiez de la Tacitus (*Annal. I, 64*) descrierea unei ciocniri similare între o armată romană și un trib german.

[4] Iornandes, c. 18, Zosimus, I, (c. 23), p. 22; Zonaras, XII, (c. 20), p. 627; Aurelius Victor (*Epitome*, c. 29).

lea an al vieții sale; un împărat desăvîrșit, energic în război și binevoitor în timp de pace[1], care împreună cu fiul său, merita să fie comparat, atît cît a trăit precum și în moarte, cu cele mai strălucite exemple de antică virtute.[2]

Această lovitură fatală umili pentru foarte scurtă vreme insolența legiunilor. S-ar părea că ele au așteptat cu răbdare și au ascultat supuse decretul Senatului care reglementa succesiunea la tron. Dintr-o îndreptățită considerație pentru memoria lui Decius, titlul imperial fu conferit (decembrie 251 e.n.) lui Hostilianus, singurul său fiu rămas în viață, dar un rang egal și puterea efectivă fură acordate lui Gallus, a cărui experiență și capacitate păreau potrivite rolului de tutore al tînărului principe și de păzitor al Imperiului îndurerat.[3] Prima grijă a noului împărat fu să elibereze provinciile ilire de sub împilarea goților victorioși. Lăsă în mîinile acestora roadele bogate ale năvălirii, o pradă imensă și — ceea ce era chiar mai rușinos — numeroși prizonieri, oameni de mare valoare și merit și cu cea mai strălucită obîrșie. Le aproviziona din belșug tabăra cu toate cele trebuincioase pentru a le potoli furia și a le ușura plecarea atît de dorită, ba promise chiar să le plătească anual o mare sumă în aur, cu condiția să nu mai năpădească niciodată teritoriile romane cu incursiunile lor prădalnice.[4]...

---

[1] Cei doi Decii au fost uciși înainte de sfîrșitul anului 251, deoarece noii suverani au ocupat consulatul la primele calende ale lui ianuarie care au urmat.

[2] *Hist. August.*, p. 223; (Vopisc., *Aur.*, c. 42) îi așează la loc de cinste printre puținii împărați buni care au domnit între August și Dioclețian.

[3] *Cînd au aflat acestea senatorii decretează.* Victor in *Caesaribus* (c. 30).

[4] Un tron, o togă și o cupă de aur cîntărind cinci pfunzi (aproximativ 2,25 kg) au fost acceptate cu recunoștință de un bogat rege al Egiptului (Livius, XXVII, 4). *Quina Millia Aeris*, o greutate de aramă valorînd cam optsprezece lire era darul obișnuit făcut ambasadorilor străini (Livius, XXXI, 9).

...Valerianus avea vreo șaizeci de ani[1] cînd fu investit cu purpura imperială, nu dintr-un capriciu al mulțimii, sau prin strigătele armatei, ci datorită dorinței unanime a lumii romane. Înălțat în funcțiile statului roman, el meritase bunăvoința unor împărați virtuoși și se declarase inamic al tiranilor.[2] Originea sa nobilă, manierele sale blînde dar perfecte, învățătura, prudența și experiența sa erau stimate de Senat și popor; și dacă omenirea (după cum observă unul dintre scriitorii vechi) ar fi fost lăsată în voie să-și aleagă un stăpîn, alegerea ei ar fi căzut, fără îndoială, asupra lui Valerianus.[3] E cu putință ca meritele acestui împărat să nu fi fost pe măsura reputației sale, iar capacitățile lui, sau cel puțin spiritul său, erau, poate, atinse de inerția și lipsa de entuziasm a vîrstei. Conștient că puterile încep să-l lase, el împărți tronul cu un asociat mai tînăr și mai energic.[4] Acele vremuri pline de primejdii cereau în egală măsură un general și un monarh, iar experiența sa de censor i-ar fi putut arăta cui să acorde purpura imperială ca recompensă pentru merite militare. Dar, în loc să facă o alegere potrivită, care i-ar fi consolidat domnia și binecuvîntat memoria, Valerianus, ascultînd numai glasul afecțiunii sau al vanității, îl investi de îndată cu onorurile supreme pe fiul său Gallienus, un tînăr efeminat de vicii ascunse pînă acum de anonimatul unei vieți particulare. Domnia comună a tatălui și a fiului dură vreo șapte ani și cea a lui Gallienus singur, încă vreo opt ani (253—268 e.n.), dar această întreagă perioadă a fost o serie neîntreruptă de

[1] Avea vreo șaptezeci de ani cînd s-a suit pe tron, sau, cum e mai probabil, cînd a murit. *Hist. August.*, p. 173. Tillemont, *Hist. des Empereurs*, tom. III., p. 893., nota 1.

[2] *Inimicus Tyrannorum. Hist. August.*, p. 173. În glorioasa luptă a Senatului cu Maximinus, Valerianus a luat o parte foarte activă. *Hist. August.*, p. 156.

[3] După distincția făcută de Victor, el pare să fi primit titlul de *Imperator* de la armată și cel de *Augustus* de la Senat.

[4] De la Victor și de pe medalii, Tillemont (tom. III, p. 710) conchide pe bună dreptate că Gallienus a fost asociat la împărăție prin luna august a anului 253.

dezordini și catastrofe. Cum Imperiul Roman era în același timp atacat din toate părțile de năvălitorii străini mînați de o furie oarbă și de uzurpatorii interni, îmboldiți de o ambiție sălbatică, vom căuta să sistematizăm și să clarificăm datele, urmărind nu atît îndoielnica potrivire a acestora, cît o mai firească distribuție a subiectelor. Cei mai periculoși inamici ai Romei, în timpul domniei lui Valerianus și Gallienus erau: 1. francii; 2. alemanii; 3. goții; 4. perșii. Sub aceste denumiri generale putem cuprinde și unele triburi mai puțin importante, ale căror nume obscure și stranii n-ar sluji decît să încarce memoria și să abată atenția cititorului...

...Am mai vorbit înainte de migrarea goților din Scandinavia, sau cel puțin din Prusia, pînă la gura Borystenului[1] și am urmărit înaintarea lor victorioasă de aici pînă la Dunăre. Sub domnia lui Valerianus și Gallienus, frontiera acestui al doilea fluviu era în permanență bîntuită de invaziile germanilor și sarmaților, dar ea a fost apărată de romani cu o neobișnuită dîrzenie și rezultate deosebit de bune. Aceste provincii bîntuite de războaie au fost pentru armatele Romei un izvor nesecat de soldați voinici și nu erau rari țăranii iliri care își dovedeau calitățile și ajungeau la rangul de general. Deși grupuri răzlețe de barbari, care se agitau neîncetat de-a lungul malurilor dunărene, pătrundeau uneori pînă la granițele Italiei și Macedoniei, de obicei, locotenenții imperiali le opreau înaintarea sau le tăiau calea la întoarcere.[2] Dar marele șuvoi al invaziilor gotice fu abătut într-altă direcție. Acești barbari, stabiliți în noua lor așezare din Ucraina, deveniră curînd stăpîni ai coastei de nord a Euxinului. La sudul acestei mări interioare erau așezate pașnicele și bogatele provincii ale Asiei Mici, care aveau tot ce putea atrage și nimic din ce putea rezista unui cuceritor barbar.

---

[1] Nipru (n. t.).

[2] Vezi viețile lui Claudius, Aurelian și Probus în *Hist. August.*

Malurile fluviului Borysthenes se aflau doar la șaizeci de mile de strîmta intrare[1] a peninsulei Tătărimii Crîmului, cunoscută în antichitate sub denumirea de Chersonesus Taurica.[2] Pe acel țărm inospitalier așezase Euripide, înfrumusețînd cu desăvîrșită artă poveștile antichității, acțiunea uneia din tragediile sale cele mai mișcătoare.[3] Sacrificiile sîngeroase ale Dianei, sosirea lui Oreste și Pylade și triumful virtuții și credinței asupra ferocității barbare reprezintă un adevăr istoric și anume că taurii, locuitorii băștinași ai peninsulei, au fost într-o anumită măsură dezbărați de obiceiurile lor brutale prin contactul treptat cu coloniile grecești, așezate de-a lungul coastei maritime. Populația micului regat al Bosforului, cu capitala așezată în strîmtoarea prin care Meotisul[4] comunică cu Euxinul, era alcătuită din greci degenerați și barbari semi-civilizați. El a continuat să existe ca stat independent de pe timpul războiului peloponezian[5] și a fost în cele din urmă înghițit de ambiția lui Mitridate; odată cu restul stăpînirilor sale a căzut sub puterea armelor romane. Începînd cu domnia lui Augustus[6], regii Bosforului au fost umili dar utili aliați ai Imperiului. Prin daruri, cu armele și printr-o ușoară fortificație trasă de-a curmezișul istmului, ei au împiedicat cu succes pătrunderea jefuitorilor hoinari ai Sarmației într-o țară care prin poziția sa excepțională și porturile sale adecvate, domina Pontul Euxin și Asia Mică.[7] Atîta timp cît sceptrul a fost în mîna unui șir de regi care

[1] Are o lățime de vreo jumătate de leghe. *Istoria genealogică a tătarilor*, p. 598.

[2] De Peyssonel, care a fost consul francez la Caffa, în *Observations sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube.*

[3] Euripide în *Iphigenia in Taurida.*

[4] Marea de Azov de astăzi (n.t.).

[5] Strabo, VII, p. 309. Primii regi ai Bosforului erau aliați ai Atenei.

[6] Appian în *Mithridat.*

[7] Vezi Lucian, *Toxaris*, dacă se poate acorda credit sincerității și virtuților scitului care povestește un mare război al neamului său împotriva regilor Bosforului.

și-au succedat în linie dreaptă, aceștia au vegheat neabătuți și cu bune rezultate la îndeplinirea importantei lor misiuni. Clici interne și temerile sau interesele personale ale unor obscuri uzurpatori, care au pus mîna pe tronul vacant, au îngăduit însă goților să pătrundă pînă în inima regatului Bosforului. Odată cu dobîndirea unei porțiuni suplimentare de teren fertil, cuceritorii mai obținură și vase suficiente pentru a le transporta armatele pe coasta Asiei.[1] Corăbiile întrebuințate pentru navigația pe Euxin erau de o construcție foarte deosebită. Era barcaze mici, cu fundul plat, construite numai din lemn, fără cîtuși de puțin în fier și acoperite în caz de furtună cu un coviltir înclinat.[2] Îmbarcați pe aceste case plutitoare, goții își încredințară soarta unei mări necunoscute, sub conducerea unor marinari luați cu forța a căror dibăcie și credință erau la fel de suspecte. Dar nădejdea unei prăzi bogate îi făcea să nu se mai gîndească nicidecum la primejdii; îndrăzneala ce le stătea în fire înlocuia încrederea rațională, rezultat firesc al cunoștinței și experienței. Niște războinici cu o mentalitate atît de cutezătoare trebuie să fi murmurat adesea împotriva lașității călăuzelor lor, care doreau să fie sigure că vor avea o mare calmă, înainte de a cuteza să se îmbarce și nu erau niciodată ispitiți să piardă malul din ochi. Cel puțin acesta este felul de a fi al turcilor moderni[3] și e de crezut că ei nu sînt inferiori în arta navigației vechilor locuitori ai Bosforului Tauric.

Flota goților, lăsînd în stînga ei coasta Circaziei, apăru în fața cetății Pityos[4], limita extremă a provinciilor romane, cetate prevăzută cu un port convenabil și întărită cu un zid puternic. Aici întîmpinară o rezistență mai dîrză decît aveau

[1] Zosimus, I, p. 28.

[2] Strabo, XI; Tacit. *Hist.*, III, 47. Li se spunea *Camarae.*

[3] Vezi o descriere foarte realistă a navigației pe Euxin în scrisoarea a șaisprezecea a lui Tournefort.

[4] Arrian plasează garnizoana de graniță, la Dioscurias, sau Sebastopolis, la patruzeci și patru de mile de Pityos. Garnizoana din Phasis era alcătuită în vremea aceea din numai patru sute de pedestrași. *(Înconjurul Mării Negre.)*

motive să aştepte din partea slabei garnizoane a unei fortăreţe îndepărtate. Fură respinşi şi înfrîngerea lor pare să mai fi potolit spaima pe care o răspîndea numele de got. Atît timp cît Successianus, un valoros ofiţer de rang superior, apără această graniţă, toate strădaniile lor rămaseră fără urmări; dar de îndată ce Valerianus îl mută într-un post care-i aducea mai multe onoruri, dar mai puţin important, goţii reîncepură atacul asupra Pityos-ului şi, prin distrugerea acestui oraş, şterseră amintirea ruşinii suferite mai înainte.[1]

Navigînd în jurul extremităţii de răsărit a Pontului Euxin, distanţa de la Pityos la Trebizonda este de aproximativ trei sute de mile.[2] Drumul goţilor îi aduse prin dreptul Colchisului, devenit celebru în urma expediţiei Argonauţilor[3], unde încercară, deşi fără succes, să jefuiască un templu bogat la gura rîului Phasis. Trebizonda, celebră în *Retragerea celor zece mii* ca o veche colonie grecească[4], îşi datora bogăţia şi fastul generozităţii împăratului Hadrian, care construise un port artificial pe o coastă lipsită de porturi naturale.[5] Oraşul era mare şi populat.

Un brîu dublu de ziduri părea să sfideze furia goţilor şi garnizoana obişnuită fusese întărită cu încă zece mii de oameni. Dar nu există avantaj care să înlocuiască lipsa de disciplină şi vigilenţă. Garnizoana numeroasă a Trebizondei se moleşea treptat în dezordine şi lux, neglijînd paza fortificaţiilor de necucerit.

Goţii descoperiră curînd apatica neglijenţă a celor asediaţi; ei ridicară o grămadă înaltă de fascine[6], urcară zidurile în tăcerea nopţii şi, cu spada în mînă, intrară în oraşul lipsit de apărare. Urmă masacrul general al populaţiei, în timp ce

---

[1] Zosimus, I, p. 30.

[2] Arrian (in *Periplo Maris Euxin.*, p. 30) apreciază distanţa la 2610 stadii.

[3] Legenda lînei de aur (n.t.).

[4] Xenofon, *Anabasis*, IV, (c. 8, 22), p. 348.

[5] Arrian, p. 129. Remarca aceasta generală aparţine lui Tournefort.

[6] Coşuri de nuiele umplute cu pămînt folosite la asediul cetăţilor (n.t.).

soldații romani, îngroziți, scăpară prin poarta opusă a orașului. Cele mai sfinte temple și cele mai splendide edificii căzură jertfă aceluiași val de distrugere. Prada ajunsă în mîna goților era imensă. Bogăția întregului ținut dimprejur fusese depusă la Trebizonda ca într-un loc de adăpost sigur. Numărul captivilor era de necrezut, în timp ce barbarii cutreierau fără vreo împotrivire întinsa provincie pontică.[1] Prada bogată luată din Trebizonda fu încărcată pe o mare flotă de corăbii, găsită în port. Tineretul robust de pe coasta mării fu încătușat de vîsle și goții, mulțumiți cu rezultatele dobîndite în această primă expediție navală, se întoarseră în triumf la noua lor așezare din regatul Bosforului.[2]...

...După acest început încununat de izbîndă, goții repetară expedițiile lor pustietoare la care participau în număr tot mai mare. Ei au distrus numeroase orașe de pe coasta Mării Negre, Marmara și Egee, între altele Atena pe care au ars-o...

...Din timpul acestor invazii se mai relatează o întîmplare, care ar merita atenția noastră, dacă ea n-ar trezi bănuiala, întemeiată de altfel, c-ar fi fost născocită de fantezia vreunui sofist de dată recentă. Ni se spune că la jaful Atenei, goții adunaseră toate bibliotecile și erau pe punctul de a da foc acestei grămezi de învățătură grecească dacă unul din șefii lor, cu o viziune politică mai subtilă decît frații săi, nu i-ar fi convins să renunțe la acest plan, remarcînd cu adînc înțeles că, atîta timp cît grecii se dedau la studiul cărților, ei nu se vor apuca niciodată de practica exercițiilor militare. Subtilul sfetnic (dacă acceptăm adevărul povestirii) raționa ca un barbar neștiutor. La cele mai culte și puternice națiuni, geniul de orice fel s-a afirmat cam în aceeași perioadă și epoca științei a fost de obicei și epoca succeselor și virtuților militare...

---

[1] Vezi o epistolă a lui Grigore Thuamaturgul, episcop al Neo-Caesareei, citată de Mascon, V. 37.

[2] Zosimus, I, (c. 33) p. 32, 33.

...Noii suverani ai Persiei, Artaxerxes și fiul său Sapor, triumfaseră asupra dinastiei Arsace. Dintre numeroșii prinți ai acestui neam străvechi, singur Chosroes, regele Armeniei, își salvase viața și-și păstrase independența. El se apăra mulțumită tăriei naturale a țării sale, fluxului permanent de fugari, alianței sale cu romanii și mai presus de toate, propriului său curaj. După ce se dovedise de nebiruit într-un război de treizeci de ani, el fu în cele din urmă asasinat de emisarii lui Sapor, regele Persiei. Satrapii patrioți ai Armeniei, care revendicau libertatea și demnitatea coroanei, cerură protecția Romei în favoarea lui Tiridates, moștenitorul legitim. Dar fiul lui Chosroes era un copil, aliații erau departe și monarhul persan înainta spre granița lor în fruntea unei armate de neînfrînt. Tînărul Tiridates, viitoarea speranță a țării sale, fu salvat datorită credinței unui servitor și Armenia rămase timp de douăzeci și șapte de ani o provincie integrată silnic în marea monarhie persană.[1] Încîntat de această ușoară cucerire și bizuindu-se pe istovirea și degenerarea romanilor, Sapor sili puternicele garnizoane din Carhae și Nisibis[2] să se predea, devastînd și terorizînd ambele maluri ale Eufratului.

Pierderea unei fruntarii importante, dispariția unui aliat credincios și firesc și succesele rapide ale ambițiosului Sapor făcură ca Roma să se simtă amarnic insultată și în primejdie. Valerianus se convinse că securitatea Rinului și a Dunării poate fi lăsată în seama vigilenței locotenenților săi, dar hotărî, cu toată vîrsta sa înaintată, să meargă personal în apărarea Eufratului. În timpul înaintării sale prin Asia Mică, goții își întrerupseră incursiunile lor navale și provinciile îndurerate se bucurară de un calm fals și provizoriu. El trecu Eufratul,

[1] Moses Chorenensis, II, c. 71, 73, 74; Zonaras XII, p. 628. Povestirea autentică a istoricului armean ne ajută să rectificăm relatarea confuză a grecilor. Aceștia vorbesc despre copiii lui Tiridates care la vremea aceea era el însuși un copil.

[2] Nisibis a fost cucerit printr-un miracol, spun scriitorii persani; zidul a căzut ca cel din Ierichon, ca urmare a rugăciunilor armatei. Cf. Malcolm, *Persia* — (O.S).

intîlni pe monarhul persan în apropierea zidurilor Edesei, fu învins şi făcut prizonier de către Sapor. Documentele care relatează detaliile acestui mare eveniment sînt încîlcite şi prezintă o serie de scăderi; totuşi, oricît de slabă ar fi lumina ce-o aruncă asupra faptelor, cu ajutorul lor putem deduce o lungă serie de imprudenţe şi erori ale împăratului roman, sau ghinioane datorate lui însuşi. El avea o încredere nelimitată în Macrinus, prefectul pretoriului.[1] Acest ministru nemernic inspira teamă de puterea stăpînului său doar printre supuşii asupriţi ai imperiului, dar nu trezea decît dispreţ în rîndul duşmanilor Romei. Prin sfaturile sale proaste sau ticăloase, armata imperială a fost adusă cu viclenie într-o situaţie în care curajul şi meşteşugul armelor erau la fel de zadarnice.[2] Încercarea disperată a romanilor de a străpunge rîndurile armatei persane fu respinsă printr-un mare măcel[3] şi Sapor, care împresura tabăra romanilor cu o oaste mai numeroasă decît a lor, aşteptă cu răbdare pînă ce furia crescîndă a foametei şi molimelor îi asigură victoria. Murmurele nedrepte ale legiunilor îl învinuiră curînd pe Valerianus pentru nenorocirile lor, strigătele de răzvrătire cerură o capitulare imediată. O sumă imensă în aur fu oferită pentru a cumpăra o retragere ruşinoasă. Dar persanul, conştient de superioritatea sa, refuză cu dispreţ banii, împiedicîndu-i pe soli să se întoarcă, el înaintă în ordine de bătaie pînă la picioarele meterezelor romane, unde ceru insistent să stea de vorbă cu împăratul însuşi. Valerianus fu obligat să-şi încredinţeze viaţa şi demnitatea bunei credinţe a unui inamic. Întrevederea se termină aşa cum era de aşteptat. Împăratul fu făcut prizonier şi oastea sa înmărmurită depuse armele.[4] În clipa acestei mari victorii, mîndria lui Sapor şi politica urmărită de el îl îmbol-

---

[1] *Hist. August.*, p. 191. Cum Macrinus era un adversar al creştinilor, ei l-au acuzat de magie.

[2] Zosimus, I. p. 33.

[3] Victor, *Caesar.*; Eutropius, IX, 7.

[4] Zosimus I, p. 33; Zonaras, XII, p. 630; Petrus Patricius, *Excerpta Legat.*, p. 20.

diră să așeze pe tronul vacant un succesor care să depindă pe de-a-ntregul de bunul său plac. Cyriades, un fugar obscur din Antiohia, ros de toate viciile, fu cel ales să dezonoreze purpura romană, iar voința persanului învingător nu putea să nu fie ratificată de aclamațiile, oricît de silnice, ale armatei prizoniere.[1]

Sclavul imperial era foarte dornic să-și asigure bunăvoința stăpînului său printr-un act de trădare față de țara sa. El îl conduse pe Sapor peste Eufrat și pe drumul Calcisului, spre metropola Răsăritului. Cavaleria persană înainta atît de repede, încît, dacă putem da crezare unui istoric foarte judicios[2], orașul Antiohia fu surprins în timp ce mulțimea indolentă privea cu plăcere distracțiile teatrului. Splendidele clădiri ale Antiohiei, particulare sau publice, fură fie prădate fie distruse și numeroșii ei locuitori trecuți prin sabie sau duși în robie.[3] Valul distrugerilor fu oprit un scurt timp de atitudinea hotărîtă a marelui preot din Emesa. Îmbrăcat în veșmintele sale preoțești, el apăru în fruntea unei numeroase mulțimi de țărani fanatici, înarmați doar cu praștii, și apără zeul și averea sa de sacrilegiile credincioșilor lui Zoroastru.[4] Dar ruinele Tarsului și ale multor alte orașe oferă o tristă dovadă că, în afara acestui singur caz, cucerirea Siriei și a Ciliciei abia dacă stăvili o clipă înaintarea armatelor persane. Trecătorile înguste ale munților Taurus, în care un invadator ce s-ar fi bizuit mai ales pe forța cavaleriei s-ar fi angajat într-o luptă foarte inegală, fură părăsite. I se permise lui

---

[1] *Hist. August.*, p. 185. Domnia lui Cyriades apare în acea colecție ca precedînd moartea lui Valerianus, dar am preferat o serie probabilă de evenimente, cronologiei îndoielnice a unui scriitor foarte inexact.

[2] Devastarea Antiohiei, anticipată de cîțiva istorici, este atribuită prin mărturia hotărîtoare a lui Ammianus Marcellinus, domniei lui Gallienus XXIII. 5.

[3] Zosimus, I, (c. 36), p. 35.

[4] Ioannes Malalas vol. 1, p. 391, ed. Oxon. (p. 127, ed. Ven., p. 296, ed. Bonn). El amestecă însă în relatarea acestor evenimente probabile, cîteva întîmplări neverosimile.

Sapor să asedieze Cezarea, capitala Capadociei, un oraș care, deși considerat de rangul al doilea, se presupune că avea patru sute de mii de locuitori. Apărarea orașului era condusă de Demostene, care preluase comanda nu atît din însărcinarea împăratului, cît datorită propriei lui dorințe de a-și apăra țara. Multă vreme el îi întîrzie soarta și cînd, in cele din urmă, Cezarea fu trădată de perfidia unui medic, Demostenes își croi drum prin rîndurile perșilor, care primiseră ordinul să facă tot ce le sta în putință, ca să-l prindă viu. Eroicul șef scăpă din mîna unui dușman ce putea fie să-l onoreze, fie să-l pedepsească pentru curajul său dîrz; dar multe mii dintre concetățenii săi căzură într-un masacru general și Sapor este învinuit că s-a purtat crud, capricios și fără milă.[1] cu prizonierii. Multe din cele întîmplate trebuiesc, fără îndoială, puse pe seama animozității dintre cele două popoare, multe altele trebuiesc atribuite mîndriei umilite și dorinței neputincioase de răzbunare; totuși, privind lucrurile în ansamblul lor, este sigur că același suveran, care în Armenia se arătase poporului sub chipul blînd al unui legiuitor, se arăta acum romanilor în toată asprimea unui cuceritor. Cum nu spera să se stabilească permanent în Imperiu, el se gîndi doar să lase ruină și pustiu în urma sa, transportînd în Persia poporul și tezaurele provinciilor romane.[2]

Într-un timp cînd tot Răsăritul tremura la numele lui Sapor, el primi un dar demn de cel mai mare rege: un șir lung de cămile, încărcate cu cele mai rare și prețioase mărfuri. Bogatul dar era întovărășit de o scrisoare, respectuoasă dar nu servilă, din partea lui Odenatus, unul dintre cei mai nobili și avuți senatori din Palmira. „Cine este acest Odenatus, ca să îndrăznească să-i scrie stăpînului său pe un ton atît de

---

[1] Zonaras, XII, p. 630. Văi adînci s-au umplut cu cadavrele morților. Mulțimi de prizonieri erau mînate la apă ca vitele și mulți au pierit din lipsă de hrană.

[2] Zosimus, I, p. 25, afirmă că Sapor, dacă n-ar fi preferat să prade decît să cucerească, ar fi putut rămîne stăpîn al Asiei.

insolent?, întrebă semețul învingător și porunci ca darul să fie aruncat în Eufrat. Dacă nutrește vreo speranță de a-și îndulci pedeapsa, să cadă cu fața la pămînt la picioarele tronului nostru, cu mîinile legate la spate. Dacă șovăie, va fi distrus odată cu neamul și țara sa."[1] Situația disperată în care se afla cetățeanul Palmirei îl făcu să afle în adîncul firii sale resurse, ce-i îngăduiau să ia o atitudine hotărîtă. El merse într-adevăr să-l întîlnească pe Sapor, dar cu arma în mînă. Insuflînd propria-i bărbăție unei mici armate recrutate de prin satele Siriei[2] și din corturile deșertului[3], el dădu tîrcoale oastei persane, o hărțui în timpul retragerii, îi răpi o parte din comori și — ceea ce era mai prețios decît orice comoară — cîteva dintre femeile Marelui Rege, care fu în cele din urmă obligat să treacă Eufratul dînd semne de grabă și dezorientare.[4] Prin această ispravă Odenatus puse temeliile viitoarei sale faime și reușite. Maiestatea Romei, înjosită de un persan, fu apărată de un sirian sau arab din Palmira.

Glasul istoriei, care adesea nu-i decît instrumentul urii sau al lingușirii, îl învinuiește pe Sapor că a abuzat în chip nesocotit de dreptul cuceritorului. Ni se spune că Valerianus, în lanțuri, dar înveșmîntat cu purpura imperială, era expus privirilor mulțimii în dorința de a-i oferi acesteia spectacolul măreției prăbușite; și că de cîte ori monarhul persan încăleca își punea piciorul pe grumazul împăratului roman. Cu toate mustrările aliaților săi, care îl sfătuiră în repetate rînduri să-și amintească de vicisitudinile soartei, să se teamă de întoarcerea puterii Romei și să facă din ilustrul său captiv un chezaș al păcii, nu un obiect de insultă, Sapor rămase inflexi-

---

[1] Pet. Patricius in *Excerpt. Leg.*, p. 29.

[2] *Cu o mînă de țărani sirieni.* Sextus Rufus, c. 23, Rufus Victor. *Hist. August.* (p. 129) și cîteva inscripții sînt de acord că Odenatus era un cetățean al Palmyrei.

[3] Avea atîta influență asupra triburilor nomade încît Procopius (*Bel. persic,* II, c. 5) și Ioannes Malalas (vol. I, p. 391) îl numesc principe al sarazinilor.

[4] Pet. Patricius, p. 25.

bil. Cînd Valerianus se prăbuși sub povara rușinii și mîhnirii, pielea sa, împăiată și cu înfățișare omenească, fu păstrată vreme îndelungată în cel mai celebru templu din Persia — un monument al triumfului cu mult mai real decît apreciatele trofee de marmură și bronz, pe care trufia romană le înălța atît de des.[1] Povestea este și morală, și patetică; dar veridicitatea ei poate fi foarte bine pusă la îndoială. Scrisorile care se păstrează încă, ale suveranilor din răsărit către Sapor sînt falsuri evidente[2] și nici nu e firesc să se presupună că un monarh falnic ar putea să înjosească, fie chiar și în persoana unui rival, majestatea regală. Oricare ar fi tratamentul la care a fost supus nefericitul Valerianus în Persia, un lucru cel puțin e sigur, și anume: singurul împărat roman care a căzut vreodată în mîinile inamicului, a lîncezit tot restul vieții într-o captivitate deznădăjduită.

Împăratul Galienus, care de mult era nerăbdător să scape de aspra supraveghere a colegului său, primi vestea nenorocirilor acestuia cu o plăcere ascunsă și cu vădită indiferență. „Știam că tatăl meu era muritor" zise el, „și dat fiind că s-a purtat așa cum se cuvine să se poarte un bărbat viteaz, sînt mulțumit." Pe cînd Roma toată jelea soarta suveranului ei, curtenii slugarnici ridicau în slăvi această indiferență sălbatică, pe care o lăudau ca întruchiparea perfecțiunii unui erou și a unui stoic.[3] Este greu de descris caracterul ușuratic și schimbător, pe care Gallienus îl arătă nestingherit, de îndată ce deveni singurul stăpîn al Imperiului. Inteligența sa vioaie îl făcea să izbutească în tot ce-și propunea să întreprindă și

[1] Scriitorii păgîni deplîng iar cei creștini își bat joc de nenorocirile lui Valerianus. Diferitele lor mărturii sînt strînse cu acuratețe de Tillemont. tom. III, p. 739 etc. Atît de puțin s-a păstrat din istoria Răsăritului dinainte de Mahomet, încît perșii moderni nu cunosc victoria lui Sapor, un eveniment atît de glorios pentru națiunea lor. *Bibliothèque Orientale*.

[2] Una dintre aceste epistole este de la Artavasdes, rege al Armeniei. Deoarece pe atunci Armenia era o provincie a Persiei, regele, regatul și epistola trebuie să fie fictive.

[3] Vezi viața lui în *Hist. August.*

cum era un spirit lipsit de judecată, încercă toate artele, afară de cele care prezentau importanță — arta războiului și a guvernării. Maestru într-o serie de științe curioase dar zadarnice, bun orator, poet elegant[1], grădinar dibaci și excelent bucătar, Gallienus își atrăgea însă disprețul în calitate de principe. Cînd treburile importante și arzătoare ale statului îi cereau să fie de față și să chibzuiască asupra lor, el era în plină conversație cu filozoful Plotinus[2], își irosea timpul în plăceri mărunte sau imorale, își pregătea inițierea în misterele grecești, sau solicita un loc în Areopagul Atenei. Fastul său extravagant constituia o insultă pentru sărăcia generală, iar ridicolul solemn al triumfurilor sale făcea să pară și mai tristă dezonoarea publică.[3] Veștile despre repetate invazii, înfrîngeri și rebeliuni le primea cu un zîmbet indiferent și alegînd cu un dispreț afectat vreun produs oarecare al provinciei pierdute, întreba nepăsător dacă Roma va cădea în ruină, de nu era aprovizionată cu pînză din Egipt, sau postav

[1] Se păstrează încă un foarte drăguț epitalam, compus de Gallienius pentru nunta nepoților săi:

Mergeți tineri și iubiți-vă unul pe altul
Din toată inima; să nu întreacă porumbeii șoaptele,
Iedera îmbrățișările și scoicile sărutările voastre.

[2] Era pe punctul de a-i da lui Plotinus un oraș ruinat din Campania pentru a încerca să realizeze republica lui Platon. *Viața lui Plotinus* de Porphyrius, în Fabricius *Biblioth* Graec. IV.

[3] O medalie purtînd capul lui Gallienus i-a pus pe arheologi în încurcătură prin legenda și reversul ei: *Gallienae Augustae,* și *Ubique Pax.* Spanheim presupune că moneda a fost bătută de vreunul din dușmanii lui Gallienus și intenționa să fie o satiră severă la adresa acelui suveran efeminat. Dar, cum folosirea ironiei pare nedemnă de monetăria romană, de Vallemont a dedus dintr-un pasaj al lui Trebellius Pollio *(Hist. August.*, p. 198) o explicație ingenioasă și firească. Galliena era vară primară cu împăratul. Prin eliberarea Africii de uzurpatorul Celsus, ea a meritat titlul de Augusta. Pe o medalie din colecția regelui francez citim o inscripție similară a lui *Faustina Augusta* în jurul capului lui Marcus Aurelius. În ceea ce privește *Ubique Pax*, este ușor explicată de vanitatea lui Gallienus, care a profitat, poate, de prilejul unui calm momentan. *Nouvelles de la République des Lettres*, ianuarie, 1700, p. 21—34.

de Arras din Gallia. Au existat totuși cîteva clipe fugare în viața lui Gallienus cînd, exasperat de vreo insultă recentă, apărea deodată sub chipul unui soldat vajnic și a unui tiran crud, pînă ce, sătul de sînge, sau obosit de rezistență, redevenea pe nesimțite blînd și indolent, așa cum îi stătea în fire.[1]

Într-o vreme cînd frînele guvernului erau ținute cu o mînă atît de slabă, nu este de mirare că o mulțime de uzurpatori s-au răsculat în fiecare provincie a Imperiului împotriva fiului lui Valerianus. Probabil că vreo fantezie ingenioasă i-a făcut pe autorii *Istoriei Auguste* să aleagă numărul de treizeci de tirani ai Romei spre a-i compara cu cei treizeci de tirani ai Atenei, ajungîndu-se, astfel, cu timpul, la o denumire intrată în uz.[2] Dar această paralelă este nepotrivită și defectuoasă din toate punctele de vedere. Ce asemănare putem găsi între un grup de treizeci de persoane, unite în asuprirea unui singur oraș, și o listă incertă de rivali, independenți unul de altul, care s-au ridicat și au căzut într-o succesiune neregulată, pe întinderea unui vast imperiu? Și nici numărul de treizeci nu poate fi împlinit, dacă nu ținem seama de copiii și de femeile care au fost onorate cu titlul imperial. Oricîte frămîntări au cunoscut anii domniei lui Gallienus, în această perioadă nu s-au ridicat decît nouăsprezece pretendenți la tron; Cyriades, Macrianus, Balista, Odenatus și Zenobia, în răsărit; în Gallia și provinciile apusene: Postumus Lollianus, Victorianus și maică-sa, Marius și Tetricus. În Illyris și pe malurile Dunării: Ingenius, Regillianus și Aureolus; în Pont[3], Saturninus; în Isauria, Trebelianus; Piso, în

---

[1] Acest caracter straniu ne-a fost, cred, fidel transmis. Domnia succesorului său imediat a fost scurtă și agitată, iar istoricii care au scris înainte de promovarea familiei lui Constantin n-ar fi putut avea nici cel mai mic interes în reprezentatea greșită a caracterului lui Constantin.

[2] Pollio arată cea mai mare grijă pentru completarea numărului.

[3] Locul unde a domnit este într-o oarecare măsură îndoielnic, dar a existat un tiran în Pontus și cunoaștem reședința tuturor celorlalți.

Tesalia; Valenus, în Achaia; Aemilianus, în Egypt și Celsus, în Africa. A ilustra obscurele evenimente ale vieții și morții fiecăruia dintre aceștia, ar însemna o muncă grea și totodată lipsită de învățăminte și de farmec. Ne putem mulțumi cu cercetarea unor caracteristici generale, care arată cel mai clar situația acelor vremuri și purtarea oamenilor, pretențiile ridicate de ei, motivele ce le-au inspirat soarta lor și consecințele dezastruoase ale actului lor uzurpător.[1]...

...Locotenenții lui Valerianus îi erau recunoscători tatălui, pe care îl stimau. Ei disprețuiau serviciul prestat în folosul trîndăviei luxoase a nemernicului său fiu. Tronul lumii romane nu era susținut de vreun principiu de loialitate; trădarea față de un astfel de suveran putea fi ușor considerată ca patriotism față de stat. Totuși, dacă examinăm cu bunăvoință purtarea acestor uzurpatori, s-ar părea că, de cele mai multe ori, nu ambiția, ci temerile lor i-au împins la revoltă. Erau îngroziți de crudele bănuieli ale lui Gallienus și se temeau în egală măsură de violența capricioasă a oștilor pe care le conduceau. Dacă periculoasa favoare a armatei îi declarase demni de purpura imperială, ei erau meniți unei pieiri sigure și însăși prudența i-ar fi sfătuit să se bucure de puterea suverană pentru un timp oricît de scurt și să-și încerce norocul pe calea armelor, decît să aștepte mîna unui călău. Cînd, în strigătele puternice ale soldaților, victimele erau investite, împotriva voinței lor, cu însemnele autorității suverane, acestea își jeleau uneori într-ascuns soarta apropiată. „Ați pierdut, zise Saturninus, în ziua înălțării sale, un comandant folositor și ați făcut un împărat foarte nefericit.[2]"

Temerile lui Saturninus erau justificate de experiența repetată a revoltelor. Dintre cei nouăsprezece tirani, care s-au ridicat în timpul domniei lui Gallienus, nici măcar unul nu s-a bucurat de o viață pașnică și nu a pierit de moarte bună. De îndată ce erau investiți cu purpura sîngeroasă, ei le inspirau partizanilor lor aceleași temeri și ambiții care pri-

[1] Tillemont, vol. III, p. 1163 îi socotește oarecum altfel.
[2] *Hist. August.*, p. 196.

lejuiseră propria lor revoltă. Prinși între conspirații interne, rebeliune militară și război civil, ei tremurau pe marginea unor prăpăstii, unde după o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată de frămîntări, aveau să se prăbușească în mod inevitabil. Acești împărați pentru scurt timp primeau totuși onorurile acordate lor de către armate și provinciile care îi ridicaseră, dar pretențiile acestor suverani, bazate pe rebeliune, n-au putut niciodată obține sancțiunea legii sau a istoriei. Italia, Roma și Senatul se declaraseră de partea lui Gallienus și numai el era considerat stăpînul suprem al Imperiului. Acest suveran dădu toată atenția acțiunilor victorioase ale lui Odenatus, care merita această onorabilă distincție, pentru atitudinea respectuoasă ce-o arăta întotdeauna față de fiul lui Valerianus. În aplauzele generale ale romanilor și cu consimțămîntul lui Gallienus, Senatul conferi titlul de Augustus bravului cetățean al Palmirei și se pare că-i încredință guvernarea Răsăritului, pe care, de fapt, o și deținea cu atîta independență, încît i-o lăsă ca o moștenire personală ilustrei sale văduve, Zenobia.[1]

Rapidele și neîncetatele treceri de la bordei la tron și de la tron la mormînt l-ar fi putut distra pe un filozof impasibil, dacă ar fi cu putință ca un filozof să rămînă indiferent în mijlocul dezastrului general al neamului omenesc. Alegerea acestor împărați de o zi, domnia și moartea lor au fost la fel de nefaste, atît pentru supuși, cît și pentru partizanii lor. Prețul fatalei lor înălțări era numaidecît plătit oștirii printr-o imensă donație, smulsă dureros poporului sleit. Oricît de virtuos le era caracterul, oricît de bune intențiile, ei se vedeau constrînși la dura necesitate de a-și susține uzurparea prin frecvente acte de pradă și cruzime. Cînd cădeau, trăgeau după ei armate și provincii. Se păstrează și astăzi în scris una dintre cele mai sălbatice însărcinări date de Gallienus unui ministru al său, după suprimarea lui Ingenius, care îmbrăcase purpura imperială în Illiria. „Nu e de ajuns“,

[1] Asocierea la domnie a viteazului locuitor al Palmyrei a fost actul cel mai popular al întregii domnii a lui Gallienus.

scrie acest principe molatic dar neomenos, „să extermini pe acei care ni s-au împotrivit cu armele; norocul bătăliei ar fi putut s-o facă pentru mine. Partea bărbătească de orice vîrstă trebuie lichidată, cu condiția ca la executarea copiilor și bătrînilor să găsești modul de a ne salva reputația. Fă să moară oricine a scăpat o vorbă, oricine a nutrit un gînd împotriva mea, *eu* fiul lui Valerianus, părintele și fratele atîtor prinți. Amintește-ți că Ingenius[2] a fost făcut împărat: rupe, ucide, taie în bucăți. Îți scriu chiar cu mîna mea și aș vrea să-ți transmit propriile mele sentimente.[2] Pe cînd puterea publică se istovea în certuri particulare, provinciile, lipsite de apărare, rămîneau expuse oricărui năvălitor. Cei mai viteji uzurpatori erau obligați, prin situația lor precară, să semneze tratate infame cu inamicul comun, să cumpere cu biruri apăsătoare neutralitatea sau serviciile barbarilor și să așeze popoare ostile, care nu renunțaseră la independența lor, în inima monarhiei romane.[3]

Ne-am oprit așadar asupra barbarilor și a tiranilor, care, sub domnia lui Valerianus și Gallienus, au dezmembrat provinciile și au adus Imperiul pe ultima treaptă a rușinii și ruinei, de unde părea că se nu va mai ridica niciodată...

---

[1] Gallienus atribuie titlul de Caesar și Augustus fiului său Solonimus, ucis la Colonia de uzurpatorul Posthumus. Un al doilea fiu al lui Gallienus a moștenit numele și rangul fratelui său mai mare. Valerianus, fratele lui Gallienus, a fost și el asociat la imperiu. O serie de alți frați, surori, nepoți și nepoate ale împăratului formau o foarte numeroasă familie imperială. Tillemont, tom. III și de Brequigny în *Mémoires de l'Académie*, tom. XXXII.

[2] *Hist. August.*, p. 188.

[3] Regillianus avea niște cete de roxolani în slujba sa. Posthumus un corp de franci. Faptul că aceștia din urmă s-au introdus în Spania. făcea poate parte din caracterul auxiliarilor.

Capitolul XI

ÎNTOARCEREA CURENTULUI. DOMNIA LUI CLAUDIUS. ÎNVINGEREA GOȚILOR VICTORIILE, TRIUMFUL ȘI UCIDEREA LUI AURELIAN

Sub deplorabila domnie a lui Valerianus și Gallienus, imperiul fu împilat și aproape distrus de soldați, tirani și barbari. El fu salvat de o serie de principi, oameni cu o obîrșie obscură, care se trăgeau din războinica provincie a Illiriei. Într-o perioadă de vreo treizeci de ani, Claudius, Aurelian, Probus, Dioclețian și colegii săi au triumfat asupra dușmanilor din afară și dinăuntru ai statului, au restabilit odată cu disciplina militară tăria fruntariilor și au meritat titlul glorios de restauratori ai lumii romane.

Înlăturarea unui tiran moleșit lasă loc liber unui șir de eroi. Indignat, poporul îl învinui pe Gallienus pentru toate nenorocirile ce se abătuseră asupra imperiului și, într-adevăr, cea mai mare parte din ele se datorau destrăbălării lui și administrației sale, care privea cu nepăsare toate aceste calamități. El era lipsit pînă și de simțul onoarei, care la un conducător înlocuiește adesea acele virtuți puse în slujba celor mulți: atîta timp cît era lăsat să se bucure de stăpînirea Italiei, o victorie a barbarilor, pierderea unei provincii, sau rebeliunea unui general rareori tulburau cursul lin al plă-

cerilor sale. În cele din urmă o armată considerabilă, staționată pe Dunărea superioară, îl investi cu purpura imperială pe conducătorul său Aureolus; acesta dispreţuia o domnie mărginită și searbădă asupra munţilor Reţiei; el trecu Alpii, ocupă Milanul, amenință Roma și-l provocă pe Gallienus să-și dispute pe cîmpul de luptă, suveranitatea Italiei. Împăratul se simți provocat de insulta ce i se aducea și nespus de îngrijorat în fața pericolului ce se apropia; în sufletul lui se trezi brusc acea vigoare ascunsă, care biruia uneori indolenţa firii sale. Smulgîndu-se din luxul palatului, el apăru cu arma în mînă, în fruntea legiunilor și înaintă dincolo de fluviul Pad spre a-și întîmpina rivalul. Numele deformat de Pontirolo[1] păstrează încă amintirea unui pod peste rîul Adda, care în timpul luptei trebuie să fi fost un obiectiv de cea mai mare importanţă pentru ambele armate. Complet înfrînt și avînd o rană primejdioasă, uzurpatorul rhetan se retrase în Milan. Gallienus începu numaidecît asediul acestui mare oraș. Zidurile fură atacate cu toate mașinile de război întrebuințate în antichitate, iar Aureolus, îndoindu-se de tăria cetății și fără speranța unui ajutor din afară, se și aștepta la urmările fatale ale unei rebeliuni neizbutite.

Ultimul său mijloc de salvare era încercarea de a corupe loialitatea asediatorilor. El răspîndi calomnii prin tabăra adversă, invitînd trupele să dezerteze și să părăsească un stăpîn nedemn, care sacrifica fericirea publică traiului său luxos, iar la cea mai mică bănuială, jertfea vieţile celor mai valoroși supuși ai săi. Vicleșugurile lui Aureolus răspîndiră teama și nemulţumirea printre principalii ofiţeri ai rivalului său. O conspirație fu alcătuită sub conducerea lui Heraclianus, prefectul pretoriului, Marcianus, un general cu rang

---

[1] *Pons Aureoli* la treisprezece mile de Bergamo și treizeci și două de Milano. Vezi Cluver, *Ital. Antiq.*, tom. I, p. 245. În anul 1703, în apropierea de acest loc s-a dat îndîrjita bătălie de la Cassano între francezi și austrieci. Relatarea excelentă a cavalerului de Folard, care era prezent, dă o foarte bună idee a terenului. Vezi Polybe de Folard, tom. III, p. 223–248.

înalt și bună reputație și Cecrops, care comanda o trupă numeroasă de gărzi dalmate. Se hotărî moartea lui Gallienus dar, deși conspiratorii doreau să ducă mai întîi la bun sfîrșit asediul Milanului, pericolul nespus de mare pe care-l atrăgea fiece clipă de întîrziere îi obligă să grăbească executarea îndrăznețului lor plan. La o oră tîrzie a nopții, pe cînd împăratul încă mai prelungea plăcerile mesei, se dădu deodată alarma vestind că Aureolus, împins de curajul disperării, ar fi izbutit să iasă din oraș în fruntea întregii sale armate. Gallienus, căruia nu-i lipsise niciodată îndrăzneala, sări din culcușul său de mătase; fără a pierde vremea să îmbrace armura sau să-și adune garda personală, încălecă și porni cu toată iuțeala spre locul presupusului atac. Înconjurat de dușmanii săi declarați sau ascunși, el fu numaidecît străpuns în învălmășeala nocturnă, cu o lovitură mortală de suliță, dată de un necunoscut. Înainte de a se sfîrși, sub imboldul unui sentiment patriotic, se hotărî să numească un succesor merituos; ultima sa dorință a fost ca însemnele imperiale să-i fie înmînate lui Claudius, care comanda pe atunci un detașament de armată în împrejurimile Paviei. Vestea celor petrecute se împrăștie fulgerător; conspiratorii, care se înțeleseră dinainte să-l pună pe Claudius pe tron, fură mulțumiți să se declare de acord cu dorința exprimată de Gallienus. Aflînd despre moartea împăratului, trupele exprimară oarecare suspiciuni și resentimente, pînă ce bănuielile lor fură înlăturate și mînia le fu potolită printr-un dar de douăzeci de galbeni de aur, înmînat fiecărui soldat. Atunci ei ratificară alegerea și recunoscură meritele noului lor suveran[1].

---

[1] Asupra morții lui Gallienus vezi pe Trebellius Pollio in *Hist. August.*, p. 181 (*Gallien*, II c. 14.); Zosimus I (c. 40), p. 37; Zonaras, XII (c. 25), p. 634. (ed. Paris: p. 602., ed. Bonn); Eutrop., IX, 8. Aurelius Victor in *Epitom*, (c. 33); Victor in *Caesar*. (c. 33). I-am comparat și folosit pe toți, dar l-am urmat mai ales pe Aurelius Victor, care pare să fi lăsat cele mai bune memorii.

Claudius se străduiește să restabilească ordinea în interior și să respingă invaziile barbarilor, care năvăliseră în mare număr la sud de Dunăre.

Se mai păstrează încă o scrisoare originală, adresată de Claudius Senatului și poporului, în această împrejurare memorabilă. „Senatori, spune împăratul, aflați că trei sute douăzeci de mii de goți au invadat teritoriul roman. Dacă îi voi învinge, gratitudinea voastră va fi răsplătită. Dacă voi cădea, nu uitați că sînt succesorul lui Gallienus. Întreaga republică este obosită și sleită. Ne vom lupta după Valerianus, după Ingennus, Regilianus, Lollianus, Posthumus, Celsus și atîția alții, pe care o justă indignare față de Gallienus i-a împins la revoltă. Ne lipsesc săgețile, sulițele și pavezele. Puterea Imperiului, Gallia și Britannia sînt uzurpate de Tetricus și roșim la vestea că arcașii din răsărit luptă sub stindardul Zenobiei. Orice vom întreprinde va fi îndeajuns de măreț"[1]. Fermitatea melancolică a acestei epistole ne arată un erou netulburat în fața soartei ce-l așteaptă, conștient de pericolul ce-l amenință, dar care își punea speranța, și pe bună dreptate, în propriile sale posibilități.

Cronicile lipsite de precizie ale acestui război neregulat[2] nu ne permit să descriem într-o ordine firească evenimentele din anii lui de domnie și împrejurările în care el și-a arătat vitejia; dar dacă ni se îngăduie comparația, am putea împărți în trei acte această tragedie memorabilă: 1 Bătălia decisivă avu loc lîngă Naissus, un oraș din Dardania. La început, legiunile înclinau să se dea bătute, copleșite de numărul dușmanilor și descurajate de soarta potrivnică. Distrugerea lor ar fi fost de neînlăturat, dacă dibăcia împăratului nu le-ar fi trimis la timp un ajutor. Un detașament puternic ieși din

[1] Trebellius Pollio in *Hist. August.*, p. 204 (*Claud.*, c. 7).

[2] *Hist. August.*, in *Claud.*, *Aurelian* și *Prob.*; Zosimus, I, (c. 42—46), p. 38—42; Zonaras, XII, (c. 26), p. 636 (ed. Paris; 605, ed. Bonn); Aurelius Victor in *Epitom.* Victor Junior in *Caesar.*; Eutrop., IX, 8; Euseb. in *Chron.* (an. CCLXXI).

trecătorile ascunse și anevoioase ale munților, pe care le ocupase din porunca sa și atacă pe neașteptate spatele armatei goților victorioși. Momentul favorabil fu folosit din plin de Claudius. El reînvie curajul trupelor sale, le refăcu rîndurile și îi încolți pe barbari din toate părțile. Se spune că cincizeci de mii de oameni au fost uciși în bătălia de la Naissus. Cîteva cete considerabile de barbari, acoperindu-și retragerea cu o fortificație mobilă de care, se retraseră, sau mai degrabă scăpară de la locul măcelului. 2 E de presupus că numai o dificultate de neînlăturat, poate oboseala, sau starea de spirit recalcitrantă a trupelor învingătoare îl împiedicară pe Claudius să desăvîrșească într-o singură zi distrugerea goților. Războiul se întinse peste provinciile Moesiei, Traciei și Macedoniei; operațiile constară dintr-o serie de marșuri, atacuri fulgerătoare și lupte împrăștiate, atît pe mare cît și pe uscat. Cînd romanii sufereau vreo pierdere, ea se datora de obicei propriei lor lașități sau imprudențe; dar talentele superioare ale împăratului, perfecta sa cunoaștere a locului bine chibzuite, măsurile lui ca și prudența cu care-i alegea pe ofițerii comandanți, asigurară de cele mai multe ori victoria armatelor romane. Imensa pradă, fructul atîtor victorii, era alcătuită mai ales din vite și sclavi. O ceată aleasă din rîndul tineretului got fu primită printre oștile imperiale, ceilalți fură vînduți ca sclavi. Numărul captivilor era atît de mare, încît fiecare soldat primi drept partea sa, două sau trei femei. Putem trage concluzia că invadatorii plănuiau să se stabilească în aceste provincii, nu numai să le jefuiască, deoarece pînă și într-o expediție navală erau întovărășiți de familiile lor; 3 Pierderea flotei, care a fost fie scufundată, fie capturată, a împiedicat retragerea goților. Un cerc vast de posturi romane, dibaci amplasate, ajutate cu toată fermitatea și înaintînd treptat către un centru comun i-au silit te barbari să se refugieze în partea cea mai inaccesibilă a muntelui Haemus, unde au găsit un adăpost sigur, dar mijloace de subzistență foarte sărace. În cursul unei ierni aspre, timp în care au fost asediați de trupele împăratului, foametea

și molima, dezertările și sabia au micșorat fără încetare numărul celor împresurați. La sosirea primăverii, nu se mai afla sub arme decît o ceată alcătuită din oameni curajoși și deznădăjduiți, slabele rămășițe ale acelei mari oștiri ce se îmbarcase la gura Nistrului.

Molima care a secerat atîția barbari se dovedi în cele din urmă fatală și învingătorului. După o domnie scurtă, dar glorioasă, care a numărat doar doi ani, Claudius muri la Sirmium, plîns și aclamat de supușii săi. În ultimele zile ale bolii, el îi convocă pe principalii ofițeri ai armatei și funcționari ai statului și în prezența lor îl recomandă pe Aurelianus[1], unul din generalii săi, care merita mai mult ca oricine altul să urmeze la tron; era omul cel mai potrivit pentru a executa marele proiect a cărui realizare predecesorul său o începuse numai. Virtuțile lui Claudius, curajul, amabilitatea, dreptatea și cumpătarea sa, dragostea lui de glorie și de țară îl înscriu printre puținii împărați care au adus strălucire purpurii romane. Aceste virtuți au fost slăvite cu deosebit zel și complezență de către scriitorii de curte din timpul lui Constantin, care era strănepotul lui Crispus, fratele mai mare al lui Claudius. Glasul lingușitorilor fu curînd învățat să repete că zeii, care îl răpiseră atît de curînd pe Claudius, îi răsplăteau meritele și pietatea hotărînd ca titlul imperial să rămînă pentru totdeauna în familia sa.[2]

În ciuda unor asemenea preziceri, familia Flavia (un nume pe care îi plăcuse să-l adopte) trebui să aștepte douăzeci de ani înălțarea ei la tron; ridicarea lui Claudius fu cauza prăbușirii fratelui său Quintilius, întrucît acesta nu era destul de moderat sau curajos ca să se resemneze cu situația de simplu cetățean, la care îl condamnase patriotismul defunc-

---

[1] După cum spune Zonaras, (XII), c. 26, p. 636, Claudius l-a investit cu purpura înainte de a muri, dar acest gest neobișnuit este mai curînd contestat decît confirmat de alți scriitori.

[2] Vezi *Viața lui Claudius* de Pollio și discursurile lui Mamertinus Eumenius și Iulian. Vezi, de asemenea, Iulian, *Caesares*, p. 313. La Iulian nu era lingușire, ci superstiție și vanitate.

tului împărat. Fără a întîrzia o clipă, sau fără a judeca lucrurile, el îmbrăcă purpura la Aquilea, unde comanda o oaste numeroasă; deşi domnia sa a durat doar şaptesprezece zile, Quintilius a avut totuşi timp să obţină sancţiunea Senatului şi a fost nevoit să facă faţă unei rebeliuni a soldaţilor. De îndată ce află că marea armată de la Dunăre răsplătise bine cunoscuta vitejie a lui Aurelian investindu-l cu puterea imperială, el se prăbuşi copleşit de faima şi meritul rivalului său; porunci să i se deschidă vinele şi prudent, abandonă o competiţie inegală.[1]

Planul general al acestei lucrări nu ne permite să relatăm cu de-amănuntul faptele fiecărui împărat după urcarea sa pe tron şi cu atît mai puţin să ne ocupăm de diferitele întîmplări ale vieţii sale particulare. Vom reţine doar că tatăl lui Aurelian era un ţăran de pe teritoriul Sirmiului, care lucra o mică fermă, proprietatea lui Aurelius, un senator bogat. Războinicul său fiu se înrolă în armată ca simplu soldat, ridicîndu-se succesiv la rangul de centurion, tribun, prefect al unei legiuni, inspector de tabără, general, sau, cum se spunea pe atunci, dux al unei frontiere; în fine, pe vremea războiului cu goţii, el ocupă importantul post de comandant suprem al cavaleriei. În fiecare din aceste funcţii el se distinse printr-un curaj neîntrecut[2], o disciplină rigidă şi o purtare menită să-i asigure izbînda. Împăratul Valerianus îl investi cu titlul de consul, numindu-l în limbajul pompos al acelor timpuri „eliberatorul Illyriei, restauratorul Galliei şi rivalul Scipionilor". La recomandarea lui Valerianus, un senator de cel mai înalt rang şi merit, Ulpius Crinitus, urmaş al lui Traian,

[1] Zosimus, I (c. 47), p. 42; Pollio *(Hist. August.)*, p. 206. (*Claud.*, c. 12) îi acordă unele virtuţi, şi spune, că la fel ca Pertinax a fost omorît de soldaţii destrăbălaţi. Dexippus susţine că a murit răpus de boală.

[2] Theoclius (cum este citat în *Hist. August.*, p. 2211); Vopisc. (*Aurel.*, c. 6) afirmă că într-o zi a ucis cu propria-i mînă patruzeci şi opt de sarmaţi şi în mai multe ciocniri următoare, nouă sute cincizeci. Această vitejie eroică era admirată de soldaţi şi slăvită în cîntecele lor primitive, în care revenea ca un refren: *mille, mille, mille, occidit.*

îl adoptă pe țăranul din Pannonia, i-o dădu pe fiica sa în căsătorie și ușură cu imensa sa avere onorabila sărăcie la care Aurelian nu renunțase niciodată.[1]

Domnia lui Aurelian a durat numai patru ani și aproape nouă luni, dar această scurtă perioadă a fost plină de realizări memorabile. El termină războiul cu goții, pedepsi pe germanii care invadaseră Italia, redobîndi Gallia, Spania și Britannia din mîinile lui Tetricum și distruse semeața monarhie pe care Zenobia o ridicase în răsărit, pe ruinele Imperiului îndurerat.

Atenția neabătută, pe care Aurelian o acorda pînă și celor mai mărunte detalii ale disciplinei, fu cea care duse armatele sale din izbîndă în izbîndă. Regulamentul său militar este păstrat într-o foarte concisă epistolă către unul din ofițerii săi inferiori, căruia i se ordonă să-l impună soldaților, dacă vrea să devină tribun, sau dacă e dornic să mai trăiască. Jocurile de noroc, băutura și arta de a prezice erau sever interzise. Aurelian dorea ca soldații săi să fie modești, sobri, și harnici; ca armura lor să fie întotdeauna strălucitoare și armele ascuțite, iar hainele și caii lor gata oricînd de serviciu; ca ei să ducă o viață cumpătată și castă acolo unde au fost încartiruiți, fără să provoace pagube recoltelor, fără să fure nici măcar o oaie, o pasăre sau un strugure și fără să-și jefuiască gazdele de sare, ulei, ori lemne. „Alocația lor, continua împăratul, le ajunge ca să se întrețină. Bogăția lor ar trebui să rezulte din prada de la dușman, nu din lacrimile provincialilor."[2] Un singur exemplu va sluji să demons-

---

[1] Acholius (ap. *Hist. August.*, p. 213) descrie ceremonia adopțiunii așa cum s-a desfășurat la Byzantium, în prezența împăratului și a marilor săi ofițeri.

[2] *Hist. August.*, p. 211 (Vopisc., *Aurel.*, c. 7). Această epistolă laconică este într-adevăr opera unui soldat. Ea este plină de fraze și cuvinte soldățești, dintre care unele nu pot fi înțelese cu ușurință. *Ferramenta samiata* este bine explicată de Salmasius. Primul dintre aceste cuvinte desemnează toate armele ofensive și e în contrast cu *arma*, armura defensivă. Al doilea termen înseamnă tăios și bine ascuțit.

streze severitatea, ba chiar cruzimea lui Aurelian: unul dintre soldați-o sedusese pe soția gazdei sale. Nenorocitul vinovat fu legat de doi pomi trași cu forța unul spre altul și membrele sale fură rupte în bucăți prin brusca lor separare. Cîteva exemple de acest fel produseră o consternare salutară. Pedepsele lui Aurelian erau strașnice, dar el avea rar prilejul să pedepsească mai mult de o singură dată pentru aceeași încălcare. Propria-i purtare era conformă cu legile sale și legiunile răzvrătite se temeau de un șef care învățase să asculte și merita să comande.

Moartea lui Claudius reînvie curajul pe care goții și-l pierduseră. Oștile ce păzeau trecătorile muntelui Haemus și malurile Dunării fuseseră retrase de teama unui război civil; s-ar părea că restul triburilor de goți și vandali au au profitat de această ocazie favorabilă, că ei și-au părăsit așezările din Ucraina și traversînd fluviul, au sporit prin propria lor mulțime, ceata prădalnică a celor ce-i precedaseră. Hoardele reunite ale goților fură în cele din urmă întîmpinate de Aurelian, iar sîngeroasa și îndoielnica bătălie ce urmă se sfîrși numai dată cu căderea nopții.[1] Sleiți de atîtea nenorociri pe care le înduraseră și le pricinuiseră unul altuia în timpul a douăzeci de ani de război, goții și romanii consimțiră la un tratat durabil și folositor. El fu solicitat cu sinceritate de către barbari și ratificat cu bucurie de către legiuni, cărora prudentul Aurelian le supuse spre aprobare hotărîrea asupra acestei importante chestiuni. Triburile gotice se obligară să procure armatei romane un corp auxiliar de două mii de călăreți și specificară în schimb că romanii aveau să le asigure o retragere netulburată pînă la Dunăre și aprovizionarea cu alimente, puse la dispoziția lor prin grija împăratului, dar plătite de ei. Tratatul fu respectat cu atîta sfințenie încît, atunci cînd o ceată de cinci sute de oameni plecă din tabăra goților după pradă, regele sau generalul barbarilor ordonă ca șeful vinovat să fie prins și ucis cu săgeți,

---

[1] Zosimus I, p. 45.

în chip de jertfă adusă sanctităţii tratatului. Totuşi, e cu putinţă ca purtarea lor să se fi datorat, într-o anumită măsură, precauţiei lui Aurelian, care reţinuse ca ostateci pe fiii şi fiicele căpeteniilor goţilor.[1] Pe tineri îi antrenă în mînuirea armelor şi îi ţinu pe lîngă sine, iar fetelor le asigură o bună educaţie romană; dîndu-le în căsătorie unora dintre principalii săi ofiţeri, făcu să se statornicească treptat între romani şi goţi cele mai apropiate legături de prietenie.[1]

Dar cea mai importantă condiţie de pace era subînţeleasă şi nu exprimată în tratat. Aurelian retrase forţele sale armate din Dacia şi astfel abandonă această mare provincie în mîna goţilor şi vandalilor.[2] Judecata sa matură îl convinse că restrîngerea fruntariilor Imperiului va fi urmată de avantaje serioase şi îl învăţă să dispreţuiască aparenta dezonoare a acestui act. Supuşii din Dacia, aduşi din aceste posesiuni îndepărtate[3], sporiră puterea şi populaţia regiunilor din sudul Dunării. Un teritoriu fertil, pe care repetarea invaziilor barbare îl transformase în deşert, fu pus la dispoziţia acestor oameni harnici şi o nouă provincie a Daciei continuă să amintească de cuceririle lui Traian. În vechea ţară cu acest nume au rămas un număr considerabil de locuitori, care se temeau mai mult de exil decît de o stăpînire

---

[1] Dexippus (op. *Excerpta Legat.*, p. 12) relatează întreaga împrejurare punînd-o pe seama vandalilor. Aurelian a căsătorit-o pe una din doamnele gotice cu generalul său Bonosus, care era în stare să bea cu goţii şi să le afle secretele. *Hist. August.*, p. 247. (Vopisc. Bonosus, c. 15).

[2] *Hist. August.*, p. 222. (Vopisc. *Aurel.*, c. 39); Eutrop. IX. 15 (c. 9); Sextus Rufus, c. 8; Lactantius *De Mortibus Persecutorum*, c. 9.

[3] Românii mai păstrează multe urme ale limbii latine şi s-au mîndrit întotdeauna cu originea lor romană. Ei sînt înconjuraţi de barbari, dar nu amestecaţi cu ei. Vezi un memoriu al dl. d'Anville asupra vechii Dacii, în *Académie des Inscriptions*, tom. XXX. (Limba română nu numai că păstrează multe urme ale limbii latine, dar se trage din aceasta, ca şi italiana, spaniola, portugheza şi franceza. Noua provincie a Daciei menţionată de Gibbon se numea *Dacia Aureliana* şi era regiunea din sudul Dunării, dintre Moesia de Sus şi cea de Jos — O.S.)

gotică.[1] Aceşti romani, ce-şi pierduseră cetăţenia romană, serveau mai departe Imperiul, ai cărui supuşi nu mai erau, învăţîndu-i pe cei care îi cuceriseră, primele noţiuni de agricultură, meşteşugurile folositoare şi avantajele vieţii civilizate. Schimburi comerciale şi lingvistice se stabiliră treptat între cele două maluri ale Dunării şi după ce Dacia deveni un stat independent, ea se dovedi cea mai fermă barieră a Imperiului împotriva invaziilor barbarilor din Nord. Conştiinţa propriilor lor interese îi lega pe aceşti barbari mai stabili de alianţa cu Roma şi adesea un interes serios duce la o prietenie sinceră şi folositoare. Aceste diferite colonii, care acopereau vechea provincie, se contopiră pe nesimţite, iar populaţia alcătui un singur mare popor, care încă mai recunoştea renumele şi autoritatea superioară a neamului got şi pretindea onoarea unei origini scandinave. În acelaşi timp, fericita deşi accidentala asemănare a numelui de goţi şi geţi[2] inspiră credulilor goţi iluzoria convingere că în vremuri îndepărtate, propriii lor strămoşi, aşezaţi în provinciile Daciei, primiseră învăţăturile lui Zamolxes şi ţinuseră în loc armatele victorioase ale lui Sesostris şi Darius.

În vreme ce prin purtarea sa energică şi moderată Aurelian restabilea frontiera Illiriei, poporul alemanilor violă condiţiile unei păci care fie că fusese cumpărată de către Gallienus cu ajutorul darurilor, fie că fusese impusă de Claudius; înflăcăraţi de tineretul lor turbulent, ei puseră brusc mîna pe arme. Patruzeci de mii de călăreţi apărură pe cîmpul

[1] Vezi primul capitol al lui Jornandes. Vandalii (c. 22) şi-au păstrat totuşi pentru o scurtă perioadă independenţa; îşi aveau aşezările între rîurile Marisia şi Grissia (Mureş şi Criş) care se varsă în Tisa.

[2] Dexippus, p. 7—12; Zosimus I, p. 43; Vopiscus in *Aurelian, in Hist. August.* Oricît ar diferi aceşti istorici în privinţa numelui (alemanni, juthungi, marcomani) este foarte evident că ei vorbesc despre aceleaşi popoare şi acelaşi război, dar e nevoie de o oarecare grijă spre a-i împăca şi explica.

de luptă[1], iar numărul pedestraşilor era de două ori mai mare[2]. Setoşi de jaf şi pradă, alemanii îşi fixară ca primă ţintă cîteva oraşe de la frontiera Rheţiei, dar speranţele lor sporiră odată cu izbînzile repurtate; marşul rapid al alemanilor trasă o dîră de pustiire între Dunăre şi Pad.[3]

Împăratul fu informat aproape în acelaşi timp despre invazia şi despre retragerea barbarilor. Adunînd un pîlc de oaste vrednică, el mărşălui tăcut şi rapid de-a lungul marginilor pădurii Herciniene[4]; încărcaţi cu prada din Italia, alemanii ajunseseră la Dunăre, fără a bănui că pe malul opus, într-o poziţie favorabilă, stătea ascunsă o armată romană, gata să-i oprească la întoarcere. Aurelian îi lăsă pe barbari să se creadă în deplină siguranţă, lucru ce avea să le fie fatal şi permise ca aproximativ o jumătate din forţele lor să treacă nestingherite fluviul fără a lua măsuri de precauţie. Poziţia barbarilor şi surprinderea lor îi prilejuiră o victorie uşoară, iar manevra sa abilă mări avantajul de care dispunea asupra inamicului. Orînduindu-şi legiunile în formă de semi-cerc, el împinse cele două coarne ale semilunii dincolo de Dunăre şi rotindu-le brusc către centru, încercui spatele hoardei germanice. Oriunde îşi aruncau privirile, barbarii consternaţi vedeau cu disperare un fluviu adînc cu ape repezi şi un duşman biruitor ce nu cunoştea mila.

În această situaţie disperată, alemanii nu mai dispreţuiră ideea de a cere pace. Aurelian îi primi pe ambasadorii lor în faţa taberei sale, cu tot fastul care putea demonstra mă-

---

[1] Cantoclarus, cu obişnuita sa acurateţă, traduce trei sute de mii; versiunea sa este egal de inacceptabilă pentru bunul simţ şi pentru gramatică.

[2] Putem remarca drept dovadă de prost gust, că Dexippus aplică infanteriei uşoare a alemanilor termenul tehnic potrivit numai falangei greceşti.

[3] În Dexippus citim actualmente Rhodanus; dl. de Valois, foarte judicios, schimbă numele în Eridanus. (Niebuhr în ediţia sa Dexippus, p. 19, ed. Bonn, păstrează Rhodanus — O.S.)

[4] Codru imens din sudul Germaniei de astăzi (n.t.).

reția și disciplina Romei. Legiunile înarmate erau aliniate perfect, într-o tăcere cumplită. Principalii lor comandanți, care se distingeau prin însemnele rangului, stăteau călări de-o parte și de alta a tronului. În spatele tronului se vedeau imaginile consacrate ale împăratului și ale predecesorilor săi[1]; acvilele de aur și diferitele titluri ale legiunilor, inscrise cu litere de aur, erau înălțate în aer pe lungi suliți argintate. Cînd Aurelian se așeză, farmecul bărbătesc și figura sa maiestuoasă[2] treziră barbarilor un adînc respect, atît pentru persoana, cît și pentru purpura învingătorului lor. Ambasadorii căzură cu fața la pămînt în tăcere. Împăratul le porunci să se ridice și li se îngădui să vorbească. Cu ajutorul interpreților, ei cuvîntară, încercînd să-și atenueze perfidia și-și preamăriră isprăvile; insistară asupra vicisitudinilor soartei și avantagiilor păcii și, cu o încredere nelalocul ei în situația lor de popor învins, cerură o mare subvenție drept preț al alianței ce o ofereau romanilor.[3] Răspunsul împăratului fu aspru și autoritar. El primi cu dispreț ceea ce ofereau alemanii și respinse indignat cererile lor; le reproșă barbarilor că erau tot atît de ignoranți în arta războiului ca și în ce privește regulile păcii, iar în cele din urmă îi lăsă să plece, avînd în față o singură alternativă: capitularea fără condiții, la bunul său plac, sau suprema pedeapsă pe care, în mînia sa, era în măsură să le-o dea. Aurelian cedase o provincie îndepărtată goților, dar era periculos să ierți sau să te încrezi în acești barbari perfizi, a căror putere formidabilă ținea pînă și Italia într-o permanentă stare de alarmă.

Alemanii scapă de împresurare și năvălesc în Italia, unde sînt urmăriți de Aurelian, care după trei bătălii crîncene, izbutește cu greu să-i scoată din luptă.

---

[1] Împăratul Claudius era desigur printre ei, dar dacă respectul său a mers pînă la Caesar și August, șirul acesta de stăpîni ai lumii trebuie să fi fost un spectacol grozav.

[2] Vopiscus in *Hist. August.*, p. 210 (*Aurel.*, c. 6).

[3] Dexippus pune pe seama lor un discurs subtil și prolix, demn de un sofist grec.

Victoria lui Claudius, învingătorul goților și victoria lui Aurelian împotriva alemanilor redobîndiseră vechea superioritate a armelor romane asupra barbarilor nordului. Pedepsirea tiranilor interni și reunirea părților dezmembrate ale Imperiului era misiunea celui de al doilea dintre acești împărați războinici. Deși fusese recunoscut de Senat și popor, puterea sa nu se întindea dincolo de frontierele Italiei și Africii[1], Illiryei și Traciei. Gallia, Spania și Britannia, Egiptul, Siria și Asia Mică erau încă în stăpînirea a doi rebeli, singurii dintre mulți alții[1] care scăpaseră pînă acum de pericolele legate de situația lor; iar ceea ce făcea ca rușinea Romei să fie și mai mare, aceste tronuri rivale fuseseră uzurpate de femei.

Un șir întreg de împărați se ridicaseră și căzuseră într-o succesiune rapidă în provinciile Galliei. Virtuțile rigide ale lui Postumus nu făcuseră decît să-i grăbească pieirea. După suprimarea unui rival, care preluase purpura la Metz, el refuză să-și răsplătească oștile îngăduindu-le să jefuiască orașul răsculat și în al șaptelea an al domniei sale, căzu jertfă lăcomiei lor dezamăgite. Moartea lui Victorinus, prietenul și asociatul său, fu prilejuită de o împrejurare mai puțin nobilă. Strălucitele calități ale acestui principe erau pătate de o pasiune libertină, pe care și-o satisfăcea prin acte de violență, cu prea puțin respect pentru legile societății, sau chiar pentru cele ale dragostei.[2] El fu ucis la Colonia de o conspirație de soți geloși, a căror răzbunare ar fi părut, poate, mai justificată, dacă ar fi cruțat nevinovăția fiului său. După uciderea atîtor suverani viteji, este un fapt oarecum remarcabil ca o femeie să stăpînească multă vreme ferocele legiuni ale Galliei, cu atît mai mult cu cît ea era mama nefericitului Victorinus. Șiretenia și bogăția

---

[1] Concurentul său era Lollianus, sau Aelianus, dacă într-adevăr aceste nume se referă la aceeași persoană. Vezi Tillemont, vol. III, p. 1177.

[2] El a răpit-o pe soția lui Attitianus, un *actuarius*, sau agent al armatei. *Hist. August.*, p. 186. Aurel. Victor in *Aurelian.*

Victoriei îi dădură putința să așeze în mod succesiv pe tron pe Marius și pe Tetricus și să domnească cu o vigoare bărbătească, în numele acestor împărați supuși. Bani de aramă, argint și aur fură bătuți cu numele ei. Ea luă titlul de „Augusta“ și „Mamă a Taberelor“. Puterea Victoriei se sfîrși odată cu viața ei, care i-a fost poate scurtată de ingratitudinea lui Tetricus[1].

Cînd, imboldit de ambițioasa sa protectoare, Tetricus preluă însemnele regalității, el era guvernatorul pașnicei provincii Aquitania, o funcție care se potrivea bine cu caracterul și educația sa. El domni patru sau cinci ani peste Gallia, Spania și Britannia, fiind în același timp sclavul și comandantul unei armate destrăbălate, de care se temea și care-l disprețuia. Bărbăția și succesul lui Aurelian făcură în cele din urmă să se întrevadă perspectiva unei eliberări. Tetricus îndrăzni să-i dezvăluie trista sa situație și îl imploră pe împărat să vină grabnic în ajutorul nefericitului său rival. Dacă corespondența sa secretă ar fi ajuns în mîna soldaților, acest apel l-ar fi costat foarte probabil viața; dar nu putea abdica de la tronul Apusului fără a comite un act de trădare față de sine însuși. El păstră aparențele unui război civil, își conduse armatele pe cîmpul unde avea să se dea bătălia împotriva lui Aurelian, le așeză în modul cel mai dezavantajos cu putință, trădă propriile sale ordine inamicului și alegînd cîțiva prieteni, dezertă chiar de la începutul luptei. Legiunile rebele, deși în debandadă și deprimate de neașteptata trădare a șefului lor, se apărară cu disperare, pînă ce fură zdrobite și în întregime masacrate, în această sîngeroasă și memorabilă bătălie, care avu loc aproape de Chalons, în Champagne.[2] Retragerea auxiliarilor neregulați, franci

---

[1] Pollio îi acordă un capitol între cei treizeci de tirani. *Hist. August.*, p. 200 (*XXX Tyrani.*, c. 30).

[2] Pollio, *Hist. August.*, p. 196. (*XXX Tyrani.*, c. 23); Vopiscus în *Hist. August.*, p. 220. Cei doi Victori în *Viețile lui Gallienus și Aurelian*; Eutrop., IX, 13; Euseb. în *Chron.* etc. Dintre toți acești scriitori, numai ultimii doi (dar cu multă probabilitate) situează

şi batavi[1], pe care învingătorul îi obligase sau îi convinsese să treacă Rinul, restaură liniștea generală, iar puterea lui Aurelian fu recunoscută de la zidul lui Antonius, pînă la coloanele lui Hercule.

De pe vremea lui Claudius, oraşul Autun[2], singur și neajutat de nimeni, îndrăznise să se declare împotriva legiunilor Galliei. După un asediu de șapte luni, acestea cuceriră și jefuiră nenorocitul oraş, devastat de foamete. Lyon[3], dimpotrivă, rezistase cu încăpățînare armelor lui Aurelian. Citim în istorie despre pedepsirea Lyonului, dar nu se menționează nimic despre răsplătirea Autunului. Într-adevăr, aceasta e politica războaielor civile: să fii crutător pentru prejudiciile aduse și să uiți cele mai importante servicii. Răzbunarea este profitabilă, gratitudinea costisitoare...

...De îndată ce Aurelian puse mîna pe Tetricus și provinciile lui, el își întoarse armele împotriva Zenobiei, celebra regină a Palmirei și a Orientului. Europa modernă a avut mai multe femei ilustre care au făcut față în mod strălucit greutăţilor domniei; nici vremurile noastre nu sînt lipsite de asemenea personalități remarcabile. Dar dacă facem abstracție de Semiramida, ale cărei fapte pot fi puse la îndoială, Zenobia este, poate, singura femeie al cărei geniu ieșit din comun s-a eliberat de indolența servilă impusă sexului ei de către clima şi obiceiurile Asiei.[4] Ea pretindea că descinde

---

căderea lui Tetricus înainte de cea a Zenobiei; dl. de Boze (în *Acad. des Inscrip.*, tom. XXX) nu doreşte să le urmeze exemplul, iar Tillemont (tom. III, p. 1180) nu îndrăzneşte. Am fost mai drept decît unul şi mai îndrăzneț decît celălalt. (Clinton situează căderea lui Tetricus după aceia a Zenobiei. An. 274 — O. S).

[1] Victor Junior in *Aurelian*. Eumenius îi amintește sub numele de *Batavicae*, unii critici ar dori nemotivat să schimbe cuvîntul în *Bagaudicae*.

[2] Eumen. in *Vet. Pannegyr.*, IV, 8.

[3] Vopiscus in *Hist. August.*, p. 246. Autun n-a fost restaurat pînă sub domnia lui Dioclețian.

[4] Aproape tot ce se spune despre Odenathus și Zenobia e luat din viețile lor în *Hist. August.* de Trebellius Pollio, p. 192, 198.

din regii macedoneni ai Egiptului, o egala în frumusețe pe străbuna sa Cleopatra și o depășea cu mult în ceea ce privește castitatea și vitejia. Zenobia era considerată cea mai încîntătoare și cea mai vitează reprezentantă a sexului ei. Avea tenul smead (deoarece cînd e vorba de o doamnă aceste amănunte capătă importanță), dinții de un alb sidefiu, iar în ochii ei mari, negri, neobișnuit de strălucitori, se citea cea mai fermecătoare blîndețe. Vocea era puternică și plăcută. Înțelepciunea ei bărbătească era întărită și înfrumusețată de învățătură. Cunoștea latina, dar stăpînea la perfecție limbile greacă, siriană și egipteană; întocmise pentru propriu-i uz un rezumat al istoriei orientale și compara fără nici o greutate frumusețile lui Homer și ale lui Platon cu învățătura sublimului Longinus.

Această femeie desăvîrșită îi acordă mîna ei lui Odenathus, care, din simplu particular, ajunse stăpînul Răsăritului. Curînd regina deveni prietena și însoțitoarea unui erou. În intervalele dintre războaie, Odenathus era un vînător pasionat. El urmărea aprins fiarele deșertului: lei, pantere și urși, iar ardoarea cu care Zenobia participa la aceste periculoase distracții era tot atît de aprigă ca și a lui. Ea își deprinsese trupul cu oboseala, disprețuia folosirea unui car acoperit, apărea de obicei călare în ținută militară și uneori străbătea mai multe mile pe jos, în fruntea oștilor. Izbînzile lui Odenathus au fost în bună parte atribuite prudenței și curajului ei fără pereche. Splendidele lor victorii asupra „Marelui Rege[1]", pe care îl urmăriră de două ori pînă la porțile Ctesifonului, puseră temeliile faimei și puterii lor unite. Oștirile pe care le comandau și provinciile pe care le salvaseră nu recunoșteau nici un alt suveran decît pe acești conducători de neînvins. Senatul și poporul Romei venerau pe străinul care îl răzbunase pe împăratul lor captiv; pînă și nesimțitorul fiu al lui Valerianus îl acceptă pe Odenathus drept coleg legitim.

---

[1] Titlul regilor persani. În speță Sapor (n.t.).

După o expediție încununată de succes împotriva jefuitorilor goți, care aparțineau ramurei asiatice, suveranul din Palmira se întoarse în orașul Emesa, din Syria. Nebiruit în războaie, el fu ucis acolo prin trădarea unui membru al familiei, moartea fiindu-i cauzată, sau măcar prilejuită, de distracția sa favorită, vînătoarea. La o vînătoare, nepotul lui, Meonius, îndrăzni să-și arunce sulița înaintea unchiului său și deși certat pentru fapta aceasta, repetă aceeași obrăznicie. Supărat ca monarh și ca vînător, Odenathus, îi luă calul, semn de dezonoare printre acești barbari și îl pedepsi pe nesăbuitul tînăr cu o scurtă detențiune. Infracțiunea fu curînd uitată, dar pedeapsa nu și Meonius, împreună cu cîțiva tovarăși îndrăzneți, îl asasină pe unchiul său, în toiul unei mari petreceri. Herodes, fiul lui Odenathus, dar nu și al Zenobiei, un tînăr cu un temperament molatic și efeminat[1] fu ucis odată cu tatăl său. Dar de pe urma faptei sale sîngeroase Meonius nu avu altceva decît plăcerea răzbunării. Nu apucase bine că ia titlul de Augustus cînd fu sacrificat de Zenobia memoriei soțului ei.[2]

Cu ajutorul celor mai credincioși prieteni ai lui Odenathus, Zenobia ocupă numaidecît tronul vacant și guvernă cu ajutorul sfetnicilor ei Palmyra, Siria și Răsăritul, mai bine de cinci ani. La moartea lui Odenathus autoritatea pe care Senatul roman i-o acordase acestuia ca o distincție personală lua sfîrșit, dar marțiala sa văduvă, disprețuind atît Senatul cît și pe Gallienus, îl sili pe unul din generalii romani trimis împotriva ei să se retragă pierzîndu-și armata și reputația[3]. În loc de micile pasiuni care uluiesc adesea sub domnia unei femei, administrația fermă a Zenobiei era călăuzită de cele mai înțelepte maxime politice. Dacă era util să ierte, putea

---

[1] Odenathus și Zenobia îi trimiteau adesea în dar, din prada luată de la dușman pietre prețioase și jucării, pe care le primea cu nespusă bucurie.

[2] S-au îndreptat asupra Zenobiei unele bănuieli foarte nedrepte cum că ar fi fost complice la moartea soțului ei.

[3] *Hist. August.*, p. 180, 181.

să-și înfrîneze supărarea; dacă era necesar să pedepsească, putea să-și înăbușe mila. Pentru stricta economie pe care o practica, Zenobia era învinuită de zgîrcenie; totuși, atunci cînd împrejurările o cereau, ea știa să se arate măreață și generoasă. Statele învecinate ale Armeniei, Arabiei și Persiei se temeau de dușmănia ei și îi căutau alianța. Teritoriilor stăpînite de Odenathus, care se întindeau de la Eufrat pînă la fruntariile Bitinei, văduva sa le adăugă moștenirea strămoșilor ei, regatul populat și fertil al Egiptului.[1] Împăratul Claudius îi recunoscu meritele și era mulțumit ca, în timp ce el continua războiul cu goții, Zenobia să mențină demnitatea Imperiului în răsărit. Totuși purtarea Zenobiei nu era lipsită de oarecare echivoc și e posibil ca ea să fi nutrit planul de a făuri o monarhie independentă și ostilă Romei. Zenobia unea felul popular de a se purta al suveranilor romani cu fastul solemn al curților asiatice și cerea supușilor ei aceiași adorație pe care o arătau urmașilor lui Cirus. Dădu celor trei fii ai ei o educație latină[2] și îi arăta adesea oștilor împodobiți cu purpura imperială. Pentru ea, își rezervă diadema cu splendidul, dar îndoielnicul titlu de „regină a Răsăritului".

Cînd Aurelian trecu în Asia, împotriva unui adversar de parte femeiască, fapt care el însuși ar fi putut stîrni disprețul, prezența sa readuse la ascultare provincia Bithiniei, zguduită și pînă atunci de războaiele și intrigile Zenobiei.[3]

---

[1] Vezi în *Hist. August.*, p. 198 mărturia lui Aurelian asupra meritului ei, iar pentru cucerirea Egiptului, Zosimus I, p. 39, 40. (Aici trebuie să fie o greșeală: în timpul domniei sale, Claudius era întotdeauna reprezentat pe medaliile Alexandriei ca împărat și stăpînitor al Egiptului. Dacă Zenobia avea vreo putere în Egipt aceasta putea fi numai la începutul domniei lui Aurelian. Explicația dată de Guizot este foarte probabilă, anume că Zenobia administrase Egiptul în numele lui Claudius și încurajată de moartea lui, preluase personal domnia asupra acestei țări – O.S.)

[2] Timolaus, Herennianus și Vabalathus. Se presupune că primii doi muriseră înainte de război. Ultimului, Aurelian i-a dat o mică provincie din Armenia pe care s-o stăpînească cu titlul de rege. Mai există unele medalii ale lui. Tillemont, tom. III, p. 1190.

[3] Zosimus, I (c. 40), p. 44.

înaintînd în fruntea legiunilor sale, el acceptă supunerea Anyrei și cu ajutorul unui cetățean perfid, izbuti să intre în Tyana, după un asediu înverșunat. Pătimaș din fire, dar nu lipsit de generozitate, Aurelian îl dădu pe trădător pe mîna soldaților mînioși. Un respect superstițios îl îndemnă să se poarte blînd cu concetățenii filozofului Apollonius[1] (din Tyana). Antiohia fu părăsită de locuitorii ei la vestea apropierii lui Aurelian, pînă cînd împăratul, prin edictele sale salutare, rechemă pe fugari și acordă o amnistie generală tuturor acelora care, mai mult siliți decît de bună voie, intraseră în slujba reginei din Palmyra. Neașteptata blîndețe a unei asemenea purtări îi împăcă pe sirieni și pînă la porțile Emesei poporul sprijini teroarea dezlănțuită de armatele lui Aurelian.[2]

Zenobia nu și-ar fi meritat faima dacă ar fi stat cu brațele încrucișate în timp ce împăratul Apusului ajungea la o sută de mile de capitala ei. Soarta Răsăritului se hotărî în două mari bătălii, atît de asemănătoare în toate privințele, încît de abia le putem deosebi una de alta, afară de faptul că prima a avut loc lîngă Antiohia[3] și a doua lîngă Emesa.[4] Regina Palmirei luă parte la amîndouă, fapt ce însufleți oștile; îndeplinirea ordinelor ei fu dată în sarcina lui Zabdas, care își dovedise și pînă acum talentele militare cu prilejul campaniei pentru cucerirea Egiptului. Numeroasa armată a Zenobiei era alcătuită în majoritate din arcași ușori și o cavalerie grea, îmbrăcată de sus pînă în jos oțel. Cavaleria africană și ilira a lui Aurelian fu incapabilă să reziste șarjei masive a dușmanilor.

---

1 Vopiscus in *Hist. August.*, p. 217, ne dă o scrisoare autentică și o descriere îndoielnică a lui Aurelian. Apollonius din Tyana s-a născut cam în același timp cu Isus Hristos. Viața lui este relatată cu amănunte atît de incredibile de discipolii săi, încît nu ne putem lămuri dacă era un învățat, un impostor sau un fanatic.

2 Zosimus, I, p. 46.

3 Într-un loc numit Immae. Eutropius, Sextus Rufus și Ieronim menționează numai această primă bătălie.

4 Vospiscus, in *Hist. August.*, p. 217 o menționează numai pe a doua.

Ea fugi în dezordine sau simulă fuga și îi provocă pe palmirieni s-o urmărească într-o obositoare goană; îi hărțui în încăierări sporadice și sfîrși prin a înfrînge acest corp de cavalerie irezistibil, dar greoi. În același timp, infanteria lor ușoară, după ce își golise tolbele rămînînd fără apărare în fața unui atac din apropiere, trebui să înfrunte cu flancurile descoperite spada legiunilor. Aurelian îi alesese anume pe acești ostași veterani care staționau de obicei la Dunărea de Sus și a căror bărbăție fusese încercată din greu în războiul cu alemanii.[1] După înfrîngerea de la Emesa, Zenobia nu fu în stare să mai adune o a treia armată. Popoarele supuse Imperiului ei, ce trăiau pe teritoriile întinse pînă la frontiera cu Egiptul, trecuseră sub stindardul cuceritorului, care îl trimise pe Probus, cel mai brav dintre generalii săi, să pună stăpînire pe provinciile egiptene. Palmira era ultima nădejde a văduvei lui Odenathus. Ea se retrase între zidurile Capitalei, făcu toate pregătirile pentru o rezistență dîrză și cu un curaj eroic, declară că ultima clipă a domniei va fi și ultima clipă a vieții ei.

Printre deșerturile pustii ale Arabiei, cîteva mici locuri cultivate apar ca niște insule ce ies din oceanul de nisip. Pînă și numele de Tadmor sau Palmira, prin înțelesul său în limba siriană, ca și în limba latină, indica mulțimea palmierilor cari ofereau umbră și verdeață acestei regiuni cu climă blîndă. Aerul era curat, iar solul, udat de niște izvoare de nepreţuit, putea să producă atît fructe cît și grîne. Un loc ce oferea atîtea înlesniri rar întîlnite[2], așezat la distanță potrivită între Golful Persic și Mediterană, fu curînd frecventat de caravanele care aduceau popoarelor europene o bună parte din

---

[1] Zosimus, I, p. 44—48. Relatarea celor două bătălii este la el limpede și amănunțită.

[2] Era situată la 537 mile de Seleucia și 203 de coasta cea mai apropiată a Siriei, după socoteala lui Plinius, care în cîteva cuvinte (*Hist. Natur.*, V, 25) dă o descriere excelentă a Palmirei. (Tadmor sau Palmira a făcut, probabil, într-o perioadă foarte timpurie, legătura între comerțul Tyrului și Babilonului. A fost construit de Solomon ca antrepozit comercial. Vezi *Regii*, IX, 18, și *Cronicile*, VIII, 14; *Tadmor în sălbăticie*: cf. Kelman, *Palmyra* (1908). — O.S.).

bogatele mărfuri ale Indiei. Palmira crescu pe nesimțite, ajungînd un oraș bogat și independent, care lega Imperiul Roman și regatul part prin beneficiile mutuale ale comerțului; ea fu lăsată să-și păstreze o umilă neutralitate, pînă cînd, după victoriile lui Traian, mica republică căzu în stăpînirea Romei și înflori, mai bine de o sută cincizeci de ani, cu rangul inferior, deși onorabil, de colonie. În această perioadă pașnică, dacă putem da crezare cîtorva inscripții ce se păstrează încă, palmierienii bogați au construit acele temple, palate și portice de arhitectură greacă, a căror ruine, împrăștiate pe o întindere de cîteva mile, au trezit, pe bună dreptate, interesul călătoriilor din vremurile noastre. Ridicarea lui Odenathus și a Zenobiei părea să reînvie măreția țării lor și pentru un răstimp Palmira, apăru ca o rivală a Romei. Rivalitatea îi fu însă fatală; pentru o clipă de glorie, Palmira plăti cu o lungă epocă de prosperitate.[1]

În marșul său prin deșertul nisipos dintre Emesa și Palmira, împăratul Aurelian fu hărțuit fără încetare de arabi; el nu putea să-și apere întotdeauna armata, și mai ales bagajele, de acele pîlcuri de bandiți îndrăzneți ce se deplasau rapid, care pîndeau prilejul de a ataca pe neașteptate legiunile și scăpau de urmărirea lor lentă. Asediul Palmirei era un lucru mult mai greu și mai important, iar împăratul, care cu neabătută vigoare conducea personal atacurile, fu rănit de o săgeată. „Poporul roman, spune Aurelian într-o scrisoare originală, vorbește cu dispreț de războiul pe care îl port împotriva unei femei. El nu cunoaște nici caracterul, nici puterea Zenobiei. Este cu neputință să înșir toate pregătirile ei de război, sau să arăt mulțimea de pietre, săgeți și felurite alte arme din cele ce se aruncă asupra noastră. Fiecare porțiune din ziduri

---

[1] Niște călători englezi din Aleppo au *descoperit* ruinele Palmyrei pe la finele secolului trecut. Curiozitatea noastră a fost de atunci splendid satisfăcută de Wood și Danoskins. Pentru istoria Palmirei putem consulta frumoasa disertație a doctorului Halley în *Philosophical Transactions.*

este prevăzută cu două, trei «baliste» şi focuri artificiale sînt azvîrlite cu ajutorul maşinilor ei de război. Teama de pedeapsă a înarmat-o cu curajul disperării. Totuşi, mă încred încă în zeităţile protectoare ale Romei; ele mi-au arătat pînă acum bunăvoinţă în tot ce-am întreprins."[1] Cu toate acestea, îndoindu-se de oblăduirea zeilor şi de rezultatul asediului, Aurelian crezu că e mai prudent să formuleze condiţiile unei capitulări avantajoase şi anume: îi asigura reginei o retragere splendidă şi cetăţenilor, vechile lor privilegii. Propunerile lui fură respinse cu încăpăţînare, iar refuzul era întovărăşit de insulte.

Zenobia se arăta dîrză deoarece spera că în foarte scurt timp foametea va sili oştirea romană să ia calea întoarsă prin deşert; ea nutrea deasemenea speranţa îndreptăţită că regii Răsăritului, şi în deosebi cel al Persiei, vor ridica armele în apărarea aliatului lor cel mai firesc. Dar norocul şi perseverenţa lui Aurelian învinseră orice obstacol. Moartea lui Sapor, care surveni cam în această perioadă[2], abătu atenţia sfetnicilor Persiei şi micile expediţii care încercară să vină în ajutorul Palmirei fură cu uşurinţă oprite, fie prin intervenţia armatei romane, fie datorită darurilor bogate ale împăratului. Din toate părţile Siriei, convoaiele plecau regulat ajungînd nestingherite pînă în tabăra imperială, care crescu prin întoarcerea lui Probus cu oştile sale victorioase, după cucerirea Egiptului. În cel moment Zenobia se hotărî să fugă. Încălecînd cel mai iute dintre dromaderii[3] ei, ea se şi afla pe malurile

---

[1] Vospicus în *Hist. August.*, p. 218.

[2] Dintr-o cronologie foarte îndoielnică m-am străduit să scot data cea mai probabilă.

[3] *Hist. August.*, p. 218. Zosimus I, p. 50. Deşi cămila, animal de povară, este greoaie, dromaderul, care face parte fie din aceeaşi specie, sau dintr-una înrudită, este folosit de locuitorii Asiei şi Africii atunci cînd au nevoie să se deplaseze cu o mare iuţeală. Arabii afirmă că dromaderul poate străbate într-o zi tot atîta cale cît cel mai bun calîn opt sau zece zile. Vezi Buffon, *Hist. Naturelle.*, tom. XI, p. 222 şi *Călătoriile* lui Shaw, p. 167.

Eufratului, cînd fu ajunsă din urmă de cavaleria ușoară a lui Aurelian care o prinse și o aduse înapoi captivă la picioarele împăratului. Capitala ei se predă curînd după aceasta și fu tratată cu o neașteptată blîndețe. Armele, caii, cămilele și un imens tezaur, ce consta în aur, argint, mătase și pietre prețioase, fură predate cuceritorului ei; lăsînd în orașul învins numai o garnizoană de șase sute de arcași, Aurelian se întoarse la Emesa și pentru un timp se îndeletnici cu împărțirea recompenselor și pedepselor, la sfîrșitul unui război de neuitat, care readusese sub stăpînirea romană acele provincii ce se dovediseră neloiale, după ce Valerianus ajunsese în captivitate.

Cînd regina siriană fu adusă în fața lui Aurelian, el o întrebă, aspru, cum îndrăznise să se ridice cu armele împotriva împăratului Romei. Prudent, răspunsul Zenobiei vădi respect dar și hotărîre: „Pentru că refuzam să recunosc drept împărați romani pe un Aureolus sau Gallienus. Numai pe tine te recunosc ca învingătorul și suveranul meu“[1]. Dar cum tăria morală la femei este de obicei falsă, ea este arareori însoțită de dîrzenie și consecvență. Curajul Zenobiei o părăsi în ceasul încercărilor. Începu să tremure la strigătele furioase ale soldaților, care cereau cu voce tare să fie executată pe loc, uită generozitatea dovedită de Cleopatra în momentele ei de disperare, deși și-o propusese ca model și își răscumpără în mod infam viața, sacrificîndu-și faima și pe prietenii ei. Îi acuză că prin sfaturile lor, care profitau de slăbiciunea sexului ei, o îndemnaseră să se împotrivească romanilor cu atîta îndîrjire. Căută să îndrepte asupra lor răzbunarea crudului Aurelian. Faima lui Longinus, una dintre numeroasele și probabil nevinovatele victime, pe care cuprinsă de groază ea le predă învingătorului, va dăinui mai mult decît renumele reginei ce l-a trădat și a tiranului care l-a condamnat. Geniul și învățătura lui nu au fost în stare să impresioneze un soldat incult și crîncen la mînie; ele i-au ajutat însă lui Longinus să atingă o mare înălțime sufletească. Fără un murmur, el îl

[1] Pollio in *Hist. August.*, p. 199.

urmă liniștit pe călău, plîngîndu-și nenorocita stăpînă și îmbărbătîndu-și prietenii loviți de nenorocire[1].

Întorcîndu-se din expediția de cucerire a Răsăritului, Aurelian trecuse de-acum strîmtorile ce despart Europa de Asia, cînd fu cuprins de furie la vestea că palmirienii masacraseră guvernatorul și garnizoana pe care el o lăsase printre ei și ridicaseră din nou steagul revoltei. Fără a sta o clipă în cumpănă, porni iarăși spre Siria. Antiohia tremură la sosirea sa grabnică și neajutorata Palmiră simți toată greutatea mîniei sale. Ni s-a păstrat o scrisoare a lui Aurelian, în care acesta confirmă[2] faptul că bătrîni, copii, femei și țărani au fost cuprinși în acea expediție groaznică, ce-ar fi trebuit să se limiteze numai la răzvrătiții cu armele în mînă; deși grija sa de căpetenie pare să fi fost îndreptată spre reconstruirea unui templu al soarelui, el arătă totuși oarecare milă față de locuitorii Palmirei rămași în viață, acordîndu-le permisiunea de a reclădi și a locui orașul. Dar e mai lesne să distrugi decît să clădești. Reședința negoțului, a artelor și a Zénobiei decăzu treptat, ajungînd mai întîi un oraș obscur, apoi o mică fortăreață și în cele din urmă un sat mizerabil. Cetățenii de astăzi ai Palmirei, vreo treizeci, patruzeci de familii, și-au ridicat bordeiele de lut în curtea spațioasă a unui templu magnific.

O nouă și ultimă trudă îl mai aștepta pe neobositul Aurelian și anume: suprimarea unui rebel periculos deși obscur, care, în timpul revoltei din Palmira, se ivise pe malurile Nilului. Firmus, prietenul și aliatul lui Odenathus și al Zenobiei, după cum își spunea cu mîndrie, nu era nimic altceva decît un negustor bogat din Egipt. Datorită negoțului pe care îl făcea cu India el își creiase legături foarte strînse cu saracenii și blemmii, care, așezați pe ambele coaste ale Mării Roșii, ajungeau ușor în Egiptul de Sus. Firmus îi înflăcără pe egipteni cu speranța libertății și în fruntea mulțimii lor dezlănțuite intră în Alexandria, unde preluă purpura imperială,

---

[1] Vopiscus, in *Hist. August.*, p. 219; Zosimus, I, p. 51.
[2] *Hist. August.*, p. 219.

bătu monedă, publică edicte și ridică o armată, pe care, după cum se lăuda cu trufie, putea s-o mențină numai din beneficiile negoțului său de hîrtie.[1] O astfel de oaste putea cu greu să se apere împotriva lui Aurelian și este aproape inutil să mai spunem că Firmus a fost învins, prins, torturat și executat.[2] Aurelian felicita acum Senatul, poporul și pe sine însuși fiindcă în mai puțin de trei ani restaurase pacea universală și ordinea în lumea romană.

Aurelian intră triumfător în Roma dar curînd are de înăbușit chiar aci o revoltă care a fost atribuită nemulțumirii lucrătorilor de la monetărie.

Oricare va fi fost cauza sau scopul rebeliunii, atribuită cu atît de puțină probabilitate lucrătorilor de la monetărie, Aurelian se folosi cu toată asprimea de victoria sa.[3] Era sever din fire. Fostul țăran și soldat nu se lăsa înduioșat, el putea suporta cu seninătate priveliștea torturilor și a morții. Obișnuit din fragedă tinerețe cu mînuirea armelor, punea prea puțin preț pe viața unui cetățean și pedepsea prin execuții militare cele mai mici încălcări; în administrația civilă și în aplicarea legilor, el aduse disciplina rigidă a taberei ostășești. Dragostea sa de dreptate devenea adesea o pasiune oarbă și violentă și ori de cîte ori bănuia că securitatea sa personală sau cea publică era periclitată, nu mai ținea seama de dovezi și de faptul că pedeapsa trebuie să fie proporțională cu vina. Rebeliunea nemotivată cu care romanii îi răsplătiră serviciile scoase din sărite această fire trufașă. Cele mai nobile familii

---

[1] Autorul vrea să spună papirus (n.t.).

[2] Vezi Vopiscus în *Hist. August.*, p. 220, 242. Ca o dovadă a luxului, s-a observat că avea geamuri de sticlă. Puterea și apetitul, curajul și dibăcia sa erau remarcabile. Din scrisoarea lui Aurelian putem pe drept conchide că Firmus era ultimul dintre rebeli și în consecință că Tetricus fusese de-acum suprimat.

[3] Vopiscus în *Hist. August.*, p. 222. Cei doi Victori, Eutropius, și Zosimus menționează numai trei senatori și le situează moartea înaintea războiului din răsărit.

din Capitală fură învinuite sau suspectate de a fi participat la acea conspirație obscură. O răzbunare pripită grăbi sîngeroasa represiune și fu fatală chiar și unuia dintre nepoții împăratului. Călăii (dacă putem folosi expresia unui poet contemporan) erau istoviți, temnițele erau ticsite; nenorocit, Senatul, deplîngea moartea sau lipsa celor mai iluștri dintre membrii săi.[1] Trufia lui Aurelian nu era mai puțin jignitoare pentru Senat decît cruzimea sa. Ignorînd, sau nevrînd cu tot dinadinsul să țină seama de vreo piedică ridicată în calea sa de puterea civilă, el refuza să dețină puterea în baza unui alt drept decît acela al armelor și guverna cu dreptul cuceritorului un imperiu pe care îl salvase și-l supusese.[2]

Unul dintre cei mai perspicaci împărați romani face observația că talentele predecesorului său Aurelian se potriveau mai bine unui comandant de armată decît unui conducător ce guverna un imperiu.[3] Conștient că rolul de comandant era cel în care însușirile lui firești și experiența îi dădeau posibilitatea să se remarce, el porni din nou în campanie numai la cîteva luni după triumful prilejuit de întoarcerea-i victorioasă la Roma. Era util să îndrepte energia legiunilor care le făcea să nu-și găsească astîmpărul, îndreptînd-o spre un război dus pe teritoriul străin; și-apoi monarhul persan, care se bucura nespus de rușinea lui Valerianus, continua să sfideze nepedepsit maiestatea batjocorită a Romei. În fruntea unei armate mai puțin formidabilă prin număr decît prin disciplină și bravură, împăratul înaintă pînă la strîmtorile care despart Europa de Asia. Aurelian făcu acolo experiența că puterea cea mai absolută este o slabă armă de apărare împotriva disperării. El amenințase pe unul dintre secretarii săi care

---

[1] *Nici o ceremonie funebră a senatului aflat în lanțuri*
Nu va ostoi zelul călăilor, nici închisorile pline;
Puțini senatori va mai număra nefericitul senat (Calpurn., *Eclog.*, I, 60).

[2] După Victor cel Tînăr *(Epitome*, c. 35) el purta uneori diadema. *Deux* și *Dominus* apăr pe medaliile sale.

[3] Este observația lui Dioclețian. Vezi Vopiscus in *Hist. August.*, p. 224.

era acuzat de nişte malversaţii şi se ştia că arareori ameninţa în van. Ultima speranţă a criminalului era să implice cîţiva dintre principalii ofiţeri ai armatei în pericolul ce-l ameninţa, sau cel puţin să-i facă şi pe ei să împărtăşească temerile sale. Contrafăcînd în mod dibaci semnătura stăpînului său, el le arătă o lungă şi sîngeroasă listă pe care erau trecute propriile lor nume în calitate de osîndiţi la moarte. Fără a suspecta sau a controla falsul, ei hotărîră să-şi salveze viaţa prin uciderea împăratului. În timpul marşului dintre Bizanţ şi Heraclea, Aurelian fu brusc atacat de către conspiratori, al căror rang le dădea dreptul de-a face parte din grupul ce înconjura persoana împăratului; după o scurtă apărare, căzu ucis de mîna lui Mucapor, un general căruia îi arătase afecţiune şi în care avusese întotdeauna încredere. Muri regretat de armată, detestat de Senat, dar recunoscut de toţi ca un împărat războinic şi norocos, reformator util, deşi cam aspru, al unui stat degenerat[1]...

---

[1] Vopiscus in *Hist. August.*, p. 221; Zosimus I, p. 57; Eutrop., IX, 15. Cei doi Victori.

Capitolul XII

ATITUDINEA SENATULUI ȘI ARMATEI DUPĂ MOARTEA LUI AURELIAN. DOMNIA LUI TACITUS. PROBUS. CARUS ȘI FIII SĂI

Împărații romani se aflau într-o situație atît de nefericită încît, oricare ar fi fost purtarea lor, soarta le era întotdeauna aceeași. Plăceri sau virtute, severitate sau blîndețe pe orice drum ar fi apucat în viață, acesta ducea tot la un mormînt timpuriu și aproape că nu există domnie care să nu se încheie cu aceeași dezgustătoare scenă de trădare și asasinat. Totuși, moartea lui Aurelian se remarcă prin consecințele ei extraordinare. Legiunile îl admirară, îl plînseră și îl răzbunară pe conducătorul lor victorios. Intrigile perfidului său secretar fură descoperite și-și primiră pedeapsa. Cu o pocăință sinceră sau bine jucată, conspiratorii, induși în eroare, urmară funeraliile suveranului lor ucis și se supuseră rezoluției unanime a armatei, care fu adusă la cunoștință senatului prin următoarea epistolă: „Armatele viteze și glorioase către Senatul și poporul Romei. Crima unui om și eroarea multora ne-au lipsit de defunctul împărat Aurelian. Așezați-l, venerabili stăpîni și părinți, printre zei, și numiți un succesor pe care judecata voastră să-l declare demn de purpura imperială! Nici unul dintre acei a căror vină sau nenoroc a contribuit la

această pierdere a noastră nu va domni vreodată peste noi[1]."
Senatorii romani aflară, fără a fi surprinși, că din nou un împărat fusese asasinat în tabăra sa. Ei se bucurară în taină de căderea lui Aurelian, dar modesta și supusa adresă a legiunilor, comunicată în plină adunare de către consul, trezi cea mai plăcută mirare. Toate onorurile, pe care teama și poate stima le puteau inspira, fură acordate cu generozitate memoriei suveranului decedat. O mărturie de adîncă recunoștință fu trimisă credincioaselor armate ale republicii, care dovedeau că înțeleg așa cum se cuvine prerogativa legală a Senatului în alegerea unui împărat. Totuși, în ciuda acestui măgulitor apel, cei mai prudenți dintre senatori refuzară să-și pună în primejdie securitatea și demnitatea persoanei lor, expunîndu-se capriciilor unei mulțimi înarmate. Puterea legiunilor reprezenta într-adevăr o garanție a sincerității lor, deoarece cei ce pot să ordone, arareori sînt nevoiți să-și ascundă sentimentele, dar era oare firesc să crezi că o remușcare pripită va îndrepta năravuri adînc înrădăcinate timp de optzeci de ani? Dacă aveau să izbucnească iarăși acele rebeliuni obișnuite în rîndul soldaților, s-ar putea ca insolența acestora să să dezonoreze maiestatea senatului și să se dovedească fatală pentru alesul acestui for. Motive de acest fel dictară un decret prin care alegerea unui nou împărat era lăsată pe seama sufragiului ordinului militar.

Disputa care urmă este unul dintre cele mai bine atestate, dar și dintre cele mai improbabile evenimente din istoria omenirii[2]. Oștirea, prefăcîndu-se sătulă de a exercita puterea,

---

[1] Vopiscus, *Hist. August.*, p. 222. (Aurel., c. 41). Aurelius Victor menționează o deputăție formală a oștirii către senat.

[2] Vopiscus, principalul autor pe care l-am folosit, a scris la Roma la numai șaisprezece ani de la moartea lui Aurelian; în afară de faptele recente, el își culege informațiile din actele Senatului și din hîrtiile originale de la Biblioteca Ulpiana. Zosimus și Zonaras par a cunoaște tot atît de puțin evenimentele cît și constituția romană. (Data indicată de Vopiscus este „III Non. Febr." — *Aurel.*, c. 41 — dar cum aceasta este în contradicție cu afirmațiile altor autori cunoscuți care susțin că durata interegnului, perioada dintre moartea

rugă din nou Senatul să-l investească pe unul din membrii săi cu purpura imperială. Senatul persista în refuzul său, armata în cererea sa. Oferta reciprocă fu prezentată și respinsă cel puțin de trei ori și în timp ce stăruind în modestia ei, fiecare parte era hotărîtă să primească un stăpîn din mîinile celeilalte, trecură pe nesimțite opt luni: o surprinzătoare perioadă de anarhie fără tulburări, în timpul căreia lumea romană rămase fără un suveran legitim, iar pe cuprinsul ei nu se ridică nici un uzurpator și nu se iscă nici o rebeliune. Generalii și magistrații numiți de Aurelianus continuau să-și exercite funcțiile lor obișnuite și s-a remarcat faptul că un proconsul din Asia a fost singura persoană importantă schimbată din postul său, în timpul întregii durate a interregnului.

Un fapt oarecum similar, dar mult mai puțin autentic, se spune că s-a petrecut după moartea lui Romulus, care în privința vieții și a caracterului avea anumite afinități cu Aurelian. Tronul rămase vacant timp de douăsprezece luni, pînă la alegerea unui filozof sabin și pacea publică fu asigurată în același chip, prin uniunea diferitelor ordine ale statului. Dar în timpul lui Numa și Romulus, armata poporului se afla sub controlul autorității patricienilor și echilibrul libertăților era ușor de păstrat într-o comunitate mică și virtuoasă.[1] În cadrul actualului declin al statului roman, foarte diferit de situația din copilăria sa, se regăseau toate acele împrejurări care făceau imposibil să se spere că interregnul

---

lui Aurelian și înscăunarea lui Tacitus, este de numai *șase* luni, nu de opt, cum spune Gibbon, Clinton propune să citim „III Non: Apr" în loc de „III Non. Febr.", ceea ce ar însemna că Aurelian a murit la sfîrșitul lunii martie. Tacitus a fost ales la 25 septembrie și în timpul interregnului Severina, văduva lui Aurelian, a fost recunoscută ca împărăteasă la Alexandria, deoarece monedele ei alexandrine poartă numai anii 6 și 7, iar Aurelian a murit în al șaselea an al domniei sale — O.S.).

[1] Liv., I. 17; Dionys. Halicarn. II, (c. 57), p. 115; Plutarh în *Numa*, p. 60. Primul dintre acești autori relatează faptele ca un orator, al doilea ca un jurist, al treilea ca un moralist și probabil că fiecare dintre ei a adăugat și puțină fantezie.

se va dovedi o perioadă de supunere și armonie: o capitală imensă și tumultoasă, întinderea uriașă a Imperiului, servilismul generat de despotism, o armată de patru sute de mii de mercenari și experiența unor frecvente răscoale. Totuși, și în ciuda acestor tentații, disciplina și amintirea lui Aurelianus mai puteau să țină în frîu oștile gata oricînd de rebeliune, precum și ambiția fatală a conducătorilor lor. Floarea legiunilor continua să staționeze pe malurile Bosforului și stindardul imperial inspira respect taberelor mai puțin puternice de la Roma și din provincii. Un entuziasm generos, deși trecător, părea să însuflețească armata și putem spera că în rîndurile ei se aflau cîțiva adevărați patrioți, care să dorească reînvierea prieteniei dintre armată și senat, singura soluție capabilă să redea republicii vechea ei strălucire și vigoare.

La capătul unui interval de opt luni (sau după alți autori, șase), senatul se hotărăște în fine să-l aleagă pe virtuosul, nobilul, dar vîrstnicul senator Tacitus; el încearcă să restabilească vechea autoritate a Senatului în locul dictaturii militare și ordinea la hotarele imperiului, dar moare după șase luni de domnie. Armata îl desemnează pe Probus și Senatul ratifică această alegere. Noul împărat este un soldat capabil; printr-o serie de campanii contra rebelilor din provinciile romane și a barbarilor de la fruntarii el restabilește ordinea în cuprinsul imperiului. Dar, dornic să asigure disciplina în armată, Probus pune soldații la munci de folos obștesc și este ucis de ei.

După ce legiunile își exprimaseră durerea și căința pentru moartea lui Probus, de comun acord, ele îl declarară pe Carus, prefectul pretoriului, omul cel mai nimerit pentru a ocupa tronul imperial. Toate amănuntele legate de viața acestui împărat apar confuze și dubioase. El își făcea o glorie din titlul de cetățean roman și îi plăcea să compare puritatea sîngelui *său*, cu originea străină și chiar barbară a împăra-

ților precedenți; totuși, cei mai curioși dintre contemporanii săi, departe de a recunoaște că pretențiile sale sînt îndreptățite, au dedus în diferite feluri că el sau părinții săi erau originari din Illyria, Gallia sau din Africa.[1] Deși soldat, primise o bună educație, iar ca senator era investit cu cea mai înaltă demnitate a armatei; într-o vreme cînd profesiunea civilă și cea militară începeau să fie definitiv separate una de alta, ele erau unite în persoana lui Carus. În ciuda justiției severe pe care o aplică asasinilor lui Probus, deși în realitate le datora stimă și favoare, el nu a putut scăpa de bănuiala că a fost complice la o faptă ce-i folosise mai mult decît oricui altul. El se bucura, cel puțin înainte de înălțarea sa la tron, de reputația unui om virtuos și talentat; dar auster din fire, ajunse pe nesimțite întunecat și crud, iar cronicarii domniei sale aproape că ezită dacă nu trebue cumva să-l treacă printre tiranii romani.[2] Cînd Carus preluă purpura imperială, el avea vîrsta de aproape șaizeci de ani, iar cei doi fii ai săi, Carinus și Numerianus, atinseseră de acum o vîrstă matură.[3]

Autoritatea Senatului se stinse odată cu Probus, iar soldații nu-și arătară remușcările, purtîndu-se la fel de îndatoritori și respectuoși cu puterea civilă cum se dovediseră după nefericita moarte a lui Aurelian. Alegerea lui Carus fu hotărîtă fără a aștepta încuviințarea Senatului și noul împărat se mulțumi să anunțe printr-o scrisoare rece și oficială că

---

[1] Totuși, aceste contradicții pot fi împăcate. El se născuse la Narbona, în Illyricum, localitate confundată de Eutropius cu orașul mult mai cunoscut din Gallia, ce poartă același nume. S-ar putea ca tatăl său să fi fost african, iar mama sa o nobilă romană. Carus însă fusese educat în Capitală. Vezi Scaliger, Animadversion. ad. Euseb. *Chron.*, p. 241.

[2] Probus ceruse Senatului o statuie ecvestră și un palat de marmură pe cheltuiala statului, ca răsplată dreaptă a meritelor deosebite ale lui Carus. Vopiscus in *Hist. August.*, p. 249.

[3] Ioannes Malalas, vol. I, p. 401. Dar autoritatea acestui grec ignorant e foarte slabă. El explică în mod ridicol numele orașului Charrae și al provinciei Caria derivînd-o din Carus, deși provincia e citată de Homer.

se urcase pe tronul vacant.[1] O comportare atît de diferită de cea a predecesorului său nu părea să prevestească nimic bun pentru noua domnie; lipsiți de putere și libertate, romanii își exercitară singurul drept care le mai rămăsese, acela de a cîrti.[2] Totuși, glasul lingușirii nu rămînea mut și nici elogiile nu lipseau; citim, pînă și astăzi cu plăcere și dispreț, o eglogă compusă cu ocazia suirii pe tron a lui Carus. Fugind de căldura amiezii, doi păstori se retrag în peștera lui Faunus. Pe un trunchi de fag căzut la pămînt, ei descoperă niște litere săpate recent. Zeul cîmpenesc descrisese, în versuri profetice, fericirea promisă Imperiului, sub domnia unui împărat atît de măreț. Faunus salută apariția acelui erou, care primind pe umerii săi greaua sarcină a conducerii lumii romane, va pune capăt războiului și luptelor interne și va reînvia nevinovăția și siguranța epocii de aur.[3]

Este mai mult decît probabil că aceste nimicuri elegante n-au ajuns niciodată la urechile unui general încercat care, cu consimțămîntul legiunilor, se pregătea să îndeplinească mult întîrziatul plan al unui război cu perșii. Înainte de plecarea sa în această expediție îndepărtată, Carus conferi celor doi fii ai săi, Carinus și Numerianus, titlul de „Caesar“; îl investi pe primul cu puteri aproape egale cu cele imperiale și-l îndemnă să înăbușe mai întîi niște tulburări care izbucniseră în Gallia și apoi să-și stabilească reședința la Roma și să preia guvernarea provinciilor apusene.[4] Iar prin înfrîngerea memorabilă a sarmaților, el asigură liniștea în Illyric. Șaisprezece mii de barbari rămăseseră pe cîmpul de luptă în timp ce numărul captivilor se ridica la douăzeci de mii. Însuflețit de faima și perspectiva unei victorii, bătrînul împărat

---

[1] *Hist. August.*, p. 249. Carus felicită senatul că unul din ordinul senatorilor a fost ales împărat.

[2] *Hist. August.*, p. 242.

[3] Vezi prima eglogă a lui Calpurnius, Fontenelle o prefera lui Pollio a lui Vergiliu. Vezi tom. III, p. 148.

[4] *Hist. August.*, p. 250; Eutropius IX, 18 (12), Pagi, *Annal.*

își urmă marșul în toiul iernii prin țările Traciei și Asiei Mici și ajunse în cele din urmă, împreună cu fiul său mai mic, Numerianus, la granițele monarhiei persane. De aici, din tabăra așezată pe piscul unui munte înalt, el le arătă oștilor sale belșugul și luxul inamicului pe care erau pe punctul de a-l cotropi.

Succesorul lui Artaxerxe, Varanes sau Bahram, deși îi învinsese pe sagetani, una dintre semințiile cele mai războinice ale Asiei de Sus[1] se simți neliniștit la vestea că romanii se apropiau de țara sa și se strădui să le întîrzie înaintarea prin negocieri de pace. Ambasadorii săi pătrunseră în tabără pe la apusul soarelui, cînd oștile romane își astîmpărau foamea cu o masă frugală. Perșii își exprimară dorința de a fi duși în fața împăratului. În cele din urmă fură duși în fața unui soldat care ședea pe iarbă. Cina lui era alcătuită dintr-o bucată de slănină rîncedă și niște mazăre uscată. O haină de lînă groasă, de culoare purpurie, era singurul lucru care îi arăta rangul. Cuvintele lui vădeau același dispreț pentru eleganța de curte. Scoțîndu-și de pe cap căciula pe care o purta ca să-și ascundă chelia, Carus îi asigură pe ambasadori că, dacă stăpînul lor nu recunoștea superioritatea Romei, în curînd în Persia vor crește tot atîția pomi, cîte fire de păr are pe chelia sa.[2] Oricîte elemente de fantezie artistică sînt amestecate în această scenă, ea ne îngăduie să cunoaștem firea lui Carus și severa simplitate, pe care marțialii împărați ce i-au urmat lui Gallienus, o introduseseră din nou în taberele romane. Trimișii Marelui Rege începură să tremure și se retraseră.

---

[1] Agathias IV, p. 135. Găsim una din zicalele sale în *Bibliothèque Orientale* a lui d'Herbelot. „*Definiția omeniei include toate celelalte virtuți.*" (Gibbon greșește aici, căci Varanes sau Bahram nu a fost succesorul lui Artaxerxes. Între ei au fost trei monarhi: Sapor — Shahpour — Hormaisdas — Hormooz. — Varaneș sau Bahram întîi — O.S.).

[2] Synesius relatează această poveste punînd-o pe seama lui Carinus; este mult mai normal s-o credem despre Carus (la fel ca Petavius și Tillemont) decît despre Carinus.

Amenințările lui Carus nu rămaseră vorbe goale. El devastă Mesopotamia, zdrobi orice rezistență, puse stăpînire pe marile orașe Seleucia și Ctesiphon (care s-ar părea că s-a predat fără rezistență) și își conduse armatele victorioase pînă dincolo de Tigru.[1] Împăratul roman profitase de un moment favorabil pentru o invazie. Atenția conducătorilor persani era îndreptată spre discordiile interne, iar cea mai mare parte a armatei se afla la frontierele Indiei. Roma și tot Răsăritul primiră cu entuziasm vestea acestor importante succese. Lingușirea și speranța zugrăveau în culorile cele mai vii căderea Persiei, cucerirea Arabiei, supunerea Egiptului și acea lungă perioadă cînd Imperiul nu va mai cunoaște invaziile neamurilor scite.[2] Dar domnia lui Carus era menită să dovedească nimicnicia prezicerilor. De abia fuseseră făcute, cînd fură contrazise de moartea sa, un eveniment petrecut în împrejurări atît de îndoielnice, încît merită să fie relatate într-o scrisoare a propriului său secretar către prefectul Romei. „Carus, scrie el, prea scumpul nostru împărat, era reținut în pat de o boală, cînd o furtună grozavă se abătu asupra taberei. O beznă atît de mare acoperise cerul, încît nu ne mai puteam deosebi unul pe altul; fulgerele ce se țineau lanț, ne împiedicau să ne dăm seama de ce se petrecea în jur și pretutindeni domnea zăpăceala. După un trăsnet foarte puternic, am auzit deodată strigătul că împăratul a murit; și se află curînd că șambelanul său, cuprins de mînie și durere dăduse foc pavilionului regal, împrejurare care a dat naștere

[1] Vopiscus în *Hist. August.*, p. 250; Eutropius IX, 18; cei doi Victori.

[2] (Cred că dialogul *Philopatris* se referă la victoria lui Carus asupra perșilor, care a constituit atîta vreme un obiect de discuții între învățați. Dar pentru a explica și justifica părerea mea ar fi necesară o întreagă disertație. (Niebuhr în vol. XI din *Byzantine Historians* a situat Philopatris în secolul al zecelea și sub domnia lui Nicephorus Phocas. Millman crede că această întîmplare a avut loc în cursul devastării insulei de către pirații goți în timpul domniei lui Claudius — O.S.).

zvonului că împăratul fusese ucis de fulger. Dar atît cît am putut noi cerceta, moartea sa a fost urmarea firească a bolii de care suferea."[1]

Urmează la tron Numerianus, care moare în timp ce se întoarce din Persia, apoi Carinus; acesta duce o viață destrăbălată la Roma, dar pentru a-și menține popularitatea oferă romanilor spectacole strălucitoare.

Cîteva detalii, pe care istoria a binevoit să le păstreze în legătură cu spectacolele oferite de predecesorii lui Carinus, ilustrează cum nu se poate mai viu distracțiile puse la dispoziția mulțimii de către Carinus însuși. Dacă ne mărginim numai la vînătoarea de fiare sălbatice, oricît am critica zădărnicia scopului și cruzimea cu care se desfășura ea, trebuie să mărturisim, că nici înainte și nici după romani, nu s-a cheltuit atîta dibăcie și atîția bani pentru spectacolele destinate poporului.[2]

Din porunca lui Probus, un mare număr de pomi măreți, smulși din rădăcină, au fost transplantați în mijlocul circului. Vasta și umbroasa pădure fu îndată înțesată de o mie de struți, o mie de cerbi, o mie de căprioare și o mie de mistreți; iar toată această varietate de vînat fu lăsată pradă năvalei dezmățate a mulțimii. Tragedia zilei următoare consta în masacrul a o sută de lei și tot atîtea leoaice, două sute de leoparzi și trei sute de urși.[3] Colecția pregătită de cel mai tînăr dintre Gordieni pentru triumful său și pe care succesorul lui o prezentă cu ocazia jocurilor seculare, se remarca mai puțin prin numărul, decît prin raritatea animalelor. Douăzeci de zebre își arătară trupul elegant și frumusețea lor pestriță,

[1] *Hist. August.*, p. 250. Totuși, Eutropius, Festus, Rufus, cei doi Victori, Ieronim, Sidonius Apollinaris, Syncellus și Zonaras atribuie moartea lui Carus trăsnetului.

[2] Vezi Calpurnius, *Eclog.* VII, 43. Putem observa că spectacolele date de Probus erau încă recente și că poetul este secundat de istoric.

[3] Vopiscus in *Hist. August.*, p. 240.

poporului roman.[1] Zece elani și nu mai puțini cameloparzi, cea mai înaltă și mai inofensivă creatură care rătăcește pe cîmpiile Sarmației[2] și ale Etiopiei, alcătuiau un puternic contrast cu treizeci de hiene africane și zece tigri indieni, cele mai feroce fiare ale zonei toride. Rinocerul, hipopotamul Nilului[3] și un grup maiestuos de treizeci și doi de elefanți[4] dădeau prilejul să fie admirată inofensiva putere cu care natura a înzestrat cele mai mari patrupede. În timp ce poporul de jos se holba cu mirare la splendidul spectacol, naturalistul putea într-adevăr observa formele și particularitățile atîtor specii diferite, transportate din toate părțile lumii vechi pînă în amfiteatrul Romei. Dar acest folos pe care știința l-ar putea trage întîmplător de pe urma nebuniei, este desigur insuficient pentru a justifica o atare risipă capricioasă a bogăției publice. Există totuși, un singur caz, în timpul primului război punic, cînd senatul a folosit cu înțelepciune această distracție a mulțimii, în interesul statului. Un număr considerabil de elefanți, capturați cu ocazia înfrîngerii armatei cartagineze, au fost mînați prin arena circului de cîțiva sclavi, înarmați cu sulițe boante.[5] Spectacolul servi

[1] Sînt numite *Onagri*, dar numărul este prea mic pentru simplii măgari sălbatici. Cuper *(De elephantis exercitat.*, II, 7) a dovedit pe baza informațiilor lui Oppian, Dio, și ale unui grec anonim că au fost văzute zebre la Roma. Ele erau aduse de pe vreo insulă a oceanului, poate Madagascar.(Nu există zebre în Madagascar și n-au existat niciodată pe insulele din ocean — n.t.)

[2] Gibbon este evident greșit informat: n-au existat niciodată girafe în Sarmația (n.t.).

[3] Carinus a adus un hipopotam (vezi Calpurn. *Eclog.*, VII, 66). La aceste din urmă spectacole nu-mi amintesc de crocodili; August a prezentat odată treizeci și șase. Dio Cassius, 1, IV. p. 78.

[4] Capitolin. in *Hist. August.*, p. 164. 165 (*Gordian,* III, c. 33). Nu cunoaștem animalele pe care el le numește *archeleontes.* Unii citesc *argoleontes*, alții *agrioleontes;* ambele corecturi sînt foarte fanteziste. (Nici unul dintre aceste animale nu este chiar atît de inofensiv cum afirmă Gibbon — n.t.)

[5] Plin., *Hist. Natur.*, VIII, 6, din *Analele* lui Piso.

să inspire soldatului roman un dispreț îndreptățit față de aceste animale greoaie și de aci înainte el nu se mai temu să le întîlnească în lupte.

Atît vînătoarea cît și prezentarea fiarelor sălbatice, erau regizate cu grandoarea potrivită unui popor care se considera stăpînul lumii, iar la rîndul lui edificiul destinat acestui spectacol nu exprima mai puțin măreția romană. Posteritatea admiră, și va admira multă vreme, rămășițele amfiteatrului lui Titus, care merita atît de bine epitetul de Colosal.[1] Clădirea în formă eliptică număra cinci sute șaizeci și patru de picioare lungime și patru sute șaizeci și patru lățime; așezată pe patruzeci de arcuri ea întrunea patru stiluri diferite de arhitectură și atingea înălțimea de o sută patruzeci de picioare.[2] Exteriorul edificiului era încrustat cu marmură și decorat cu statui. Pantele vastului spațiu concav, ce alcătuiau interiorul clădirii, erau înconjurate de șaizeci sau optzeci de rînduri de locuri, sculptate în marmură, acoperite cu perne și în stare să primească ușor peste patruzeci de mii de spectatori.[3] Șaizeci și patru de porți lăsau să pătrundă imensa mulțime, iar intrările, trecerile și scările erau potrivite cu atîta dibăcie, încît orice persoană, fie ea din ordinul senatorial, ecvestru sau plebeu, ajungea la locul destinat fără încurcătură sau dezordine.[4] Nimic din tot ceea ce într-un fel sau altul îi putea

---

[1] Vezi Maffei, *Verona Illustrata*, p. IV, 1, c. 2.

[2] Maffei, II, c. 2. Înălțimea lui a fost foarte mult exagerată de către cei vechi. Ea ajungea aproape pînă la cer, după Calpurnius (*Eclog.* VII, 23) și depășea limitele vederii omenești, după Ammianus Marcellinus (XV, 10). Totuși, cît e de neînsemnat acest edificiu față de marea piramidă din Egipt care se ridică la 500 de picioare în înălțime. (Înălțimea Coliseului era de 157 de picioare. Vezi Smith, *Dict. of Antiq.*, p. 86 — O.S.)

[3] În diferitele manuscrise ale lui Victor, citim 77.000 sau 87.000 de spectatori, dar Maffei (II, c. 12) nu găsește loc pe băncile descoperite pentru mai mult de 34.000. Restul erau așezați în galeriile acoperite de sus.

[4] Vezi Maffei, II, c. 5—12, el tratează acest subiect foarte dificil cu toată claritatea posibilă, atît ca arhitect cît și ca arheolog.

face pe spectatori să se simtă bine și să guste mai din plin plăcerea spectacolului nu era lăsat de-o parte. O prelată amplă, trasă la nevoie peste capetele spectatorilor, apăra publicul de soare și de ploaie. Apa ce țîșnea din fîntîni răcorea fără încetare aerul impregnat din plin cu mirosul odihnitor al aromatelor. În centrul edificiului, arena, sau scena era acoperită cu nisipul cel mai fin și lua succesiv formele cele mai diferite. Odată părea să se ridice din pămînt, precum grădina Hesperidelor, pentru ca apoi să întruchipeze stîncile și peșterile Traciei. Conductele subterane aduceau cantități nelimitate de apă și o suprafață ce cu puțin înainte apărea ca un șes neted putea fi transformată pe neașteptate într-un lac întins, străbătut de corăbii înarmate, în care mișunau monștri adîncurilor.[1] Împărații romani își arătau bogăția și generozitatea în decorarea acestor scene și din diferita texte aflăm, că, în anumite împrejurări, întregul mobilier al amfiteatrului era din argint, aur sau chihlimbar.[2] Descriind jocurile lui Carinus, poetul ne înfățișează un păstor pe care măreția acestor spectacole renumite l-a atras în Capitală. El afirmă că plasele destinate să apere de fiarele sălbatice erau din sîrmă de aur, că porticele erau aurite și că brîul, sau cercul care despărțea diferitele rînduri de spectatori, era împodobit cu un mozaic presărat cu pietre minunate[3], ceea ce-i dădea o mare valoare.

În mijlocul acestui carnaval strălucitor, împăratul Carinus, sigur că soarta nu-i rezervă decît succese, se bucura de aclamațiile mulțimii, de lingușirile curtenilor săi și de cîntă-

---

[1] Calpurn., *Eclog.*, VII, 64—73. Aceste rînduri sînt curioase și întreaga eclogă a fost de mare folos lui Maffei. Calpurnius, ca și Martial, (vezi prima lui carte), era poet; cînd descriu amfiteatrul, ambii scriu ținînd seama de propriile lor sentimente și de acelea ale romanilor.

[2] Vezi Plin., *Hist. Natur.*, XXXIII, 16; XXXVII, 11.

[3] *Iată cum strălucește brîul de pietre prețioase și porticul acoperit cu aur*, etc. Calpurn, VIII. 47.

rile poeților, care din lipsa unui merit mai substanțial, slăveau grațiile divine ale persoanei sale.[1] În același timp, dar la nouă sute de mile departe de Roma, murea fratele său și o revoltă izbucnită pe neașteptate, strămuta în mîinile unui străin sceptrul neamului lui Carus.[2]

Armata îl alege în locul lui Numerian pe generalul **Dioclețian**, iar Carinus moare ucis de un soț înșelat.

---

[1] *Am crezut că este și fața lui Marte și a lui Apollo* spune Calpurninus dar Ioannes Malalas care poate văzuse unele portrete ale lui Carinus, îl descrie ca scurt, gras și alb. Vol. 1,p.403.

[2] În privința timpului cînd erau sărbătorite aceste jocuri romane Scaliger, Salmasius și Cuper și-au dat multă osteneală pentru a crea confuzie acolo unde totul era foarte limpede.

CUPRINS

Capitolul VI

Capitolul VII

Capitolul X

Capitolul XI

Capitolul XII